

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ПРАВО.UA

LAW.UA

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 4, 2023

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ГОНЧАРОВ В.В. ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	5
ВІПРІНСЬКИЙ А. ПРАКТИЧНА СКЛАДОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УМОВАХ ПОТЕНЦІЙНИХ ТА РЕАЛЬНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ.....	11
СЛІНЬКО Т.М., ГРИБОВСЬКА А.А. ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	18

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

МУЗИЧУК О.М., НАКОНЕЧНА Г.Я. СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: АКТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	24
КРАВЧУК М.Ю. БОЙОВІ РОБОТИ ЯК ПРОДУКЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ.....	31
ПОПОВ В.А., ПОПОВА С.О. ЗМІСТ ПРАВА НА НЕДОТОРКАНІСТЬ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ВЕНЧУРНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО.....	36
ЛИХОВА С.Я., РАСТОРГУЄВ О.В. ВИХІД ЗА МЕЖІ ВИЗНАЧЕНОЇ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВOPУШЕННЯ САНКЦІЇ ЧИ АЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ САНКЦІЙ.....	43
ВИНОГРАДОВА Н.А., ПОПОВ Р.В., КРАВЧЕНКО В.І. ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ ПІД ЧАС НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ.....	50
САЛМАНОВА О.Ю. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.....	57

КАЗАНЧУК І.Д. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ (ПОЛІЦІЇ) ТА ОРГАНІВ СУДУ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ (АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ДОСВІДУ)	63
РІЗНИЧОК В. РОЛЬ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ТА НЕУПЕРЕДЖЕНОЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ.....	70
РІЗНИЧОК В. КОМУНАЛЬНЕ МАЙНО ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК ОБ'ЄКТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ.....	76
ШЕКА Ю.Ю. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	82
МАСЛЕННИКОВА С.А. СТИМУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ПОКРАЩЕННЯ ВИКОНАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.....	88

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КНИЖЕНКО О.О., КЛИМЕНКО С.В., ЗВОНАРЬОВ О.Ю. ФОРМИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПЕРЕДБАЧЕНІ Ч. 4 СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ, ЯК ПРЕДИКАТНІ ЗЛОЧИНИ, ЩО ПЕРЕДУЮТЬ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ	95
ДЕРЖАЛЮК О.М. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....	102
БАРАНЯК В.М. АКТУАЛЬНІСТЬ ЦИФРОВОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	110
ШАЙ Р.Я. ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ.....	114
КЛИМЕНКО С.В. ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	119

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЄВДОКІМЕНКО С.В., ЄВДОКІМЕНКО С.А. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	127
ФРОЛОВА О.Г. ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НОРМ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ОХОРОНУ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	135
ІЩУК В.С. РОЛЬ ДОГОВОРУ КОНТРАКТАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	142

МАРОЩАК Г. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ SMART-КОНТРАКТІВ У РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	148
СОХАНЬ М.Ю. ОСОБИ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ ЯК СУБ'ЄКТИ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ОСОБЛИВОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	154

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЛЕВЧУК М.В. ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮВАЛО РАБСТВО В БРИТАНСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ В XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.	160
ДУМЧИКОВ М.О., АНДРІЄНКО Р.І. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ	172
ТЕРЕМЕЦЬКИЙ В.І., ДУЛІБА Є.В. КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ.....	179
КУРЕПІН Р.Ю. МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ	189
НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О. ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ	196
ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю., ПОДОРОЖНІЙ А.Ю. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ ТОВАРІВ КОМЕРЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	202
ЯНШЕВСЬКА К.Д. ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	207
ГРЕЧКО О.В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	213
КУХАР О.В. ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	219
ТАРАСЮК І.О. ТРАНСПЛАНТАЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ЕТАПИ	225
КОЛІСНІЧЕНКО С.Ю. ДО ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ І ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ	232
ГРИБАН М.М. ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА БЕЗПЕКОЮ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ.....	238

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

ГОНЧАРОВ Володимир Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1041-3939>
volodymyr.honcharov@lnu.edu.ua
УДК 342.717:347.965.2
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.1

У статті розкривається поняття дискримінації, а також проводиться критичний аналіз національної судової практики на предмет відображення в ній правової природи дискримінації. При цьому наголос робиться на випадках, коли така природа відображується неправильно.

Загальне чи родове поняття дискримінації може бути коротко викладене як негативне розрізнення за будь-якою підставою чи ознакою порівняно з іншою особою, тоді як вузьке поняття дискримінації інтерпретує захищені ознаки як належність до тих чи інших значимих соціальних груп (за расою, статтю, віком та ін.). Обґрунтовується, що практика протидії дискримінації потребує послідовної теорії, котра б могла, пояснити, що таке заборона дискримінації, для реакції на які саме порушення її слід застосовувати, та як розрізнити випадки, коли та має бути застосована, від випадків, коли достатньо встановити порушення суб'єктивного права без додаткового звернення до заборони дискримінації.

Доводиться, що в національній судовій практиці нерідко втілюється широкий підхід до дискримінації, котрий полягає в ототожненні юридичної рівності із заборною дискримінації. Наводиться критика такого підходу.

Автор доводить, що далеко не у всіх випадках, коли йдеться про порушення юридичної рівності, можна встановити наявність дискримінації. На прикладі рішень національних судів доводиться, що широкий підхід до розуміння дискримінації спричиняє

інфляцію цього поняття, його «знецінення» та «розбухання». Обґрунтовується, що надто широке використання поняття дискримінації може бути прийнятним для правової аргументації адвокатів, але не суддів.

Ключові слова: позитивна дискримінація, принцип рівності, рівність, позитивні дії, позитивні заходи, права людини і громадянина, принципи права, тлумачення норм права, дискримінація, права людини, верховенство права, конституційний принцип, рівність прав і свобод, законодавство, заборона дискримінації, позитивні обов'язки держави.

1. Загальні зауваги

Західна правова традиція була значною мірою сформована в контексті боротьби проти різноманітних форм дискримінації, таких як сексизм, расизм, ейджизм та б.ін. І в цьому сенсі поглиблення знань про дискримінацію та засоби протидії їй сприяють як європейській і євроатлантичній інтеграції України. І навпаки, толерувати дискримінацію – значить спричинити шкоду верховенству права правам людини та демократії.

Для демократії ключове значення має те, що в комунікативній філософії та соціології прийнято називати «простором для діалогу». Останній створює умови для обміну думками, дебатів та конструктивних розбіжностей. Через діалог ми вивчаємо нові ідеї, перевіряємо свої власні упередження та розуміємо почуття та переживання інших. Він є основою плюралізму, відкритості та взаєм-

ного розуміння, які є необхідними для здорового демократичного суспільства.

Простір для діалогу має своїми основоположними підмурками рівність, автономію волі й свободу вираження, але він також вимагає взаємної поваги та готовності слухати. Для того щоб діалог був ефективним, всі голоси повинні бути почуті, а не тільки ті, які вже мають владу або вплив.

У цьому контексті дискримінація є серйозною загрозою для простору діалогу. Дискримінація, незалежно від форми, маргіналізує та виключає певні групи з розмови, що обмежує різноманітність перспектив та ідей. Вона створює атмосферу страху та невпевненості, що, у свою чергу, веде до самоцензури та соціальної обструкції.

Коли дискримінація проникає в суспільний діалог, вона може посилити поділи та розбіжності, що знищують довіру до демократії. За влучним висловом спеціальної доповідачки з прав меншин ООН Рити Ізак, дискримінація загрожує появою «розламів вздовж національних, етнічних, мовних та інших відмінностей, що можуть підірвати мирне співжиття, якщо цьому швидко не протидіяти» [1]. Це може призвести до нерівності у владі, розриву між громадянами та урядом, та загрози загальному добробуту суспільства.

Важливо розпізнавати та визнавати дискримінацію, оскільки вона може бути латентною та прихованою. Суспільство повинне прийняти відповідальність за боротьбу з дискримінацією на всіх рівнях, від особистих відносин до законодавства. Якщо ж суспільство та його інституційні механізми не виконують цього завдання, вони тим самим лише погіршують ситуацію, по суті легалізуючи дискримінацію в тих чи інших суспільних відносинах.

У світлі викладеного не викликає сумніву твердження, що практика протидії дискримінації потребує послідовної теорії, котра б могла пояснити, що таке заборона дискримінації, для реакції на які саме порушення її слід застосовувати, та як розрізнити випадки, коли та має бути застосована, від випадків, коли достатньо встановити порушення суб'єктивного права без додаткового звернення до заборони дискримінації.

Пропонований увазі матеріал є доробком до такої теорії. Нижче ми проведемо критичний аналіз застосування поняття дискримінації в різних сферах українського судочинства, що дозволить виявити основні проблеми та запропонувати шляхи і способи їх вирішення.

2. Що таке дискримінація?

Слово «дискримінація» походить від латинського «discrimen», що означає «різниця», «розрізнення». Таким чином, етимологічно «дискримінація» пов'язана з процесом розрізнення або відокремлення.

У сучасному контексті слово «дискримінація» зазвичай використовується для опису недопустимого або несправедливого розрізнення осіб на основі їхніх відмінних характеристик, таких як раса, стать, релігійні переконання, національність, вік, сексуальна орієнтація, інвалідність та інші.

К. Ліпперт-Расмуссен у своїй роботі «Народжені вільними та рівними? Філософське дослідження природи дискримінації» пропонує загальне (родове) поняття дискримінації:

«Агент X дискримінує Y в порівнянні із Z, вчиняючи F (наприклад, наймаючи Z замість Y), якщо і лише якщо:

(i) існує властивість, P, така, що Y має P або X вірить, що Y має P, і Z не має P або X вірить, що Z не має P,

(ii) X поводить з Y гірше, ніж він поводить або поводився б з Z, вчиняючи F, і

(iii) це тому, що (X вірить, що) Y має P і (X вірить, що) Z не має P, X поводить з Y гірше, ніж з Z, вчиняючи F» [2, с. 15].

У цьому загальному (родовому) сенсі, дискримінація відбувається за будь-якою властивістю в широкому сенсі останнього слова: це не тільки раса, колір шкіри, стать, чи будь-яка інша захищена ознака, а радше властивість як будь-яка риса чи ознака, що притаманна жертві дискримінації.

Втім, таке визначення може здатись зашироким і загалом непридатним для цілей правопорядку. Скажімо, відмова в працевлаштуванні відкритому расисту (рашисту) навряд чи може вважатись дискримінацією, позаяк заборона дискримінації існує не для захисту подібних явищ, а радше для бороть-

би із ними. Себто не кожна властивість чи риса можуть вважатись релевантними для застосування заборони дискримінації – на роль захищеної від дискримінації ознаки може претендувати далеко не все. Тому в літературі інколи кажуть, що захищена ознака становить собою належність до важливої для суспільства групи, зв'язок із якою поважається в цьому суспільстві і має істотне значення для структури соціальної взаємодії в різноманітних соціальних контекстах [3].

Відтак, наявність захищеної ознаки має принципове значення для встановлення дискримінації. Відповідно, хибно вважати, будімо встановлення захищеної ознаки є зайвим кроком у справах про дискримінацію: те, що перелік таких ознак є невичерпним і є «інші» захищені ознаки, не означає, що дискримінація в юридичному сенсі може дійсно відбуватись за будь-якою ознакою. Неврахування цієї важливої обставини, як ми продемонструємо далі, призводить до «інфляції» поняття дискримінації.

3. Чи будь-яке відхилення від юридичної рівності є дискримінацією?

У літературі була висловлена позиція, згідно з якою порушення рівності завжди означає дискримінацію. Так, інтерпретуючи заборону дискримінації в статті 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), С. Шевчук вказував, що «Заборона дискримінації у ст. 14 становить, по суті, втілення принципу рівності, встановленого в інших положеннях Конвенції. Вона конкретизує такі положення, встановлюючи перелік підстав, за якими розрізнення між особами є дискримінаційним при здійсненні ними прав та свобод, гарантованих Конвенцією» [4]. З цього твердження випливає, що будь-яке розрізнення в користуванні (у цьому випадку конвенційними) правами, і що не має належного обґрунтування, є дискримінаційним. Відтак, заборона дискримінації не має самостійного значення, а є лише позначенням ситуації, коли юридична рівність не була дотримана – принципи рівності і недискримінації отожнюються.

Аналогічної позиції притримується у своїх рішеннях Конституційний Суд Укра-

їни. Так, у своїй ухвалі № 165-2(П)/19 єдиний орган конституційної юрисдикції дійшов висновку, що «*порушенням рівності перед законом, тобто дискримінацією (курсив мій – В.Г.)*, є об'єктивно невиправдана відмінність у правовому регулюванні статусу особи і статусу інших осіб, які перебувають в однаковому з нею або схожому становищі» (абзац четвертий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини) [5]. Аналогічна позиція була також задекларована Конституційним Судом в одній з його наступних ухвал [6].

Однак подібна інтерпретація поняття дискримінації, що отожднює останню з порушенням юридичної рівності, виявляє свою непослідовність і до того ж спричиняє невідповідність практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Щоб продемонструвати, чому не будь-яке порушення юридичної рівності є дискримінацією, можна скористатись наступним прикладом. У рішенні у справі «Серков проти України» Європейський суд повинен був дати оцінку непослідовності в тлумаченні податкового законодавства України судами загальної юрисдикції, що спричиняло порушення рівності платників податків: одні і ті ж норми застосовувались таким чином, що одні платники звільнялись від сплати одного і того ж податку, тоді як інші були зобов'язані його сплачувати [7]. І хоча порушення юридичної рівності тут є очевидним, Європейський суд не тільки не встановив порушення заборони дискримінації, але і взагалі не розглядав порушення статті 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

У цьому контексті звертає на себе увагу доповідь до Протоколу № 12, підготовлена Радою Європи, згідно з параграфом 15 якої «принципи недискримінації та рівності тісно переплетені. Так, принцип рівності вимагає, щоб до однакових ситуацій підходили однаково, а до неоднакових ситуацій – по-різному. Коли так не відбувається, то має місце дискримінація, якщо, звичайно, це не має об'єктивного та розумного виправдання» [8]. В означеному положенні звертає на себе увагу термін «*переплетені*», що дає підстави для твердження, що принцип заборони дискримінації має самостійне значення і

не може бути зведений до будь-якого відступу від юридичної рівності.

На користь того, що принцип заборони дискримінації хоч і пов'язаний з принципом юридичної рівності, але не тотожний йому, свідчить правова позиція Верховного Суду, втілена в його рішенні за результатами розгляду апеляційної скарги Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) на рішення Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27 травня 2019 року. Справа стосувалася відмови ВРП у внесенні подання Президентіві України про призначення позивача на посаду судді Донецького окружного адміністративного суду. Останній у 2010 році у складі колегії суддів з трьох суддів ухвалив рішення про скасування Указу Президента України “Про присвоєння С. Бандері звання Герой України”. Вважаючи це рішення політично мотивованим, ВРП відмовила позивачу у внесенні подання Президентіві України (втім, це не завадило ВРП внести аналогічні подання на двох інших суддів, які теж ухвалювали це сумнозвісне рішення). Не погоджуючись із рішенням ВРП, позивач оскаржив його до Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. Зі свого боку ВРП пояснила відмінність у підході до позивача тим, що відомості щодо кандидатів на посаду судді, а також їх оцінка ВРП мають індивідуальний характер і не є предметом спору; оцінка дій судді у зовні схожих ситуаціях не обмежується лише і виключно об'єктивними критеріями, а передбачає достатньо широкий розсуд членів ВРП; вирішальним є особисте переконання кожного члена ВРП, яке, зрештою, і визначає характер їх голосування; ВРП ухвалює різні рішення щодо суддів, які ухвалювали рішення у справі No 2а-1219/10/0570, і це начебто не свідчить про протиправність чи дискримінацію» [9].

Даючи правову оцінку діям ВРП в зазначеній справі, Верховний Суд постановив (пар. 68), що при прийнятті оскаржуваного рішення ВРП не дотрималася принципу рівності перед законом та допустила «несправедливу дискримінацію» стосовно позивача.

Вираження «несправедлива дискримінація» в коментованому рішенні Верховного Суду може здатись надлишковим і тавтологічним, позаяк дискримінація не може бути справедливою, і навпаки, якщо певне розрізнення є справедливим, то вже не є дискримінаційним. Однак, на наше міркування, Верховний Суд усвідомлено використав цей, на перше око, некоректний вислів, маючи під ним на увазі *несправедливе розрізнення*, що не має характеру дискримінації в сенсі статті 14 Конвенції та статті 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії дискримінації в Україні». Верховний Суд був вимушений вдатись до такого формулювання, оскільки ухвалення позивачем у справі № 800/472/17 рішення про скасування Указу Президента України *не є захищеною ознакою* (поруч з віком, статтю, національною чи етнічною приналежністю та ін.).

Як видається, ухвалення сумнозвісного рішення в розглянутій вище справі не може вважатись захищеною ознакою, позаяк наявність останньої завжди повинна бути пов'язана зі членством у певній суспільній групі.

4. Широке та вузьке розуміння дискримінації в національній судовій практиці

Протиставлення широкого і вузького підходу до розуміння дискримінації має давню історію. Так, Європейський суд з прав людини свого часу повинен був вибрати між двома варіантами прочитання статті 14 Конвенції ще в 1967 році, коли вирішував справу про використання мов в освітньому процесі в Бельгії [10]. Тут конфлікт інтерпретацій був зумовлений розбіжностями у франкомовному й англomовному її офіційних текстах [11]. Франкомовне формулювання «*sans distinction aucune*» («без будь-яких розрізень») є ширшим у порівнянні з англomовним «*without discrimination*» («без дискримінації») [12]. У цій справі ЄСПЛ став на бік вузького розуміння дискримінації, що впливає з англomовної версії тексту Конвенції. Це рішення стало дороговказом для розбудови прецедентної практики ЄСПЛ стосовно застосування статті 14 Конвенції та статті 1 Протоколу № 12, та, вочевидь, має

бути дороговказом і для національної правової системи.

Суть вузького тлумачення дискримінації полягає в тому, що не будь-яку відмінність у ставленні до суб'єктів права слід вважати дискримінаційною, а відтак застосування принципу заборони дискримінації є необхідним лише в тих випадках, коли саме дискримінація спричинила порушення в користуванні тими чи іншими правами та свободами.

На наше міркування, такий підхід має низку своїх переваг, сприяючи, зрештою, правовій визначеності. І навпаки, широке розуміння дискримінації може бути поширене серед адвокатів, для яких природно і закономірно «давати масою аргументів», чим пояснюється їхня схильність апелювати до принципу заборони дискримінації навіть тоді, коли це, по суті, надлишково. Однак мета органу правозастосування у справах, у яких ідеться про дискримінаційну поведінку, є протилежною, а саме: вирішити справу у відповідності з дійсним правом, з чого випливає установка не називати дискримінацією те, що нею не охоплюється, позаяк саме «економний» підхід до розуміння дискримінації сприяє правовій визначеності і надає забороні дискримінації особливої цінності в гарантуванні і забезпеченні юридичної рівності та верховенства права.

Втім, для вітчизняного правознавства є досить характерним використання заборони дискримінації саме в широкому розумінні. Так, Перша дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя, розглянувши скаргу на суддю Київського окружного адміністративного суду, встановила, що коментування суддею в непроцесуальний спосіб для доведення людині хибності позову є дискримінацією громадянина за ознакою необізнаності [13]. Але чи дійсно необізнаність є захищеною ознакою (поруч з расою, політичними і релігійними переконаннями, національністю, етнічним і соціальним походженням та ін.)? Чи утворюють «необізнані» з правом громадяни значиму суспільну групу, для захисту якої слід використовувати норми про заборону дискримінації? Вочевидь ні, і в подібних справах, звичайно, слід обмежитись встановленням порушення основного права

(наприклад, у цьому випадку, права на повагу до честі і гідності особи).

У цьому ж контексті звертає на себе увагу рішення Франківського районного суду м. Львова від 04 серпня 2017 р. у (досить резонансній) справі № 465/3382/17 [14], що було залишене без змін постановою Апеляційного суду Львівської області від 16 липня 2018 р. [15]. У справі йшлося про те, що мережа одного з українських магазинів не надавала інформацію про товари державною мовою, натомість пропонуючи потенційним покупцям ознайомлюватись із такою інформацією російською. Суди першої та другої інстанцій встановили наявність дискримінації в діях відповідача. На нашу думку, така аргументація має надлишковий характер, позаяк справа могла і мала бути вирішена на підставі встановлення порушення законодавчо закріпленого права споживача отримувати інформацію про товари державною мовою.

5. Деякі висновки

Судова аргументація не повинна ґрунтуватись на принципі «чим більше, тим краще». Дискримінацію необхідно встановлювати лише в тих випадках, коли вона стала безпосередньою причиною порушення суб'єктивного права. Відхилення від цієї засади спричиняє невизначеність у застосуванні заборони дискримінації, її інфляцію та розбухання. Такий самий негативний ефект має ототожнення заборони дискримінації з принципом юридичної рівності.

Література

1. Report of the Special Rapporteur on minority issues, Rita Izsák: Addendum – Mission to Ukraine (A/HRC/28/64/Add.1) URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/report-special-rapporteur-minority-issues-rita-izs-k-addendum-mission-ukraine> (accessed 23.06.2023)
2. Kasper Lippert-Rasmussen, *Born Free and Equal? A Philosophical Inquiry into the Nature of Discrimination* Oxford University Press (2014) 15
3. Andrew Altman, 'Discrimination,' in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. E. Zalta, April 20, 2020, <<https://plato>

stanford.edu/entries/discrimination> (accessed 23.06.2023)

4. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. (К.: Реферат, 2007) 662.

5. Ухвала Другої колегії суддів Другого сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Камінського Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 4 Закону України „Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування“ від 13 червня 2019 року № 165-2(II)/2019

6. Ухвала Другої колегія Другого сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Залюшного Олександра Григоровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 97 Закону України „Про Національну поліцію“ від 28 жовтня 2020 року № 240-2(II)/2020

7. ECHR Judgement ‘Serkov v. Ukraine’. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-105536> (accessed 23.06.2023)

8. Explanatory Report to the Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL: <https://rm.coe.int/09000016800cce48> (accessed 23.06.2023)

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2019 року, справа № 800/472/17

10. Case ‘Relating to Certain Aspects of the Laws on the use of languages in education In Belgium’ <<https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57524>> (accessed 23.06.2023)

11. Buergenthal T. ‘European Court Of Human Rights, 23rd July 1968: Case «Relating To Certain Aspects Of The Laws On The Use Of Languages In Education In Belgium’ Judgment», International Legal Materials, 1969 (4), 826, 827.

12. Панкевич О. Захист права людини на недискримінацію у практиці Європейського суду з прав людини. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ серія юридична, 2016 (3), с. 327

13. Рішення Першої дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя у справі № 3279/Ідп/15-20 від 27.11.2020

SUMMARY

The article reveals the concept of discrimination, as well as conducts a critical analysis of national judicial practice in terms of reflecting the legal nature of discrimination therein. Emphasis is placed on cases where such a nature is reflected incorrectly.

The general or generic concept of discrimination can be briefly described as negative differentiation on any basis or characteristic compared to another person, while the narrow concept of discrimination interprets protected characteristics as belonging to various significant social groups (by race, gender, age, etc.). It is argued that the practice of combating discrimination requires a consistent theory that could explain what the prohibition of discrimination is, to react to which specific violations it should be applied, and how to distinguish cases where it must be applied from cases where it is sufficient to establish a violation of a subjective right without additional recourse to the prohibition of discrimination.

It is proved that in national judicial practice, a broad approach to discrimination is often embodied, which consists of identifying legal equality with the prohibition of discrimination. Criticism of such an approach is provided.

The author proves that not in all cases where there is a violation of legal equality, can the presence of discrimination be established. Based on the decisions of national courts, it is proved that a broad approach to understanding discrimination leads to the inflation of this concept, its “devaluation,” and “expansion.” It is substantiated that too broad use of the concept of discrimination may be acceptable for the legal arguments of lawyers but not judges.

Key words: positive discrimination, principle of equality, equality, affirmative action, positive measures, human and civil rights, principles of law, interpretation of legal norms, discrimination, human rights, rule of law, constitutional principle, equality of rights and freedoms, legislation, prohibition of discrimination, positive obligations of the state.

14. Рішення Франківського районного суду м. Львова від 04 серпня 2017 р. у справі № 465/3382/17

15. Постанова Апеляційного суду Львівської області від 16 липня 2018 р. у справі № 465/3382/17

ПРАКТИЧНА СКЛАДОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УМОВАХ ПОТЕНЦІЙНИХ ТА РЕАЛЬНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

**ВІГІРІНСЬКИЙ А. - аспірант, кафедра теорії та історії права та держави
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

ORCID ID: 0009-0008-6122-4717

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.2

Досліджено практичну складову функціонування принципу поділу влади напередодні запровадження та в умовах правового режиму воєнного стану. Об'єктом дослідження є складові правової дійсності в аспекті дотримання принципів демократичної країни, у якій усвідомлюється значення системи стримувань та противаг, незалежності гілок влади, задля зміцнення громадянської злагоди, забезпечення прав, свобод людини та гідних умов її життя. Предметом дослідження визначено проблемні питання взаємодії гілок влади, зокрема, використання загроз національній безпеці, як приводу для втручання в діяльність Конституційного Суду України, а також питання обмежень щодо недопустимості порушень окремих прав громадян у період правового режиму воєнного стану. За основу взято аксіологічний та синергетичний методологічні підходи, у поєднанні із загальнонауковими методами аналізу та індукції. Зроблено висновок, що в умовах дійсності, за яких виконавча та законодавча гілки влади, а також Глава держави, будучи представниками однієї політичної сили, замість пошуку законних, найбільш ефективних і збалансованих рішень проблемних питань, використовуючи наявні політико-правові можливості при прийнятті рішень, допускають зловживання, які негативно впливають на функціонування Конституційного Суду України. Також, обґрунтовуючи необхідність досягнення мети запровадження воєнного стану, не здійснюючи пошуку альтернативних способів вирішення

проблеми, розглядають як допустимі засоби правового регулювання, які мають дискримінаційний характер, що суперечить Хартії основних прав ЄС, ставить під сумнів оцінку України як демократичної країни, у якій діє принцип верховенства права.

Ключові слова: поділ влади, система стримувань та противаг, воєнний стан, дискримінація, Конституційний Суд України.

ВСТУП

Правовий режим воєнного стану, у якому існує Україна, у сприйнятті населення, суб'єктів політичного процесу, ЗМІ та громадянського суспільства звужує розуміння поняття національної безпеки лише до спроможності військовим шляхом захистити власні суверенітет та територіальну цілісність.

Таке сприйняття виправдане екзистенційним характером загрози та пріоритетами сьогодення, водночас, є передумовою для формування виправдовувального, поблажливого, схвального ставлення до діяльності та рішень державних органів, які історично мають схильність зловживати сформованими обставинами середовища існування, не завжди на користь національної безпеки у її законодавчому розумінні.

Закон №2469-VIII від 21 червня 2018 року визначає, що національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від

реальних та потенційних загроз. Своєю чергою, національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [1].

Тобто поняттям національної безпеки охоплюється не лише питання безпеки території України від неправомірних посягань, але все те, що характеризує державу як демократичну та зафіксоване в Основному законі. Мова про засадничі принципи організації влади, їх формування, взаємодії, функціонування на основі принципу поділу влади, системи стримувань та противаг, діяльності в межах визначених Конституцією України повноважень. Це все є формою узгодженого та легітимованого консенсусу в рамках матеріалізованої концепції народного суверенітету та упереджує можливість узурпації влади, забезпечуючи можливості для реалізації прав і свобод людини та гідних умов її життя.

Варто зазначити, що з моменту прийняття Закону №2469-VIII від 21 червня 2018 року посилання на його положення, як обґрунтування необхідності прийняття рішень на захист національної безпеки, не завжди були такими за суттю. Скоріше навпаки, вони виступали формою «легендування» у прагненні обійти принципи верховенства права, поділу влади, шляхом штучного розширення повноважень посадових осіб, вийшовши за межі, визначені Основним Законом.

Так, 27 березня 2021 року Президентом України видано Указ №124/2021 «Про деякі питання забезпечення національної безпеки України», відповідно до якого було скасовано Указ Президента України від 14 травня 2013 року № 256 «Про призначення О.Тупицького суддею Конституційного Суду України» та Указ Президента України від 17 вересня 2013 року № 513 «Про призначення О.Касмініна суддею Конституційного Суду України» [2].

Офіційне обґрунтування, яке приводиться у тексті Указу, визначає мету його підписання як забезпечення державної не-

залежності, національної безпеки та національних інтересів України, в частині захисту демократичного конституційного ладу. При цьому, здійснюється посилання на «Заяву Верховної Ради України у зв'язку із сьомою річницею початку Євромайдану та подій Революції Гідності», затверджену Постановою Верховної Ради України від 17 лютого 2021 року № 1240-IX (далі – Постанова) [3], у якій підкреслено, що узурпація влади у 2010 – 2014 роках Віктором Януковичем призвела до підриву основ національної безпеки й оборони України, порушення прав і свобод людини, а зважаючи на те, що окремі судді КСУ, призначені Віктором Януковичем, продовжуючи виконувати свої повноваження, створюють загрозу державній незалежності та національній безпеці України, виникла необхідність у прийнятті рішень про скасування Указів про їх призначення, на підставі частини 2 статті 102, пунктів 1, 17 частини 1, частини 3 статті 106 Конституції України, статей 3 і 13 Закону України «Про національну безпеку України».

Зазначимо, що посилання Президентом на Постанову є фактичним вчиненням дій, які суперечать принципам державної політики у сферах національної безпеки і оборони, визначених у статті 3 Закону, зокрема: верховенства права, законності, прозорості, адже в тексті Постанови зазначається, що Парламент надає «політичну оцінку» подіям Революції Гідності та її наслідкам, зокрема, у зв'язку з частково неможливим притягненням винуватих осіб до відповідальності. Тобто це документ не має нормативного, регулюючого характеру, а відповідно, не передбачає настання реальних юридичних наслідків.

У подальшому О.Тупицький та О. Касмінін оскаржили відповідний Указ Президента до Верховного Суду, і 14 липня 2021 [4] та 27 жовтня 2022 року [5], відповідно, їх позови було задоволено, Указ Президента визнано протиправним та скасовано.

Власне, колегії Верховного Суду при розгляді були цілком послідовними в обґрунтуванні протиправності Указу, зазначаючи, що реалізація повноважень стосовно формування складу КСУ здійснюється Президентом тільки шляхом видання

Указів про призначення суддів, та іншого способу чинним законодавством не передбачено. Посилаючись на рішення КСУ від 07.04.2004 №9-рп/2004, від 25.12.2003 №22-рп/2003, 10.04.2003 №7-рп/2003, на аналогічну за предметом спору справу Верховного Суду України №5/573 (2а-13995/08), приписи статті 149-1 Конституції України та статті 21 Закону № 2136-VIII, вказали, що після призначення суддею КСУ та складення присяги суддя цього Суду не може бути звільнений суб'єктом призначення, що є гарантією його незалежності від цього органу призначення, а сам акт про призначення є таким, що виконаний та не може бути скасований.

Водночас, у питаннях національної безпеки, варто звернути увагу, колегіями Верховного Суду зазначено, що повноваження Президента щодо забезпечення національної безпеки повинні реалізовуватися у межах спеціально-дозвільного принципу, визначеного статтею 19 Основного Закону.

Як вбачається з тексту рішень, Глава держави загрозу національній безпеці обґрунтовував тим, що 19 березня 2021 року відбулося засідання Ради національної безпеки і оборони України, на якому, серед іншого, було розглянуто питання розслідування справ про державну зраду. Після цього, через тиждень, СБУ направила лист Президенту, у якому повідомлено, що на виконання доручення РНБО, та у зв'язку з набранням законної сили вироком суду про визнання Януковича В.Ф. винним у вчиненні злочину, передбаченого частиною першою статті 111 КК України, СБУ розпочала моніторинг виданих ним нормативно - правових актів, у першу чергу звернуто увагу на укази щодо суддів КСУ через те, що вони надалі голосували за рішення в справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо конституційності окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року, № 13-р/2020.

СБУ у цьому листі наголошено, що прийняття такого рішення мало наслідком втрату чинності ряду норм антикорупційного законодавства, призвело до дестабілізації соціально-політичної ситуації в Україні,

дискредитації нашої держави на міжнародній арені щодо вжиття заходів із протидії корупції, чим створено потенційну загрозу державній безпеці.

При цьому, під час здійснення моніторингу та підготовки рекомендацій, є підстави припускати, що співробітникам СБУ були відомі приписи статті 149 Конституції України, відповідно до яких незалежність і недоторканність судді КСУ гарантуються, вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Крім цього, суддю КСУ не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням рішень та надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. У цьому випадку мова про вчинення злочину чи проступку не йде. Крім цього, на момент підготовки листа СБУ та Президент України були обізнані про терміновий висновок Венеціанської Комісії № 1012/2020 CDL-AD(2020)039 «Щодо реформування Конституційного Суду» (далі – Висновок) [6]. Власне, Верховний Суд справедливо відхилив обґрунтування представників Президента, зазначивши, що у Висновку підкреслено, що Рішення КСУ є обов'язкові, хоч і не бездоганні, однак остаточні, навіть коли їх можна вважати за помилкові, наголосивши, що рішення №13-р/2020 мусить бути виконане, оскільки скасування рішення та звільнення всіх його суддів були б неконституційні та суперечили б принципу верховенства права.

Таким чином, вбачається, що поняття національна безпека, в його всеохоплюючому сенсі, на ряду із цінністю, яку складає для інтересів суверена, яким є народ, може використовуватись для досягнення цілей, які виходять за межі повноважень Президента, визначених Основним Законом, посягаючи на фундаментальні засади функціонування державно-правових механізмів, шляхом порушення принципів поділу влади, верховенства права, законності та системи стримувань та противаг.

Крім цього, у цьому випадку єдиним засобом захисту змогла виступити лише судова гілка влади, а Президент, Рада національної безпеки і оборони України, яка координує та контролює сектор безпеки і

оборони та Служба безпеки України, не виконали роль запобіжників у системі стримувань і противаг.

Слабка інституційна спроможність відомств, а також залежність їх керівників (які входять за посадами до складу РНБО) від суб'єкта призначення, яким у ряді випадків виступає Президент України, чи коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України, яка складається з однієї фракції президентської політичної партії, фактично дозволяє реалізовувати квазі-правові методи при досягненні цілей представників однієї політичної сили, які знерухомлюють інші інституції, чи змушують їх підлаштуватися, підкорятися волі, тим самим приймаючи рішення чи виносячи їх, послуговуючись не виключно суспільній користі та верховенству права, а принципу доцільності. У цьому випадку цілком справедливими звучатимуть слова Ш.Л.Монтеск'є: якщо влада законодавча та виконавча будуть об'єднані в одній особі чи установі, то свободи не буде, оскільки можна побоюватись, що цей монарх чи сенат почнуть створювати тиранічні закони, для того, щоб так само тиранічно застосовувати їх [7, с.148-149].

Зазначимо, що ідейно-теоретичні засади поділу єдиної влади суверена, як вважає І. Яценко, проявляються як фундаментальний принцип забезпечення прав і свобод громадян, верховенства права, недопущення авторитаризації влади, як базовий принцип побудови правової держави [8, с.476]. Схожої думки дотримується І. Процюк, який підкреслює, що саме поділ державної влади дає змогу зберегти її вихідну єдність, забезпечити народовладдя. Концентрація всієї або більшої частини влади в одному органі чи особі, врешті-решт, призводить до втрати свободи, а разом з цим і влади [9, с.17].

Фактично відбувається розширене розкриття думка Ш.Л.Монтеск'є, який писав, що для громадянина політична свобода є душевним спокоєм, заснованим на переконанні щодо власної безпеки. Щоб володіти такою свободою, потрібне таке управління, при якому один громадянин може не боятись іншого громадянина [7, с.148-149]. Якщо б народні страхи були породжені по-

валенням (недотриманням) основного закону, то вони би стали силою глухою, пагубною, жахливою і призвели б до катастрофи [7, с.298-299].

Таким чином, надскладним завданням для представників влади є дотримання балансу при реалізації державної політики між досягненням мети запровадження правового режиму воєнного стану, якою, очевидно є відсічі загрози, захисту держави та, при цьому, збереженні принципів та положень Основного закону, які формують характеристики демократичної країни, в якій діє принцип верховенства права.

Складність досягнення синергетичної взаємодії цих цілей можна прослідкувати на прикладі законопроекту No 9672 від 04.09.2023, яким пропонується змінити положення Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [10], встановивши, що призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період підлягають не всі «здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти», а лише ті, які здобувають рівень освіти, що є вищим за раніше здобутий у послідовності, визначеній Законом України «Про освіту», і якщо навчання було розпочато не пізніше року досягнення здобувачем освіти 30-річного віку. Законодавець в обґрунтуванні зазначає, що ця правова норма опосередкованого уникнення призову використана значною кількістю військовозобов'язаних призовного віку, які вже здобули певний рівень освіти, і вступили у 2022, 2023 роках до закладів освіти для здобуття рівня освіти, який є рівним, а переважно нижчим за раніше отриманий. Так, у 2022 році до закладів освіти зараховано на навчання 106 771 вступників чоловічої статі призовного віку, які розпочали здобувати рівень освіти, що є рівнозначним або є нижчим за здобутий рівень попередньої освіти. Аналогічна динаміка має місце і у 2023-му, при тому, що станом на 2019-2021 роки студентів віком 25 років і старше було близько 40 тис. чоловік. З цього робить висновок, що зазначена практика негативно впливає на рівень на-

ціональної безпеки і оборони, деморалізує військовослужбовців, а також компрометує систему освіти в Україні.

Дійсно, суб'єкт законодавчої ініціативи вірно зазначає, що Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений Законом України № 2102-IX від 24 лютого 2022 року [11], містить обмеження права, передбаченого статтею 53 Конституції України, тобто права кожного на освіту.

При цьому, законодавець свідомо ігнорує положення частини 2 статті 64 Основного закону, яка встановлює, перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені в період воєнного або надзвичайного стану, серед яких, зокрема ті, які передбачені статтею 24 Конституції, яка встановлює, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. І не може бути привілеїв чи обмежень за різноманітними ознаками.

Своєю чергою, запропоновані зміни фактично визначають критерії диференціації здобувачів освіти: за черговістю та рівнем, який вони здобувають, а також за віком. Залежно від віднесення за цими критеріями до однієї чи іншої групи передбачаються різні наслідки застосування обмежень.

Теоретично, автор законодавчої ініціативи справді може припускати, що конкретна група здобувачів освіти зловживає правом на освіту. Утім, на думку О. Москалюка, зловживання правом - це використання суб'єктивного права особи всупереч меті, для якої воно було встановлено, внаслідок чого завдається шкода іншій особі, групі осіб або суспільним відносинам загалом [12, с.2-3]. При цьому, варто відзначити, що народний депутат не може володіти інформацією для безпідставного, такого, що принижує гідність, узагальнення щодо мети та мотивів осіб, які вони переслідують при вступі. Сфера вільного розвитку особистості та суб'єктивна мотивація не є обов'язковою умовою реалізації права на здобуття освіти, не говорячи про те, що шкода національній безпеці від таких дій є оціночною категорією, яку можна застосувати до будь-якої категорії осіб, які не підлягають мобілізації.

У контексті рівності доречними є слова Ш. Л. Монтеск'є: любов до республіки в демократії є любов'ю до демократії, а любов до демократії є любов'ю до рівності [7, с.43-44]... Демократія повинна уникати двох крайностей: духу нерівності, який веде її до аристократії чи правління одного, і доведеного до межі духу рівності, який веде до деспотизму одного так само неминує, як деспотизм одного закінчується завоюванням [7, с.107-108.].

Попри те, що статусу Закону відповідний документ ще не набув та, відповідно до висновку Комітету з питань інтеграції України до ЄС та Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, він не відповідає праву Європейського Союзу (статті 14, 21 Хартії основних прав Європейського Союзу), та в ньому вбачаються ознаки дискримінації, дійсність, яка включає в себе як фактор військового вторгнення, так і обставини реальності, такої як політична організація влади в країні, цей документ може бути і проголосованим, і підписаним, попри його несумісність з принципом рівності та євроінтеграційними прагненнями українського народу.

Звісно, у системі стримувань та противаг, залишається Конституційний Суд України, який має повноваження визнавати закони, інші акти або їх окремі положення, неконституційними, наслідком чого є втрата ними чинності. Проблема такого механізму полягає в термінах розгляду, протягом яких Закон зберігає чинність, а відповідно застосовується. Війна ж - це те явище, яке фізично може не завжди надати можливість відновити право, яке було порушене прийняттям закону, що протирічить Конституції. Якщо ж розглянути наслідки від таких дій з точки зору довгострокового соціального ефекту, він здатен, на ряду з іншими, посягти, а згодом і вкорінити в населення думки про те, що забезпечення свободи та рівності не є директивними пріоритетами не лише конкретних суб'єктів владних повноважень, а й у цілому державної політики. Як писав Ш.Л. Монтеск'є: трапляються випадки, коли влада повинна діяти зі всією власною силою, і інші, коли вона повинна діяти, обмежуючи себе. Найвищим мистецтвом управління по-

лягає в тому, щоб твердо знати, які є межі влади, які слід застосувати при різних обставинах [7, с.196-197]. Вибір методів правового регулювання можливий і без дискримінації, за умови, якщо проблематика виявляється вчасно, а засоби протидії знаходяться в рамках усвідомлення цінності понять та принципів верховенства права, які забезпечують можливість дійсного втілення елементів, властивих демократіям, які, у першу чергу, покликані захищати своїх громадян, у тому числі від неправомірних посягань, не допускаючи будь-яких підстав для того, щоб надавати певній групі переваги над іншими.

Висновки

Суспільно-правова реальність, яка сформувалась за підсумками виборів Президента та до Верховної Ради України у 2019 році, дозволила делегатам від однієї політичної сили очолити, крім посту Глави держави, ще й законодавчу та виконавчу гілки влади, а також, як наслідок, делегувати своїх представників як керівників до правоохоронних, контрольно-наглядових, у тому числі, органів безпеки.

Сама собою така «суперконцентрація» створювала ризики щодо зловживань, ефективним засобом упередження яких може бути лише незалежний судовий контроль.

Водночас, у досліджених вище випадках вбачається, що правові засоби забезпечення незалежності суддів є недостатньо дієвими у зазначених умовах дійсності, при яких нехтування принципом верховенства права обґрунтовується питаннями загрози національній безпеці та супроводжується виходом Президента за межі повноважень, визначених Основним Законом, посягаючи на фундаментальні засади функціонування державно-правових механізмів.

На противагу першому досліджувальному випадку, за якого загроза національній безпеці носила скоріше удаваний характер, у другому випадку загроза національній безпеці існує в дійсності та носить екзистенційний для країни характер, однак обраний метод вирішення, який містить ознаки дискримінації, на ряду із порушенням Основного закону, може підірвати довіру народу

України до держави, як до гаранта забезпечення прав та свобод.

Таким чином, можна зробити припущення: в умовах політико-правової дійсності, перестороги суб'єктів владних повноважень щодо використання механізмів правового регулювання чи прийняття окремих рішень, які протирічать принципам верховенства права чи рівності, не беруть верх над політичною доцільністю. Зазначений характер діяльності не є випадковим, він не є результатом недостатньої правової обізнаності та не є помилковим, він є цілком свідомим, оскільки використовує слабкість системи контролю зі сторони судових інституцій, реагування та фінальне рішення яких можна очікувати роками. Протягом усього цього часу суб'єкти владних повноважень послуговуються принципом, згідно з яким, доки не встановлено іншого, відповідна норма, акт є дійсними, а відповідно, породжують юридичні наслідки чи безпосередньо впливають на сферу правового регулювання. При цьому, ціннісна компонента та відповідальність перед громадянами та прийдешніми поколіннями не вважається пріоритетною, що, своєю чергою, зі сторони суверена формує переконання в тому, що держава, в особі її інституцій, а не персоналій, не є добродійною, закон не сталий та не відповідає інтересам громадян. Ситуативні вигоди схожих засобів є неспівмірними з довгостроковими негативними наслідками, коли народ країни перестане бачити в державі те, що покликано охороняти, захищати, відображати інтереси та вирішувати загальнонаціональні проблеми, натомість держава може постати в образі поневоловача, який, встановлюючи правила співіснування, сам їх не дотримується, розглядаючи народ як підпорядкованих.

Література

1. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
2. Про деякі питання забезпечення національної безпеки України: Указ Президента України від 27.03.2021 р., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124/2021#Text>

3. Заява Верховної Ради України у зв'язку з сьомою річницею початку Євромайдану...: Постанова Верховної Ради України від 17.02.2021 р., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-IX#Text>

4. Рішення Верховного Суду у справі №9901/96/21 від 14.07.2021 р., URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98306624>

5. Рішення Верховного Суду у справі №П/9901/97/21 від 27.10.2022 р., URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107090521>

6. Щодо реформування Конституційного Суду: висновок Венеціанської Комісії № 1012/2020 CDL-AD(2020)039 від 11.12.2020 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)019-e)

7. Charles De Secondat Montesquieu, de L'Esprit Des Lois, Kessinger Publishing, 2010, 672 pages

8. Яценко І. С. Деякі питання методології історико-правових досліджень ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади // *Правова реформа: концепція, мета, впровадження: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 23 листопада 2017 р.). Київ: Ніка-Центр, 2017. С. 475–478

9. Процюк І. В. Поділ влади в різних формах правління. дис. ...доктора юридичних наук: 12.00.01. Харків, 2013. 462 с

10. «Про внесення змін до закону України про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»: Проект закону від 04.09.2023 р., URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42664>

11. «Про введення воєнного стану в Україні»: Указ Президента України від 24.02.2022 р., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

12. Москалюк О.В. Теоретико-правові підстави розмежування категорій «зловживання правом» та «обхід закону», *Право.ua* №1, 2023, с. 18-22

*A. Vihirinskyi, graduate student
Department of Theory of Law and State
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

ORCID ID: 0009-0008-6122-4717

**THE PRACTICAL COMPONENT
OF THE SEPARATION OF POWERS
PRINCIPLE IN THE FACE OF POTENTIAL
AND ACTUAL THREATS TO NATIONAL
SECURITY HAS BEEN EXAMINED**

The practical component of the separation of powers principle has been examined on the eve of its implementation and in the context of the legal regime of a state of war. The object of the research is the components of legal reality in terms of adhering to the principles of a democratic country, where the significance of checks and balances, the independence of branches of power, is realized to strengthen civic harmony, ensure the rights and freedoms of individuals, and provide them with dignified living conditions. The research focuses on problematic issues of interaction between branches of power, particularly the use of threats to national security as a pretext for interference in the activities of the Constitutional Court of Ukraine, as well as the issues of limitations on the inadmissibility of violations of individual rights during the legal regime of a state of war. The axiological and synergistic methodological approaches, combined with general scientific methods of analysis and induction, have been employed as the basis. It is concluded that in the reality where the executive and legislative branches of power, as well as the Head of State, being representatives of one political force, instead of seeking legitimate, most effective, and balanced solutions to problematic issues, allow for abuses that negatively affect the functioning of the Constitutional Court of Ukraine. Also, by justifying the need to achieve the goal of introducing a state of war without exploring alternative ways to solve the problem, they consider as permissible means of legal regulation that have a discriminatory character, contradicting the Charter of Fundamental Rights of the EU, and cast doubt on the assessment of Ukraine as a democratic country where the rule of law prevails.

Keywords: separation of powers, checks and balances, state of war, discrimination, Constitutional Court of Ukraine.

ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

СЛІНЬКО Т.М. - кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: 0009-0000-2688-2644

ГРИБОВСЬКА А.А. - кандидат юридичних наук, начальник відділу Центру медіації та посередництва Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (IP офіс)

ORCID ID: 0000-0002-9426-1871

УДК 342.1

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.3

Метою статті є дослідження правової природи та сутності медіації як інституту альтернативного вирішення юридичних конфліктів з точки зору конституційно-правової матерії. Визначено особливості правового регулювання медіації в Україні. Встановлено, що окремі норми Конституції України стимулюють запровадження та розвиток альтернативних способів врегулювання спорів. Окремо розглянуто перспективи обов'язкової медіації з точки зору положень статті 124 Конституції України та європейських стандартів доступу до суду, закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Зроблено висновок, що рецепція інституту медіації в правову систему України відбувається паралельно з європейськими правовими системами та свідчить про сприйняття Україною європейських стандартів і пріоритетів розвитку сучасного цивілізованого світу, а також відповідає конституційним положенням Основного Закону.

Ключові слова: альтернативні способи врегулювання спорів, медіація, примирення, доступ до правосуддя, Конституція України.

Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, sponte sua, sine lege fidei rectumque colebat. poena metusque aberant nec verba minantia fixo aere legebantur nec supplex turba timebat iudicis ora sui, sed erant sine vindice tuti.

Постановка проблеми

Сучасний світ має тенденцію до демократизації суспільних відносин, пріоритетними

принципами якої є гуманізм та справедливість, які вимагають пошуку ефективних підходів врегулювання конфліктів та нових шляхів порозуміння конфліктуючих сторін. Прагнення до гармонізації суспільних відносин та забезпечення реалізації конституційного положення про визнання людини, її прав та свобод найвищою соціальною цінністю і є показником демократичного суспільства. Разом з тим, реалії сьогодення демонструють, що для українського суспільства, яке активно трансформується в умовах євроінтеграційних процесів, характерне виникнення різноманітних правових конфліктів, вирішення яких вимагає не тільки удосконалення традиційної судової системи, але й застосування інструментів альтернативного врегулювання спорів.

Одним із альтернативних способів врегулювання спорів є інститут медіації, рецепція якого у вітчизняний правовий простір стоїть на порядку денному. Юридичні колізії, прогалини в законодавстві, недосконалість правового регулювання, велике навантаження на судову систему, тривалість судового розгляду, затягування з виконанням судових рішень, а також обмежена можливість передбачити всю специфіку і складність конфліктної ситуації не сприяють дійсному вирішенню спору, а іноді й навпаки провокують його ескалацію. Крім того, сучасна міжнародна концепція захисту прав людини свідчить про тенденції відмови світової спільноти від каральної реакції як виняткової міри для протиправного діяння, впрова-

джуючи концепцію відновного правосуддя. Процедура медіації, у свою чергу, дозволяє сторонам конфлікту владнати спір без звернення до традиційної системи захисту та до того ж, завдяки поєднанню спільних інтересів, налагодити майбутню комунікацію між сторонами конфлікту.

Стан дослідження проблеми

Науковці, правники та професійна спільнота все більше ставить питання необхідності та ефективності впровадження на рівні національного правопорядку інституту медіації. Так, окремим питанням медіації присвячували свої дослідження О.В. Белінська, А.В. Біцай, Н.В. Верлос, Р.О. Гаврилюк, А.В. Гайдук, В.В. Деркач, С.І. Запара, О.О. Ізбаш, К.М. Канішева, Н.М. Ковалко, Ю.А. Комарова, Б.А. Лeko, Н.А. Мазаракі, В.Т. Маляренко, Т.А. Цувіна, І.І. Ясиновський. Однак, на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки конституційно-правові аспекти медіації залишаються мало дослідженими у вітчизняній літературі, що зумовлює необхідність їх вивчення та аналізу.

Виклад основного матеріалу

Україна, як країна з євроінтеграційними намірами, невід'ємною складовою яких є гармонізація національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, сприйняла європейські стандарти застосування процедури медіації в юрисдикційному процесі¹, про що свідчить прийняття Верховною Радою України Закону України «Про медіацію» № 1875-ІХ від 16.11.2021 р.

¹ Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998;

Рекомендація № R (99) 19 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в кримінальних справах від 15.09.1999;

Рекомендація № R (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами від 05.09.2001; Рекомендація № R (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18.09.2002; Директива Європейського парламенту та Ради № 2008/52 ЄС щодо деяких аспектів посередництва (медіації) у цивільних та комерційних справах від 21.05.2008.

(законопроект №3504 від 19.05.2020 року) [1], який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту, принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Прийняття профільного закону стало важливою подією, яка заклала фундамент законодавчого закріплення інституту медіації як альтернативного способу вирішення спорів, визнаного демократичними державами, які тримають курс на примноження способів, методів і форм забезпечення інтересів суспільства. Водночас, питання правового регулювання медіації в Україні не є новим. Зокрема, впровадження медіації в Україні було включено до Плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку в методології рейтингу «Ведення бізнесу», затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. №1406-р [2]. 17 серпня 2016 року наказом № 892 Міністерства соціальної політики України затверджено «Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації)», що, зокрема, визначав зміст, обсяги, умови та порядок надання соціальної послуги посередництва (медіації) [3]. Необхідність впровадження медіації в Україні вбачається і з розділу «Розвиток і зміцнення правової держави» «Програми діяльності Кабінету Міністрів України» (Постанова Кабінету Міністрів України від 02 квітня 2020 р., № 270), де одним із пріоритетних кроків уряду визначено створення ефективних систем медіації. [4]. Крім того, 7 серпня 2019 року України приєдналася до Конвенції ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації» [5].

У 2014 році було зареєстровано два важливі громадських об'єднання: Громадська спілка «Українська академія медіації» (УАМ)² та громадська організація «Національна асоціація медіаторів України» (НАМУ)³. У період з 2015 р. по 2019 р. створено такі організації, як Громадська організація «Львів-

² Громадська спілка «Українська академія медіації» - <https://mediation.ua>

³ Громадська організація «Національна асоціація медіаторів України» - <https://namu.com.ua/ua>

ський центр медіації»⁴, Громадська організація «Ліга медіаторів України»⁵, Громадська організація «Асоціація сімейних медіаторів України»⁶. Цікавим проєктом є й ініціатива Державної організації «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» щодо запуску на базі ІР офісу Центру медіації та посередництва⁷, завданнями якого є підвищення обізнаності щодо медіації та підтримка розвитку процедури медіації у сфері інтелектуальної власності.

Актуальність та необхідність рецепції медіації зумовлюється й практичними викликами. Воєнний стан в Україні, трансформація українського суспільства, події останніх років значно посилили конфлікти між різними соціальними групами та інститутам. Усе більше громадськість звертається до таких понять, як «відновне правосуддя», «посередництво», «медіація», «примирення», оскільки перед ним постає потреба не тільки проблема вирішення спорів та конфліктів, але й попередження/запобігання/нівелювання конфліктних ситуацій. На цьому шляху саме медіація як вид альтернативного позасудового, конфіденційного, структурованого врегулювання суперечок із залученням посередника (медіатора) визнається ефективним та практичним методом вирішення конфліктів. Адже базовою особливістю медіаційного процесу є прийнятність отриманого результату для всіх сторін конфлікту.

Медіація в її сучасному розумінні почала свій розвиток у другій половині ХХ ст., насамперед у країнах англо-саксонського права – США, Австралії, Великобританії, після чого поширилася і в Європі. Популяризації медіації як альтернативного засобу врегулювання спорів передували проблеми судової системи, які загострилися ще 1970-х рр. [6, с. 242-243].

Більшість науковців визначають медіацію як неформалізований, конфіденційний

спосіб мирного вирішення приватно-правових спорів між конфліктуючими сторонами, за участю третьої незалежної сторони – медіатора, який направлений на неупереджене, повне та об'єктивне вирішення правового конфлікту шляхом прийняття компромісного взаємоприйняттого для обох сторін рішення [7, с.252]. Медіацію також називають програмою примирення або процедурою, за допомогою якої сторони управляють і володіють як самим процесом, так і його результатом – взаємопорозуміння сторін.

Існує думка, що за допомогою медіації можуть бути вирішені будь-які конфлікти, у яких сторони дійсно хочуть вирішити проблему, оскільки медіація представляє мінімальний ризик. У гіршому випадку – це лише втрата часу. Якщо в процесі медіації не досягнуто згоди, сторони можуть звернутися чи повернутися до судової чи іншої процедури [8, с.27].

Закон України «Про медіацію» визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1]. При цьому, як слушно зазначають Цувіна Т.А. та Вахонєва Т.М., Закон України «Про медіацію» нічого не говорить про обов'язковість медіації, проголошуючи одним із основних принципів медіації добровільність, відповідно до якої сторони можуть лише добровільно, за взаємною згодою звернутися до обраного медіатора, ніхто не може бути примусово брати участь у медіації, а процедура може бути зупинена в будь-який момент за ініціативою однієї зі сторін, що, у свою чергу, свідчить про те, що в Україні законодавчо закріплена класична добровільна модель медіації. Але сьогодні все більше і більше країн встановлюють різні види обов'язкової медіації для деяких категорій справ. Першою країною в Європі, яка розробила таке положення, була Італія, де медіація є обов'язковою досудовою процедурою в певних категоріях спорів. Наразі запровадження різних видів обов'язкової медіації стало загальносвітовою тенденцією в правовому регулюванні медіації [9, с. 146-147].

⁴ Громадська організація «Львівський центр медіації» - <https://mediation.lviv.ua>

⁵ Громадська організація «Ліга медіаторів України» - <http://limu.org.ua>

⁶ Громадська організація «Асоціація сімейних медіаторів України» - <https://www.afmu.org.ua>

⁷ Центру медіації та посередництва ІР офісу - <https://ip-mediation.nipo.gov.ua>

З точки зору конституційно-правової матерії, можемо констатувати, що конституційно-правовий розвиток медіації закріплено в декількох нормах Конституції України. У статті 21 Конституції України визначено, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах [10]. Як зазначає Деркач В.В., з зазначеною нормою прямої дії прямо кореспондується стаття 4 «Принципи медіації» Закону України «Про медіацію», яка встановила принцип рівності прав сторін медіації як під час самої медіації, так і на стадії підготовки до медіації. Також згідно з частиною 5 статті 8 Закону України «Про медіацію», медіація проводиться на засадах рівності сторін. Сторонам медіації має бути надано рівні можливості під час проведення медіації. Зобов'язання медіатора повинні бути однаковими стосовно всіх сторін медіації [11, с. 57]. Відповідно до частини першої статті 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, що також знаходить втілення в приписах статті 5 Закону України «Про медіацію», відповідно до якої участь у медіації є добровільним волевиявленням учасників медіації. Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації. Сторони медіації та медіатор можуть у будь-який момент відмовитися від участі в медіації [1].

У контексті визначення конституційно-правових аспектів медіації окрему увагу слід приділити положенням частини п'ятої статті 55 Конституції України, відповідно до яких держава гарантує кожному будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [10]. На нашу думку, сьгодні галузеве процесуальне законодавства, на виконання вказаної норми, досить активно запроваджує норми ювенальної юстиції і відновного правосуддя, які, у свою чергу, передбачають відповідну роль медіатора як невід'ємного учасника такого процесу.

Крім того, стаття 124 Конституції України вказує, що в країні може бути впроваджено обов'язкові досудові процедури вирішення спорів, а процесуальним законодавством

України визначено можливість укладення сторонами мирової угоди в цивільному та господарському процесах або заяви про примирення при вирішенні публічно-правового спору. Також важливим нововведенням процесуальних кодексів, які були прийняті у 2017 році, для забезпечення примирення сторін є й процедура врегулювання спору за участю судді. Вона полягає у проведенні суддею спільних (за участю всіх сторін) та закритих (з кожною із сторін окремо) нарад з метою мирного врегулювання спору. І хоча ця процедура за своєю сутністю не є класичною медіацією, вона має з нею спільні риси, що свідчить про впровадження в національному законодавстві інститутів альтернативного вирішення спорів.

Разом з тим, запровадження інституту медіації з урахуванням європейських стандартів у національне законодавство зумовлює низьку питань та викликів. Так, справедливим здається питання Озерського І.В. щодо того, а яким же чином надати залученому стороною спору (юридичного конфлікту) медіатору статусу офіційного учасника юрисдикційного процесу в провадженні щодо укладення мирової угоди в суді за відсутності такого нормативного врегулювання в процесуальних кодексах. Науковець зазначає, що сторонам, які в межах юрисдикційного процесу виявили бажання про залучення для урегулювання спору (юридичного конфлікту) медіатора, варто заявити у суді таке клопотання, обґрунтувавши його рішенням Конституційного Суду України від 31.10.2019 № 4-в/2019⁸ наданого у формі висновку, у якому вписано, що представництво особи в суді може бути здійснене за вибором особи іншим суб'єктом. Отож, на думку автора, медіаційна діяльність медіатора цілком узгоджується зі змістом термінологічної конструкції «представництво особи у суді може бути здійснене за вибором

⁸ Висновок Конституційного Суду України від 31.10.2019 № 4-в/2019 у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19>.

іншим суб'єктом», зокрема у випадку його обрання обома сторонами юрисдикційного спору [12, с. 21].

Також слід звернути увагу й на те, що конституційне положення про обов'язкові досудові процедури вирішення спорів слід оцінювати з точки зору статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом⁹, і статті 55 Конституції України, яка гарантує кожному право на судовий захист. Право на звернення до суду за захистом означає доступність судової влади. Отже, існує загроза, що положення закону щодо обов'язкового досудового врегулювання спору для певних видів спорів перед початком їх розгляду в судовому порядку певним чином будуть обмежувати доступ до суду. Разом з тим, якщо виходити з постулату обов'язкової медіації, доцільним буде чітке визначення способу звернення до суду та конкретизації питання обчислення процесуальних строків. У цьому контексті важливим є застереження абзацу другого частини другої статті 3 Закону України «Про медіацію», відповідно до якого проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності [1]. Крім того, передбачена законом можливість припинення процесу медіації за вимогою сторін є проявом принципу добровільності. Відтак, навіть якщо сторонам не вдалося досягнути домовленості в ході медіації, вони

не позбавлені права та можливості звернутися до суду з позовом до одного й того самого відповідача з тим самим предметом та з тих самих підстав, що свідчить про те, що медіація не становить загрозу обмеження доступу до суду і не суперечить положенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Висновки

З урахуванням наведеного, можна дійти висновку, що рецепція інституту медіації в правову систему України відбувається паралельно з європейськими правовими системами, свідчить про сприйняття європейських стандартів та пріоритетів розвитку сучасного цивілізованого світу, а також відповідає конституційним положенням Основного Закону. З аналізу чинного законодавства вбачається, що запровадження медіації в Україні прогресує, що дає можливість прогнозувати, що в найближчому майбутньому в українському законодавстві на основі європейського досвіду проведення медіації буде запроваджено прогресивний підхід до вирішення юридичних конфліктів, що стане конкретним механізмом забезпечення права сторін на примирення та сприятиме формуванню позитивного іміджу країни серед світової спільноти, оскільки, як стверджує В. Жмудь, заохочення людей до поваги один до одного та до вирішення конфліктів у разі їх виникнення на відновних засадах та за допомогою процедур примирення – це два найважливіші шляхи розбудови справедливого та гуманного суспільства [13, с. 14], а медіація – це саме той альтернативний спосіб вирішення спорів, який, з одного боку, відображає високий рівень розвитку правової культури суспільства, а з другого, дає змогу сторонам самостійно знайти найефективніший і прийнятний для них результат варіант вирішення спору.

Література

1. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

⁹ Відповідно до положень частини першої статті 6 Європейської конвенції з прав людини кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя - https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій щодо імplementації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку у методології рейтингу «Ведення бізнесу» від 16.12.2015 р. №1406-р. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1406-2015-%D1%80#Text>.

3. Наказом Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)» від 17.08.2016 року № 892. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України» від 02 квітня 2020 р., № 270. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2020-%D0%BF#Text>.

5. Singapore Convention on Mediation Bill No 5/2020 URL: <https://www.parliament.gov.sg/docs/defaultsource/defaultdocumentlibrary/singapore-convention-on-mediation-bill-5-2020.pdf>.

6. Махова Л.О., Виприцька А.О. Історія міжнародного розвитку та сучасний стан інституту медіації в Україні. Право і суспільство. 2018. № 5/2. С. 241–247.

7. Розман Ю. В. Процедурні особливості здійснення медіації при вирішенні приватно-правових спорів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 21. Частина II. Том 1. С. 251–255.

8. Подковенко Т.О. Інститут медіації: зарубіжний досвід та українські перспективи. Актуальні проблеми правознавства. 2016. №1. С. 26-31.

9. Tsuvina Tetiana, Vakhoniev Tetiana. Law of Ukraine ‘On mediation’: main achievements and further steps of developing mediation in

SUMMARY

The purpose of the article is studying the legal nature and essence of mediation as an institution of alternative dispute resolution from the point of view of constitutional and legal matter. Peculiarities of legal regulation of mediation in Ukraine are determined. It has been established that certain norms of the Constitution of Ukraine stimulate the introduction and development of alternative methods of dispute settlement. The prospects of mandatory mediation from the point of view of the constitutional provisions of Article 124 and the European standards of access to court, enshrined in the European Convention on Human Rights, are separately considered. It was concluded that the reception of the institution of mediation in the legal system of Ukraine takes place in parallel with the European legal systems and indicates Ukraine's perception of European standards and development priorities of the modern civilized world, and corresponds to the constitutional provisions of the Basic Law.

Keywords: alternative dispute resolution, mediation, reconciliation, access to justice, the Constitution of Ukraine.

Ukraine. 2022 1(13) Access to Justice in Eastern Europe. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.1-n000104>. Р. 142-153.

10. Конституції України. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

11. Деркач В.В. Конституційно-правове забезпечення розвитку медіації в Україні. Часопис Київського університету права. 2023. №1. С. 57-60.

12. Озерський І.В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України: навч. посіб./І. В. Озерський. – Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. – 248 с.

13. Жмудь В. Запровадження процедури медіації (примирення) у законодавстві України / В. Жмудь // Відновне правосуддя в Україні. – 2008. – № 2 (10). – С. 23–25.

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: АКТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

НАКОНЕЧНА Галина Ярославівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-7795-7391

УДК 342.95

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.4

У статті наголошено на тому, що стратегічні комунікації у сучасному інформаційно-цифровому середовищі, у якому наразі переважно відбувається обмін інформацією, виступають основою ефективного функціонування будь-якої організації.

Зауважено, що вітчизняний досвід функціонування державних інституцій в умовах російсько-української війни свідчить про глибинну перебудову елементів стратегічних комунікацій відповідно до нових безпекових викликів, а також провідну роль контролю над інформаційними процесами в умовах інформаційно-психологічної війни.

Водночас наголошено на тому, що у сфері діяльності прокуратури в Україні в частині стратегічних комунікацій мають враховуватися інноваційні аспекти світового комунікативного простору, розвиток якого в сучасних реаліях багато в чому заснований на цифровізації, розвитку штучного інтелекту, а також світоглядних аспектах постмодерного суспільства.

Обґрунтовано, що глибинна сутність будь-якої діяльності, у тому числі і стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури, розкривається в сукупності її ознак, зокрема тих із них, що є специфічними, породженими новітнім баченням та еволюційною перебудовою суспільних відносин. Першою ознакою, яка висвітлюється в працях закордонних дослідників, виступає взаємозв'язок і взаємовплив між стратегічною однозначністю та стратегічною неоднозначністю. Другою ознакою стратегічних комунікацій, що продиктована науково-технічним прогресом та перебудовою людського мислення в умовах

постмодерну, виступає все більша візуалізація стратегічних комунікацій. Третя ознака сучасних стратегічних комунікацій зводиться до відповідної системи морально-етичних цінностей, що є невід'ємною частиною кризової комунікації в частині забезпечення надійності, правдивості, справедливості, підзвітності та прозорості.

На основі виокремлених нами ознак стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури наведено напрямки вдосконалення такої діяльності, які визначають підвалини розбудови стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури.

Акцентовано увагу на необхідності стратегічного бачення побудови не лише сталої, але й ефективної комунікації, такої, що здійснюється задля підтримання національної безпеки в умовах воєнного стану, а також проведення подальших міждисциплінарних досліджень ширшого кола аспектів розвитку стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури, зокрема потенціалу можливостей застосування елементів штучного інтелекту в цій сфері, а також міжнародного виміру стратегічних комунікацій.

Ключові слова: органи прокуратури, національна безпека, стратегічні комунікації, державне управління, громадянське суспільство, воєнний стан, штучний інтелект.

Постановка проблеми

В умовах загострення ситуації в Україні та світі перед державами постало питання вдосконалення стратегічних комунікацій як запоруки формування надійного інформаційного простору та забезпечення безперешкодного обміну інформацією як між суб'єктами

державного управління, так і з громадськістю. Саме вони забезпечуватимуть розвиток інформаційно-комунікаційного простору, що сприятиме організації злагодженої взаємодії суб'єктів державного управління та інститутів громадянського суспільства у визначенні цілей, плануванні, прогнозуванні та програмуванні розвитку держави у сфері безпеки, економіки, соціальної та інших сфер [1, с. 413]. Стратегічні комунікації, як переконані L. Pereira, T. Durgao, J. Santos, становлять собою основу одного з кількох способів підготувати компанію до надконкурентної реальності для досягнення її місії та цілей, де будь-яка деталь може мати значення. Корпоративний світ не залишився байдужим до приголомшливих змін, які відбулися в тому, як ми спілкуємося за останні роки – не лише всередині, а й за межами організацій [2]. Це підводить до питання: яка роль стратегічних комунікацій та які бар'єри стоять на шляху побудови ефективних механізмів у царині стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури?

Стан дослідження теми

В українській науці окремим проблемним аспектам управління стратегічними комунікаціями присвячували свої дослідження вітчизняні науковці Ю. О. Жукова, В. І. Зелений, А. Носач та І. О. Остапенко. Водночас проблема візуалізації стратегічних комунікацій піднята в роботі К. Веcker, під новітнім кутом проблему співвідношення стратегічної ясності та стратегічної двозначності досліджував О. Нoffsjann, можливості та виклики стратегічних комунікацій виокремлював D. Holtzhausen, а L. Pereira у своїй роботі розмірковував над перешкодами реалізації стратегічних комунікацій у сучасному інформаційному середовищі. Проте як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій думці стратегічні комунікації у діяльності прокуратури все ще залишаються сферою «terra incognita», потребуючи комплексного та міждисциплінарного осмислення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити актуальні особливості та напрямки вдосконалення стратегічних комунікацій у діяль-

ності прокуратури. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: у ході аналізу позицій науковців та текстів базових міжнародних документів у досліджуваній сфері розкрити сутність стратегічних комунікацій; окреслити специфіку процесу управління стратегічними комунікаціями в умовах воєнного стану; з урахуванням інноваційних аспектів світового комунікативного простору виокремити особливості стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури; на основі виокремлених ознак стратегічних комунікацій навести напрямки вдосконалення такої діяльності, які визначають підвалини розбудови стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому сформоване авторське бачення особливостей та напрямків вдосконалення стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури з урахуванням інноваційних аспектів світового комунікативного простору.

Виклад основного матеріалу

Стратегічні комунікації в сучасному інформаційно-цифровому середовищі, у якому наразі переважно відбувається обмін інформацією, виступають основою ефективного функціонування будь-якої організації.

M. Mahbob, N. Ali, W. Sulaiman, W. Mahmud зазначають, що стратегічні комунікації – це добре сплановані комунікації, які використовуються для досягнення цілей організації. Комунікація повинна розглядатися як конститутивна, заснована на ретельному плануванні, належному виконанні та постійному оцінюванні. Багато досліджень, як зазначають науковці, зосереджено на пошуку рішень у питаннях організаційної комунікації, а також на покращенні морального духу працівників та зменшенні емоційних конфліктів, ефективному управлінні репутацією державного сектору та просуванні процесів організаційних змін. Науковці виділяють елементи стратегічних комунікацій, які ведуть до досягнення ефективної комунікації, зокрема модель спілкування, а саме: напрямок спілкування, канал спілкування, зміст спілкування та стиль спілкування. До інших аспектів, які є базовими в ході аналізу стратегічних ко-

мунікацій, дослідники включають лідерство, міжособистісні стосунки, планування, реалізацію та оцінку спілкування [3, с. 49].

Як зазначають L. Rowland та S. Tatham, у 2004 році Рада оборонних наук Міністерства оборони США підготувала «Заключний звіт робочої групи Ради оборонних наук зі стратегічних комунікацій». У даному звіті стратегічні комунікації визначені як «різноманітні інструменти, які використовуються державою для формування розуміння глобальних відносин і культур, залучення до діалогу ідей між людьми та установами, консультування осіб, які приймають рішення, дипломатів і військових лідерів щодо наслідків для громадської думки» [4].

Водночас у Спільній рамковій програмі Європейського Союзу щодо протидії гібридним загрозам від 2016 року зазначається, що винуватці гібридних загроз можуть систематично поширювати дезінформацію, у тому числі в рамках цілеспрямованих кампаній у соціальних мережах, прагнучи радикалізувати окремих осіб з метою дестабілізації суспільства та контролю над політичними поглядами. Здатність реагувати на гібридні загрози за допомогою надійних стратегічних комунікаційних стратегій є важливою [5].

Вітчизняний досвід функціонування державних інституцій в умовах російсько-української війни свідчить про глибинну перебудову елементів стратегічних комунікацій відповідно до нових безпекових викликів, а також провідну роль контролю над інформаційними процесами в умовах інформаційно-психологічної війни.

Аналізуючи завдання основних суб'єктів управління стратегічними комунікаціями та шляхи реалізації системи стратегічних комунікацій, А. Носач, І. О. Остапенко, Ю. О. Жукова визначили основні напрями державного управління в цій сфері в умовах збройного конфлікту, а саме: 1) розвиток стратегічних комунікацій; 2) організація, координація та контроль за реалізацією заходів державної інформаційної політики та стратегічних комунікацій; 3) протидія дезінформації та фейкам всередині держави та міжнародному співтоваристві; 4) розробка та впровадження українських стандартів у щоденній комунікації суб'єктів державного управління, забезпе-

чення їх взаємодії та координації з цього питання; 5) підвищення обізнаності про гібридні загрози на національному та міжнародному рівнях; 6) оцінка можливостей суб'єктів державного управління стратегічними комунікаціями; 7) посилення розвідувальної діяльності з метою отримання максимально повної та достовірної інформації; 8) створення єдиної лінії подання інформації; 9) розвиток зв'язків з громадськістю у військовій сфері з метою інформування про політику та діяльність держави [1, с. 423–424].

Водночас, на нашу думку, у сфері діяльності прокуратури в Україні в частині стратегічних комунікацій мають враховуватися інноваційні аспекти світового комунікативного простору, розвиток якого у сучасних реаліях багато в чому заснований на цифровізації, розвитку штучного інтелекту, а також світоглядних аспектах постмодерного суспільства. Як зазначає В. Зелений, комунікативний елемент є однією з найважливіших складових створення іміджу правоохоронних органів за допомогою взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю задля формування у населення необхідних суджень про діяльність зазначених органів [6, с. 104].

Глибинна сутність будь-якої діяльності, у тому числі і стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури, розкривається у сукупності її ознак, зокрема тих із них, що є специфічними, породженими новітнім баченням та еволюційною перебудовою суспільних відносин.

Першою ознакою, яка висвітлюється у працях закордонних дослідників, виступає взаємозв'язок і взаємовплив між стратегічною однозначністю та стратегічною неоднозначністю. Так, окремі зарубіжні дослідники, зокрема L. Christensen, M. Morsing, O. Thyssen, піднімають питання однозначності у сфері стратегічних комунікацій. Компанії, на переконання науковців, часто навмисно нечітко говорять про свої цілі сталого розвитку, щоб уникнути критичного аналізу [7, с. 9].

Замкнутість стратегічної неоднозначності, як зазначає O. Hoffjann, є насамперед результатом перебільшення переваг стратегічної неоднозначності в підходах, орієнтованих на неоднозначність. Чи є стратегічна

комунікація «кращою», чим вона неоднозначна? Однак компанії, які завжди уникають однозначних відповідей, ймовірно, швидко опиняться підданими громадській критиці, тому необхідно ситуаційне використання стратегічної неоднозначності та стратегічної ясності [8, с. 285].

Другою ознакою стратегічних комунікацій, що продиктована науково-технічним прогресом та перебудовою людського мислення в умовах постмодерну, виступає все більша візуалізація стратегічних комунікацій. Як стверджує К. Веcker, нові інформаційні технології впливають на медіакультуру та спосіб використання зображень [9, с. 149]. Проведене у 2015 році дослідження компетенцій управління комунікаціями для європейських практиків вказує на те, що компетентність практикуючого спеціаліста в сучасних умовах охоплює знання про нові технології, вплив веб-інструментів на організаційну комунікацію, медіасистеми та міжкультурні аспекти комунікаційних повідомлень [10, с. 39]. Водночас К. Goransson та А. Fagerholm акцентують увагу на доступності безлічі візуальних каналів, наприклад YouTube, Instagram і Snapchat [11, с. 47].

Третя ознака сучасних стратегічних комунікацій зводиться до відповідної системи морально-етичних цінностей, що є, як ми вважаємо, невід'ємною частиною кризової комунікації в частині забезпечення надійності, правдивості, справедливості, підзвітності та прозорості. М. Palenchar та R. Heath визначають етику як науку про різні ступені чесності, справедливості та моралі [12, с. 133].

Так, D. Holtzhausen та A. Zerfass звертають увагу на те, що стратегічні комунікації, яким не вистачає критичності, оформляють її як етичне зобов'язання принести користь організації, мінімізувати шкоду репутації та поважати організаційні цінності та переваги. Ця вузька організаційно-центрична точка зору наголошує на пріоритеті мети організації – виконати свою місію [13, с. 3]. Ця раніше згадана сіра зона, на переконання африканських науковців А. Nhedzi та С. Azionua, проявляється як прірва між заявленими цінностями та заявами про цілі, які не виконуються, коли вони загрожують виживанню бренду. Іншими словами такі організації практику-

ють вимивання цілей і цінностей, що зрештою призводить до етичних провалів [14, с. 69]. Постає питання формування етичного «морального компасу» в літературі та практиці стратегічних комунікацій [15, с. 28].

На основі виокремлених нами ознак стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури постають напрямки вдосконалення такої діяльності, які визначають підвалини розбудови стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури.

Так, до першого такого напрямку вдосконалення можна віднести перегляд засад діяльності прокуратури, визначених ст. 3 Закону України «Про прокуратуру», до кола яких п. 9 цієї статті віднесено засаду прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання [16]. З урахуванням принципової важливості закріплення на законодавчому рівні сутності стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури пропонуємо до тексту п. 9 ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» віднести також «належне висвітлення цілей та результатів діяльності прокуратури серед населення».

До другого напрямку вдосконалення діяльності прокуратури в контексті окресленої проблематики слід віднести переосмислення положень відповідних стратегій та інших програмних документів. Не випадково раніше згадані нами науковці L. Pereira, T. Dugao, J. Santos зазначають, що у глобальному, складному та динамічному середовищі впровадження стратегії має фундаментальне значення для однієї компанії, щоб отримати конкурентну перевагу над іншими та бути лідером у своїй галузі [2].

Так, у вступній частині Стратегії розвитку прокуратури на 2021–2023 роки (далі – Стратегії) до числа завдань Стратегії віднесено впровадження сучасної системи управління людським капіталом, запровадження системи електронного кримінального провадження та інші актуальні інформаційні технології [17]. Водночас ми глибоко переконані, що в ході розробки нової Стратегії це завдання необхідно розширити, зокрема за рахунок

розвитку не лише інформаційних, а й інформаційно-комунікаційних технологій.

У п. 1.3.3. Стратегії до цінностей прокуратури віднесено відкритість та прозорість, що зводиться до того, що прокурори в межах компетенції відкрито і відповідно до затверджених стандартів комунікують із громадянами та суспільством як безпосередньо, так і через засоби масової інформації [17]. Постає питання, які нормативно-правові акти становлять окреслені стандарти комунікації, адже той самий Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів визначає лише основні принципи, моральні норми та правила прокурорської етики, якими повинні керуватися прокурори при виконанні своїх службових обов'язків та поза службою [18], оминаючи питання стратегічних комунікацій, тим більше в умовах воєнного стану. Така ситуація окреслює необхідність розробки окремої комплексної Комунікаційної стратегії прокуратури, яка б визначала сутність комунікаційної компетентності прокурора, у тому числі в умовах воєнного стану, а також заклала б підвалини медійної, креативної стратегії діяльності прокуратури.

Водночас Стратегія також окреслює і окремі компетенції, розвиток яких є першочерговим у ході розбудови прокуратури на 2021–2023 роки. Так, сутність компетенції з підвищення рівнів відкритості та довіри громадськості до прокуратури розкривається у п. 2.4.3, під якою розуміється підтримання сталої комунікації з неурядовими, науковими та міжнародними організаціями й експертами, а також міжнародними партнерами щодо актуальних проблем із дотримання прав людини та шляхів їх розв'язання [17]. Акцентуємо увагу на необхідності стратегічного бачення побудови не лише сталої, але й ефективної комунікації, такої, що здійснюється задля підтримання національної безпеки в умовах воєнного стану.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що стратегічні комунікації в сучасному інформаційно-цифровому середовищі, у якому наразі переважно відбувається обмін інформацією, виступають основою ефективного функціонування будь-якої організації.

На основі аналізу праць зарубіжних науковців виділено елементи стратегічних комунікацій, які ведуть до досягнення ефективної комунікації, зокрема модель спілкування, а саме напрямок спілкування, канал спілкування, зміст спілкування та стиль спілкування. До інших аспектів, які є базовими в ході аналізу стратегічних комунікацій, дослідники включають лідерство, міжособистісні стосунки, планування, реалізацію та оцінку спілкування

З'ясовано, що базові підходи до розуміння стратегічних комунікацій закладені в Заключному звіті робочої групи Ради оборонних наук Міністерства оборони США зі стратегічних комунікацій від 2004 року та Спільній рамковій програмі Європейському Союзу щодо протидії гібридним загрозам від 2016 року.

Зауважено, що вітчизняний досвід функціонування державних інституцій в умовах російсько-української війни свідчить про глибинну перебудову елементів стратегічних комунікацій відповідно до нових безпекових викликів, а також провідну роль контролю над інформаційними процесами в умовах інформаційно-психологічної війни.

Водночас наголошено на тому, що у сфері діяльності прокуратури в Україні в частині стратегічних комунікацій мають враховуватися інноваційні аспекти світового комунікативного простору, розвиток якого в сучасних реаліях багато в чому заснований на цифровізації, розвитку штучного інтелекту, а також світоглядних аспектах постмодерного суспільства.

Обґрунтовано, що глибинна сутність будь-якої діяльності, у тому числі і стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури, розкривається у сукупності її ознак, зокрема тих із них, що є специфічними, породженими новітнім баченням та еволюційною перебудовою суспільних відносин. Першою ознакою, яка висвітлюється в працях закордонних дослідників, виступає взаємозв'язок і взаємовплив між стратегічною однозначністю та стратегічною неоднозначністю. Другою ознакою стратегічних комунікацій, що продиктована науково-технічним прогресом та перебудовою людського мислення в умовах постмодерну, виступає все більша візуалі-

зачія стратегічних комунікацій. Третя ознака сучасних стратегічних комунікацій зводиться до відповідної системи морально-етичних цінностей, що є невід'ємною частиною кризової комунікації в частині забезпечення надійності, правдивості, справедливості, підзвітності та прозорості.

На основі виокремлених нами ознак стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури наведено напрямки вдосконалення такої діяльності, які визначають підвалини розбудови стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури. До першого такого напрямку вдосконалення можна віднести перегляд засад діяльності прокуратури, визначених ст. 3 Закону України «Про прокуратуру». З урахуванням принципової важливості закріплення на законодавчому рівні сутності стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури пропонуємо до тексту п. 9 ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» віднести також «належне висвітлення цілей та результатів діяльності прокуратури серед населення». До другого напрямку вдосконалення діяльності прокуратури в контексті окресленої проблематики слід віднести переосмислення положень відповідних стратегій та інших програмних документів. Водночас ми переконані, що в ході розробки нової Стратегії необхідно враховувати розвиток не лише інформаційних, а й інформаційно-комунікаційних технологій. Окреслено необхідність розробки окремої комплексної Комунікаційної стратегії прокуратури, яка б визначала сутність комунікаційної компетентності прокурора, у тому числі в умовах воєнного стану, а також заклала б підвалини медійної, креативної стратегії діяльності прокуратури України.

Акцентовано увагу на необхідності стратегічного бачення побудови не лише сталої, але й ефективної комунікації, такої, що здійснюється задля підтримання національної безпеки в умовах воєнного стану, а також проведення подальших міждисциплінарних досліджень широкого кола аспектів розвитку стратегічних комунікацій у діяльності прокуратури, зокрема потенціалу можливостей застосування елементів штучного інтелекту в цій сфері, а також міжнародного виміру стратегічних комунікацій.

Література

1. Nosach A., Ostapenko I. O., Zhukova Y. O. Public administration of strategic communications: rethinking the issue in the context of the armed conflict. *Lex humana*. 2022. № 14 (2). Pp. 412–426.
2. Pereira L., Durao T., Santos J. Strategic Communication and Barriers to Strategy Implementation. *25th International Conference on Engineering, Technology and Innovation*. France, 17–19 June, 2019. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000494768100118> (дата звернення: 02.11.2022).
3. Mahbob M., Ali N., Sulaiman W., Mahmud W. Strategic Communication and Its Role to Create an Effective Communication in Organization. *Jurnal Komunikasi-Malaysian Journal Of Communication*. 2019. № 35 (2). Pp. 49–67.
4. Rowland L., Tatham S. Strategic Communication & Influence Operations: Do We Really Get It? Defence Academy of the United Kingdom, 2010. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/119385/2010_08.pdf (дата звернення: 02.11.2022).
5. Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response, 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016JJC0018> (дата звернення: 03.11.2022).
6. Зелений В.І. Позитивний імідж правоохоронних органів та його формування в сучасних умовах. *Військова освіта*. 2016. № 1 (33). С. 104–111.
7. Christensen L., Morsing M., Thyssen O. The polyphony of values and the value of polyphony. *ESSACHESS-Journal for Communication Studies*. 2015. № 8 (1). Pp. 9–25.
8. Hoffjann O. Between strategic clarity and strategic ambiguity – oscillating strategic communication. *Corporate Communications*. 2022. № 27 (2). Pp. 284–303.
9. Becker K. Where is Visual Culture in Contemporary Theories of Media and Communication. *Nordicom Review*. 2004. № 25 (1-2). Pp. 149–158.
10. Tench R., Moreno A. Mapping Communication management competencies for European practitioners. *Journal of Communication Management*. 2015. № 19 (1). Pp. 39–61.

11. Goransson K., Fagerholm A. Towards visual strategic communications An innovative interdisciplinary perspective on visual dimensions within the strategic communications field. *Journal of Communication Management*. 2018. № 22 (1). Pp. 46–66.

12. Palenchar M., Heath R. Responsible advocacy through strategic risk communication. *Ethics in Public Relations: Responsible Advocacy*. 2006. CA. Pp. 133–153.

13. Holtzhausen D., Zerfass A. Strategic communication: opportunities and challenges of the research area. *The Routledge Handbook of Strategic Communication*. 2015. Pp. 3–17.

14. Nhedzi A., Azionya C. The limited role of African strategic communication practitioners in ethical communication practices. *Corporate Communications*. 2022. № 28 (7). Pp. 68–83.

15. Nhedzi A., Gombarume C. A ‘moral compass’ of the organisation during a crisis: exploring the ethics roles of strategic communication practice. *African Journal of Business Ethics*. 2021. № 15 (1). Pp. 28–48.

16. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 04.11.2022).

17. Про затвердження Стратегії розвитку прокуратури на 2021–2023 роки: Наказ Офісу Генерального прокурора від 16.10.2020 № 489. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0489905-20#Text> (дата звернення: 04.11.2022).

STRATEGIC COMMUNICATIONS IN THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE: CURRENT FEATURES AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT

The article emphasizes the fact that strategic communications in the modern information and digital environment, in which information exchange is currently taking place, are the basis for the effective functioning of any organization.

It is noted that the domestic experience of the functioning of state institutions in the conditions of the Russian-Ukrainian war indicates a deep restructuring of the elements of strategic communications in accordance with new security challenges, as well as the leading role of control over information processes in the conditions of informational and psychological warfare.

At the same time, it was emphasized that in the field of activity of the prosecutor's office in Ukraine, in terms of strategic communications, innovative aspects of the global communication space should be considered, the development of which in modern realities is largely based on digitization, the development of artificial intelligence, as well as the worldview aspects of postmodern society.

It is substantiated that the deep essence of any activity, including strategic communications in the activities of the prosecutor's office, is revealed in the set of its signs, in particular those of them that are specific, generated by the latest vision and evolutionary restructuring of social relations. The first feature highlighted in the works of foreign researchers is the relationship and mutual influence between strategic ambiguity and strategic ambiguity. The second feature of strategic communications, which is dictated by scientific and technical progress and the restructuring of human thinking in postmodern conditions, is the increasing visualization of strategic communications. The third feature of modern strategic communications comes down to the appropriate system of moral and ethical values, which is an integral part of crisis communication in terms of ensuring reliability, truthfulness, fairness, accountability and transparency.

On the basis of the signs of strategic communications in the activity of the prosecutor's office identified by us, directions for improvement of such activity are identified, which determine the foundations of the development of strategic communications in the activity of the prosecutor's office.

Attention is focused on the need for a strategic vision of building not only sustainable, but also effective communication, which is carried out to maintain national security in the conditions of martial law, as well as conducting further interdisciplinary research on a wide range of aspects of the development of strategic communications in the activities of the prosecutor's office, in particular, the potential for the application of elements artificial intelligence in this field, as well as the international dimension of strategic communications.

Key words: prosecutor's office, national security, strategic communications, public administration, civil society, martial law, artificial intelligence.

БОЙОВІ РОБОТИ ЯК ПРОДУКЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

КРАВЧУК Мар'яна Юріївна - д.ю.н., доцент, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9987-0484>

УДК 342.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.5

У статті розглянуто питання про необхідність розробки та використання робот-машин в оборонно-промисловому комплексі України. Акцентовано увагу на тому, що такі машини зможуть замінити людський ресурс на полі бою і тим самим зменшити втрати в ЗСУ, допомагати в розмінуванні територій, розчищенні завалених будівель, конструкцій. Також здійснено аналіз питання збереження кадрового потенціалу оборонно-промислового комплексу, визначення ролі фахівців, співвідношення їх професійної та загальноприйнятої моралі. Зроблено висновок про важливість здійснення державного контролю у сфері проведення медичних експериментів та недопущення перетворення людини на робот-машину.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, Збройні сили України, бойові роботи, штучний інтелект, медичні експерименти, етичні норми, державний контроль.

Постановка проблеми

За період російської агресії українська сторона зазнала і продовжує зазнавати значних втрат у складі ЗСУ. На сьогодні важко оцінити реальну кількість убитих, поранених, зниклих безвісти, так як війна триває і кожного дня ця цифра зростає. Такі події нашою свідчать нас на роздуми щодо негайного переформатування української армії та, відповідно, модернізації оборонно-промислового комплексу. Зокрема, йдеться про виробництво бойових роботів, які б виконували ті функції на землі, що є аналогічними для вій-

ськовослужбовців. Розробка та використання робот-машин слід вважати найперспективнішим напрямком у розвитку оборонної промисловості України. Реалізація такого проекту не тільки дозволить зменшити людські втрати на полі бою або інших небезпечних об'єктах, а й допоможе в питаннях щодо очищення проблемних ділянок від мін, створення проходів у мінних полях, розчищення завалених будівель, конструкцій та ін.

Стан дослідження проблеми

Дослідженням питання модернізації продукції військового призначення оборонної промисловості України загалом займалось багато науковців і дослідників, зокрема: А. Ю. Господарисько, Б. О. Демідов, Ю. Ф. Кучеренко, В. В. Литвин, О. Г. Матющенко, О. В. Оборська, А. О. Пелих, С. Т. Полторака, О. Ф. Сальнікова, Г. П. Ситник та інші вчені. Разом з тим, це питання потребує дедалі більшої уваги в контексті наукових опрацювань.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що найперші українські роботи з'явилися в незалежній Україні. Упродовж останніх років інтерес до розробки роботизованих комплексів значно зріс. Це безпосередньо зумовлено вторгненням РФ на територію України і необхідністю здійснювати належний захист та оборону власної території від агресора. Детальніше розглянемо деякі позитивні напрацювання у сфері роботизації.

Так, бойовий наземний роботизований комплекс РСВК-М, який також відомий під назвою «Мисливець», розроблений кивським КБ «Robotics», уже декілька років успішно тестують у підрозділах Збройних сил України. Цікаво, що цей бойовий робот здатен працювати без підзарядки не менше ніж добу, при цьому до виконання завдань входить спостереження за противником. Нині колектив КБ працює над тим, щоб інтегрувати в управління «кіберсолдатом» елементи штучного інтелекту [1].

Інша приватна компанія – «Інфоком Лтд» – пропонує власну роботизовану конструкцію «Ласка 2.0» на базі повнопривідної колісної платформи. Машина оснащена системами дальньої, середньої (з РЛС як опція) та ближньої локації. Основна перевага в роботі безекіпажної платформи «Ласка 2.0» – наявність інтелектуальної системи, що дозволяє платформі виконувати завдання за відсутності сигналу GPS і працювати в умовах перешкод з боку ворожих засобів РЕБ. Робот виконуватиме бойову задачу самостійно, а після завершення повертатиметься на місце старту або в заздалегідь визначену точку координат. «Ласка 2.0» здатна патрулювати, вести розвідку та розмінування, доставляти боєприпаси та евакуювати поранених [1].

Варто зазначити, що сучасні українські робототехнічні комплекси військового призначення вже сьогодні можуть проводити місії розвідки, спостереження та виявлення цілей. Разом з тим, ідея високотехнологічного переоснащення армії за допомогою використання бойових роботів не набула популярності в нашій державі, хоча мала б перерости в масштабне серійне виробництво підприємств оборонно-промислового комплексу. До того ж, ми повинні розуміти, що людський бойовий ресурс не безмежний, а розвиток роботизованих комплексів лишень би допоміг покращити обороноздатність країни.

Разом з тим, навіть за рахунок небездоганних технологій, штучний інтелект уже став невід'ємною частиною нашого життя, і в найближчий час безпосередньо забезпечить приріст ефективності діяльності в таких областях військової спра-

ви, як: моделювання, ведення бойових дій та обґрунтування складу сил та засобів, що застосовуються; функціонування інтегрованих систем розвідки та управління, дистанційно-керованих, розвідувально-ударних бойових комплексів, робототехнічних систем військового призначення та ін.; управління мобільними розподіленими системами бойової охорони заданих кордонів та об'єктів; використання тренажерів, навчальних систем та ін. При цьому найбільшим досягненням є інтелектуальні технології ситуаційного управління воєнними роботами, ударно-розвідувальними безпілотними літальними апаратами, розвиток математичних методів інтелектуального пошуку та аналізу інформації, у тому числі розвідувального характеру, розвиток теорії та методів прийняття рішень у складній динамічній ситуації в реальному масштабі часу [2, с. 9]. Звичайно ж, запровадження вищезгаданих високотехнологічних процесів на рівні держави потребує значних фінансових затрат та залучення інших ресурсів, проте без них стає неможливим подальше забезпечення потреб ЗСУ.

Неабияку роль у функціонуванні і розвитку оборонно-промислового комплексу відіграють фахівці, люди з унікальними знаннями та досвідом. Саме ця категорія осіб на сьогодні є генератором наукових ідей та відкриттів, які в подальшому значно спрощують та удосконалюють роботу в сфері оборонної промисловості, слугують для виробництва модерної військової продукції. На жаль, збереження кадрового потенціалу під час російсько-української війни постало одним із актуальних питань на рівні держави. З відкритих джерел відомо про знищення одного з оборонних підприємств в Ізюмі, на якому працювало приблизно 1200 фахівців. На іншому кінці країни, у Львові, росіяни в перші тижні війни зруйнували завод з понад 900 співробітниками. Отже, лише у двох цих випадках маємо понад 2000 людей з унікальними знаннями та досвідом, які опинилися в ситуації повної невизначеності: не лише без роботи та джерел існування, але й без чітких перспектив [3]. Звідси, можна говорити про неспроможність держави забезпечити роботою значну кількість квалі-

фікованих працівників. Як наслідок, маємо масові виїзди для роботи за кордон, пошук роботи в іншій сфері, отримання допомоги по безробіттю та ін.

Наступною проблемою, з якою може зіткнутися наше суспільство, це питання етичного характеру в розробці продукції військового призначення. У цій площині існує думка, що доцільно виділяти думку експерта-професіонала своєї галузі від думки пересічної людини, вказуючи, що друга повинна мати меншу силу перед першою. Як свідчать емпіричні дослідження, хоча спеціалісти і дотримуються іншої етичної позиції, ніж прості громадяни, ця різниця стосується скоріше ступеня, ніж характеру суджень. Ця різниця більш суттєва на рівні індивідуальної етики і менш суттєва на рівні загальноприйнятої етики, коли мова заходить про неупередженість, доступ до інформації [4].

У сучасному суспільстві роль професіоналів зростає неперервно. Сьогодні відомо, що технічний та моральний авторитет і відповідальність, які суспільство надає професіоналам, можна розглядати як форму соціального договору. В обмін на їх економічні та соціальні вигоди, суспільство покладає на професіоналів завдання визначати свою власну етичну поведінку. І ця область етичних поглядів професіоналів виявляється значно ширше, ніж традиційна сфера їх службових інтересів.

Поряд з вищезазначеним існують принаймні дві позиції стосовно співвідношення професійної та загальноприйнятої моралі. Прибічники однієї з них твердять, що професійна етика нічим не відрізняється від загальної етики. Ця точка зору зазнає критики за припущення, згідно з яким існує лише одна-єдина етична система. Представники другої позиції стверджують, що існує багато етичних доктрин (однією з яких є професійна етика), які не мають жодної переваги. Цей підхід зазнає критики за його неодмінний моральний релятивізм і дотацію політичних факторів перед етичними.

Питання етичних, моральних норм фахівців оборонно-промислового комплексу жодним чином не мають підпадати під сумніви та критику. До того ж, їх задуми, ідеї не повинні переслідувати якийсь корисли-

вий, збагачувальний характер. А зокрема, це стосується створення такого військового продукту або його розробки, які можна буде в подальшому продати іноземній стороні, замість того, щоб використати цей продукт або його розробку на користь власної держави.

Разом з тим, можна помітити швидкий прогрес науки та технологій у всіх галузях, відомих людині. Цей розвиток не оминув і медицину, зокрема її дослідницьку сторону. Використання високотехнологічних засобів діагностики, обробки даних та моделювання дозволив ученим більш точно та ефективно проводити експерименти.

Медичні експерименти щодо створення надлюдини можна за аналогією прирівняти до процесу створення машини-робота. До того ж, прогрес, який здобувається, набуває все більш загрозливого та непередбаченого характеру. Усі медичні експерименти з участю людей в теорії мають потенційні ризики, однак останні десятиліття відзначаються особливою цікавістю до досліджень, що проводяться в галузі медицини. З'являються нові медичні дії, такі як клонування, генетичні маніпуляції, створення осіб із зміненими генами, тестування лікарських препаратів та інші, що викликають значні юридичні, етичні та моральні роздуми. У зв'язку з цим виникають питання про юридичну природу таких дій, їх становлення до медичних експериментів з людьми та умови їх законності.

Уперше питання щодо необхідності певного роду узаконення стандартів проведення медичних експериментів та дослідів особливо гостро постало після завершення Другої світової війни, під час якої фашистськими окупантами проводились дослідження на людях з особливою жорстокістю та знущанням. Тому з метою кваліфікації вчинених лікарями фашистської Німеччини дій було розроблено та ухвалено Нюрнберзький кодекс [5].

Вищезазначений Нюрнберзький кодекс 1947 року став основою для наступної діяльності з визначення стандартів проведення медичних експериментів на міжнародному рівні, яке в подальшому мало стати основою для внутрішнього законодавства цивілізованих країн у цій галузі. Серед міжнародно-

правових актів, що визначають стандарти проведення медичних експериментів, необхідно виокремити Гельсінську Декларацію 1964 р. (у подальшому Гельсінська декларація зазнала вісім редакцій, остання з яких була прийнята у 2000 р) [6], що містить рекомендації для лікарів, які беруть участь у медично-біологічних дослідженнях на людях (та яка містить три важливі розділи: 1) базові принципи; 2) медичні дослідження, які поєднуються з професійною допомогою; 3) неклінічні біомедичні дослідження із залученням людини); Токійську декларацію 1975 р. [7], Венеціанську декларацію 1983 р. та Гонконгську декларацію 1989 р. [7]. Результатом розвитку міжнародного співробітництва стало прийняття у 1996 році Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини [8], положення якої покладено в основу чинного законодавства України з питань проведення медико-біологічних експериментів.

Однак, вищевказані міжнародно-правові акти хоч і передбачають кримінальну, цивільну та етичну відповідальність, яка настає відповідно до законодавства, проте носять рекомендаційний характер і вказують на те, що в процесі виконання біомедичних досліджень над людиною, контроль правових та етичних норм буде здійснюватися за законодавством конкретної держави, у якій це дослідження проводиться.

Державний контроль у сфері проведення медичних експериментів є невід'ємною складовою системи, яка має на меті забезпечити безпеку пацієнтів, збереження їхніх прав та гідності, а також етичні та наукові стандарти в медичній діяльності. Застосування різних методів дослідження дозволило з'ясувати, що контроль над медичними експериментами повинен базуватися на принципах самовизначення та персональної автономії особи. Держава має забезпечити належну організацію цього процесу та врегулювати конфлікти, що можуть виникнути між інтересами пацієнтів, науковців та інших сторін.

Висновки

У зв'язку з подіями, які сьогодні переживає українське суспільство та й світ зага-

лом, створення принципово нових зразків зброї, впровадження технологій штучного інтелекту в оборонній сфері країни набуває актуального значення. Хоча це і потребує суттєвих фінансових затрат та інших ресурсів, проте від розвитку науково-технічної, проектно-конструкторської та виробничо-технологічної бази оборонно-промислового комплексу в подальшому буде залежати питання переформатування звичних для нас військових установок на високотехнічні роботизовані комплекси, що, відповідно, буде сприяти приросту ефективності діяльності ЗСУ, забезпечить збереження життя офіцерів та солдатів.

Разом з тим, не варто забувати про ризики застосування штучного інтелекту. Зокрема, йдеться про етичні питання, встановлення чіткої межі розпізнавання людини як людини та робот-машини як техніки.

Проведення будь-яких медичних експериментів над людиною з метою створити людину-робота в жодному разі не має розглядатись як інноваційний напрямок оборонного призначення. Та й загалом, питання щодо проведення експериментів, створення експериментальних груп у сфері впровадження нових військових технологій мають перебувати під суворим контролем держави.

Література

1. Наземні бойові роботи: лідери та Україна. URL: https://lb.ua/news/2021/11/17/498795_nazemni_boyovi_roboti_lideri.html.
2. Демідов Б. О. та ін. Основні напрямки застосування технологій, що містять елементи та методи штучного інтелекту, в оборонній сфері. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2018. № 4. С. 9-15.
3. Касай Г. Як не втратити потенціал українського ВПК. URL: <https://www.ergavda.com.ua/columns/2023/02/16/697129/>.
4. Лантух І. В. та ін. Медичні дослідження та їх етична природа. Вісник Вінницького національного медичного університету. 2021. № 1. С.147-151.
5. Annas G.S., Grodin M.A. The Nuremberg Code // Emmanuel E.J. et al. (eds.) *The Oxford Textbook of Clinical Research Ethics*.

Oxford: Oxford University Press, 2008. P.136-140.

6. Declaration of Helsinki: Recommendations Guiding Doctors in Clinical Research (1964). *Bulletin of the World Health Organization*. 2008. Vol. 86 (8). P. 652.

7. Shiva V. Bioethics: A Third World Issue URL: <http://www.nativeweb.org/pages/legal/shiva.html>.

8. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334.

Kravchuk M.

COMBAT WORK AS A PRODUCT OF THE MILITARY PURPOSE OF THE DEFENSE INDUSTRY OF UKRAINE

The article discusses the need for the development and use of robotic machines in the defense-industrial complex of Ukraine. It is noted that the earliest Ukrainian works appeared in independent Ukraine. In recent years, interest in the development of robotic complexes has grown significantly. This is directly caused by the invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine and the need to properly protect and defend one's own territory against the actions of the aggressor. Attention is focused on the fact that such machines will be able to replace human resources on the battlefield and thus reduce losses in the Armed Forces, help in demining territories, clearing collapsed buildings and structures. An analysis of issues of pre-

paring the personnel potential of the defense-industrial complex, defining the role of specialists, and the ratio of their professional and generally accepted morality was also carried out. It was concluded that due to the destruction of a number of defense enterprises as a result of Russian aggression, the state is currently unable to provide employment to a significant number of qualified workers. Hence, as a result, we have mass departures for work abroad, job search in another field, receiving unemployment benefits, etc. As for the issues of ethical and moral standards of specialists of the defense-industrial complex, it is determined that they should not be questioned and criticized in any way. In addition, the plans and ideas of such employees should not be pursued by any self-interested, enriching character. And in particular, it concerns the creation of such a military product or its development, which can be later sold to a foreign party, instead of using this product or its development for the benefit of one's own state. Attention is focused on the progress of science and technology in all fields known to man. This development did not bypass medicine, in particular, its research side. A conclusion was made about the importance of state control in the field of conducting medical experiments and preventing the transformation of a person into a robot-machine. The application of various research methods made it possible to find out that control over medical experiments should be based on the principles of self-determination and personal autonomy of a person.

Key words: *defense-industrial complex, Armed Forces of Ukraine, combat robots, artificial intelligence, medical experiments, ethical standards, state control.*

ЗМІСТ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ВЕНЧУРНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО

ПОПОВ Віктор Андрійович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0001-6636-2096

ПОПОВА Софія Олегівна - доктор філософії в галузі «Право» старший викладач кафедри цивільного права та процесу факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-3628-1513

УДК 347.121.2

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.6

У статті визначено, яким є зміст права на недоторканність ділової репутації юридичних осіб, які здійснюють венчурне підприємництво. З'ясовано, що право на недоторканність ділової репутації юридичних осіб має у своєму змісті не лише пасивні дії, як було прийнято розуміти, але й активні дії, тобто превентивні міри захисту. Проаналізовані особливості венчурної діяльності. Розкрито, ким є юридичні особи, які здійснюють венчурне підприємництво. Встановлено, що характерною ознакою венчурних підприємств є ризик. Визначено, що особливістю змісту права на недоторканність ділової репутації юридичних осіб, які здійснюють венчурне підприємництво, є наявність правових можливостей для запобігання репутаційного ризику.

Ключові слова: венчурне підприємництво, інвестиційна діяльність, інноваційна діяльність, право інтелектуальної власності, інтелектуальний продукт, юридична особа, особисте немайнове право, ділова репутація.

Постановка проблеми

Сьогодні світ перебуває на етапі науково-технічного прогресу. З кожним роком з'являється все більше нових винаходів, послуг чи продуктів, які стають затребуваними в суспільстві. Загальновідомо, що будь-які новинки, що виникають на ринку,

перед їх появою проходять чималий шлях, починаючи від ідеї до її втілення в життя, та публічного представлення. Але нерідко новатори не здатні забезпечити розвиток свого інноваційного проєкту через відсутність фінансової можливості. У цьому випадку відбувається залучення інвестицій для реалізації нових проєктів, розробки ноу-хау з метою одержання прибутку. Така діяльність є ризиковою, адже не гарантує успіху. Ризикове підприємництво у перекладі на англійську означає «venture», а тому його називають венчурним.

Водночас, в Україні законодавче регулювання венчурної діяльності суттєво обмежено у зв'язку із відсутністю спеціальних нормативних актів. Те ж стосується і організаційно-правових форм – суб'єктів венчурного інвестування, а також можливості набуття такими юридичними особами особистих немайнових прав, зокрема права на недоторканність ділової репутації. Важливим питанням у цьому контексті є саме зміст такого права у зв'язку з тим, що досліджувана венчурна діяльність пов'язана зі створенням продуктів інтелектуальної власності за кошти інвесторів, які акумулюють власний капітал у розробки інших осіб з метою можливого отримання прибутку. Об'єкти права інтелектуальної власності є основою інноваційного розвитку будь-якої держави,

що визначає її економічну могутність та конкурентоспроможність її товарів та послуг на міжнародному ринку [1, с. 101]. Це означає, що ділова репутація юридичних осіб, які здійснюють венчурне підприємництво повинна бути врахована. У контексті співпраці, обрання інвестора або розробників інтелектуального продукту ділова репутація відіграє важливу роль через те, що венчурна діяльність сама собою є ризиковою у зв'язку з потенційною можливістю втратити залучені кошти чи неотримання бажаного попиту, проте необхідно себе застерегти від незаконної діяльності, а в теперішніх реаліях – від співпраці з підприємцями держави-агресора, і, у такий спосіб, захистити своє особисте немайнове право на недоторканність ділової репутації.

Тому **метою статті** є визначення змісту права на недоторканність ділової репутації юридичної особи, яка здійснює венчурне підприємництво, та представлено важливість захисту такого особистого немайнового права.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні впливу ділової репутації сторін інвестиційної діяльності на венчурний бізнес.

Стан дослідження проблеми

У вітчизняній літературі дослідженню венчурної діяльності присвячено небагато наукових праць через недостатнє законодавче врегулювання. Серед учених вказаними актуальними питаннями, які належать до сфери цивільно-правового регулювання венчурних інвестицій, займалися Ю.М. Жорнокуй, Б.В. Деревянко та ін.

Разом з тим, можливість набуття особистих немайнових прав юридичними особами, а також питання захисту їх ділової репутації розглядається багатьма науковцями.

Проте, проблематика права на недоторканність ділової репутації юридичних осіб, які здійснюють венчурне підприємництво, є актуальною, але не дослідженою в науці цивільного права.

Виклад основного матеріалу

Ділова репутація для юридичної особи є візитною картою під час укладення важливих угод, а також певною рекламою для споживачів. Ділова репутація – це поняття, яке властиве як правовій, так і економічній сфері, адже розуміється як набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків [2, с. 232]. Порушення права на недоторканність ділової репутації тягне за собою негативні наслідки у вигляді сумнівів у її професіоналізмі, що, у свою чергу, для комерційних організацій приведе до матеріальних збитків.

Варто зазначити, що кожна особа сама формує свою ділову репутацію і може вплинути на її показники, а також запобігти порушенню свого права шляхом застосування превентивних мір. Зокрема, коли мова йде про способи захисту в рамках самозахисту, особа вчиняє певні дії для забезпечення непорушності своїх прав. Право на недоторканність ділової репутації зі своєї назви нашоухує на думку про те, що слово «недоторканність» тут вживається як заклик до непорушності вказаного права з боку інших осіб. Проте, це не зовсім так, адже це зміст цього права розкриває безліч можливостей для особи. І, дослідивши зміст права на недоторканність ділової репутації, зокрема, у юридичних осіб, які здійснюють венчурне підприємництво, можна буде зрозуміти, чому особа є сама «коваль своєї долі».

Для визначення змісту досліджуваного нами права необхідно проаналізувати загальну теорію права. Приміром, зміст суб'єктивного права включає в себе лише можливу поведінку уповноваженої особи, тоді коли здійснення права передбачає реальні, конкретні дії, пов'язані з перетворенням цієї можливості в дійсність [3, с. 56]. Це означає, що змістом права є правові можливості, які особа може реалізувати під час здійснення такого права. Зміст суб'єктивного права слід розкривати насамперед через позитивні дії самого носія суб'єктивного права.

Водночас, право на недоторканність ділової репутації юридичної особи належить до особистих немайнових прав. У вітчизняній літературі визначено, що зміст особистого немайнового права не включає, за загальним правилом, здійснення позитивних цивільно-правових дій, хоча уповноважений суб'єкт на свій розсуд використовує належні йому особисті нематеріальні блага, об'єктивне право не визначає, як повинен вести себе носій відповідних прав, а передбачає лише їх захист, коли вони вже порушені [4, с. 200]. З цим твердженням не можна погодитися в повному обсязі, адже такі права як право на найменування, право на місцезнаходження, право на діяльність, тощо у своєму змісті містять сукупність активних можливостей, які передбачають здійснення позитивних цивільно-правових дій. Тим не менше, власне право на недоторканність ділової репутації, з одного боку, є саме «пасивним» правом, зміст якого передбачає захист від порушення ділової репутації. Але з іншого боку, особа намагається «врятувати» себе сама і вчиняє певні активні дії для збереження свого доброго ім'я.

Якщо проаналізувати діяльність будь-якої особи, то здобуття ділової репутації як конкурентного показника, а зокрема, гудвілу – економічного вираження права на недоторканність ділової репутації, то така діяльність фактично не спрямована на власне недоторканність. Навпаки, під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин[5]. Це поняття наштовхує на думку про те, що «недоторканність» у контексті права є гарантією від усяких посягань з боку кого-небудь[6].

Однак, якщо розглянути ситуації, коли особа своїми діями намагалася врятувати власну ж репутацію, наприклад, шляхом відкличної кампанії підприємства – відкличання партії товару, для запобігання порушення свого особистого немайнового права внаслідок невдоволення споживачів під час

користування бракованою продукцією[7, с. 160-161]. Саме дії менеджменту «на випередження» і мають прояв такого способу захисту, як самозахист. Те саме стосується і відкличної діяльності компанії – яка полягає у повному або частковому зупиненні діяльності організації на визначеній території у зв'язку з певними обставинами на підставі рішення бенефіціарного власника для запобігання або припинення завдання збитків власній діловій репутації[7, с. 295-296]. У наведених прикладах особа власними зусиллями захищалася, так би мовити, проти самої себе або виправляла свої ж помилки активними діями.

Таким чином, можна зробити проміжний висновок про те, що зміст права на недоторканність ділової репутації юридичної особи – це сукупність правових можливостей, які може або повинна здійснити особа для збереження власної ділової репутації, яка полягає в активних та/або пасивних діях.

Водночас, у контексті нашого дослідження, коли мова йде про юридичні особи, які здійснюють венчурне підприємництво поняття ділової репутації видозмінюється у зв'язку з характером такої діяльності, і тому необхідно акцентувати увагу саме на цьому. Ю. М. Жорнокуй визначає венчурне підприємництво як спеціальний вид підприємництва, заснований на наявності в підприємця здатності акумулювати з різних джерел кошти, орієнтований на практичне використання технічних і технологічних нововведень, які оцінюються як високорентабельні, і спрямований як на завершення науково-технічних проєктів, ще не випробуваних на практиці, так і на вдосконалення тих, що вже існують, з метою реалізації прав інтелектуальної власності й отримання прибутку та (або) іншого ефекту (преваг)[8]. Зважаючи на те, що вказана діяльність є підприємницькою, варто було б висувати на перший план саме цю ознаку. Проте, особливістю саме венчурного підприємництва є ризик. Як уже зазначалося, метою діяльності суб'єктів венчурного інвестування інноваційної діяльності є створення об'єкта інтелектуальної, інноваційної і навіть творчої діяльності.

Це означає створення об'єкта венчурного підприємництва, до якого відносяться винаходи, корисні моделі та інші нововведення, створення яких проводиться з певним ризиком [9, с. 34]. Тобто в порівнянні з іншими комерційними юридичними особами можна прослідкувати певні відмінності, зокрема, ризик.

Але під час постановки проблеми ми звернули увагу на те, що в цивільному законодавстві відсутні організаційно-правові форми юридичних осіб, які здійснюють венчурне підприємництво, і щодо цього Ю.М. Жорнокуй зазначив, що узагальнене поняття «венчурне підприємство» є умовною назвою всіх ризикових юридичних осіб, що здійснюють інноваційно-інвестиційну діяльність [10, с.14]. Тому в процесі порівняльної характеристики будемо використовувати узагальнену термінологію.

Венчурні підприємства діють у сфері фундаментальних і прикладних наукових досліджень, кінцевим результатом проведення яких є створення об'єкта інтелектуальної діяльності. Виходячи з цього, можна визначити те, що саме сфера науково-технічної діяльності (інтелектуальна діяльність) і є прерогативою вказаних суб'єктів. Їх головним змістом є діяльність з довготривалого і ризикового впровадження об'єкта творчої, інтелектуальної діяльності в певний об'єкт виробничої сфери, а також використання його з метою отримання прибутку і досягнення соціального ефекту [9, с.33].

Таким чином, 1) на відміну від, так би мовити, «звичайних» підприємств (юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність), венчурні підприємства орієнтовані лише на створення новаторського об'єкта інтелектуальної власності або вдосконалення уже створеного; 2) така діяльність є ризиковою; 3) змістом венчурної діяльності є впровадження і використання об'єкта інтелектуальної власності з метою отримання прибутку і досягнення соціального ефекту, який також вплине на зростання прибутку.

Якщо напрям діяльності – створення (вдосконалення) об'єкта інтелектуальної власності та його новаторство для привер-

нення уваги суспільства, щоб окупити інвестовані кошти, є цілком зрозумілим і на ділову репутацію як інвестора, по суті, не впливає, адже будь-яка особа має право на вільний вибір діяльності, то щодо ризиковості необхідно розібратися.

Венчурні підприємства відрізняються невеликою чисельністю працівників, високим науковим потенціалом, гнучкістю до мінливого економічного середовища та цілеспрямованою активністю. Вони, в основному, займаються пошуково-прикладними дослідженнями, проектно-конструкторськими розробками і освоєнням на їх основі нових видів продукції, технологічних процесів, організаційно-управлінських рішень. Цим венчурні підприємства відрізняються від поширених форм малого підприємництва, у яких ризиків менше у зв'язку з роботою в при звичаєному напрямку підприємницької діяльності [11, с. 167].

Ризиками, що мають місце при венчурному інвестуванні інноваційної діяльності, є інвестиційні ризики (можливість виникнення непередбачуваних фінансових втрат) та інноваційні ризики (можливість не виправдання очікуваного попиту на ринку) [12, с. 140]. Проте, вказані ризики є основою такої діяльності і не впливають на ділову репутацію негативно, адже втрата залучених коштів не буде характеризувати осіб як непрофесіоналів, так як це супроводжується ризиком, або якщо вказаний продукт інтелектуальної власності не дасть свого результату, не буде на нього попиту, репутація інвестора від цього не постраждає.

Водночас, ділова репутація містить у собі репутаційні ризики, які притаманні всім особам, що здійснюють певну діяльність. Репутаційний ризик залежить від самої особи, зокрема, коли мова йде про власні дії, дії працівників чи укладення невигідних угод або сумнівні партнерські відносини. В один момент особа може багато втратити через таку поведінку.

Щодо юридичних осіб, які здійснюють венчурне підприємництво, то такий репутаційний ризик безпосередньо пов'язаний із інвестиційним та інноваційними ризиками, окрім сутності вказаних ризиків, тому що від того, якою є ділова репутація в ін-

вестора або особи, що пропонує створити об'єкт інтелектуальної власності, залежить, чи буде реалізовуватися цей інноваційний проєкт узагалі.

Наприклад, якщо венчурна діяльність супроводжується договором про спільну діяльність, коли одна особа може надати кваліфікований персонал та ідею, організаторські та адміністративні функції, а інша особа – надати кошти та використати свою ділову репутацію для просування проєкту на ринку, тоді кожен з цих осіб повинні бути «кристально чистими» для суспільства і держави.

У ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» поняття ділової репутації визначається як відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі у такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи [13]. Ця дефініція настановує на думку і визнає наше твердження про те, що ділова репутація відіграє важливу роль, адже згадані відомості (а це не лише реєстраційні дані, а й інформація про партнерів, про правопорушення, про борги тощо) є підґрунтям для формування доброго ім'я особи. Для проведення державної реєстрації інноваційного проєкту особа надає певний перелік документів і проходить експертизу для не лише його рентабельності, але й для перевірки відомостей про діяльність та репутацію.

З 2014 року з початку антитерористичної операції ділова репутація будь-якої особи залежала від її причетності до російської федерації. Проте, до повномасштабної війни у міжнародних стартап-ком'юніті існувало неписане правило: «Якщо російський інвестор не у санкційних списках, із ним можна коінвестувати чи залучати від нього кошти» [14]. Зараз будь-яка співпраця із особами, причетними до країни-агресора, неможлива і не потрібна. Проте, сьогодні суспільство і держава цікавляться не лише теперішньою діяльністю, але й минулою,

що «закриває двері» інвестування та розвитку для певних осіб через їх слід у російському венчурному бізнесі.

Далі, недобросовісна конкуренція також відіграє свою роль у діловій репутації юридичних осіб. Недобросовісна конкуренція – це будь-яка протиправна діяльність суб'єктів господарювання, яка суперечить загальноприйнятим правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. Відповідно до ст. 34 Господарського кодексу України та ст. 8 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» дискредитацією суб'єкта господарювання є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання [15, 16].

Зокрема, повертаючись до реєстрації інноваційного проєкту, виключні права на центральний елемент інноваційних продуктів створюють передумову для монопольного володіння інноваційними продуктами й обмеження впровадження інновацій, що приводить до набуття законної та охоронюваної державою конкурентної переваги на відповідному ринку товарів (послуг) суб'єктами господарювання, які є правоволодільцями або користувачами об'єктів інтелектуальної власності [17, с. 3].

Тому, якщо певна особа буде поширювати неправдиві відомості про створення чи будь-яку причетність до вказаного продукту, вона буде посягати на ділову репутацію монопольного володільця. Відтак, держава приймає на себе зобов'язання з гарантування охорони та захисту прав інтелектуальної власності, захисту від недобросовісної конкуренції у сфері інноваційної діяльності [18, с.137-138]. Це також є тією передумовою – превентивною мірою, що втілюється в правову можливість здійснення права на недоторканність ділової репутації юридичної особи, що здійснює венчурне підприємництво.

Відповідно, для здійснення ризикової діяльності варто зазначити, що власне ри-

зик полягає не лише у ймовірності втрати залучених коштів або у неотриманні очікуваних результатів і попиту щодо створеного продукту, а й те, що ризикованою є потенційна співпраця сторін венчурного бізнесу та випуск новаторського продукту через репутаційні ризики у тому числі.

Об'єктом венчурного інвестування є підприємство, орієнтоване на практичне використання високорентабельних технічних і технологічних нововведень [19, с.62]. Проте, для розуміння, чи дійсно таке інвестування є безпечним, з огляду не на фінансові показники, а репутаційні, потрібно вивчити партнера. Тим більше, що в епоху віртуалізації у вільному доступі є практично вся інформація про особу в мережі Інтернет.

Висновки

Отже, на підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що зміст права на недоторканність ділової репутації юридичних осіб, які здійснюють венчурне підприємництво означає сукупність правових можливостей, що полягають у вчиненні активних і пасивних дій, спрямованих на захист і збереження бездоганної ділової репутації. Особливістю ділової репутації саме венчурних підприємств є наявність репутаційного ризику, який пов'язаний із інноваційним та інвестиційним, але не включає їх сутність, тобто не залежить від втрат залучених коштів чи неможливості створення (вдосконалення) об'єкта інтелектуальної власності або відсутності попиту на ринку. У той час, коли характерною ознакою змісту права на недоторканність ділової репутації юридичних осіб, які здійснюють венчурне підприємництво, є наявність правових можливостей для запобігання репутаційного ризику.

Література

1. Кохан В. П. До правових проблем реалізації результатів інтелектуальної власності як інновацій. *Правове забезпечення комерціалізації результатів досліджень і розробок*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 трав. 2012) / редкол.: С. М. При-

липка, Ю. Є. Атаманова, Д. В. Задихайло. Харків : НДІ ПЗІР. 2012. С. 101–104.

2. Попов В.А. Щодо питання про визначення місця гудвілу серед об'єктів цивільного права. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 21 трав. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2021. 304 с.

3. Калюжний Р. А., Шапенко Л. О. Концептуальний зміст суб'єктивного права в умовах правової інтеграції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 4. С. 54-61.

4. Федюк Л. В. Зміст права юридичної особи на ділову репутацію. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 199-205.

5. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 No 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

6. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/nedotorkannistj>

7. Попова С. О. Особисті немайнові права юридичної особи: реалії сьогодення : монографія. Харків : Право, 2023. 358 с.

8. Жорнокуй Ю. М. Правове регулювання венчурного підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків, 2003. 196 с.

9. Жорнокуй Ю. М., Подрез-Ряполова І.В. Об'єкт правовідносин у сфері венчурного інвестування інноваційної діяльності. *Право та інновації*. 2022. №1(37). С. 31-37.

10. Жорнокуй Ю. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб – суб'єктів венчурного інвестування: якими вони мають бути? *Право та інновації*. 2018. № 1. С. 13–18.

11. Наталія М. Краус інвестування венчурних малих підприємств як

об'єктивна потреба інноваційної економіки. *Актуальні проблеми економіки*. Економіка та управління підприємствами. 2014. № 3 (153). С. 166-174

12. Сучасні економіко-правові ризикорієнтовані засоби регулювання розвитку ринку фінансових послуг : монографія / За ред. Н. М. Внучкової, С. В. Глібка. Харків : НДІПрЗІР НАПрНУ, 2020. 304 с.

13. Про банки і банківську діяльність Закон України №2121-III від 07.12.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

14. Мельник Т. Русофобія у венчурі. Forbes. <https://forbes.ua/innovations/rusofobiya-u-venchuri-ukrainskiy-adwisely-zaluchiv-15-mln-vid-dvokh-fondiv-zasnovanikh-emigrantami-z-rf-yaki-fondivvazhati-rosiyskimi-ta-chim-zagrozhuyut-ikh-groshi-14072022-7052>

15. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

16. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр>

17. Жорнокуй Ю.М. Майнові права як об'єкт венчурного інвестування інноваційної діяльності. *Господарська діяльність в особливий правовий період*: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 30 березня 2022 р. / за ред. М. Петрової, С. Глібка, Велико-Тирново, Болгарія, Видво: ACCESS PRESS, 2022. http://ndipzr.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/conf_30.03.2022.pdf

18. Шаповалова О.В. Роль держави у запровадженні інноваційних технологій у підприємницьку діяльність. *Правова наука та інноваційна діяльність в умовах євроінтеграційних процесів* : зб. матеріалів круглого столу (м. Харків, 8 черв. 2018 р.) / [редкол.: С. В. Глібка, В. В. Россіхін, В. Б. Родченко]. Харків : Право, 2018. 166 с.

19. Деревянко Б., Счастливцева Р. Нормативно-правове регулювання діяльності венчурних фондів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 59–64

Viktor Popov

PhD in Law, assistant of Department of Civil Legal Policy, Intellectual Property Rights and Innovations Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0001-6636-2096

victorpopov10@gmail.com

Sofia Popova

PhD in Law Kharkiv National University of Internal Affairs Senior lecturer of the Department of Civil Law and Procedure of Faculty № 6
ORCID: 0000-0003-3628-1513

sophikpoter@ukr.net

CONTENT OF THE RIGHT TO INVIOABILITY OF BUSINESS REPUTATION OF LEGAL ENTITIES ENGAGED IN VENTURE ENTREPRENEURSHIP

The article defines the content of the right to inviolability of business reputation of legal entities engaged in venture entrepreneurship. It is established that the right to inviolability of business reputation of legal entities includes not only passive actions, as it was previously understood, but also active actions, i.e. preventive measures of protection. A person realizes his/her personal non-property right to inviolability of business reputation as part of self-defense. It has been clarified that business reputation includes reputational risks that are inherent in all persons engaged in certain activities. The author analyzes the peculiarities of venture capital activities. It is determined that venture entrepreneurship are focused only on the creation of an innovative intellectual property object or improvement of an already created one, venture activity is risky, the content of venture capital activity is the implementation and use of an intellectual property object with the aim of making a profit and achieving a social effect which will also affect the growth of profits. The author reveals what legal entities engaged in venture entrepreneurship are. It is noted that Ukrainian legislation insufficiently regulates the activities of venture entrepreneurship and does not divide such legal entities into organizational and legal forms. It is determined that the peculiarity of the content of the right to inviolability of business reputation of legal entities engaged in venture entrepreneurship is the availability of legal opportunities to prevent reputational risk which is related to innovation and investment risk, but does not include their essence, that is, it does not depend on the loss of funds raised or the impossibility of creating (improving) an intellectual property object or the lack of demand in the market.

Keywords: venture capital entrepreneurship, investment activity, innovation activity, intellectual property law, intellectual product, legal entity, personal non-property right, business reputation.

ВИХІД ЗА МЕЖІ ВИЗНАЧЕНОЇ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ САНКЦІЇ ЧИ АЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ САНКЦІЙ

ЛИХОВА Софія Яківна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та процесу Юридичного факультету, Національний авіаційний університет

<https://orcid.org/0000-0003-4755-7474>

РАСТОРГУЄВ Олександр Валерійович аспірант, старший викладач кафедри кримінального права та процесу Юридичного факультету, Національний авіаційний університет

<https://orcid.org/0009-0003-9607-6869>

УДК 342.95

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.7

Визначення та окреслення недосконалості Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) є надзвичайно актуальною та важливою проблемою на сьогодні. Особливу увагу привертають питання належних умов реалізації і порядку накладення адміністративно-правових санкцій на теоретичному та практичному рівнях. На законодавчому рівні потрібно вирішувати питання впорядкування механізму застосування таких санкцій.

Метою статті є аналіз та дослідження цього питання, а також можливість удосконалити прогалини законодавства, зокрема, шляхом дослідження можливості призначення меншого адміністративного стягнення.

Застосування адміністративного стягнення використовується для виховання правопорушника в частині дотримання законів України, поваги до правил співжиття в суспільстві, запобігання вчиненню нових правопорушень, покарання та виправлення правопорушника, а також відшкодування збитків.

Автори вбачають необхідність внесення змін до відповідних статей КУпАП з наступним приведенням судової практики до однакового підходу, що буде стимулом до подальшого розвитку та оптимізації правозастосування. Методологічну основу дослідження склали узагальнюючий, порівняльний та дедуктивні методи, за допомогою яких автори змістовно обґрунтовують наявні протиріччя між нормами КУпАП,

Конституції України та прецедентними рішеннями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які є складовою законодавства України.

Тому в результаті автори пропонують осмислити недосконалість чинних норм КУпАП. Ставиться на обговорення теза про доцільність уточнення норм КУпАП та приведення їх у відповідність до закріплених засад та правил адміністративного судочинства або взагалі концептуальна заміна новим Кодексом. Вдосконалення нормативної основи функціонування вітчизняної системи адміністративних стягнень буде сприяти загальному збільшенню її дієвості. Реформування адміністративного права та законодавства потребує виявлення всіх недоліків чинного законодавства з метою якісного впровадження нових адміністративно-правових норм.

Ключові слова: санкція, адміністративне стягнення, правила накладення адміністративного стягнення, вихід за межі визначеної санкції (адміністративного стягнення), альтернативна санкція (адміністративне стягнення).

Постановка проблеми

Неактуальність та недосконалість КУпАП, неспівмірність визначених розмірів санкцій меті адміністративного стягнення в порівнянні із розмірами санкцій за кримінальні правопорушення є наслідком порушення основних засад адміністративно-

го судочинства та порушення прав осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окреслене питання має суто практичне застосування. Наукових робіт з цього питання в галузі адміністративного права, на які можна було опиратись у цьому дослідженні, автори не виявили. Разом із тим, наявні роботи окремих авторів за цим напрямком, які фрагментарно розглядали дане питання. Тому, з метою недопущення значної теоретизації, автори не зверталися до теоретичних робіт науковців у галузі адміністративного, а так само і в галузі кримінального права та процесу, а брали за основу виключно судову практику із посиланням на відповідні норми нормативно-правових актів.

Метою статті є дослідження можливості призначення меншого адміністративного стягнення, ніж те, яке визначене санкцією статті КУпАП. Таке дослідження проводиться від аналізу поняття верховенства права, мети адміністративного стягнення до порівняння із Кримінальним кодексом України (далі – КК України). При цьому за основу береться судова практика притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності, а також практика ЄСПЛ.

Узагальнюючий, порівняльний та дедуктивний методи та предмет порівняння вибрані не випадково, оскільки можливість виходу за межі встановленої в нормі закону санкції при її застосуванні саме в кримінальному праві досліджені більш змістовно, ніж в адміністративному. При цьому, як покаже проведений аналіз норм КУпАП, останні не відповідають ані духу часу, ані духу закону.

Виклад основного матеріалу

Чинний КУпАП [1] прийнятий у далекому 1984 році. З часу набрання ним законної сили, до нього було внесено значну кількість змін, поправок та доповнень, причиною яких, на глибоке переконання авторів, були актуальні тенденції відповідного історичного періоду – від економічних та соціальних, до

політичних. Але це питання не є предметом дослідження цієї статті, тому ми не будемо на ньому детально акцентувати свою увагу.

Ст. 33 КУпАП визначає, що стягнення за адміністративні правопорушення накладається в межах, установлених цим Кодексом та іншими законами України. Ч. 2 вказаної статті, виходячи з її конструкції, визначає виключний перелік відомостей, даних та обставин, які можуть бути враховані при накладенні стягнення, а також виключення для певних категорій адміністративних правопорушень.

При цьому, у КУпАП відсутня стаття, яка б передбачала можливість призначення більш м'якого стягнення, ніж передбачене законом. Так само, деякі статті Кодексу не передбачають альтернативності стягнення. Відповідно, у разі притягнення особи до адміністративної відповідальності в ситуації беззаперечної доведеності складу адміністративного правопорушення за такими статтями при накладенні стягнення нівелюється можливість врахування характеру вчиненого правопорушення, особи порушника, ступеня його вини, його майнового стану та обставин, які пом'якшують і обтяжують відповідальність.

Наведена колізія між нормами КУпАП порушує принцип верховенства права та права на справедливий суд, які закріплені у статті 8 Конституції України [2] та у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) [3] (далі – Європейська конвенція з прав людини).

Доволі змістовне визначення поняття верховенства права наводить Конституційний суд України у своєму Рішенні від 02.11.2004 року по справі № 15-рп/2004: *«Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичай тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем*

суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вищою у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» [4].

Аналізуючи наведене визначення поняття верховенства права та порівнюючи його із принципами справедливості, домірності та індивідуалізації покарання, автори вважають, що це вкотре дає підстави вважати обґрунтованим твердження про порушення нормами КУпАП принципу верховенства права з огляду на такі положення.

Так, стаття 9 КУпАП визначає, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

У силу наведеної законодавцем дефініції розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності справедливим буде твердження, що санкція за адміністративне правопорушення не може бути такою самою або більшою за санкцію, що передбачена за вчинення кримінального правопорушення.

Враховуючи наведене, вважаємо справедливим та обґрунтованим, що ЄСПЛ неодноразово у своїх рішеннях, через критерії мети та тяжкості наслідків, визначав деякі адміністративні правопорушення за природою кримінального правопорушення, оскільки передбачені нормами КУпАП санкції містили саме елемент покарання та були достатньо суворими (Рішення ЄСПЛ у справі «Енгель (Engel) та інші проти Нідерландів» від 08.06.1976 року [5]). В іншому рішенні ЄСПЛ зазначив, що адміністративні правопорушення, за які може бути накладене стягнення у виді штрафу чи обмеження у користуванні водійськими правами, підпадають під визна-

чення «кримінального обвинувачення» (Рішення у справі «Шмауцер (Schmautzer) проти Австрії» від 23.10.1995 року [6]). З позиції ЄСПЛ позбавлення права керування транспортним засобом є кримінально-правовою санкцією, оскільки «право керувати автомобілем є дуже корисним у щоденному житті і для здійснення діяльності» (Рішення у справі «Маліге проти Франції» від 23 вересня 1998 року) [7].

У сукупності все вище викладене за відсутності можливості виходу за межі санкції позбавляє КУпАП, як закону, необхідної гнучкості.

Як уже було вказано, КУпАП був прийнятий 07.12.1984 р. На момент прийняття останній не передбачав таких великих штрафів як сьогодні. Зокрема, для прикладу, чинна редакція ст. 130 КУпАП встановлює розмір штрафу, що є не тільки набагато більшим за ті стягнення, які були передбачені КУпАП раніше, але й значно перевищує мінімальний розмір штрафу, який сьогодні може бути призначений за вчинення кримінального правопорушення.

Тому не дивно, що ЄСПЛ, надаючи автономного значення поняттям, що застосовуються в Європейській конвенції з прав людини, часто розцінює такі справи про адміністративні правопорушення саме як «кримінальні» в розумінні норм тієї ж Конвенції.

У той час як КУпАП, здавалося б, повинен встановлювати відповідальність за менш тяжкі правопорушення, ніж кримінальні, у реальності він передбачає за вчинення деяких адміністративних правопорушень набагато суворіші стягнення, ніж встановлені КК України [8] покарання за вчинення нетяжких злочинів.

При цьому КК України, на відміну від КУпАП України, містить норму, згідно з якою за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційне або пов'язане із корупцією кримінальне правопорушення та за деякі інші визначені кримінальні правопорушення, призначити основне покарання нижче від нижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції части-

ни статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин (ст. 69 КК України).

Наведене вказує на невідповідність Конституції України положень ч. 1 ст. 33 КУпАП України в частині неможливості накладення більш м'якого адміністративного стягнення, ніж передбачене законом, оскільки особи, які притягуються до адміністративної відповідальності, знаходяться в явно невідповідній правовій ситуації в порівнянні з тими, хто вчинив більш тяжке правопорушення – кримінальне правопорушення.

Отже, враховуючи вище викладене, вважаємо, що для досягнення визначеної в ст. 23 КУпАП мети адміністративного стягнення (*«виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у душі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами»*) з урахуванням характеру вчиненого правопорушення, статусу особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, є всі підстави для внесення відповідних змін до КУпАП.

Водночас, правозастосовна судова практика в деяких випадках нехтує вимогами КУпАП та намагається керуватись принципами верховенства права, оскільки відповідно до статті 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Для прикладу варто навести такі судові рішення:

- Постанова від 05.04.2017 року у справі № 423/369/17, винесена суддею Попаснянського районного суду Луганської області [9],

- Постанова від 01.04.2022 року у справі № 274/1245/22, винесена суддею Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області [10],

- Постанова від 11.10.2022 року у справі № 180/926/22, винесена суддею Марганецького районного суду Дніпропетровської області [11],

- Постанова від 06.12.2022 року у справі № 180/1333/22, винесена суддею Марганець-

кого районного суду Дніпропетровської області [12],

- Постанова від 17.01.2023 року у справі № 352/1972/23, винесена суддею Тисменицького районного суду Івано-Франківської області [13],

- Постанова від 01.03.2023 року у справі № 949/39/22, винесена суддею Дубровицького районного суду Рівненської області [14].

У наведених судових рішеннях судами було застосовано принцип верховенства права, індивідуалізацію та достатність покарання при накладенні адміністративного стягнення. Однак, індивідуальний підхід не є повноцінним, оскільки застосовується, виходячи із сьогоденних реалій України, виключно до військовослужбовців та лише у випадку вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 130 КУпАП. Навіть при особистій благій ініціативі суддів верховенство права та справедливість є вкрай сумнівною...

Лише в одному наведеному судовому рішенні суд застосував такий підхід при накладенні адміністративного стягнення за вчинене правопорушення, передбачене ст. 164 КУпАП.

Ст. 8 Конституції України визначає, що норми Основного Закону є нормами прямої дії та мають найвищу юридичну силу. Відповідно, у разі прийняття судових рішень, які фактично виходять за межі закону та які є «нормотворчими», такі рішення мають бути змістовно та досконало обґрунтовані з урахуванням існуючої ієрархії норм права [15].

Однак, питання, чи може суд перебирати на себе нормотворчу функцію при наявній в Україні романо-германській, а не англо-саксонській правовій системі, не є предметом цієї статті. Тому це питання залишається відкритим до обговорення та дослідження.

Зважаючи на виявлені недоліки, автори безспірно вважають, що є нагальна необхідність у внесенні пропонуваніх змін до відповідних статей КУпАП, а саме:

1. Статтю 23 КУпАП викласти в новій редакції: «Адміністративне стягнення є мірою відповідальності, що застосовується від імені держави за рішенням органу (посадової особи), уповноваженого розглядати відповідну справу про адміністративне правопо-

рушення, до особи, визнаної винною у вчиненні адміністративного правопорушення, яке набрала законної сили, і застосовується з метою запобігання вчиненню нових правопорушень як самим порушником, так і іншими особами.».

2. Статтю 33 КУпАП «Загальні правила накладення стягнення за адміністративне правопорушення», а саме частину другу статті викласти у наступній редакції: «За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи, що вчинила адміністративне правопорушення, суд, умотивувавши своє рішення, може призначити стягнення, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду санкції, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) цього Кодексу за таке адміністративне правопорушення. Умови цієї статті не застосовуються до накладення стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті, зафіксовані за допомогою засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі в автоматичному режимі, справ про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 132² цього Кодексу, та за порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису). Особливості накладення стягнення при розгляді справ без участі особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті та за порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), встановлюються ст.-ст. 279¹-279⁸ цього Кодексу».

Висновки

Запропоновані зміни усунуть недосконалість порядку накладення стягнення за вчинені адміністративні правопорушення, сприятимуть формуванню однозначної судової

практики, яка, у свою чергу, забезпечуватиме належне дотримання основних прав та основоположних свобод, закріплених у Конституції України та Європейської конвенції з прав людини. Також запропоновані зміни усунуть проблеми щодо можливості виходу за межі санкції при накладенні адміністративного стягнення, що сприятиме індивідуалізації адміністративної відповідальності через призму верховенства права та справедливості.

Водночас слід розуміти, що запропоновані зміни об'єктивно є тимчасовими, оскільки сам Кодекс України про адміністративні правопорушення потребує кардинального оновлення та затвердження повноцінно в новій редакції.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення в редакції від 08.08.2021 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> та <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>

2. Конституція України в редакції від 01.01.2020 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Конвенція про захист прав та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) [Електронний ресурс]. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

4. Рішення Конституційного суду України за № 15-рп/2004 від 02.11.2004 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

5. Рішення ЄСПЛ у справі «Енгель (Engel) и другие против Нидерландов» від 08.06.1976 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://precedent.in.ua/2016/04/08/engel-engel-y-drugye-protiv-nyderlandov/>

6. Рішення ЄСПЛ у справі «Шмауцер (Schmautzer) проти Австрії» від 23.10.1995 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22item%22:%7B%22001-57945%22%7D%7D>

7. Рішення ЄСПЛ у справі «Маліге проти Франції» від 23.09.1998 року

[Електронний ресурс]. – режим доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-58236%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-58236%22]})

8. Кримінальний кодекс України в редакції від 08.08.2021 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

9. Постанова Попаснянського районного суду Луганської області у справі № 423/369/17 від 05.04.2017 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65910303>

10. Постанова Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області у справі № 274/1245/22 від 01.04.2022 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103889338>

11. Постанова Марганецького районного суду Дніпропетровської області у справі № 180/926/22 від 11.10.2022 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106678309>

12. Постанова Марганецького районного суду Дніпропетровської області у справі № 180/1333/22 від 06.12.2022 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107685446>

13. Постанова Тисменицького районного суду Івано-Франківської області у справі № 352/1972/23 від 17.01.2023 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113439999>

14. Постанова Дубровицького районного суду Рівненської області у справі № 949/39/22 від 01.03.2023 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102597417>

15. Публікація «Чи може суд накласти адміністративне стягнення нижче нижчої межі, якщо цього вимагає справедливість?», Судово-юридична газета, 18.04.2017 [Електронний ресурс]. – режим доступу: <https://sud.ua/ru/news/blog/102971-chi-mozhe-syd-naklasti-admnstrativne-styagnennya-nizhche-nizhcho-mezh-yakshho-tsogo-vimaga-spravedlivst>

References

1. The Code of Ukraine on Administrative Offenses as amended on August 8, 2021 [Electronic resource]. – access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

and <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>

2. The Constitution of Ukraine as amended from January 1, 2020 [Electronic resource]. – access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Convention on the Protection of Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights) [Electronic resource]. – access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

4. Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 15-рп/2004 dated November 2, 2004 [Electronic resource]. – access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

5. Decision of the ECtHR in the case “Engel and others against the Netherlands” dated June 8, 1976 [Electronic resource]. – access mode: <https://precedent.in.ua/2016/04/08/engel-engel-y-drugye-protyv-nyderlandov/>

6. Decision of the ECtHR in the case “Schmautzer (Schmautzer) v. Austria” dated October 23, 1995 [Electronic resource]. – access mode: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57945%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57945%22]})

7. Decision of the ECtHR in the case “Maligie v. France” dated September 23, 1998 [Electronic resource]. – access mode: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-58236%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-58236%22]})

8. The Criminal Code of Ukraine as amended on August 8, 2021 [Electronic resource]. – access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

9. Ruling of the Popasnyan district court of the Luhansk region in case No. 423/369/17 of April 5, 2017 [Electronic resource]. – access mode: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65910303>

10. Resolution of the Berdychiv city-district court of the Zhytomyr region in case No. 274/1245/22 of April 1, 2022 [Electronic resource]. – access mode: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103889338>

11. Resolution of the Marganets District Court of the Dnipropetrovsk Region in case No. 180/926/22 of October 11, 2022 [Electronic resource]. – access mode: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106678309>

12. Resolution of the Marganets District Court of the Dnipropetrovsk Region in case No.

180/1333/22 of December 6, 2022 [Electronic resource]. – access mode: <https://reestr.court.gov.ua/Review/107685446>

13. Resolution of the Tysmenytsky District Court of the Ivano-Frankivsk Region in case No. 352/1972/23 dated January 17, 2023 [Electronic resource]. – access mode: <https://reestr.court.gov.ua/Review/113439999>

14. Ruling of the Dubrovtskyi District Court of the Rivne Region in case No. 949/39/22 dated March 1, 2023 [Electronic resource]. – access mode: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102597417>

15. Publication “Can the court impose an administrative fine below the lower limit if justice requires it?”, *Sudovo-yuridychna gazeta*, 04/18/2017 [Electronic resource]. – access mode: <https://sud.ua/ru/news/blog/102971-chimozhe-syd-naklasti-admnstrativne-styagnennya-nizhche-nizhcho-mezh-yakshho-tsogovimaga-spravedlivst>

Lykhova Sofiya Yakivna,

*Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law and Procedure, Faculty of Law, National Aviation University, 1 Lubomyr Huzar Avenue, Kyiv, 03058, phone: (067)4469485
e-mail: sofiia.lykhova@npu.nau.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-4755-7474>*

Rastorguiev Oleksandr Valeriyovych,

*postgraduate, senior lecturer at the Department of Criminal Law and Procedure, Faculty of Law, National Aviation University, 1 Lubomyr Huzar Avenue, Kyiv, 03058, phone: (098)0480448,
e-mail: avrros@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0003-9607-6869>*

GOING OUTSIDE THE BOUNDARIES DEFINED BY THE CODE OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE OFFENSES SANCTIONS OR ALTERNATIVES

Determining and delineating the imperfections of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter referred to as the Code of Administrative Offenses) is an extremely relevant and important problem today. Special attention is drawn to the issue of proper implementation conditions and the procedure for imposing administrative and legal sanctions at the theoretical and practical levels. At the leg-

islative level, it is necessary to resolve the issue of streamlining the mechanism of application of such sanctions.

The aim of the article is the analysis and research of this issue, as well as the opportunity to improve the gaps in the legislation, in particular, by researching the possibility of imposing a smaller administrative penalty. The application of administrative punishment is used to educate the offender in terms of compliance with the laws of Ukraine, respect for the rules of coexistence in society, prevention of committing new offenses, punishment and correction of the offender, as well as compensation for damages.

The authors see the need to make changes to the relevant articles of the Code of Administrative Offenses, followed by bringing judicial practice to an unambiguous approach, which will be an incentive for further development and unequivocal law enforcement. The methodological basis of the research was generalizing, comparative and deductive methods, with the help of which the authors meaningfully substantiate the existing contradictions between the provisions of the Code of Criminal Procedure, the Constitution of Ukraine and the precedent decisions of the European Court of Human Rights (hereinafter as the ECtHR), which are part of the legislation of Ukraine.

So as a result the authors propose to consider the imperfection of the current norms of the Code of Administrative Offenses. The thesis about the expediency of clarifying the norms of the Code of Administrative Offenses and bringing them into line with the established principles and rules of administrative proceedings or, in general, conceptual replacement by the new Code, is put into discussion. Improving the regulatory basis of the functioning of the domestic system of administrative fines will contribute to the overall increase in its effectiveness. The reform of administrative law and legislation requires the identification of all the shortcomings of the current legislation in order to qualitatively introduce new administrative and legal norms.

Keywords: sanction, administrative penalty, rules for imposing an administrative penalty, going beyond the defined sanction (administrative penalty), alternative sanction (administrative penalty).

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ ПІД ЧАС НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

ВИНОГРАДОВА Н.Л. - кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

ORCID ID 0000-0003-4398-0814.

ПОПОВ Р.В. - аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

ORCID ID 0009-0000-5408-6848

КРАВЧЕНКО В.І. - аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

ORCID ID 0009-0005-2844-8469.

УДК 342.228+342.7

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.8

Наукова стаття присвячена особливостям запобігання корупційним ризикам під час надання електронних послуг як елементу механізму боротьби з корупцією в Україні. В Україні на сьогоднішній час запобігання корупції під час надання електронних послуг потребує удосконалення. Адже в Законі України «Про адміністративні послуги» характеристика механізму процедури надання електронних послуг щодо запобігання корупції містить тільки формальні аспекти та має відсилний характер щодо інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

Щодо напрямів удосконалення правової основи запобігання корупції під час надання електронних послуг є: розроблення та прийняття Закону України «Про адміністративні процедури»; розмір оплати за види електронних послуг мають визначатись лише в законах, а не в підзаконних нормативно-правових актах; розробити та прийняти Закон України «Про адміністра-

тивний збір», у якому має бути уніфіковано назву плати за адміністративні послуги; необхідно визначити єдині розміри адміністративних зборів для всіх видів електронних послуг.

Встановлено, що існування корупційних налагоджених механізмів у вітчизняній системі адміністративного управління, що склалися традиційно, робить проблему налагодження електронного надання електронних послуг такою, що виходить за межі суто технічно-інформаційних. Оптимізація публічного управління шляхом переходу до електронного уряду пов'язана з необхідністю адаптації старих умов і звичних патернів відносин між суб'єктами влади і суб'єктами звернень до нових умов, інакше кажучи, із соціально-інституціональною адаптацією. Такий перехід є тривалим процесом, ускладненим конфліктами і навіть боротьбою, яка виявляє себе як у правовому, так і в політичному полі.

Ключові слова: електронна послуга, запобігання корупції, корупційні ризики, корупція, напрямки, механізм.

Вступ

Європейський вибір України означає активнішу реалізацію електронних послуг, без яких не можуть розвиватися освітянська, наукова, підприємницька, господарська та інші види суспільної діяльності, міжнародні та дипломатичні зв'язки тощо, зокрема процедури надання електронних послуг, у діяльності органів публічної адміністрації.

Згідно з Конституцією України людина, її права та свободи в Україні є головною соціальною цінністю, а головним завданням органів публічної адміністрації виступає надання якісних послуг фізичним та юридичним особам. Це впливає із сутності нової ролі держави у відносинах з людиною, закріпленою в Конституції України. Так, ст. 3 Основного Закону проголошує: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Споживачі послуг процедури надання електронних послуг у відносинах із органами публічної влади є не прохачами, а відповідними споживачами зазначених послуг. Також органи держави в особі публічно-владних органів мають орієнтуватися на потреби громадян, як у цивільному та господарському секторі надавачі будь-яких послуг орієнтуються на потреби споживача [1].

У зв'язку із цим у науковій літературі починають звертати увагу на таку нову функцію органів публічної адміністрації, як процедури надання електронних послуг, оскільки ця функція становить найважливішу складову управлінської діяльності, походить від загального змісту державного управління, становить змістову характеристику діяльності тощо.

Буханевич О.М. зазначає, що наявність прогалів у правовому регулюванні платних та безоплатних електронних послуг у більшості пояснює ті негативні явища, які заважають розвитку прозорої системи надання електронних послуг [2, с. 181]. Їх усуненню, хоча б частково, може сприяти прийняття системного нормативно-правового акта з питань плати за надання електронних послуг (наприклад, Закон України «Про плату за надання електронних послуг» або За-

кон України «Про адміністративний збір») [2, с. 181]. Саме такий законодавчий акт може бути, на наш погляд, правовою основою розвитку прямих і зворотних зв'язків між суб'єктами надання електронних послуг та суб'єктами звернення, а також був би суттєвим підґрунтям для забезпечення стабільності та прозорості розвитку держави та органів місцевого самоврядування [2, с. 181].

Ємельяненко О. під поняттям «Електронні послуги – це надання в електронній формі урядової інформації: програм і напрямів діяльності уряду, формування стратегій задля розв'язання найважливіших суспільних проблем. Електронні послуги характеризуються новими формами громадянської участі та співробітництва між владою й громадянами» [19].

Легеза Є.О. під електронними послугами розуміє різні види матеріальних і нематеріальних послуг, що надаються в електронній формі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), включаючи Інтернет» [20, с. 17].

На думку вченого Куспляка І.С., доречніше використовувати термін «електронні послуги», тобто в цифровому вигляді, пов'язані з використанням документообігу [21].

Проте категорія електронних послуг не розкрита в законодавчих актах, що, у свою чергу, свідчить про актуальність теми.

Метою статті розкриття особливостей запобігання корупційним ризикам під час надання електронних послуг як елемент механізму боротьби з корупцією в Україні..

В Указі Президента України від 22.07.1998 № 810 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» йдеться про запровадження надання електронних послуг [5]. У розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р «Про затвердження Концепції розвитку системи надання електронних послуг органами виконавчої влади», в якому визначено сфери надання електронних послуг тощо [6].

Так, ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» у зміст звернення включає не тільки заяви, пропозиції, зауважен-

ня та клопотання, але і скарги громадян, викладені в письмовій або усній формі [17]. Подача скарг до відповідних суб'єктів правовідносин з надання електронних послуг є невід'ємним правом громадян та інших осіб. Це право є конституційним, адже Основний Закон України в ст. 40 закріпив його, вказавши, що «усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [4].

Незважаючи на наявність у тексті Закону України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 року № 5203-VI [9] окремих слушних положень, які здатні в цілому позитивно вплинути на правовідносини у вказаній сфері суспільного життя (наприклад, слухними є новели, якими встановлено пріоритет законодавчого регулювання строків надання електронних послуг (ст. 10) та оплати електронних послуг (ст. 11); схвально може бути оцінена законодавча пропозиція щодо заборони надання супутніх послуг адміністративними органами та суб'єктами господарювання, ними утвореними (ч. 4 ст. 15), залишаються деякі положення, які потребують узгодження, а саме:

— дефініція електронних послуг, наведена в Законі, виглядає досить повною та змістовною: «адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання електронних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону». Але при цьому викликає здивування факт, що це визначення наводиться чомусь в преамбулі, тоді як, як нам відомо, законотворча практика вимагає викладення в преамбулі основного змісту закону, аж ніяк не визначення понять [9];

— доктрина електронних послуг радикально відрізняється від характеру управлінських відносин, закріплених у вітчизняному законодавстві, і ґрунтується на постулатах, що розглядають адміністративне

право не як «управлінське», а як «публічно-сервісне», начебто спрямоване на обслуговування потреб та інтересів приватних осіб у їхніх стосунках з адміністративними органами. Така оцінка правової природи відносин між владою та громадянами є дискусійною у науці адміністративного права, тому виникають сумніви щодо готовності до її впровадження у вітчизняне законодавство [9];

— у ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] розкрито засади оплати надання електронних послуг;

— редакція ст. 12 та 13 Закону України, за якою парламенту пропонується унормувати законом питання структури місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевих рад. Ідеться про створення за законом центрів надання електронних послуг як структурних підрозділів (або як робочих органів) місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів міських рад і запровадження посад адміністраторів [9].

Необхідно відмітити, що законодавець, формулюючи загальні засади визначення платності електронних послуг, порядку оплати платних електронних послуг та обмежень щодо справляння та використання коштів за послуги суб'єктами надання електронних послуг, самоусунувся від закріплення на законодавчому рівні сутності категорії «плата за надання електронних послуг (адміністративний збір)», а також встановлення ознак, властивих цьому платежу. Зауважимо, що з'ясування правової природи плати за надання електронних послуг має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Від того, яку правову природу має цей платіж, будуть залежати, зокрема, рівень нормативного регулювання, наслідки несплати плати за надання адміністративної послуги, повноваження суб'єктів надання електронних послуг щодо суб'єктів звернення тощо [7, с. 45].

На сьогоднішній час існує ряд підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють процедуру надання електронних послуг, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порта-

лу електронних послуг» [13], «Про затвердження Порядку ведення Реєстру електронних послуг» [14], «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги» [11], «Про затвердження Примірного положення про центр надання електронних послуг» [15], «Про затвердження Примірного регламенту центру надання електронних послуг» [16], «Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за надання електронних послуг» [3]. Також необхідно зазначити на схвалені КМУ Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання електронних послуг на період до 2017 року [18] та затверджено План заходів щодо створення Єдиного державного порталу електронних послуг [12].

Нині на розгляді й опрацюванні Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування перебуває досить вдалий, на наш погляд, законопроект України № 4267-1 від 23.03.2016 «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про адміністративні послуги» [10] щодо покращення умов надання електронних послуг», підготований групою народних депутатів (Є. В. Соболев, А. А. Романова, Є. П. Фірсов, В. В. Пацкан, Л. О. Ємець, П. П. Костенко, М. В. Кобцев, Я. В. Маркевич, Д. Є. Добродомов, І. І. Мельничук).

Законопроект передбачає внесення змін до Закону України «Про адміністративні послуги» [10] щодо доповнення переліку суб'єктів надання електронних послуг акредитованими суб'єктами, вимоги та порядок акредитації яких встановлюватиметься Кабінетом Міністрів України. Коло адміністративних центрів доповнюється можливістю створення їх обласними державними адміністраціями на обласному рівні. Закріплюється можливість отримання адміністративної послуги незалежно від місця знаходження суб'єкта надання адміністративної послуги, а також суб'єкта звернення, місця провадження його діяльності та місця знаходження відповідного об'єкта, крім випадків, установлених законом (екстериторіальність), можливість

подання електронних заяв на отримання електронних послуг напряму через веб-сайти суб'єктів їх надання. Суб'єктам надання електронних послуг забезпечується безоплатний віддалений доступ через відкриті для них та адміністраторів центрів надання електронних послуг АРІ-адреси до інформаційних систем та електронних баз даних (реєстрів), що містять інформацію, необхідну для надання електронних послуг. Суб'єкти надання електронних послуг зобов'язуються надавати в електронній формі всі адміністративні послуги, крім тих, результат надання яких відповідно до закону потребує використання спеціальних бланків та/або інших особливих матеріальних форм свого виразу (паспорти, пластикові картки, автомобільні номери тощо). Встановлюється, що 40 % адміністративного збору спрямовується до відповідного бюджету, а 60 % – безпосередньо акредитованому суб'єкту.

Дуже слушною є пропозиція щодо внесення змін до статті 9 Закону України «Про адміністративні послуги» [9], а саме: у першому реченні абзацу другого частини першої після слів «в електронній формі надаються» додати слова «через веб-сайти суб'єктів надання електронних послуг або»; частину другу викласти в такій редакції: «2. Суб'єкт звернення має право на отримання адміністративної послуги незалежно від місця знаходження суб'єкта надання адміністративної послуги, а також суб'єкта звернення (включаючи реєстрацію місця проживання фізичної особи), місця провадження його діяльності та місця знаходження відповідного об'єкта (екстериторіальність), крім випадків, установлених законом»; частину третю виключити; в абзаці другому частини четвертої після слів «в електронній формі» додати слова «(електронна заява) – через веб-сайт суб'єкта надання електронних послуг або»; у частині восьмій після слів «шляхом прямого доступу» додати слова «через відкриті АРІ-адреси»; у частині дев'ятій: у пункті 4 після слів «у тому числі через» додати слова «відкриті АРІ-адреси відповідних інформаційних систем та електронних баз даних (реєстрів) та»; пункт 5 викласти в такій редакції: «5) забезпечити

надання в електронній формі всіх електронних послуг, крім тих, результат надання яких відповідно до закону потребує використання спеціальних бланків та/або інших особливих матеріальних форм свого виразу (паспорти, пластикові картки, автомобільні номери тощо)».

Також вважаємо слушними формулювання запропонованих змін до статті 12 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] щодо суб'єктів надання адміністративних послуг, а саме: «У разі не утворення обласними чи районними державними адміністраціями центрів надання електронних послуг у населених пунктах, які є адміністративними центрами областей, районів і Автономної Республіки Крим, а також у містах Києві та Севастополі, центри надання електронних послуг, що утворені за рішенням відповідних селищних або міських рад, можуть забезпечувати надання електронних послуг, у тому числі відповідними обласними, районними та міськими державними адміністраціями, на основі узгоджених рішень».

У разі утворення центрів надання електронних послуг районними та/або обласними державними адміністраціями такі центри можуть забезпечувати надання електронних послуг обласних, районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування на основі їх узгоджених рішень».

Аналізуючи текст чинного Закону «Про адміністративні послуги» [9], у ст. 5 його знаходимо вимогу, згідно з якою встановлення підстав для одержання адміністративної послуги, коло суб'єктів надання адміністративної послуги та їх повноваження, перелік та вимоги до обов'язкових для отримання адміністративної послуги документів, платність або безоплатність надання адміністративної послуги, терміни їх надання та підстави для відмови у наданні адміністративної послуги визначаються тільки законами України. Однак коментатори Закону зазначають, що такі положення, як перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги; умови платності або безоплатності її надання; підстави для відмови у її наданні,

на жаль, не знайшли чіткого затвердження в жодному законодавчому акту. Зазначені положення, на наш погляд, також потребують необхідної нормативної регуляції за допомогою внесення змін до Закону України «Про адміністративні послуги».

Висновки

Охарактеризовано особливості запобігання корупційним ризикам під час надання електронних послуг як елемент механізму боротьби з корупцією в Україні. Зокрема, в Законі України «Про адміністративні послуги» характеристика механізму процедури надання електронних послуг щодо запобігання корупції містить тільки формальні аспекти та має відсильний характер щодо інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

Виокремлено напрямки запобігання корупційним ризикам під час надання електронних послуг як елемент механізму боротьби з корупцією в Україні... Так, до напрямів запобігання корупційним ризикам під час надання електронних послуг як елемент механізму боротьби з корупцією в Україні є: розроблення та прийняття Закону України «Про адміністративні процедури»; розмір оплати за види електронних послуг мають визначатись тільки в законах, а не в підзаконних нормативно-правових актах; розробити та прийняти Закон України «Про адміністративний збір», у якому має бути уніфіковано назву плати за адміністративні послуги; необхідно визначити єдині розміри адміністративних зборів для всіх видів електронних послуг.

Література

1. Тимошук В.П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. зарубіжний досвід і пропозиції для України. К.: Факт, 2003. С. 496.
2. Буханевич О. М. Теоретико-правові та праксеологічні засади надання електронних послуг в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне

право»; Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2016. 455 с.

3. Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за надання електронних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 року № 600. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/600-2013-p>.

4. Іващенко О.Ю. Оскарження електронних послуг у Великій Британії та Україні (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2012. 234 с.

5. Концепція адміністративної реформи в Україні. К. : Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, 1998. 62 с.

6. Концепція розвитку системи надання електронних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р. Офіційний вісник України. 2006. № 7. С. 168-170.

7. Оніщик Ю.В., Буханевич О.М. Правове регулювання плати за надання електронних послуг: проблеми теорії та практики. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 43-48.

8. Острах М. Б. Поняття електронних послуг: теоретичний аспект. *Держава і право : збірник наукових праць*. К., 2009. С. 155-159.

9. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.

10. Легеза Є. О.Адміністративні процедури у сфері нерухомого майна: державна реєстрація речових прав та особливості реалізації через електронні торги: Монографія. Дніпро: Видавничий дім «Гельветика», 2022.

11. Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/44-2013-p/para7#n7>.

12. Про затвердження плану заходів щодо створення Єдиного державного пор-

талу електронних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2013 року № 718-р URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/718-2013-p>.

13. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 року № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13-2013-p/para9#p9>.

14. Про затвердження Порядку ведення Реєстру електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 57. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/57-2013-p>.

15. Про затвердження Примірною положення про центр надання електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 року № 118. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-p/para8#p8>.

16. Про затвердження Примірною регламенту центру надання електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня року № 588. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-p>.

17. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1966. № 47. Ст. 256.

18. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання електронних послуг на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня року № 614-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/614-2013-p>.

19. Ємельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності. URL: <http://www.viche.info/journal/811/>.

20. Легеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

21. Куспяк І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорої та відкритої політичної влади: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2012. 206 с.

**DESTROYED BY CORRUPTION RISKS
AND THE DELIVERY OF ELECTRONIC
SERVICES AS AN ELEMENT OF
THE MECHANISM OF FIGHTING
CORRUPTION IN UKRAINE**

The scientific article is devoted to the peculiarities of avoiding corruption risks during the provision of electronic services as an element of the mechanism of combating corruption in Ukraine. In Ukraine today, the fight against corruption and the provision of electronic services will require improvement. Even in the Law of Ukraine “On Administrative Services” the characterization of the mechanism of the procedure for providing electronic services in order to avoid corruption takes place only formal aspects and has a stronger character than other regulatory legal acts, which, in turn, one’s drawing, to bring to the authoritative and contented corruption of norms by subjects public administration.

In order to directly strengthen the legal basis for eliminating corruption during the provision of electronic services: unbundling and adoption of the Law of Ukraine “On Administrative Procedures”; the amount of payment for types of electronic services

may be specified exclusively in laws, and not in by-laws; develop and adopt the Law of Ukraine “On Administrative Fee”, which will unify the name of payment for administrative services; It is necessary to determine the same amount of administrative fees for all types of electronic services.

It has been established that the establishment of corruption-improving mechanisms in the current administrative management system, which has developed traditionally, will solve the problem of establishing electronic delivery of electronic services such that it goes beyond the boundaries just technical and informational. Optimization of public management during the transition to the electronic system is associated with the need to adapt old minds and primary patterns of communication between subjects of ownership and subjects of education to new minds, otherwise, apparently, from social-institutional adaptation. Such a transition is a difficult process, aggravated by conflicts and, as a result, struggles, as it manifests itself in both the legal and political fields.

Key words: *electronic service, corruption, corruption risks, corruption, directives, mechanism.*

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

САЛМАНОВА Олена Юріївна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та процесу факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6376-1160>

УДК: 351.746.2

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.9

У статті розглянуті актуальні аспекти адміністративно-правового регулювання кадрового забезпечення Державного бюро розслідувань. Зауважено, що розбудова новітньої системи правоохоронних органів, представником якої є ДБР, вбачається наслідком гострого запиту суспільства на викоренення корупції в системі органів публічного адміністрування.

Визначено, що складний й узгоджений процес кадрового забезпечення правоохоронних органів держави цілком відбивається в практичній діяльності в передбачених чинним адміністративним законодавством способах, порядку, формах та процедурах. Встановлено, що на сьогодні в науковій юридичній літературі відзначається відсутність єдиного підходу до вживання вченими дефініцій «кадри», «персонал», «особовий склад». Підкреслено, що дефініція «кадри» в публічній службі вченими-адміністративістами розглядається в широкому та вузькому сенсі. З широкої позиції кадри трактуються як коло посадових осіб, основним завданням яких є розробка і реалізація рішень у сфері публічного адміністрування. З вузької позиції кадри – це винятково сукупність посадових осіб. Наголошено, що кадри публічної служби пропонуються вважати елементом кадрів держави.

Запропоновано при аналізі адміністративно-правового регулювання кадрового забезпечення Державного бюро розслідувань використовувати дефініції «кадри» та «персонал» з позицій тотожності. Констатовано, що чинне законодавство персоналом цього орга-

ну визначає: 1) осіб рядового і начальницького складу; 2) державних службовців; 3) інших осіб, які уклали трудовий договір (контракт) із Державним бюро розслідувань.

Зауважено, що особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань вважаються громадяни України, які на конкурсній основі у добровільному порядку (за контрактом) прийняті на службу до Державного бюро розслідувань і яким присвоєно спеціальні звання осіб рядового та начальницького складу відповідно до діючого законодавства.

У підсумку зазначено, що якісний підбір кадрів для Державного бюро розслідувань відіграє ключову роль у механізмі ефективної реалізації завдань та функцій, що покладені державою на цей правоохоронний орган.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, Державне бюро розслідувань, кадрове забезпечення, персонал, особовий склад, правоохоронна функція, професіоналізм.

Постановка проблеми

Слід зауважити, що проблема адміністративно-правового регулювання кадрового забезпечення Державного бюро розслідувань України є вкрай важливою для сучасної адміністративної науки. Актуальність зазначеного питання обумовлюється перманентним процесом запровадження комплексу реформ та перетворень у вітчизняній правоохоронній сфері загалом. З метою задоволення гострого запиту суспільства на викоренення корупції в структурі

суб'єктів публічного адміністрування та адекватного реагування на існуючі загрози національній безпеці, постійно створюються нові правоохоронні органи, яскравим прикладом чого є функціонування Державного бюро розслідувань України.

Ефективна реалізація кадрового забезпечення правоохоронних органів загалом та Державного бюро розслідувань, зокрема, вбачається досить складним процесом, який цілком відбивається в практичній діяльності державного органу в передбачених чинним адміністративним законодавством способах, порядку, формах та процедурах. Ускладнює вирішення цього питання той факт, що в сучасній юридичній думці не існує узгодженої позиції щодо форм та процедур розуміння кадрового забезпечення публічної служби в правоохоронній сфері, а в тих наукових дослідженнях, що проведені, часто не враховані останні зміни у відповідному законодавстві [1, с.86].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню актуальних аспектів адміністративно-правового регулювання кадрового забезпечення правоохоронних органів взагалі та Державного бюро розслідувань, зокрема, були присвячені наукові праці таких учених, як О.М. Бандурка, В.В. Галуцько, С.М. Гусаров, А.М. Клочко, А.Т. Комзюк, М.С. Моїсєєв, О.Дрозд, Р. Труба та інших.

Метою статті є встановлення та юридичний аналіз системоутворюючих елементів кадрового забезпечення Державного бюро розслідувань, визначення їх особливостей та виявлення проблемних аспектів реалізації в практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу

Значення кадрів у механізмі реалізації завдань і функцій держави взагалі та Державного бюро розслідувань як суб'єкта реалізації її правоохоронної функції, зокрема, важко переоцінити.

Адже, як справедливо зазначає Т.Є. Кагановська, існує пряма залежність ефектив-

ності функціонування органів публічної влади від комплектування їх висококваліфікованими кадрами, а також від політики управління людськими ресурсами. Неefективний менеджмент у вказаній сфері не дає змоги максимально використовувати наявний потенціал службовців або здійснювати адекватну та якісну кадрову політику в державі. Для вирішення цієї проблеми необхідний науково обґрунтований та практично виважений підхід до створення єдиної концепції сучасної державної кадрової політики в Україні як важливого напрямку публічного адміністрування, невід'ємним елементом якого є, у тому числі, і органи ДБР [2, с. 38].

Я. Ф. Жовнірчик зазначає, що однією з найбільш значущих складових державної кадрової політики є відповідна політика в правоохоронній сфері. Оскільки практична діяльність правоохоронців має безпрецедентний вплив на рівень успішності розв'язання проблемних питань у сфері забезпечення національної безпеки, вирішення завдань економічного, політичного та культурного розвитку суспільства, і є чинником інституціональної спроможності національного кадрового потенціалу [3, с. 104].

Втім ми погоджуємось з твердженням М.М. Прокоф'єва, який вказує на те, що проблема забезпечення правоохоронних органів України високопрофесійними кадрами є однією з першочергових та нагальних для вирішення, оскільки від того, як професійно та раціонально реалізується наявний кадровий потенціал правоохоронної системи, у підсумку залежить успіх і стабільність держави [4, с. 166].

Важливість роботи з кадрами для Державного бюро розслідувань, як і для інших державних органів, у першу чергу, зумовлена формуванням належних умов для ефективної реалізації вказаним органом своїх завдань та функцій. Вона становить собою окремий напрям державної кадрової політики в системі публічної адміністрації у сфері правоохорони, відбиває рівень інтеграції в суспільне життя стратегічних положень державної кадрової політики, а також сприяє реалізації державою правоохорон-

ної функції завдяки залученню відповідних професійних кадрів [5, с. 68].

Аналізуючи різні юридичні думки щодо встановлення сутності кадрової політики держави взагалі та кадрового забезпечення її органів, зокрема, можна помітити відсутність єдиного підходу до вживання вченими відповідних дефініцій. У науковій літературі можна зустріти термін «кадри», «персонал», «особовий склад» тощо. Вказані поняття є майже тотожними, але із певними особливостями, тому проаналізуємо їх співвідношення.

На сьогодні дефініція «кадри» у публічній службі вченими – адміністративістами розглядається в широкому та вузькому сенсі.

З широкої позиції кадри трактуються як коло посадових осіб, основним завданням яких є розробка і реалізація рішень у сфері публічного адміністрування. З вузької позиції кадри – це винятково сукупність посадових осіб. Окрім вказаного, кадри публічної служби пропонується вважати елементом кадрів держави.

У свою чергу, М.М. Прокоф'єв погоджується з думками вчених, які розглядають категорію «кадри» як об'єднання людей, що реалізують свої обов'язки в системі публічної служби та наділені відповідними повноваженнями, у тому числі правом застосування заходів державного примусу [4, с. 168]. Учений зауважує, що кадри в системі публічної служби – це об'єкт кадрової політики, який включає працівників і співробітників органів публічної влади, що забезпечують функції і завдання публічного адміністрування. При цьому доречно виділити низку специфічних ознак, що мають вираження у впливі з боку суб'єктів адміністрування щодо здійснення функцій держави з формування трудових ресурсів; наявність цільового характеру взаємозв'язку з державним органом; цілісність і динаміку; системний характер. Спираючись на викладене, можна підкреслити, що кадри (або особовий склад) правоохоронних органів – це штатний кваліфікований склад працівників, які безпосередньо беруть участь у процесі реалізації цілей, завдань, функцій і повноважень цих органів [4, с. 169].

Зважаючи на динамічний процес реформування та розвитку вітчизняних державних органів, у наукових колах розпочалася жвава дискусія стосовно співвідношення та можливості заміни терміна «кадри» на «персонал». Особливо це питання актуалізувалося для правоохоронних органів, оскільки саме вони в останні роки зазнали суттєвих змін, у зв'язку з чим коло фахівців, які забезпечують життєдіяльність цих органів, значно розширилося та вже не вкладається в межі дефініції «кадри».

А.М. Клочко зазначає, що використання терміна «персонал» як множини від слова персон (особистість, особа) замість терміна «кадри» відбиває зміни щодо сприйняття людей на виробництві, тенденцію до переходу від ресурсного, споживчого ставлення до працівників до гуманістичного, до сприйняття персоналу як головного надбання підприємства з огляду на унікальність його якостей та безмежність можливостей [6, с. 374].

Як персонал може розглядатися весь чисельний склад співробітників конкретної організації: фахівці, керівники, організаційно-технічні співробітники. До персоналу також відносять працівників, об'єднаних професійно-трудовами та іншими ознаками [4, с. 170].

У свою чергу, О.М. Бандурка зазначає, що дефініція «персонал» є більш сучасною ніж «кадри» та пропонує їх ототожнювати, зазначаючи, що кадри або персонал – це основний штатний склад працівників організації, які виконують різні організаційно-технологічні та виробничо-господарські функції [7, с. 2].

Підтримуючи, в цілому, думки вчених про синонімічність категорій, що розглядаються, усе ж наголосимо на деяких їх важливих відмінностях.

Отже, основною особливістю використання вказаних конструкцій вбачається те, що кадри є поняттям значно вужчим за персонал, за своєю сутністю це його базова частина та професійно-кваліфікована основа. Дефініція «персонал» є категорією динамічною, яка постійно еволюціонує та передбачає персоніфікований підхід до кожного працівника з урахуванням індиві-

дуально-визначених якостей. У свою чергу, термін «кадри» вважається більш знеособленим і статичним, що не передбачає динамічного розвитку [4, с. 170]. Тому науковці думки щодо заміщення формулювання «кадри» на «персонал» при характеристиці та аналізі процесу кадрового забезпечення державних органів мають право на існування.

З іншого боку, особливості кадрової роботи у правоохоронних органах, у тому числі і в Державному бюро розслідувань, ставлять їх на окреме місце в системі інших державних органів, у першу чергу з огляду на специфічні професійно – кваліфікаційні вимоги як до кандидатів, що претендують на зайняття відповідних посад, так і безпосередньо до працівників цих органів, які є невід'ємною частиною їх персоналу, виступають об'єктом кадрового забезпечення та складають професійне правоохоронне ядро. З огляду на вказане вважаємо доцільним при аналізі адміністративно-правового регулювання кадрового забезпечення Державного бюро розслідувань використовувати дефініції «кадри» та «персонал» з позиції тотожності.

Слід наголосити, що наведену тезу підтверджує і Закон України «Про державне бюро розслідувань», який у ст. 14 персоналом визначає:

- 1) осіб рядового і начальницького складу;
- 2) державних службовців;
- 3) інших осіб, які уклали трудовий договір (контракт) із Державним бюро розслідувань [8].

Підкреслимо, що особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань вважаються громадяни України, які на конкурсній основі у добровільному порядку (за контрактом) прийняті на службу до Державного бюро розслідувань і яким присвоєно спеціальні звання осіб рядового та начальницького складу відповідно до діючого законодавства [9]. Вказані особи мають статус працівника ДБР України, який підтверджується службовим посвідченням.

На осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань поши-

рюється дія Дисциплінарного статуту Національної поліції України з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про державне бюро розслідувань». Зауважимо, щов переважній більшості це співробітники, які безпосередньо реалізують завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, підвідомчість яких віднесено законодавцем до правоохоронного органу, що вивчається (слідчі, дізнавачі, оперуповноважені, оперативні чергові тощо).

У той же час на державних службовців Державного бюро розслідувань поширюється дія Закону України «Про державну службу», а їх посади, у свою чергу, відносяться до відповідних категорій посад державної служби в порядку, встановленому законодавством.

Частина персоналу ДБР, що не входить до вказаних вище категорій, виконує свої обов'язки на основі укладання трудового договору або контракту із Державним бюро розслідувань. Вказані кадри ДБР виконують допоміжні та технічні функції, зокрема діловодства, технічної обробки інформації (впорядкування, облік, зберігання, тиражування, видача, пересилка тощо), обслуговування та інші задачі, які безпосередньо не пов'язані із реалізацією завдань, які закріплені у ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [8].

Принагідно відзначимо, що якісна реалізація механізму кадрового забезпечення діяльності ДБР є важливим підґрунтям як для успішного виконання цим органом своїх завдань зокрема, так і для реалізації державою всієї правоохоронної функції в цілому.

У практичній площині вказаний процес має свій прояв у таких елементах проходження служби у Державному бюро розслідувань, як відбір і набір кадрів; їх належна підготовка і перепідготовка; підвищення кваліфікації та стажування; дотримання службової дисципліни та притягнення працівників до відповідальності; запобігання корупції тощо.

Наголосимо, що кадрове забезпечення діяльності ДБР, у тому числі його нормативно-правова основа, знаходиться у постійній

позитивній динаміці. Так, 16 травня 2019 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань», положеннями якого були значно покращені умови проходження служби кадрами вказаного правоохоронного органу, зокрема, було запроваджено поповнення кадрового складу ДБР власними оперуповноваженими; закріплення кваліфікаційних вимог до директорів територіальних управлінь та керівників підрозділів центрального апарату; складення присяги особами рядового і начальницького складу ДБР; встановлення спеціальних звань осіб рядового і начальницького складу ДБР; встановлення доплат за науковий ступінь та премій тощо [10, с. 198].

Важливим напрямом у розвитку професійних та особистих навичок працівників Державного бюро розслідувань є їх перепідготовка, професійне навчання, стажування, підвищення кваліфікації тощо. Це процес, під час якого покращується рівень готовності особи до виконання поставлених завдань і функцій, набуття нею здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки шляхом отримання нових знань і вмій у межах професійної діяльності або галузі знань [11, с. 67].

Положеннями Закону України «Про державне бюро розслідувань» встановлено, що працівники ДБР регулярно, не менше одного разу на два роки, проходять обов'язкове підвищення кваліфікації, при цьому окремо наголошується на тому, що та частина персоналу Бюро, до повноважень якої належать виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, проходять перепідготовку або підвищення кваліфікації за спеціальними програмами, у тому числі за кордоном [8]. При цьому стратегічними завданнями діяльності ДБР на найближчі роки визначено запровадження ефективної системи атестування працівників Бюро, розроблення порядку роботи атестаційних комісій центрального апарату та територіальних управлінь Державного бюро розслідувань, а також удосконалення порядку

переведення працівників та підвищення їх кваліфікації [12].

Висновки

Підбиваючи підсумки дослідження, слід констатувати, що кадрова політика в правоохоронній сфері нашої держави має вкрай важливе значення, оскільки саме практична діяльність правоохоронців безпрецедентно впливає на рівень успішності розв'язання проблемних питань у сфері забезпечення національної безпеки, зокрема здійснення завдань економічного, політичного й культурного розвитку суспільства, є чинником інституціональної спроможності національного кадрового потенціалу [3, с. 102]. У той же час якісний підбір кадрів для Державного бюро розслідувань відіграє ключову роль у механізмі ефективної реалізації завдань та функцій, що покладені державою на цей правоохоронний орган.

Література

1. Комірчий П.О. Форми та процедури кадрового забезпечення публічної служби в правоохоронній сфері. *Юридична наука*. № 4 (106). 2020. С. 86-101.
2. Кагановська Т.Є. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення державного управління в Україні: дис. доктора юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2012. 424 с.
3. Жовнірчик Я. Ф. Сучасна кадрова політика в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №12. С. 102–107.
4. Прокоф'єв М. М. Роль кадрового забезпечення у системі державної служби в умовах реформування правоохоронної сфери. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1 (26). 166-171.
5. Тимошенко В. О. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/f7e4cabb-4f44-4753-a39e-05cfbd5a4438/content>
6. Клочко А. М. До питання співвідношення понять «кадри» та «персонал» як ключових елементів кадрового забезпечен-

ня органів внутрішніх справ України. *Вісник ХНУВС*. 2011. № 4 (55) С. 374-378.

7. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. 480 с.

8. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII ; у ред. від 20 берез. 2020 р. *Верховна Рада України : [сайт]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>

9. Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань: постанова Кабінету Міністрів України від 05 серп. 2020 р. № 743. *Офіційний вісник України*. 2020. № 69. Ст. 2220

10. Бакаянова Н. М. Кадрова політика та її значення у реалізації завдань Державного бюро розслідувань. 2019. С. 197-201. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/20144/>

11. Чекмарьова Л. Ю. Актуальні питання підвищення кваліфікації працівників Державного бюро розслідувань. 2018. С. 67-69.

12. Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідування на 2022-2026 роки. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa-diyalnosti/strategichna-prog.pdf>

SUMMARY

The article examines the current aspects of the administrative and legal regulation of personnel support of the State Bureau of Investigation.

It was emphasized that the importance of the problem of administrative and legal regulation of staffing of the State Bureau of Investigation is based on the dynamics of the processes of introducing a complex of reforms and transformations in the domestic law enforcement sphere. It was noted that the development of the newest system of law enforcement bodies, represented by the SBI, is a consequence of the urgent demand of society to eradicate corruption in the system of public administration bodies.

It was determined that the complex and coordinated process of staffing of law enforcement agencies of the state is fully reflected in practical activities in the ways, order, forms and procedures provided for by the current administrative legislation.

It has been established that to date in the scientific legal literature there is a lack of a single approach to the use by scientists of the definitions of "personnel".

It is emphasized that the definition of "personnel" in the public service is considered by administrative scientists in a broad and narrow sense.

From a broad perspective, personnel are interpreted as a circle of officials whose main task is the development and implementation of decisions in the field of public administration. From a narrow point of view, personnel are exclusively a collection of officials. It was emphasized that it is proposed to consider the personnel of the public service as an element of the state personnel.

Keywords: administrative and legal regulation, State Bureau of Investigation, human resources, personnel, personnel, law enforcement function, professionalism.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ (ПОЛІЦІЇ) ТА ОРГАНІВ СУДУ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ (АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ДОСВІДУ)

КАЗАНЧУК Ірина Дмитрівна - кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Академії Адміністративно-правових наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4269-2749>

УДК: 351:65.012.8

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.10

У статті досліджено сучасний стан правового регулювання впровадження технологій штучного інтелекту у діяльність правоохоронних органів і судової гілки влади в Україні. На підставі аналізу нормативно-правових засад та практики використання штучного інтелекту в ряді зарубіжних країн (США, Китай, Аргентина, Велика Британія) вказано, що система на базі штучного інтелекту здатна краще передбачати результат розгляду суддею або органом поліції справи про адміністративне правопорушення. Звернено увагу на те, що в країнах Євросоюзу та Україні активно ведеться робота над адаптацією адміністративного законодавства і розробкою правових норм, що стосуються використання ШІ.

Зроблено висновок про те, що в умовах активної цифровізації функціонування органів державної влади в Україні слід приділити належну увагу правовому регулюванню впровадженню ШІ в діяльність органів суду та правоохоронних органів. Вказано, що завдяки швидкій обробці великого обсягу інформації штучним інтелектом, економії часу, матеріальних і людських затрат значно покращується ефективність роботи українських судів та підрозділів Національної поліції, а також відбувається спрощення процедури прийняття процесуальних рішень під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: *правове регулювання, інформаційні технології, штучний інтелект, провадження у справах про адміністративне правопорушення, правоохоронні органи, поліція, судова влада, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми

Незважаючи на військові дії, в Україні продовжені інтеграційні процеси, які передбачають собою не тільки адаптацію національного адміністративного законодавства до норм і стандартів права Європейського Союзу, але й впровадження інноваційних технологій у діяльність органів державної влади, у тому числі й правоохоронних органів. В умовах сьогодення набирає обертів з популярності технологія штучного інтелекту (Artificial intelligence). Слід визнати, що у всьому світі швидкий розвиток та використання технології штучного інтелекту відбувається у важливих сферах життєдіяльності держави та суспільства: освіті, науці, бізнесі, автомобільній промисловості, обороні, фінансовій сфері тощо. І Україна не виняток. Втім, найбільш суперечливою і нерегульованою в правовому аспекті вбачається використання штучного інтелекту в діяльності органів суду та правоохоронних органів, у тому числі в роботі Національної поліції. Основна причина: на жаль, стан розвитку українського чинного

(адміністративного) законодавства не встигає за швидкими темпами розвитку інноваційних технологій, і як наслідок, у ньому так і не визначений порядок та межі використання штучного інтелекту в діяльності правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання, пов'язані з дослідженням правового регулювання впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів, у своїх наукових працях дослідили такі вітчизняні і зарубіжні науковці, як В.А. Боклаг, Л. Карл Брантінг, М. Берджесс, М.Д. Василенко, С.М. Гусаров, О.Г. Заболотний, С.В. Козловський, Н.І. Красюк, О.М. Охотнікова, О.В. Плахотнік, Г.Сартор, Т.В. Шевченко. Втім, ґрунтовні комплексні дослідження аспектів правового регулювання використання технології штучного інтелекту в діяльності органів суду та правоохоронних органів, на жаль, практично відсутні.

Метою статті є дослідження стану адміністративно-правових засад застосування штучного інтелекту в роботі правоохоронних органів (поліції) та судової гілки влади в розвинутих державах світу, та окреслення перспектив і можливостей впровадження провідного зарубіжного досвіду в діяльності правоохоронних органів (Національній поліції) України.

Виклад основного матеріалу

З науково-технічної точки зору штучний інтелект (далі – ШІ) представляє собою сукупність наук і методів, яка здатна аналізувати інформацію, обробляти дані для розробки дуже складних комп'ютерних задач, розпізнавати образи, розуміти мову та приймати рішення відповідно до певних критеріїв [1, с. 272]. Окрім вирішення проблем, пов'язаних з опрацюванням великого масиву інформації з різних питань, особливістю ШІ є те, що він здатний постійно навчатися і удосконалюватися.

У діяльності органів суду та поліцейських структур багатьох країн світу, зокрема, США, Китаю, Японії, Великої Британії,

Аргентини і ряду країн-членів Євросоюзу швидкими темпами відбувається впровадження технології штучного інтелекту під час здійснення адміністративного чи кримінального провадження, розгляду судами адміністративних справ. Завдяки ШІ можливо не тільки доволі легко і швидко опрацювати великий масив даних та з великою точністю спрогнозувати відсоток вірогідності судового рішення, але, що найголовніше, зробити систему правосуддя справедливою, прозорою та ефективною, тим самим ефективніше здійснюючи забезпечення прав людини.

Передовими користувачами ШІ в роботі правоохоронних органів, насамперед поліції, а також судів залишаються Сполучені Штати Америки, які використовують технології ШІ під час розгляду справ про адміністративні правопорушення та злочини, та допомагають при прийнятті процесуальних рішень. Так, у цій країні суди та органи поліції під час розгляду справ про адміністративні правопорушення використовують систему штучного інтелекту HART [2]. Корисним для запозичення є те, що фахівці, щоб навчити ШІ розбиратися в юридичних колізіях, у систему завантажили базу даних Верховного суду США, яка ведеться з 1791 року. На основі її даних система вибудувала алгоритм, який пророкує рішення судді, ґрунтуючись на 16 параметрах: галузі права, часу, відомостей про конкретного суддю тощо. Відповідно, така система на базі штучного інтелекту здатна краще передбачати результат розгляду адміністративної справи суддею або органом поліції здійснення адміністративного провадження. Таким чином, ґрунтуючись на даних, зібраних за великий історичний період і оброблених алгоритмами машинного навчання, дослідники створили статистичну модель, яку система ШІ використовує для пошуку закономірностей між характеристиками адміністративної справи, аналізує відповідні правові норми і рішення суду. На сьогодні за допомогою цієї моделі ШІ правильно пророкує результат 70,2% адміністративних справ з 28 тисяч, а вирішення окремих суддів система передбачила правильно в 71,9% випадків із 240 тисяч [2].

Активно використовується ШІ в роботі органів поліції Великої Британії. Ця технологія використовує поліцейський архів, вивчаючи рішення, прийняті працівниками поліції протягом конкретного періоду за аналогічними справами в рамках адміністративних проваджень, на підставі чого оцінює ризики, враховуючи різні фактори, та пов'язує їх з подібними правопорушеннями, що сприяє оцінці поліцейськими або органами суду доказів і прийнятті процесуального рішення по справі. При цьому аудит функціонування ШІ, надійність його висновків регулярно проводить поліція.

Втім, «пальма першості» по користуванню ШІ насамперед у роботі судів належить все ж таки Китаю. Саме в цій країні з 2017 році діє онлайн суд у вигляді мобільного додатку головної китайської програми WeChat [3]. У такому випадку розгляд адміністративної справи або здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення відбувається не в приміщенні суду, а у відеочаті, при цьому роль судді виконує аватар, за яким працює ШІ.

Зокрема, у китайських судах задачею роботів із ШІ є ведення баз даних судових справ, реєстрація справ про конкретні склади адміністративних правопорушень, запис судових засідань та розшифровка голосу, а також обслуговування віртуальних судів, у яких адміністративні справи розглядаються дистанційно. І система постійно вдосконалюється. Сьогодні ШІ дозволено рекомендувати суддям закони, нормативні документи та інші подібні судові рішення у кожній адміністративній справі. Цікаво, що технологія ШІ аналізує усі рішення, які ухвалювали судді, законодавчу базу, навчається та дає свої поради щодо схожих справ. Таким чином, система ШІ «зчитує» матеріали справи про адміністративні правопорушення, витягує з них ключову інформацію, а потім автоматично генерує судження на основі критеріїв судження подібних справ, які розглядалися судами в процесі адміністративного провадження. Хотілося б звернути увагу на статистичні дані. Так, у період з 2018 року по 2022 рік судами у великих містах Китаю за допомогою ШІ було розглянуто близько 119 тисяч

адміністративних справ та ухвалено рішення щодо 88 тисяч таких справ [3].

Показові результати має застосування системи штучного інтелекту «Prometea» у роботі судів та правоохоронних органів (поліції) Аргентини під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення та прийняття по ній рішення. Зокрема, система ШІ «Prometea» здатна за 10 секунд винести і оформити судові рішення з ряду категорій адміністративних справ. А отже, можна впевнено казати про ефективність і економічність прийняття процесуальних рішень за допомогою застосування ШІ [4].

У європейських судових системах використання алгоритмів ШІ поки що залишається переважно ініціативою приватного сектору і нечасто інтегрується в діяльність правозахисних та правоохоронних органів. Втім ЄС активно працює над адаптацією законодавства і розробкою правових норм, що стосуються використання ШІ. Починаючи з 2021 року в рамках ЄС розробляється перший у світі закон про ШІ – Artificial Intelligence Act [5]. У проєкті цього Акту надано розгорнуте правове визначення ШІ в ЄС, яке може стати прикладом для впровадження в правові системи інших країн, у тому числі й України. Слід вказати, що в ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод закріплене право розгляду справ незалежним і безстороннім судом. Проте в статті 6 цієї Конвенції немає прямої заборони використання ШІ. Також не зазначено, що правосуддя здійснюється лише суддею-людиною, а отже, не заперечує використання ШІ при прийнятті рішення. Конкретизує норму Конвенції стаття 127 Конституції України, у якій закріплено, що правосуддя здійснюють судді та судову владу покладено саме на них [6]. Отже, як ми можемо констатувати, з одного боку, штучний інтелект не може замінити суддів, однак, з іншого боку – і не забороняє залучення ШІ з метою оптимізації роботи суду, а в майбутньому і правоохоронних органів.

Очевидно, що ідея залучення ШІ у сфері правосуддя та в правоохоронній сфері підіймає й низку етичних питань. Тому у

2018 році Європейська комісія з ефективності правосуддя Ради Європи прийняла вагомий міжнародний акт – Етичну хартію по використанню штучного інтелекту в судовій системі та її середовищі. Основною метою Хартії є підвищення ефективності та якості здійснення правосуддя шляхом опрацювання алгоритмами судових рішень і даних при дотриманні основних прав і свобод, які гарантуються, зокрема, ЄКПЛ і Конвенцією Ради Європи про захист персональних даних. Цікаво звернути увагу на те, що в Етичній хартії закріплені основні принципи використання штучного інтелекту під час здійснення правосуддя. Це принципи: 1) дотримання основних прав людини при використанні ШІ; 2) недискримінації, а саме запобігання розвитку будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб; 3) якості та безпеки, який стосується обробки судових рішень і даних у безпечному технологічному середовищі; 4) прозорості; 5) неупередженості; 6) справедливості; 7) підконтрольності користувачеві [7, с. 41-42].

Слід визнати, що недоліком ШІ під час розгляду справи про адміністративне правопорушення є також брак такої людської якості, як емпатія (співпереживання особі, щодо якої виноситься рішення про притягнення до відповідальності). Так, якщо суддя може прийняти доводи особи-правопорушника або його захисника в процесі адміністративного провадження, зважаючи, наприклад, на важкі сімейні обставини як пом'якшуючу обставину, проте ШІ ніяких поступок робити не буде.

Дискусійним залишається питання відповідальності. Адже використання штучного інтелекту вказує на наявність у суб'єктів його використання прав, обов'язків і, відповідно, відповідальності. Особливо якщо це стосується діяльності поліції та судів у контексті прийняття ними рішення про притягнення особи до адміністративної відповідальності. У такому випадку виникає доречне питання: Хто ж несе відповідальність за «негативні наслідки» роботи штучного інтелекту під час розгляду в судах адміністративних справ, або в рамках здійснення поліцейським провадження у спра-

вах про адміністративне правопорушення? Оскільки відповідне нормативно-правове регулювання відсутнє, то ж і відповідальність, пов'язана з використанням штучного інтелекту, станом на сьогодні нормативно не закріплена. Слід зазначити, що з метою вирішення цієї проблеми у 2024 році планується проведення засідання Спеціального комітету зі штучного інтелекту при Раді Європи, членом якого є також і Україна. На засіданнях Комітету, зокрема, буде обговорюватися, у тому числі, і питання визначення відповідальності, пов'язаної з використанням штучного інтелекту.

Треба визнати, що в Україні теж були зроблені перші кроки в напрямку формування правового регулювання галузі штучного інтелекту.

Насамперед, головною передумовою впровадження ШІ в Україні, у першу чергу, в діяльності органів суду стало створення у 2018 році Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), яка передбачає повністю безпаперове діловодство шляхом використання електронного цифрового підпису та електронного документообігу, створення особистих кабінетів з метою вчинення будь-яких процесуальних дій, вдосконалення єдиного державного реєстру судових рішень [8, с. 148], додавши в нього систему гіперпосилань на правові позиції Верховного Суду, що дає змогу алгоритму підібрати релевантне до конкретної справи рішення Верховного Суду та сконструювати без участі людини чернетку рішення.

У цьому аспекті звернемо увагу на те, що відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» забезпечення функціонування ЄСІТС здійснюється поетапно. Так, уже позитивні наслідки має практика, за якою з жовтня 2021 року почали офіційно функціонувати три підсистеми (модулі) ЄСІТС: «Електронний кабінет», «Електронний суд», підсистема відеоконференцзв'язку. Цілком ймовірно, що з часом багато адміністративних спорів можуть бути вирішені за допомогою системи

ШІ в режимі онлайн, що дасть змогу значно розвантажити роботу суддів особливо в умовах воєнного стану.

По-друге, як наслідок впровадження ЄСІТС в Україні сьогодні ефективно функціонує підсистема «Електронний суд», за допомогою якої у кожного учасника судового процесу є можливість самостійно подавати вичерпний перелік позовів, відслідковувати хід розгляду адміністративної справи, подавати процесуальні документи, оплачувати судовий збір і контролювати порядок розгляду адміністративної справи. І всі ці дії відбуваються онлайн. Отже, є надія, що поступово норми адміністративного законодавства України щодо регулювання суспільних відносин у сфері електронного правосуддя (Cyberjustice) та штучного інтелекту відповідатимуть законодавству ЄС, і в результаті, в інтеграційному процесі з ЄС буде досягнута повна уніфікація та гармонізація національного законодавства.

По-третє, у рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, з іншого боку, Україна здійснила важливий крок у напрямку комплексного розвитку електронного урядування відповідно до європейських вимог. Так, у Концепції розвитку електронного урядування в Україні, схваленій Розпорядженням Кабінету міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р, запроваджено поширення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій задля забезпечення взаємодії органів влади та громадян [9]. Як показує практика, розвиток доступних та прозорих, безпечних та некорупційних, найменш затратних, швидких та зручних електронних послуг дали змогу з часом покращити якість надання публічних послуг, у тому числі й адміністративних послуг, фізичним та юридичним особам, підвищили їх мобільність та конкурентоспроможність.

По-четверте, на підставі норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» від 20.03.2023 р. № 2974-IX [10] були внесені зміни до закону України «Про авторське право та суміжні права» від 01.12.2022 р. №2811-IX, внаслідок яких було врегульо-

вано питання авторського права на твори згенеровані комп'ютерною програмою, у тому числі й ШІ.

Але значною подією у спробі належного правового регулювання використання ШІ в діяльності органів державної влади, у тому числі і правоохоронних органів, є прийняття Кабінетом Міністрів України Розпорядження від 02 грудня 2020 р. № 1556-р, яким ухвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні [11]. Саме в цій Концепції вперше на законодавчому рівні надається визначення, мета, принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в Україні.

Так, Концепція визначає штучний інтелект як організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [11].

І все ж таки для світового співтовариства питання впровадження штучного інтелекту в роботі правоохоронних органів і поліції, зокрема, наразі залишається дискусійним та супроводжується різними підходами від активного використання штучного інтелекту при вирішенні різних категорій адміністративних справ до встановлення навіть кримінальної відповідальності за використання алгоритмів штучного інтелекту для прогнозування судових рішень під час розгляду адміністративних справ. Той факт, що українське законодавство не передбачає можливості заміни судді «комп'ютерним алгоритмом», однак, на нашу думку, свої позитиви може мати часткове залучення ШІ в роботі не тільки органів суду в ході прийняття процесуального рішення, але й у роботі підрозділів Національної поліції, зокрема, під час автоматичної фіксації факту порушення правил дорожнього руху. Як бачимо, в Україні існують усі передумови

вважати, що в найближчому майбутньому шанс використання технології ШІ в судах загальної юрисдикції можна оцінювати як надзвичайно високий, а сфера його застосування буде поширена і на роботу поліції, органів прокуратури тощо. Адже за допомогою ШІ є можливість значно прискорити процес обробки даних, розвантажити роботу правоохоронних органів і суддів, та зробити її ефективною. При цьому не слід забувати й про дотримання фундаментальних принципів при використанні ШІ: верховенство права, недискримінація, неупередженість, справедливість, інформаційна безпека та інші.

Втім, вказуючи на позитивні і негативні сторони впровадження ШІ в діяльність правоохоронних органів і органів суду, ми вважаємо, що на часі постала необхідність в прийнятті відповідних законодавчих та підзаконних актів, які будуть урегульовувати суспільні відносини, що складаються під час використання можливостей ШІ у правоохоронній сфері. На сьогодні є необхідність внесення відповідних змін і доповнень до Законів України «Про доступ до публічної інформації», «Про адміністративні послуги» тощо. Крім того, у рамках розвитку електронного урядування в регіонах країни з метою підвищення рівня та якості надання адміністративних послуг потребою часу є належна автоматизація судових процесів шляхом впровадження новітніх інформаційних технологій (каналів). У цьому аспекті слід вказати і на те, що з урахуванням того, що у 2022 році Україна стала країною-кандидатом до ЄС, важливим напрямком подальшого удосконалення адміністративного законодавства вказано гармонізацію його норм з нормами європейського законодавства, у тому числі і в галузі штучного інтелекту.

Висновок

Отже, слід визнати, що в умовах активної цифровізації функціонування органів державної влади слід приділити належну увагу можливостям ШІ як важливого фактору подальшої ефективної й прозорої роботи українських правоохоронних органів та судової гілки влади. Адже завдяки швид-

кій обробці інформації штучним інтелектом та використанні великого обсягу даних система штучного інтелекту в діяльності суду та органів Національної поліції сприятиме підвищенню ефективності при прийнятті процесуальних рішень під час адміністративних проваджень. Іншими словами, модель цифрової автоматизації процесуальних рішень спрощує процедуру їх прийняття в подібних провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, що, безумовно, підвищує ефективність усього процесу з погляду економії часу та матеріальних і людських затрат.

Звісно, повноцінне впровадження новітніх технологій, у тому числі таких як ШІ, у діяльності судових органів та правоохоронних органів в Україні є завданням не одного року. Але саме належне правове регулювання ШІ в Україні забезпечить збалансований підхід до використання цієї системи, ефективний захист прав і законних інтересів громадян у правозахисній та правоохоронній сферах, а також подальший розвиток і підтримку інноваційного розвитку країни загалом.

Література

1. Василенко М.Д., Слатвінська В.М. Штучний інтелект в судовій практиці: особливості та його можливості (міжгалузеве дослідження). *Право і суспільство*. №4. 2022. С. 271-278.
2. Американці створили робота-суддю. *Укрінформ* від 11.05.2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2225943-amerikanci-stvorili-robotasuddu.html>
3. Які завдання виконує ШІ у китайських судах. URL: <https://processer.media.ua/rozumni-sudi-u-kitai-yak-voni-pracjujutta-chomu-suddi-majut-raditis-zi-shtuchnim-intelektom/>
4. В Аргентині розроблено додаток, який самостійно приймає і формує юридичні рішення. *LegalHub*, 29 жовтня 2019 р. URL: <https://legalhub.online/legaltech/v-argentyni-rozrobлено-dodatok-yakyj-samostijno-pryjmae-iformuye>
5. Барбашин Сергій. Штучний інтелект: правове регулювання в Україні та ЄС. URL: <https://barbashyn.law/statii/shtuchnyj->

[intelekt-pravove-regulyuvannya-v-ukrayini-ta-yes/](#)

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. БД «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

7. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / Сіденко В. та ін. Київ: Заповіт, 2018. 214 с.

8. Василенко М. Д., Шевченко Т.В. Застосування штучного інтелекту в публічному управлінні, судочинстві та правоохоронній діяльності: міждисциплінарне дослідження. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С.148-154.

9. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. БД «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80>

10. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-20#Text>

11. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

Kazanchuk I.D.

e-mail: irinakazanchuk@gmail.com

LEGAL PRINCIPLES OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES AND COURT BODIES DURING ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS (ANALYSIS OF FOREIGN AND UKRAINIAN EXPERIENCE)

The article examines the current state of legal regulation of the implementation of artificial intelligence technologies in the activities of law enforcement agencies and the judicial branch of government in Ukraine.

Based on the analysis of legal frameworks and the practice of using artificial intelligence in a number of foreign countries (USA, China, Argentina, Great Britain), it is indicated that the system based on artificial intelligence is better able to predict the result of consideration of a case of an administrative offense by a judge or a police body.

It was concluded that in the conditions of active digitalization of the functioning of state authorities in Ukraine, due attention should be paid to the legal regulation of the implementation of AI in the activities of court and law enforcement agencies. It is indicated that thanks to the rapid processing of a large amount of information by artificial intelligence, the saving of time, material and human costs, the efficiency of the work of Ukrainian courts and units of the National Police is significantly improved, and the procedure for making procedural decisions during proceedings in cases of administrative offenses is simplified.

Key words: legal regulation, information technologies, artificial intelligence, administrative offense proceedings, law enforcement agencies, police, judiciary, foreign experience.

РОЛЬ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ТА НЕУПЕРЕДЖЕНОЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

**РІЗНИЧОК Володимир - аспірант Науково-дослідного Інституту
публічного права**

УДК 342.56

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.11

У статті розглянуто питання щодо місця і ролі Вищої ради правосуддя у формуванні незалежної, неупередженої, справедливої судової системи. Звернуто увагу на те, що для реалізації принципу неухильного дотримання прав людини і громадянина в Україні потрібно досягти реальної незалежності судової влади, а це означає, що в сьогоденних непростих умовах, необхідно вибудувати таку судову систему, яка поєднуватиме в собі не лише кращі традиції правосуддя, але й репрезентуватиме високий рівень морального та етичного стану суддів, спроможних демонструвати приклад високого внутрішнього імперативу професійного обов'язку. У контексті цього розглянуто статус Вищої ради правосуддя, її повноваження та компетенцію, з'ясовано правову природу цього органу. Особливий акцент зосереджено на функціях Вищої ради правосуддя, пов'язаних із формуванням суддівського корпусу, а також застосуванням до суддів заходів юридичної відповідальності. Підкреслено, що згідно з положеннями законодавства про судоустрій і статус суддів Вища рада правосуддя стала єдиним органом, уповноваженим ухвалювати рішення щодо призначення та звільнення суддів, переведення їх до інших судів, застосування до них заходів дисциплінарної відповідальності, а також щодо вирішення інших кадрових питань.

Ключові слова: судова влада, судова система, суд, суддя, правосуддя, принципи правосуддя, Вища рада правосуддя, адміністрування, управлінські функції.

Постановка проблеми

Судовій гілці влади, як одній з трьох незалежних гілок влади, відведено важливу роль для реалізації принципу неухильного дотримання прав людини і громадянина в Україні. Однак, для реалізації цього завдання потрібно досягти реальної незалежності самої судової влади, а це означає, що в сьогоденних непростих умовах необхідно вибудувати таку судову систему, яка поєднуватиме в собі не лише кращі традиції правосуддя, але й репрезентуватиме високий рівень морального та етичного стану суддів, спроможних демонструвати приклад високого внутрішнього імперативу професійного обов'язку.

Вочевидь, практичний стан справ свідчить, що досягти цього є вкрай важко. Важливі реформаційні заходи, які наша держава впроваджувала в систему судової влади у 2016 році, на жаль, не досягли повністю своєї мети. Прикладом цього є довготривалий процес формування Вищої ради правосуддя – органу, який покликаний зреалізувати певні організаційні та управлінські питання, пов'язані, зокрема, і з незалежністю судової влади та добросовісним і сумлінним виконанням суддями свого професійного обов'язку.

Стан дослідження проблеми

Питання функціонування судової влади, проблематика побудови судової системи, доступу до правосуддя, галузевих особливостей діяльності судів були предметом до-

слідження багатьох учених. У контексті нашого дослідження варто звернути увагу на праці В. Авер'янова, А. Берлача, Ю. Битяка, А. Борка, Н. Бортник, Р. Ігоніна, Т. Коломоєць, В. Колпакова, Ю. Косткіної, О. Кузьменко, Н. Литвин, Т. Мацелик, О. Рябченко, О. Скочиляс-Павлів, С. Стеценка, В. Тильчика, С. Халюка, Н. Христинченко, І. Шопіної та багатьох інших.

Мета статті полягає в дослідженні повноважень Вищої ради правосуддя у створенні організаційно-правових умов функціонування незалежної, неупередженої, морально та етично обумовленої, справедливої судової системи, з-поміж завдань якої на перше місце виходить захист прав і свобод людини і громадянина, а також інтересів суспільства та держави.

Виклад основного матеріалу

Досить важливим для розбудови України як правової, демократичної та соціальної держави є функціонування незалежної та неупередженої системи правосуддя, яке відповідно до ст. 124 Конституції України здійснюють лише суди [1]. Особливим надбанням системи правосуддя є створення реального права на доступ до нього. Однак, як слушно зауважують Т. Брезіна, Н. Бортник та І. Хомишин, право на судовий захист не може бути реалізоване без механізму доступу до правосуддя та правового регулювання. Україна, як повноправний суб'єкт міжнародного права, має гарантувати на основі універсальних стандартів особисте право кожної людини на вільний доступ до правосуддя [2].

Цілком справедливо, у цьому контексті, висловлюється К. Кубатко, зауважуючи, що судова система України функціонує в надскладних умовах, пов'язаних із збройною агресією проти України та запровадженням воєнного стану. Нові виклики вимагають від суб'єктів владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні, концентрації зусиль та координації своєї діяльності з метою забезпечення формування та стабільного функціонування суддівського корпусу [3, с. 40].

Як соціальна система, судова влада має на меті не лише досягнення «зовнішньої» цілі, до якої в різних інтерпретаціях відносять вирішення соціальних конфліктів, а й на вирішення завдань внутрішньої організації системи. Власне, до таких і слід першочергово віднести забезпечення незалежності судової влади, яка є її неодмінним атрибутом, характеристикою, що загалом дає можливість виокремлювати її як окрему владу [4, с. 265].

Натомість, як підкреслюють О. Колич та В. Данів, діяльність судової влади є важливим елементом у побудові правової держави, де суд зобов'язаний бути саме судом – авторитетним, владним, самостійним, дійсно незалежним. Люди хочуть бачити реального гаранта їхніх прав, надійного захисника їхніх інтересів [5, с. 76].

Маючи намір створення ефективної та дієвої системи правосуддя, де судді здійснюють свою діяльність з безумовним дотриманням принципу верховенства права, Основний Закон держави гарантував для них Конституцією і законами України незалежність і недоторканність [1].

Ця теза знаходить свій подальший розвиток у ч. 1 ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, де закріплено, що, «здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права [6].

Варто звернути увагу на те, що низка науковців, які досліджують питання реформування судової системи, позитивно оцінюють новації, що були впровадженні з метою удосконалення судових інституцій України, перенесення позитивного досвіду провідних країн, вироблених світовою спільнотою впродовж тривалого періоду їх функціонування, у царину судової системи нашої держави. Так, зокрема, Ю. Косткіна підкреслює, що судова влада в Україні зазнала значних змін у результаті проведення судової реформи 2016 року, яка була спрямована на повернення довіри до судової гілки влади з боку громадськості, забезпечення справедливого, безстороннього та неупередженого

відправлення правосуддя в Україні, підвищення гарантій ефективного судового захисту, приведення етичних та професійних стандартів судочинства у відповідність до міжнародних стандартів, що є важливою гарантією забезпечення верховенства права, законності та захисту прав і свобод кожної людини та громадянина, ефективної боротьби з корупцією, залучення до України іноземних інвестицій тощо. У рамках проведення судової реформи було запроваджено низку новацій, спрямованих на побудову дійсно незалежної та автономної судової системи в Україні [7, с. 145].

Водночас, як зауважують Н. Сенченко та В. Пророченко, для розвитку демократичного суспільства надзвичайно важливо вдосконалювати правильно організовану судову систему, спроможну забезпечити будь-якій особі доступ до безстороннього та неупередженого судочинства. Саме суди відіграють надзвичайно важливу роль у суспільстві та державі, оскільки вони покликані здійснювати правосуддя і бути важливим елементом системи стримувань і противаг між відповідними гілками влади.

На думку дослідників, під час здійснення державного управління у сфері забезпечення діяльності органів правосуддя провідне місце належить саме організаційним формам, адже завдяки їм практично налагоджуються функціональні зв'язки між всіма елементами судової системи, динамічно й оперативно підтримується необхідний режим її життєздатності, визначаються шляхи і засоби забезпечення потреб суспільства [8, с. 70].

Вочевидь, у контексті проведених змін, варто зупинитись на створенні такого конституційного органу, як Вища рада правосуддя (ВРП). Відповідно до ст. 131 Конституції України «в Україні діє Вища рада правосуддя, яка:

- 1) вносить подання про призначення судді на посаду;
- 2) ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності;
- 3) розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора;

4) ухвалює рішення про звільнення судді з посади;

5) надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою;

6) ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;

7) вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів;

8) ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого;

9) здійснює інші повноваження, визначені цією Конституцією та законами України» [1].

Натомість, ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII встановлено статус цього органу як колегіального, незалежного конституційного органу «державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів» [9].

Отже, з аналізу вказаних повноважень і статусу цілком очевидно простежуються організаційно-правові та управлінські функції, які має виконувати Вища рада правосуддя. У цьому контексті погоджуємось з О. Демидюк у тому, що правову природу ВРП визначає системна природа судової влади як такої. Водночас, процес самоорганізації судової влади вимагає упорядкування, що в своїй основі має управлінський характер. Це закономірно відображається на статусі ВРП, управлінська природа якої виражена завдяки запровадженню на законодавчому рівні такої характеристики, як «суддівське врядування» (відповідно до ст. 1 Закону про ВРП остання визначається як орган суддівського врядування), що і для вітчизняного законодавства, і для вітчизняної науки про судову владу стало новелою та поклало початок для його теоретичних розробок [4, с. 265].

Згадувана нами Ю. Косткіна зауважує, «... що за задумом законодавця ВРП пови-

нна бути органом, який матиме можливість взаємодіяти з усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та будь-якими іншими фахівцями в обсягах, необхідних для виконання повноважень щодо забезпечення незалежності судової гілки влади, що, безперечно, є позитивним кроком судової реформи» [10, с. 144].

Розглядаючи загальнотеоретичний аспект структури конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя, С. Халюк зазначає, що Вища рада правосуддя, як і відповідні органи зарубіжних країн, відіграє важливу роль у забезпеченні незалежності та самостійності судових органів. Вчений підкреслює, що фактичною метою її створення є необхідність захисту судових органів і суддів у процесі просування по службі від зовнішнього політичного тиску. Більше того, крім основної функції щодо забезпечення незалежності суддів, дедалі більшій кількості таких органів надаються широкі повноваження у сфері підвищення ефективності та якості правосуддя і раціоналізації системи управління правосуддя, управління судовою системою і вирішення бюджетних питань [11, с. 17-18].

Особливий акцент на те, що «незалежне та неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку суспільства і держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права», зроблено в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 [12].

На думку розробників цієї Стратегії, «удосконалення системи правосуддя сприятиме утвердженню правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх

порушення – справедливого їх відновлення у розумні строки» [12].

Розглядаючи Вищу раду правосуддя як суб'єкт кадрового забезпечення судів, Р. Голубтовський звертає увагу на те, за новим законодавством про судоустрій і статус суддів ВРП стала єдиним органом, уповноваженим ухвалювати рішення щодо призначення та звільнення суддів, переведення їх до інших судів, застосування до них заходів дисциплінарної відповідальності та вирішувати інші кадрові питання [13, с. 110].

Варто погодитись з С. Халюком, що «аналіз доктринальних джерел, які стосуються повноважень Вищої ради правосуддя, свідчить про їх виключну важливість з огляду на змістовне наповнення вказаного поняття як елементу конституційно-правового статусу згаданого органу. При цьому потрібно зазначити, що поняття «повноваження» і «компетенція» не мають чіткого розмежування не тільки в чинному законодавстві, а й у наукових напрацюваннях учених-правників. Нормотворча практика протягом усього періоду незалежності України прийняла за основу і доволіно застосовує не тільки терміни «компетенція» і «повноваження», а й «завдання», «функції» і «предмети відання», що негативно відбивається на практиці правозастосування. З огляду на це, учений вважає, що під повноваженнями Вищої ради правосуддя потрібно розуміти сукупність визначених прав та обов'язків конституційного органу, які законодавчо закріплені і спрямовані на здійснення визначених функцій з метою забезпечення реалізації потреб та інтересів людини і громадянина. Крім того, саме законодавчо визначені сфери та об'єкти впливу надають Вищій раді правосуддя повноваження, які передбачені Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами і утворюють основу її діяльності [14, с. 21].

Отже, з наведеного видно, що більшість повноважень Вищої ради правосуддя пов'язана із вирішенням питань про застосування до суддів заходів юридичної відповідальності, хоча значне коло її функцій у сфері публічної служби є організаційними, як-то стосовно призначення, переведення

суддів, погодження відставки судді та кількості суддів у суді.

Окремі повноваження Вищої ради правосуддя пов'язані із правовим регулюванням публічної служби у судах, а саме Рада погоджує Типове положення про апарат суду, Положення про порядок створення та діяльності служби судових розпорядників; надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнює пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів; затверджує за поданням Державної судової адміністрації України нормативи кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів.

Вища рада правосуддя також наділена окремими повноваженнями з питань адміністрування публічної служби в інших органах судової влади. Так, саме цей орган призначає на посаду та звільняє з посади Голову Державної судової адміністрації України, його заступників; визначає за поданням Голови Державної судової адміністрації України граничну чисельність працівників Державної судової адміністрації України, у тому числі її територіальних управлінь [13, с. 110].

Окрім того, безперечним є той факт, що ВРП повинна мати реальну можливість впливати на процес регламентації та нормативного врегулювання правовідносин щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя, адже саме ВРП у результаті своєї практичної діяльності бачить всі прогалини та недоліки законодавства у цій сфері. На думку А. Баран, означена проблема може бути вирішена двома шляхами: по-перше, можна детально виписати всю процедуру такого звернення ВРП з пропозиціями до суб'єктів законодавчої ініціативи щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя; по-друге, можна наділити ВРП правом законодавчої ініціативи щодо відповідної сфери правовідносин [15, с. 39].

Висновки

Отже, узагальнюючи викладене вище можемо констатувати, що сьогодні, як ніколи, надзвичайно важливим завданням для держави є побудова незалежної та неупередженої системи правосуддя. Започаткована у 2016 році реформа судової системи лише, до певної міри, вирішила ці питання. Однак, ще й до нині гостро стоїть питання побудови ефективної системи судочинства, яка буде побудована на таких основоположних постулатах, як: незалежність, неупередженість, професіоналізм, етичність, моральність, законність, верховенство права та ін.

Вагоме місце в цьому процесі відведено Вищій раді правосуддя, як конституційному органу, що покликаний вирішити ці надзвичайно складні питання. Пріоритетом діяльності ВРП має стати кадрова політика, через підбір якісного кадрового ядра судів, впровадження етичних, моральних та професійних стандартів українського судочинства у відповідність з кращими міжнародними стандартами, що вироблені стійкими світовими демократіями.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. BREZINA, Tetiana M.; BORTNYK, Nadiia P.; KHOMYSHYN, Iryna Yu. Access to Justice: Ukraine and Europe. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, [S.l.], v. 11, n. 4, p. 1122–1130, June 2020. URL: <https://journalsaserspublishing.eu/jarle/article/view/5258> DOI: [https://doi.org/10.14505/jarle.v11.4\(50\).06](https://doi.org/10.14505/jarle.v11.4(50).06)
3. Кубатко К. В. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2022. № 4 (78). С. 40–47.
4. Демидюк О. Правова природа Вищої ради правосуддя. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 262–270.
5. Колич О., Данів В. Система правосуддя в Україні та проблеми її функціонування в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*.

Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3 (35). С. 74–80.

6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

7. Косткіна Ю. О. До питання визначення Вищої ради правосуддя як квазісудового органу. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 144–151.

8. Сенченко Н. М., Пророченко В. В. Вища рада правосуддя як орган, що здійснює забезпечення діяльності судів в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 69–73.

9. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7–8. Ст. 50.

10. Косткіна Ю. О. Взаємодія Вищої ради правосуддя з органами державної влади, органами суддівського самоврядування та іншими суб'єктами права *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 139–146.

11. Халюк С. О. Структура конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя: загальнотеоретичний аспект. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 4. С. 15–18.

12. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021/print>

13. Голобутовський Р. З. Вища рада правосуддя як суб'єкт кадрового забезпечення судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 110–113.

14. Халюк С. О. Повноваження Вищої ради правосуддя: теоретико-правова характеристика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 3(38). С. 19–22.

SUMMARY

The article examines the issue of the place and role of the Supreme Council of Justice in the formation of an independent, impartial, fair judicial system. Attention was drawn to the fact that in order to implement the principle of strict observance of human and citizen rights in Ukraine, it is necessary to achieve real independence of the judiciary, which means that in today's difficult conditions, it is necessary to build such a judicial system that combines not only the best traditions of justice, but will also represent a high level of moral and ethical status of judges who are able to demonstrate an example of a high internal imperative of professional duty. In this context, the status of the High Council of Justice, its powers and competence was considered, and the legal nature of this body was clarified. Special emphasis is placed on the functions of the High Council of Justice, related to the formation of the judicial corps, as well as the application of measures of legal responsibility to judges. It is emphasized that in accordance with the provisions of the legislation on the judicial system and the status of judges, the Supreme Council of Justice has become the only body authorized to make decisions on the appointment and dismissal of judges, their transfer to other courts, the application of disciplinary measures to them, as well as the resolution of other personnel issues.

Key words: judicial power, judicial system, court, judge, justice, principles of justice, Supreme Council of Justice, administration, managerial functions.

15. Баран А. Повноваження Вищої ради правосуддя щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 2. Т. 7. С. 33–41.

КОМУНАЛЬНЕ МАЙНО ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК ОБ'ЄКТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ

РІЗНИЧОК Владислав - аспірант Науково-дослідного Інституту публічного права

**УДК 342.9.43
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.12**

У статті розглянуто питання громадського контролю за майном, яке перебуває у комунальній власності. Підкреслено, що в силу значної важливості комунального майна для органів місцевого самоврядування та територіальних громад, існує потреба у постійному контролі громадськості за станом такого майна. Звернуто увагу на окремі наукові позиції, які розкривають зміст громадського контролю, загалом, та у сфері публічного управління та адміністрування, зокрема. Акцентовано на тому, що комунальна власність є основним елементом фінансової стійкості органів місцевого самоврядування, що дозволяє забезпечувати стійкий розвиток територіальних громад, покращувати добробут населення, забезпечувати соціальну інфраструктуру, створювати сприятливі умови для надання якісних послуг жителям спільноти.

Звернуто увагу на принципи громадського контролю, його мету та об'єкти, вказано на завдання громадського контролю в умовах становлення України як правової, демократичної та соціальної держави. Зроблено висновок про те, що попри всі надані можливості здійснення громадського контролю загалом та у сфері управління комунальною власністю, зокрема, виникає потреба більш чіткого законодавчого регулювання цієї царини. Існує необхідність прийняття законодавчого акта, який визначить поняття громадського контролю, основні засади його здійснення, закріпить організаційні форми та процедури проведення громадського контролю, права та обов'язки суб'єктів

здійснення такої діяльності. Вочевидь, це сприятиме не лише ефективному управлінню та використанню комунального майна спільноти, як самостійної, належної форми власності територіальної громади, але й створить реальні передумови формування більш дієвого громадянського суспільства.

Ключові слова: контроль, громадський контроль, органи місцевого самоврядування, територіальні громади, муніципальна власність, об'єкти муніципальної власності, громадські слухання, громадянське суспільство.

Постановка проблеми

Громадський контроль є дієвим інструментом громадянського суспільства. Наявність такого контролю свідчить про те, що українське суспільство все більше характеризується аспектами демократизації, а перенесення громадського контролю у сферу публічної влади дозволяє громадянам безперешкодно (крім випадків, визначених чинним законодавством) моніторити стан виконання органами публічної влади своїх повноважень, зокрема й у сфері розпорядження майном, що перебуває в комунальній власності. В умовах сьогодення це є надзвичайно важливим завданням, з огляду на те, що комунальна власність має вагомим значення, оскільки виступає матеріальною та економічною основою діяльності органів місцевого самоврядування.

Стан дослідження проблеми

Питання громадського контролю загалом, як категорії адміністративних правовід-

носин, знайшла своє висвітлення у багатьох наукових працях, що містять характеристику цього виду контролю у різних сферах суспільного життя. У контексті нашого дослідження особливий інтерес мають розробки громадського контролю, проведені В. Авер'яновим, О. Андрійко, А. Берлачем, Ю. Битяком, В. Білоусом, Н. Бортник, В. Грохольським, В. Заросилом, Р. Ігоніним, М. Ковалівим, Т. Коломоєць, В. Колпаковим, О. Остапенком, В. Петковим, С. Петковим, О. Рябченко, А. Собакарем, А. Субботом, Н. Христинченко, В. Шамраєм, І. Шопіною, Х. Ярмакі та ін.

Мета статті полягає у дослідженні питання громадського контролю, який здійснюється за майном, що перебуває в комунальній власності та розкритті його значення для формування належного фінансового підґрунтя діяльності органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу

Ефективність державного управління, його здатність до модернізації значною мірою залежить від рівня комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Важлива роль при цьому відводиться громадському контролю, який у цивілізованому суспільстві є невід'ємним елементом системи державно-владних, громадських, гуманітарних та інших відносин. Будь-які питання, пов'язані з функціонуванням державних структур, передусім тих, чия діяльність здатна впливати на права та інтереси громадян, повинні бути підконтрольні суспільству. Передусім, йдеться про сфери, пов'язані з бюджетними ресурсами, раціональністю їх використання, контролем над розподіленням тощо. Доступ громадян до відповідної інформації багато в чому визначає ступінь відкритості суспільства і, у свою чергу, впливає на загальний рівень корупції. Загалом, громадський контроль є вигідним державі та правлячій еліті, бо стимулює їх постійно вдосконалюватися, що в результаті дозволяє утримати владу.

Проблема громадського контролю є надзвичайно актуальною для України, адже на сьогодні влада, фактично вільна від нього, є безвідповідальною та не забезпечує повною

мірою дотримання норм закону. Причини слабого розвитку громадського контролю полягають, по-перше, у відсутності механізмів прозорості в діяльності влади; по-друге, фактичній відсутності соціальної бази інституту громадського контролю – середнього класу; по-третє, елементарним браком знань про сутність, форми, методи, інструменти та особливості застосування громадського контролю. Таким чином, формування та функціонування ефективної держави, про що говорять представники всіх політичних сил країни – як провладних, так і опозиційних – об'єктивно вимагає встановлення громадського контролю, що дозволить владі компетентно виконувати свої обов'язки та враховувати інтереси громадян [1, с. 56].

Висловлюючи міркування про те, що «ефективність публічного управління, його здатність до модернізації значною мірою залежить від рівня взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства», Н. Пак та Є. Воронець також наполягають на важливості в цьому процесі громадського контролю, «який у сучасному суспільстві є невід'ємним атрибутом комплексу державно-владних, громадських та інших відносин. У свою чергу, усі питання, що пов'язані з діяльністю публічних інституцій, в першу чергу тих, чия діяльність здатна впливати на права та інтереси громадян, повинні бути підконтрольні громадянському суспільству» [2, с. 138].

Водночас, на думку науковців, важливим є те, що сучасні суспільні перетворення, викликані глобальними загальносвітовими та європейськими тенденціями, вимагають розроблення та апробації концептуальних положень новітнього демократично-правового осмислення громадського контролю і ефективних механізмів його реалізації на сучасному етапі державотворення України [2, с. 138].

Отож, розглядаючи питання громадського контролю за майном, що перебуває в комунальній власності, передусім, необхідно визначитись з ключовими аспектами термінів «громадський контроль» та «комунальна власність», які дозволяють вникнути в зміст цієї проблематики.

Як підкреслює П. Каблак, контроль – це будь-яка перевірка відповідності об'єкта вста-

новленим обмеженням. Контроль, як функція соціального управління – це система спостереження і перевірки процесу функціонування відповідного об'єкта в соціальній сфері суспільства з метою встановлення відхилень від заданих параметрів [3, с. 63].

Дослідники теоретико-правових аспектів інституту громадського контролю О. Макеєва та І. Коваль зазначають, що сучасне розуміння громадського контролю формувалося в ході тривалої еволюції поглядів учених, що відображали зміни суспільних відносин у державі. Звернення до витоків зародження ідей громадського контролю є необхідною умовою розуміння її сучасного змісту. Як відомо, громадський контроль – це вид соціального контролю за діяльністю держави, який здійснюють громадяни та їх об'єднання з метою реалізації демократичних засад розвитку суспільства, залучення населення до управління суспільством та державою [4, с. 50-51].

Натомість, О. Пащинський, громадський контроль визначає як форму реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні державними справами, яка проявляється через гарантовану державою та законом можливість спостереження за діяльністю органів публічної влади, звернення для отримання публічних послуг, участь в ухваленні нормативних актів, а також здійснення іншої взаємодії з органами публічної влади під час реалізації ними функцій держави, зокрема й у забезпеченні публічного порядку та гарантуванні безпеки.

Науковець вважає, що завданнями громадського контролю в демократичній державі є: отримання повної інформації щодо діяльності органів публічної влади; сприяння підвищенню ефективності роботи органів державної влади та місцевого самоврядування; поширення соціально значущої функції органів публічної влади; підтримання іміджу органів публічної влади, діяльності та престижу роботи органів публічної влади; забезпечення прозорого відбору кадрів для органів публічної влади, їх переміщення, просування кар'єрними сходами тощо; підвищення рівня забезпечення прав і свобод громадян у діяльності органів публічної влади; покращення якості та порядку надання адміністративних послуг органами публічної влади тощо [5, с. 498].

Згадувані нами, Н. Пак та Є. Воронець, підкреслюють, що громадський контроль ґрунтується на принципах, які є основою побудови та функціонування контролю загалом і відносять до них: 1) визнання пріоритету прав та свобод людини і громадянина; 2) соціальна справедливість та гуманізм; 3) законність; 4) гласність діяльності громадського контролю; 5) безпосередність; 6) оперативність [2, с. 139].

Аналізуючи громадський контроль як важливий чинник демократизації та ефективності державного управління, О. Пухкал робить висновки, що:

– громадський контроль виступає невід'ємною складовою частиною демократичного державного управління та місцевого самоврядування. Він потрібен як самій публічній владі (для загального підвищення ефективності своєї діяльності, а також вироблення альтернативних шляхів впровадження політик та програм), так і інститутам громадянського суспільства (адже посилює їх вплив на вироблення рішень у сфері внутрішньої та зовнішньої політики);

– принциповим моментом для встановлення чіткого громадського контролю за діяльністю органів державного управління є їх інформаційна прозорість, відкритість і доступність для громадян;

– відсутність чіткої нормативно-правової бази щодо використання механізмів громадського контролю перешкоджає його ефективному впровадженню в систему державного управління;

– для підвищення рівня демократизації та ефективності державного управління необхідно розвивати на центральному та регіональному рівнях постійно діючий механізм співробітництва у вигляді громадських рад, консультативно-дорадчих органів, комісій, робочих груп з законотворчої роботи, участі у формуванні державних галузевих та регіональних програм розвитку [1, с. 58].

На думку О. Дуліної та А. Крупник, попри різні підходи до розгляду сутності та основних параметрів громадського контролю, що сформувались у науковій літературі, усі визначення мають: громадський контроль – це певна наглядова діяльність з боку представників громадськості за діяльністю органів публічної

влади та їх посадовими особами з оцінкою того, наскільки вони виконують покладені на них завдання в інтересах суспільства.

Основними об'єктами громадського контролю, вважають науковці, є органи державної та виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні установи, підприємства, організації, що надають адміністративні та соціальні послуги [6, с. 20].

Розглядаючи поняття та основні ознаки громадського контролю в сучасній адміністративно-правовій доктрині України, І. Сквірський пропонує громадський контроль розуміти як «спостереження громадськості за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також за недержавними організаціями та іншими суб'єктами при здійсненні ними владних управлінських функцій, у тому числі і в разі виконання ними делегованих владних повноважень, яке має своєю метою забезпечення законності та дисципліни у сфері публічного управління» [7, с. 24].

На думку вченого, громадський контроль ... не може бути обмежений як за своєю спрямованістю, так і за своїм змістом. Іншими словами, абсолютно всі сфери і напрями діяльності суб'єктів публічної влади повинні і можуть бути об'єктами громадського контролю [7, с. 24]. Отож, майно, що перебуває в комунальній власності, виступає одним з об'єктів громадського контролю.

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», у якій подано тлумачення основних термінів, використаних у цьому Законі, право комунальної власності протрактовано, як «право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування» [8].

Визначаючи організаційно-правову, матеріальну і фінансову основи місцевого самоврядування ч. 3 ст. 16 вищевказаного Закону закріплює положення про те, що «матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля,

природні ресурси, що є в комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад» [8].

На думку, яку висловлює М. Менджул, при здійсненні громадського контролю за використанням та розпорядженням майном об'єднаної територіальної громади суб'єкти такого контролю можуть застосовувати доволі широке коло методів, форм та засобів, що впливає з принципу громадянам «дозволено все, що не заборонено законом». Звичайно є межі громадського контролю, зокрема, не можна застосовувати засоби і методи, що суперечать закону, моральним засадам суспільства або порушують права та свободи людини [9, с. 309].

В Інформаційній довідці «Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (іноземний досвід)», підготовленій Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України йдеться про те, що контроль відіграє найважливішу роль серед багатьох чинників, які забезпечують ефективність діяльності місцевого самоврядування. Водночас, мета контролю за роботою органів місцевого самоврядування полягає у виявленні:

- відповідності завданням, що стоять перед органами місцевого самоврядування;
- виконання і способу виконання покладених на них обов'язків;
- практичного результату виконаної роботи;
- відхилень від поставлених цілей і, якщо так, то які причини цього і хто в цьому винен.

Натомість, розглядаючи зарубіжний досвід реалізації громадського контролю, автори Інформаційної довідки зауважують, що своє право контролю над державними інституціями та місцевим самоврядуванням у демократичних країнах громадяни реалізують, передусім, через різноманітні громадські об'єднання – добровільні громадські формування, створені на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод [10].

Розглядаючи комунальну власність як ресурс місцевого самоврядування, І. Гусько-

ва звертає увагу на певні аспекти специфіки комунальної власності, підкреслюючи на складному характері її об'єктів, які, з одного боку, мають одне цільове призначення, оскільки призначені для вирішення питань суто місцевого значення: задоволення житлово-комунальних, соціально-культурних і побутових потреб населення; але, з іншого, є багатофункціональними, оскільки є задіяними у вирішенні широкого кола місцевих питань, зокрема, використовуються для забезпечення доходу місцевого бюджету (за рахунок реалізації комунального майна, його орендного використання), для зміцнення соціальної інфраструктури території (через розвиток інститутів соціального захисту населення і забезпечення зайнятості), для розвитку інженерної інфраструктури території (транспортної, інформаційної, побутових та інженерних комунікацій), для стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу, створення і зміцнення ринкової інфраструктури тощо [11, с. 145].

Доволі аргументованими і раціональними є думки О. Процків, яка вважає, що для накопичування необхідної інформації щодо наявності та стану використання комунального майна нагальною потребою є створення єдиного реєстру об'єктів комунальної власності. Його створення дасть можливість раціонально перерозподіляти основні фонди між підприємствами та установами в межах комунальної власності, відслідковувати процеси відчуження, пропонувати суб'єктам інших форм власності передачу комунального майна на умовах оренди, оперативніше вирішувати питання матеріально-технічного забезпечення комунальних структур. Усе це сприятиме більш раціональному і ефективному використанню наявних ресурсів і потенціалу комунального сектору господарського комплексу відповідної території [12, с. 101].

Погоджуємось з дослідницею в тому, що механізм управління комунальною власністю має відповідати низці принципів, з-поміж яких: 1) узгодження державних, територіальних інтересів з інтересами мешканців території; 2) економічна зацікавленість в ефективній діяльності об'єктів комунальної власності; 3) диференційований підхід до об'єктів комунальної власності з точки зору вибору форм

та методів управління; 4) забезпечення організаційно-методичної єдності щодо сукупності об'єктів, які входять до комунального майнового комплексу території; 5) дотримання комплексно-цільового підходу до організації управління та формування відповідних комплексів в організаційній структурі управління стосовно сукупності об'єктів комунальної власності, що мають тісні економічні, виробничо-технологічні та функціональні зв'язки; 6) виключення дублювання функцій в управлінні; 7) підвищення відповідальності керівників різних рівнів управління за ефективне функціонування комунального сектора економіки території [12, с. 101].

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати важливе значення майна, що перебуває в комунальній власності територіальних громад, з огляду на те, що саме воно становить підґрунтя для формування фінансової та економічної основи діяльності органів місцевого самоврядування, а отже, дозволяє ефективно і повно реалізовувати завдання і повноваження місцевого самоврядування, спрямовані на досягнення сталого розвитку територій та забезпечення їх населення якісними і доступними послугами. З огляду на таку вагомість комунального майна, виникає потреба налагодження ефективного громадського контролю за його використанням та управлінням.

Водночас, попри всі надані можливості здійснення громадського контролю загалом та у сфері управління комунальною власністю, зокрема, виникає потреба більш чіткішого законодавчого регулювання цієї царини. Існує необхідність прийняття законодавчого акта, який визначить поняття громадського контролю, основні засади його здійснення, закріпить організаційні форми та процедури проведення громадського контролю, права та обов'язки суб'єктів здійснення такої діяльності. Вочевидь, це сприятиме не лише ефективному управлінню та використанню комунального майна спільноти, як самостійної, належної форми власності територіальної громади, але й створюватиме реальні передумови формування більш дієвого громадянського суспільства.

Література

1. Пухкал О. Г. Громадський контроль як важливий чинник демократизації та ефективності державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 14. С. 56–58.

2. Пак Н.Т., Воронець Є.С. Громадський контроль діяльності органів публічної влади: сутність та механізми здійснення. *Молодий вчений*. 2021. № 9 (97). вересень. С. 138–142.

3. Каблак П. Сутність та значення громадського контролю судової влади. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2014. October. С. 62–67.

4. Макеєва О. М., Коваль І. О. Інститут громадського контролю: теоретико-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2020. 1 (54). С. 50–56.

5. Пащинський О. С. Громадський контроль як чинник демократичного розвитку держави і суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 496–498.

6. Дуліна О., Крупник А. Громадський контроль як складова публічного управління: багаторівневий вимір. *Актуальні проблеми державного управління*. 2021. № 3 (84). С. 19–23.

7. Сквірський І. О. Поняття та основні ознаки громадського контролю в сучасній адміністративно-правовій доктрині України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 23–24.

8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

9. Менджул М. В. Громадський контроль за використанням та розпорядженням майном об'єднаної територіальної громади. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 308–310.

10. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (іноземний досвід). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf>

11. Гуськова І. Б. Комунальна власність як ресурс місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 21. С. 144–147.

SUMMARY

The article deals with the issue of public control over communally owned property. It is emphasized that due to the significant importance of communal property for local self-government bodies and territorial communities, there is a need for constant public control over the condition of such property. Attention is paid to separate scientific positions that reveal the content of public control, in general, and in the field of public management and administration, in particular. Emphasis is placed on the fact that communal property is the main element of the financial stability of local self-government bodies, which allows to ensure the sustainable development of territorial communities, improve the well-being of the population, provide social infrastructure, and create favorable conditions for the provision of quality services to the residents of the community.

Attention is drawn to the principles of public control, its purpose and objects, the task of public control in the conditions of the formation of Ukraine as a legal, democratic and social state is indicated. It was concluded that despite all the provided opportunities for public control in general and in the field of communal property management, in particular, there is a need for clearer legislative regulation of this area. There is a need to adopt a legislative act that will define the concept of public control, the basic principles of its implementation, establish the organizational forms and procedures for conducting public control, the rights and obligations of the subjects of such activity. Obviously, this will contribute not only to the effective management and use of communal property of the community, as an independent, appropriate form of ownership of the territorial community, but will also create real prerequisites for the formation of a more effective civil society.

Key words: control, public control, local self-government bodies, territorial communities, municipal property, municipal property objects, public hearings, civil society.

12. Процків О. Комунальна власність: особливості, проблеми та пріоритети реалізації управлінських рішень. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 2 (27). С. 96–102 (економіка України).

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

ШЕКА Юрій Юрійович - ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки (докторантура та ад'юнктура (аспірантура)), Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4269-2749>

УДК 342.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.13

У статті надано термінологічне значення поняття «принципи», «принципи адміністративної діяльності», на основі яких надано власне визначення принципів адміністративної діяльності Національної поліції. На основі аналізу основних принципів діяльності Національної поліції України, які визначені в Законі України «Про національну поліцію», з'ясовано їх сутність та надана власна класифікація принципів поліцейської діяльності.

Визначено, що принципи діяльності Національної поліції слід розуміти як сукупність керівних, фундаментальних ідей, що визначають сутність діяльності поліції як центрального органу виконавчої влади, на підставі яких базується та здійснюється функціонування (практична діяльність) структурних підрозділів Національної поліції України. Зазначено, що, окрім основних принципів поліцейської діяльності, слід визначити і спеціальні принципи адміністративної діяльності Національної поліції. До спеціальних принципів слід віднести такі принципи поліцейської діяльності, як: ввічливості, толерантності та поваги до особи, взаємодопомоги, дотримання службової дисципліни, професіоналізму, компетентності, науковості, справедливості, підтримання позитивних традицій.

Вказано, що спеціальні принципи мають важливе значення для покращення практичної складової діяльності органів (підрозділів) Національної поліції України. Підкреслено, що принципи діяльності поліції закладають основи для визначення основних завдань та

окреслення функцій Національної поліції з урахуванням умов сьогодення. Зроблено висновки про доцільність внесення доповнень до Закону України «Про Національну поліцію» щодо переліку принципів діяльності поліції.

Ключові слова: принципи, адміністративна діяльність, класифікація, Національна поліція, реформування правоохоронної системи.

Постановка проблеми

У 2015 році був прийнятий Закон України «Про Національну поліцію» [1], який став основою реформи правоохоронної системи в нашій державі. У законотворчому процесі важливим питанням завжди є визначення принципів, які є основоположними для функціонування та діяльності Національної поліції, ролі її в системі правоохоронних органів держави. Низка принципів, які передбачені в Законі, є традиційно загальними, тобто такими, що відображені в кожному нормативному акті, який регламентує діяльність будь-якого правоохоронного органу. Проте чимало принципів вносять новизну в процес реформування української правоохоронної системи в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В Україні триває трансформація поліцейського права як галузі адміністративного права, яка ґрунтується на теоретичних напрацюваннях багатьох учених-адміністративістів, зокрема, таких як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, С. Гусаров, І. Зозу-

ля, В. Олефір, М. Лошицький, О. Негодченко, О. Проневич та ін. У працях цих вчених відображені усталені для галузі поліцейського права поняття «поліцейська діяльність», «принципи адміністративної діяльності поліції» тощо. Проте питання класифікації принципів адміністративної діяльності Національної поліції ще є недостатньо дослідженими, особливо в умовах введення на території України воєнного стану та з урахуванням соціально-економічних умов.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових принципів поліцейської діяльності, за допомогою яких можна досягнути найбільш позитивного ефекту діяльності підрозділів Національної поліції та виявлення тих принципів, які не були враховані в Законі України «Про Національну поліцію» і в умовах воєнного стану функціонування поліції набувають своєї актуальності.

Завданнями статті вбачається аналізування термінології та розкриття поняття «принципи» та «принципи діяльності поліції», що охоплюються більш широким поняттям «адміністративні принципи поліцейської діяльності».

Виклад основного матеріалу

У процесі побудови дієвого механізму державної влади важливу роль відіграють базові принципи, які закріплюються на конституційному рівні і отримують подальший розвиток та конкретизацію в законах та підзаконних актах, що й дає підстави їх віднести до правових принципів. Принципи відіграють важливу роль у діяльності підрозділів Національної поліції. Досліджуючи категорію принципи, доцільно пригадати, що «принцип» походить від латинського «*principium*» (початок, основа) – те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки; внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті. Загалом термін «принцип» розкривається як основне, найзагальніше, вихідне положення, правило, яке визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [2, с. 693].

У сучасному розумінні «принципи організації й діяльності органів державної влади» – це законодавчі, відправні засади, ідеї, положення, які виступають основою формування, організації та функціонування органів публічної влади. Принципи права як керівні юридичні вимоги відображають особливості та специфіку юридичного права, мають нормативний, регулятивний характер, визначають і скеровують правомірну поведінку людей [3, с. 66].

Важливо, що саме принципи права визнаються критерієм законності та правомірності дії органів державної влади та їх посадових осіб, у тому числі і правоохоронних органів. Вони мають велике значення для зростання правосвідомості населення [4, с. 43]. Важливим моментом, який потрібно враховувати при дослідженні принципів, є практичне втілення їх у життя. Адже діяльність будь-якого державного органу повинна реалізовуватися відповідно до покладених на нього завдань, а ті, у свою чергу, повинні базуватися на основних ідеях (принципах) функціонування органу державної влади. Саме принципи права є гарантіями, які на законодавчому рівні забезпечують права і свободи людини та унеможливають перекручування сутнісного змісту відповідних правил (норм), забезпечення яких покладається на державні органи, і насамперед, на органи Національної поліції України [5, с. 26].

Відповідно, під принципами діяльності Національної поліції слід розуміти сукупність основоположних, керівних ідей, що закладені в сутність діяльності поліції як державного органу, та на основі яких формуються певні правила поведінки у сфері поліцейської діяльності. Тобто це нормативно закріплені основні ідеї функціонування органів та структурних підрозділів поліції.

Національна поліція України відповідно до чинного законодавства в ході реалізації своєї діяльності керується такими загальноправовими принципами, як верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності [1]. Оскільки ж служба в поліції прирівню-

ється до державної служби, слід пригадати принципи державної служби: 1) верховенства права; 2) законності; 3) професіоналізму; 4) патріотизму; 5) доброчесності; 6) ефективності; 7) забезпечення рівного доступу до державної служби; 8) політичної неупередженості; 9) прозорості; 10) стабільності, які закріплені в Законі України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII.

Деякі теоретики дотримуються позиції, що діяльність поліції, як центрального органу виконавчої влади, який відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1], повинна керуватися новою філософією поліцейської діяльності, в основі якої лежить перехід від каральної моделі, тобто реагування на злочини та їх розслідування, а також покарання злочинців, до сервісно-партнерської моделі – служіння громадянам. Тобто робиться акцент на спрямованості поліцейської діяльності на попередження правопорушень і співпрацю поліції з населенням на основі системи «поліція і народ», що прирівнюється до моделі «взаємодія та партнерство» з урахуванням принципу гендерної рівності та надання рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків у правоохоронних органах [6].

Отже, законодавець визначив наступні основні принципи діяльності Національної поліції [1], які розглянемо детальніше:

1) верховенство права, тобто визнання людини, її прав та свобод найвищими цінностями, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Цей принцип застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

2) дотримання прав і свобод людини, тобто забезпечення дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і сприяє їх реалізації.

Цей принцип передбачає певні обмеження прав і свобод людини на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в

обсязі, необхідному для виконання завдань поліції.

Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинено, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування.

Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу впродовж доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності.

У разі виявлення таких дій поліцейський зобов'язаний повідомити про це орган досудового розслідування, уповноважений на розслідування відповідних злочинів, вчинених поліцейськими.

У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками;

3) законність, тобто дії тільки на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією та законами України, де поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази, а накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України;

4) відкритість і прозорість, тобто діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та за-

конами України. Цей принцип зумовлює постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку. Також поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, а інформацію з обмеженим доступом може оприлюднювати лише у випадках і в порядку, визначених законом.

Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав і свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України;

5) політична нейтральність полягає в тому, що поліція забезпечує захист прав і свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності, є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань. Крім цього, поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях;

6) взаємодія з населенням на засадах партнерства, тобто тісна співпраця та взаємодія з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Цей принцип визначає, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції, оцінка якого проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

7) принцип безперервності полягає в тому, що поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися по допомогу до поліції або поліцейського, а поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань із посиленням на

вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня.

Ураховуючи, що результативність роботи оцінюватиметься рівнем довіри населення, то діяльність поліцейського повинна ґрунтуватися на тих принципах, які створюватимуть і його позитивний імідж, і ефективну діяльність усіх підрозділів Національної поліції. Отже, сучасне трактування принципів поліцейської діяльності повинно сягати за межі сфери їх чинності в рамках правотворчості й правозастосування. У правотворчості вони мають значення як теоретична основа, що визначає зміст правових норм, а у правозастосуванні їх функція обмежується потребою тлумачення норм [7, с. 59]. З цього приводу слід зробити акцент на тому, що принципи діяльності поліції охоплюють об'єктивно сформовані закономірності, традиції, правові норми та етичні правила, які поступово усталилися у сфері поліцейської діяльності й покликані забезпечувати стабільність та ефективність функціонування поліцейського апарату.

Варто наголосити, що процес реформування поліції України, який розпочався ще у 2016 році і продовжений навіть після подій 24 лютого 2022 року, здійснюється за такими напрямками, як: взаємодія з громадою, поліцейський офіцер громади, Українська асоціація представниць правоохоронних органів. Цей процес визначив домінування зовсім нових принципів поліцейської діяльності, які покладені в основу таких функцій поліції, як соціальна та превентивна. Цілком правильно, що закони, які регулюють діяльність поліції, проекти відомчих нормативних актів МВС України обов'язково мають бути гармонізовані з домінуючими суспільними цінностями, та європейськими нормами і стандартами. У свою чергу, ядром сучасної поліцейської парадигми має стати безумовне визнання пріоритету прав і свобод людини та громадянина в публічно-правових відносинах, дотримання професійної етики у відносинах з громадянами. Так, згідно з Європейським кодексом поліцейської етики, прийнятим Радою Європи у 2001 році, головними принципами діяльності поліції в демократичному суспільстві, визначено верховенство права, захист і до-

тримання основних прав і свобод людини з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [8, с. 192].

Отже, курс країни на євроінтеграцію, а також зміни в соціально-економічній і політичній сфері держави визначили нові умови функціонування Національної поліції у напрямку відповідності принципів її діяльності європейським стандартам. Це зумовлює потребу перетворення поліції в державний орган європейського зразка та визначає такі нові принципи, як: надання громадськості якісних адміністративних (поліцейських) послуг; запровадження механізмів унеможливлення використання поліції у політично-партійних, групових чи особистих інтересах; забезпечення створення ефективної системи реагування на злочини та інші правопорушення; створення дієвих механізмів запобігання корупції в діяльності поліції; розробка, з урахуванням міжнародного досвіду, нових внутрішніх та зовнішніх критеріїв оцінювання роботи поліції.

Теоретики виділяють декілька критеріїв класифікації принципів адміністративної діяльності поліції, на які, вважаємо, варто звернути увагу. На думку О.М. Дручик, принципи адміністративної діяльності державного органу, у тому числі і правоохоронного органу, доцільно поділяти на загальні та спеціальні. Загальні принципи, такі як принцип верховенства права, справедливості та гуманізму, законності, гласності, відкритості та об'єктивності. Ці принципи мають фундаментальне значення для закріплення та регулювання поліцейської діяльності, визначення ролі поліції у виконанні правоохоронної функції держави. Категорія спеціальних принципів включає в себе принципи: ефективності, строковості, оперативності та економічності; добросовісності та розсудливості; здійснення контролю за законністю дій поліції; гарантування права особи на державний захист від незаконних дій правоохоронців [9, с. 54].

У свою чергу Шевчук Г. виокремлює три групи принципів діяльності поліції. Так, першу групу становлять конституційно-правові принципи, до яких науковець

відносить: верховенство права, законність, рівність учасників перед законом, недискримінації, презумпції правомірності дій і вимог особи. До другої групи організаційних принципів доцільно віднести такі принципи, як: гласність та відкритість, збереження конфіденційної інформації, пропорційність, розумний термін виконання завдання, оперативність, ефективність. І третю групу складають морально-етичні принципи, до яких належать добросовісність, розсудливість, добросовісність та патріотизм [10, с. 121].

Висновки

Отже, процес реформування системи МВС України повинен здійснюватися на основних принципах, які знайшли своє відображення в положеннях Конституції та законів України, і насамперед в Законі України «Про Національну поліцію», а також принципах, визначених у нормах міжнародного права. Проте принципи поліцейської діяльності не повинні обмежуватись їх застосуванням лише в межах правових норм, а впливати на процес формування ідеології служіння українському народові, іміджу та громадської думки. Тому є необхідність унесенні доповнень до Закону України «Про Національну поліцію» щодо переліку принципів діяльності поліції, окремо визначивши ще й спеціальні принципи діяльності поліції. На нашу думку, до спеціальних слід віднести такі принципи поліцейської діяльності, як: ввічливість, толерантність та повага до особи, солідарність, взаємодопомога, дотримання службової дисципліни, професіоналізм, компетентність, науковість, справедливість, підтримання позитивних традицій.

Література

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. стор. 1970, стаття 379. (в ред. від 02.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

2. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація, місце і роль у правовій системі України. *Правова система Укра-*

їни: історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2008. – Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. С. 689–704.

3. Ткаля О., Шелудько А. Загальні принципи організації та діяльності державного апарату. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 271-276.

4. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.

5. Актуальні проблеми адміністративно-правового регулювання діяльності Національної поліції України: монографія / Гусаров С. М., Салманова О. Ю., Комзюк А. Т., Музичук О. М., Казанчук І. Д. / Міністерство внутрішніх справ України ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків : Факт, 2022. 452 с.

6. Гвоздецький В.Д. Становлення поліцейстики як науки про поліцейське право. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VAUMVS/2010_4/gvozdet.pdf

7. Субота С.І. Довіра населення як критерій оцінювання ефективної діяльності Національної поліції України. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2018. № 31. С. 59-62.

8. Бандурка О. М. Принципи діяльності поліції (міліції) в поліцейському праві сучасних зарубіжних держав. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2009. № 2. С. 191–205.

9. Дручик О.М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2018. 254 с.

10. Шевчук Г. Принципи та завдання Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. № 7. 2019. С. 120-124.

CONCEPT AND CLASSIFICATION OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE

The article provides the terminological meaning of the concept of «principles», «principles of administrative activity», on the basis of which the actual definition of the principles of administrative activity of the National Police is provided. Based on the analysis of the main principles of the National Police of Ukraine, which are defined in the Law of Ukraine «On the National Police», their essence has been clarified and an own classification of the principles of police activity has been provided. It was determined that the principles of the National Police should be understood as a set of guiding, fundamental ideas that determine the essence of the police as a central body of executive power, on the basis of which the functioning (practical activity) of the structural divisions of the National Police of Ukraine is based and carried out.

It is noted that in addition to the basic principles of police activity, special principles of administrative activity of the National Police should be defined. The special principles should include such principles of police activity as: politeness, tolerance and respect for the person, mutual assistance, observance of official discipline, professionalism, competence, science, justice, maintenance of positive traditions. It is indicated that special principles are important for improving the practical component of the activities of the bodies (subdivisions) of the National Police of Ukraine. It is emphasized that the principles of police activity lay the foundations for determining the main tasks and delineating the functions of the National Police, taking into account the conditions of today. A conclusion was made on the expediency of making additions to the Law of Ukraine «On the National Police» regarding the list of principles of police activity.

Key words: *principles, administrative activity, classification, National Police, reforming the law enforcement system.*

СТИМУЛЮВАННЯ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ПОКРАЩЕННЯ ВИКОНАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

МАСЛЕННИКОВА Світлана Антонівна - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9249-7189>

УДК 342.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.14

У статті на підставі аналізу теоретичних концепцій та нормативно-правових засад розглянуто зміст поняття «мотивація» та «стимулювання службової діяльності поліції». Визначено особливості правового забезпечення стимулювання службової діяльності працівників слідчих підрозділів Національної поліції в умовах сьогодення.

Зауважено, що на сьогодні до основних проблем у сфері стимулювання ефективної поліцейської діяльності слідчих варто віднести недостатню увагу до використання матеріальних та нематеріальних форм з боку керівництва Національної поліції, що звужує можливість спонування працівників слідчих підрозділів до більш результативної праці. Вказано, що стимулювання службової діяльності слідчих підрозділів Національної поліції – це система заходів, спрямованих на задоволення матеріальних, соціально-психологічних, особистісних потреб працівника слідчого підрозділу з метою мобілізації його прагнення до дії, потреби у високоєфективній службовій діяльності на підставі самоорганізації та самоуправління.

Визначено форми стимулювання службової діяльності працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, до яких слід віднести: 1) матеріальне стимулювання, яке включає матеріальну винагороду; 2) нематеріальне стимулювання (заохочення, просування по службі, гарантування належного медичного забезпечення, навчання поліцейських (у тому числі і за кордоном) з метою підвищення

їх кваліфікації); 3) змішане стимулювання, яке включає комбіновані (матеріальні й нематеріальні) форми.

У підсумку зазначено, що основою раціонального використання кадрових ресурсів у слідчих підрозділах поліції є розроблення ефективного правового стимулювання службової діяльності працівників слідчих підрозділів. У той же час стимулювання діяльності слідчих – це складний процес, для належної організації якого потрібно враховувати набуті різноманітні мотиваційні підходи, які сприятимуть підвищенню ефективності управління персоналом в органах досудового розслідування та позитивного іміджу поліції загалом.

Ключові слова: *правове регулювання, слідчі підрозділи Національної поліції, проходження служби, стимулювання, мотивація, правоохоронна функція, зміцнення дисципліни і законності.*

Постановка проблеми

Воєнні дії, які відбуваються зараз в Україні, суттєво вплинули на характер діяльності органів Національної поліції. У 2022 році були внесені зміни і доповнення до українського законодавства, яке регулює повноваження працівників органів (підрозділів) Національної поліції. Особливо це стосується правового механізму функціонування органів досудового розслідування, на яких, відповідно до покладено виконання таких важливих завдань як: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та

законних інтересів учасників кримінально-го провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень; 5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення тощо [1].

Зазначимо, що ефективність діяльності слідчих підрозділів Національної поліції залежить від багатьох факторів – правових, матеріально-технічних, соціальних тощо. Не останнє місце серед факторів забезпечення ефективного виконання слідчими підрозділами правоохоронної функції держави займає підготовки кадрів для органів досудового розслідування. У цьому аспекті слід звернути увагу на те, що основним критерієм оцінки ефективності діяльності підрозділів поліції залишається довіра населення. Але варто зауважити, що ступінь довіри до поліції залежить не лише від якості виконання поліцейським своїх службових обов'язків, а складається також із такого важливого показника, як ставлення самих працівників слідчих підрозділів до обраної ними професії, яке, у першу чергу, залежить від фактора належного соціально-правового забезпечення правоохоронців у державі [2, с. 148]. Саме тому в умовах сьогодення проблема стимулювання службової діяльності працівників слідчих підрозділів Національної поліції України займає в комплексі питань ефективного управління персоналом органів поліції одне із ключових місць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання покращення службової діяльності в правоохоронних органах загалом та поліції зокрема займалися такі вітчизняні науковці, як О. М. Бандурка, В. М. Бесчастний, С. М. Гусаров, В. О. Заросило, Є. В. Зозуля, Д. П. Каляянов, І.Д. Казанчук, А. М. Клочко, М. В. Ковалів, О. М. Музичук, В. Л. Ортинський, О. І. Остапенко, В. П. Петков та ін. Проте наукові праці, присвячені проблемам правового стимулювання службової діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України в умовах сьогодення, не мають комплексності, а тому

є потреба у проведенні більш глибоких наукових досліджень цієї проблематики.

Метою статті є термінологічне визначення поняття «стимулювання службової діяльності» та окреслення напрямків удосконалення правового забезпечення стимулювання службової діяльності працівників слідчих підрозділів Національної поліції в умовах воєнного стану в країні. Адже створення ефективної системи стимулювання праці слідчих є основною умовою покращення поліцейської діяльності в цілому.

Виклад основного матеріалу

У сучасній правовій науці не існує однозначного визначення дефініції «стимулювання службової діяльності поліцейських». У наукових працях з теорії управління персоналом правоохоронних органів вказано, що стимулювання є складовою мотивації трудової діяльності, тобто своєрідним результатом узгодження внутрішніх мотивів людини і зовнішніх стимулів трудової діяльності. Через спонування працівника за допомогою внутрішньоособистісних і зовнішніх факторів – стимулів – досягається покращення певної діяльності, спрямованої на досягнення загальних цілей державного органу чи установи [3, с. 29]. Як правильно стверджує О.П. Дяків, вплив мотивації на поведінку людини від багатьох факторів, які безпосередньо пов'язані зі стимулом. Стимул – це набір благ, цінностей, які здатні задовольнити потреби за умови певних дій. Жодна система управління не може добре функціонувати, якщо не буде розроблено ефективної моделі мотивації через впровадження стимулів, що спонукає колектив та кожного працівника до досягнення загальних цілей. Саме стимулювання є основною людської активності, формуючи усвідомлене спонування [4, с. 152-153]. Отже, сутність мотивації полягає в розробці такої системи стимулювання, яка забезпечила найвищий ступінь продуктивності, зацікавленість працівника в результативній і високопродуктивній праці.

У сфері державної служби стимулювання, на думку Н.Т. Гончарука та Артеменко Н.Ф., виступає особливим механізмом го-

товності держслужбовця до покращення своєї трудової (службової) діяльності. Воно визначається як внутрішньою позицією людини (інтереси, бажання, позитивне ставлення до обраної професії), так і зовнішніми факторами, які сприяють результативності професійної діяльності. Сукупність таких стимулів і їхніх похідних формує мотивацію працівника, якою він керується під час здійснення певної діяльності, що орієнтує її на досягнення певних цілей [5, с. 49].

Не секрет, що служба в слідчих підрозділах Національної поліції пов'язана зі складними умовами праці і часто є понаднормовою. Тому мотиваційну структуру спонукань до служби в органах досудового розслідування слід аналізувати в контексті загальноновизнаних теорій мотивації. З позиції Савченко Г. О., Зубрицької Т. П. та Татарецької М. С. при реалізації і формуванні мотивів необхідно враховувати три складові: зусилля, організаційні цілі й індивідуальні потреби [6, с. 96]. Тобто задля здійснення мотиваційних заходів та обрання ефективних стимулів необхідно визначити потреби (фізіологічне або психологічне сприйняття людиною потреби в чому-небудь) працівників і очікувану ними винагороду.

У свою чергу, Венедиктов С. В. вважає, що основними рушійними силами стимулювання службової діяльності в правоохоронних органах є біологічні і соціальні фактори [7, с. 102]. Якщо біологічні втілюються матеріальними та фізіологічними потребами, то соціальні – матеріальними та духовними. На думку науковців, матеріальні потреби варто вважати базовими (в їжі, одязі, предметах побуту, житлі). Духовні потреби полягають у вимогах до освіти, підвищення кваліфікації, творчості, розвитку науки тощо. Соціальні потреби виражаються в намірах спілкування, соціальному визнанні, служінні суспільству, медичному обслуговуванні, вільному часі, гідних умовах праці та навчання, а також відпочинку [7, с. 103]. І саме сукупність усіх перелічених потреб, на нашу думку, скеровує поведінку працівника поліції та стимулює його до продуктивної службової діяльності. Відповідно, основна мета процесу стимулювання в слідчих підрозділах Національної поліції – це отримання

максимального результату від використання кадрових ресурсів, що дає змогу підвищити загальну ефективність службової діяльності слідчих при виконанні ними правоохоронної функції держави.

У свою чергу, враховуючи різні думки та погляди, можна визначити, що стимулювання службової діяльності слідчих підрозділів Національної поліції – це система заходів, спрямованих на задоволення матеріальних, соціально-психологічних, особистісних потреб працівника з метою мобілізації його прагнення до дії, потреби у високоефективній праці на підставі самоорганізації і самоуправління. При цьому до цілей і стимулів належить сукупність чинників, що стимулюють поліцейського до діяльності. Зокрема, це альтруїстичні наміри, заробітна плата, премії тощо. Також стимули – це ті фактори, що безпосередньо впливають на зміст праці, задоволення характером діяльності, відчуття поваги до виконуваного обов'язку, можливість кар'єрного зростання тощо [8, с. 147-148].

На думку І. В. Вареник та А. І. Кантур, мотиваційні методи через використання стимулів варто класифікувати за видами потреб та спрямованістю стимулів [9, с. 392]:

– залежно від стимулів виділяються правові, економічні та неекономічні методи, що поділяються на організаційні (перспектива просування по службовій ланці (кар'єрний зріст)) та морально-психологічні (похвала, підтримка, осуд, визнання заслуг, повага і довіра). Складовими правових та економічних методів є: матеріальне забезпечення, премії, грошові винагороди;

– залежно від спрямованості дій працівників розглядаються: методи позитивного підкріплення (заохочуються дії, що мають позитивну спрямованість); негативного підкріплення (заохочується відсутність дій з негативною спрямованістю); гасіння дій (відсутність підкріплення негативних і позитивних дій); покарання (припинення негативних дій).

Звісно, найдієвішою складовою системи стимулювання персоналу поліції з усіх наведених вважається власне матеріальне заохочення. Між тим широке використання всіх вказаних заходів стимулювання на практиці

може служити підвищенню ефективності діяльності поліції в сучасних умовах.

На сьогодні до основних проблем у сфері стимулювання ефективної поліцейської діяльності слідчих варто віднести недостатню увагу до використання матеріальних та нематеріальних форм з боку керівництва Національної поліції, що звучує можливість спонукання працівників слідчих підрозділів до більш результативної праці. Як правило, керівники використовують систему стимулів, які мають короткочасний вплив на особовий склад підрозділу поліції і забезпечують нетривалий ефект. Загалом, для побудови ефективної системи насамперед нематеріальної мотивації окремого працівника керівнику слідчого підрозділу поліції спочатку важливо встановити, яку роль у самооцінці і прийнятті працівником рішення відіграє сприйняття його колективом. Від цього буде залежати складність його мотивації. Роль оточення (стосунків працівника з колегами в колективі) у прийнятті працівником рішення буде визначатися типом його референції – це співвідношення пріоритетності власної та чужої думки при прийнятті рішень і самооцінці людини [10, с. 42]. Якщо у працівника склалися гарні стосунки з керівником та колегами в колективі, то він буде більш схильним до ефективного виконання покладених на нього завдань. Він працюватиме за інструкціями, потребуватиме схвалення його роботи з боку керівника та колег.

М. Гурковський та С. Єсімов при дослідженні правового стимулювання службової діяльності в Національній поліції виділили такі його принципи: принцип доцільності, що полягає в тому, що будь-який стимул (позитивний або негативний) повинен спонукати до поведінки, спрямованої на досягнення чітко встановлених цілей; принцип відчутності (значущості) правового стимулу для поліцейського; принцип оперативності, який означає, що між виникненням підстави для стимулювання та застосуванням стимулу повинен пройти невеликий період; принцип індивідуалізації, що проявляється в урахуванні індивідуальних особливостей адресатів стимулювання; принцип справедливості; принцип диференціації, що

знаходить прояв у правовому закріпленні різноманітних стимулів для забезпечення прийняття різних варіантів управлінських рішень; принцип гласності, що означає доступність для адресатів інформації як про чинну систему правового стимулювання, так і про практику застосування правових стимулів; принцип ефективного поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів; принцип визначеності передбачає наявність чітких відповідей на питання: хто, за яку поведінку, у якому розмірі і в якому порядку повинен бути заохочений або покараний [11].

Найбільшої ефективності органи Національної поліції України зможуть досягнути в умовах комплексного підходу до вибору і використання як матеріальних, так і нематеріальних стимулів. Досягнення бажаних результатів праці персоналу на підставі комплексного підходу до її організації можливе лише за умови врахування потреб персоналу.

Отже спираючись на позицію Казанчук І.Д., форми стимулювання діяльності працівників слідчих підрозділів Національної поліції України можна умовно поділити на три основні групи [2, с. 159-162]:

1. Матеріальне стимулювання, яке включає матеріальну винагороду, що розглядається як базова складова системи стимулювання і стосується належних умов праці та гідної її оплати. У контексті служби в поліції ця складова передбачає наявність соціальних гарантій грошового забезпечення поліцейського (заробітна плата).

Відповідно до ст. 94 Закону України «Про Національну поліцію» [12] та Постанови Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції» від 11.11.2015 № 988 поліцейські отримують грошове забезпечення, розмір якого визначається залежно від посади, спеціального звання, строку служби в поліції, інтенсивності та умов служби, кваліфікації, наявності наукового ступеня або вченого звання [13]. Порядок виплати грошового забезпечення визначає Міністр внутрішніх справ. Також грошове забезпечення поліцейських індексується відповідно до закону.

Іншою складовою матеріального стимулювання є преміювання працівника слідчого підрозділу поліції. Як система винагород, преміювання включає надбавки, премії, додаткові виплати. При розробленні системи мотивації через преміювання працівника варто враховувати такі фактори, як: досвід роботи в практичних підрозділах поліції, професіоналізм, наявні знання та отримані уміння і навички, які сприятимуть становленню поліцейського як високо кваліфікованого професіонала, ступінь персональної відповідальності при виконанні службових обов'язків, а також відданість професії поліцейського та важливій справі, відсутність порушень службової дисципліни, самостійність у прийнятті рішень та швидка їх реалізація в складних ситуаціях, оцінка діяльності слідчого з боку громадськості.

2. Нематеріальне стимулювання, яке включає класичні форми стимулювання працівників поліції без матеріального винагородження. Це – заохочення (отримання нагород, просування по службі); гарантування належного медичного забезпечення; впровадження державних програм загального та спеціального навчання поліцейських (у тому числі і за кордоном) з метою підвищення їх професіоналізму та кваліфікації, обміну досвідом.

Насамперед заохочення є тим основним засобом підтримання службової дисципліни, що полягає у відзначенні особи за успішне виконання нею обов'язків, а також за інші заслуги перед державою. На сьогодні порядок заохочення поліцейських визначений у Законі України «Про Національну поліцію» [12], Дисциплінарному статуті Національної поліції України [14], та Положенні про заохочення в Національній поліції України, затверджене Наказом МВС України від 25.04.2019 № 317 [15].

Заохочення застосовуються з огляду на сукупну оцінку професійних якостей особи, результатів службової діяльності, ступеня службової активності, ініціативності та стану дотримання службової дисципліни на підставі нагородного листа (подання) про заохочення. При цьому звертається увага на відповідність заохочення досягненням особи.

Окрім заохочень до працівників поліції можуть застосовуватись і дисциплінарні стягнення, які теж можна в деякій мірі вважати стимулом належного виконання ними своїх службових обов'язків.¹ Так, службове розслідування в органах Національної поліції виступає, з одного боку, у ролі важливого елементу механізму дотримання поліцейськими службової дисципліни, а з іншого – правовим засобом стимулювання службової діяльності працівника поліції. У цьому аспекті М. Каменєв до напрямків покращення службової діяльності в правоохоронних органах відносить такі: підвищення якості професійного відбору кандидатів на службу в органи поліції; своєчасне доведення до відома працівників офіційної інформації про порушників службової дисципліни й законності, вжиті до них заходи; матеріальне та моральне стимулювання працівників поліції, які протягом року не притягувались до дисциплінарної відповідальності [16, с. 114].

Отже, з одного боку, стимулювання – це засіб дотримання слідчими у своїй службовій діяльності правил етичної поведінки, а з іншого – виступають дієвим профілактичним інструментом запобігання корупційним діянням, засобом зміцнення законності і дисципліни, що є важливим для посилення інституту відповідальності поліцейських у цілому. Відповідно, через стимули формується позитивний імідж Національної поліції у суспільстві в цілому.

3. Змішане стимулювання службової діяльності поліцейських слідчих підрозділів передбачає комбіновані (матеріальні й нематеріальні) форми стимулювання та компенсації, як додаткові стимули. Так, однією із головних умов для ефективної роботи та досягнення позитивних результатів в службовій діяльності поліції є оновлення матеріально-технічної бази поліції, поліпшення матеріального стану та побутово-житлових умов поліцейських.

Різноманітні прийоми спонукання працівників поліції (пенсійні і страхові виплати, покращення житлових умов) спрямовані

¹ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 22.10.2021).

на стимулювання активної роботи слідчих, бажання довго працювати у лавах Національної поліції в майбутньому, та укріплення авторитету поліції в суспільстві. У цьому аспекті важливості набувають компенсації працівникові на реальні й передбачувані затрати, пов'язані з переміщенням на нові посади в інші регіони країни (транспорт, оренда житла, харчування), а також надання соціальних виплат та пільг (на навчання дітей, на лікування та оздоровлення).

Висновки

Підбиваючи підсумки дослідження, слід констатувати, що основою раціонального використання кадрових ресурсів у слідчих підрозділах поліції є розроблення ефективного правового стимулювання службової діяльності їх працівників. У той же час стимулювання діяльності слідчих – це складний процес, для належної організації якого потрібно враховувати набуті різноманітні мотиваційні підходи, які сприятимуть підвищенню ефективності управління персоналом в органах досудового розслідування, покращення іміджу професії слідчого та органів Національної поліції у цілому.

Література.

1. Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. (в ред. від 17.07.2020). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>

2. Актуальні проблеми адміністративно-правового регулювання діяльності Національної поліції України: монографія / Гусаров С. М., Салманова О. Ю., Комзюк А. Т., Музичук О. М., Казанчук І. Д. / Міністерство внутрішніх справ України ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків : Факт, 2022. 452 с.

3. Управління персоналом : підруч. / В. М. Данюк, А. М. Колот, Г. С. Суков [та ін.] ; за заг. та наук. ред. к.е.н., проф. В. М. Данюка. К. : КНЕУ; Краматорськ : НКМЗ, 2014. 672 с.

4. Дяків О. П., Островерхов В. М. Управління персоналом : навчально-мето-

дичний посібник (видання друге, переробл. і доповнено). Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 288 с.

5. Гончарук Н. Т., Артеменко Н. Ф. Мотивація персоналу у сфері державної служби України: проблеми та перспективи. *Аспекти публічного управління*. 2013. № 2 (2). С. 48-54.

6. Управління розвитком персоналу: Навчальний посібник/ Т. П. Збрицька, Г. О. Савченко, М. С. Татаревська. За заг. ред. М.С. Татаревської. Одеса: Атлант, 2015. 427 с.

7. Венедиктов С. В. Професійна мотивація як передумова стимулювання та підвищення активності в службово-трудовах відносинах працівників ОВС. *Право і безпека*. 2010. №3. С. 101–106.

8. Литвин В. В. Основні чинники професійної мотивації майбутнього поліцейського. *Ўридична психологія*. 2017. № 2 (21). С. 145-155.

9. Вареник І. В., Кантур А. І. Ефективні методи мотивації і стимулювання персоналу. *Молодий вчений*. 2017. №6 (46). С. 391–396.

10. Савченко В. А. Атестація персоналу та формування резерву керівників як чинники ефективного використання людських ресурсів. *Соціально-трудова відносина: теорія і практика* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; Ін-т соц.-труд. відносин ; редкол.: А. М. Колот (голова) [та ін.]. К. : КНЕУ, 2016. Вип. 2. С. 39–47.

11. Гурковський М.П., Єсімов С.С. Принципи правового стимулювання службової діяльності в Національній поліції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 129-139.

12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. стор. 1970, стаття 379. (в ред. від 02.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

13. Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції : постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 988. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248668490>.

14. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>

15. Про заохочення в Національній поліції України : наказ МВС України від 25.04.2019 № 317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-19#Text>

16. Каменєв М. Системні проблеми, що перешкоджають ефективній діяльності поліції. *Права людини в діяльності української поліції – 2017*. Аналітичний звіт / За заг. ред. Крапивіна Є. О. К. : Софія-А, 2018. 244 с.

**STIMULATING THE SERVICE
ACTIVITY OF EMPLOYEES OF THE
INVESTIGATIVE UNITS OF THE
NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS
AN IMPORTANT CONDITION FOR
IMPROVING THE PERFORMANCE OF
THE LAW ENFORCEMENT FUNCTION
OF THE STATE**

In the article, based on the analysis of theoretical concepts and legal frameworks, the content of the concept of “motivation” and “stimulation of police official activity” is considered. The specifics of the legal support for the stimulation of the official activity of the employees of the investigative units of the National Police in today’s conditions have been determined.

It was noted that today, the main problems in the field of stimulating effective police activity of investigators include insufficient attention to the use of material and non-material forms by the leadership of the National Police, which narrows the possibility of encouraging employees of investigative units to work more effectively. It is indicated that the stimulation of the official activity of the investigative units

of the National Police is a system of measures aimed at meeting the material, social-psychological, and personal needs of the employee of the investigative unit in order to mobilize his desire for action, the need for highly effective official activity based on self-organization and self-management.

Forms of incentives for the official activity of employees of the investigative units of the National Police of Ukraine have been determined, which should include: 1) material incentives, which include material remuneration; 2) non-material stimulation (encouragement, promotion, guarantee of proper medical care, training of police officers (including abroad) in order to improve their qualifications); 3) mixed stimulation, which includes combined (material and immaterial) forms.

In conclusion, it is stated that the basis of the rational use of human resources in the investigative units of the police is the development of effective legal incentives for the official activities of the employees of the investigative units. At the same time, stimulating the activity of investigators is a complex process, for the proper organization of which it is necessary to take into account acquired various motivational approaches, which will contribute to increasing the efficiency of personnel management in pre-trial investigation bodies and a positive image of the police in general.

Key words: legal regulation, investigative units of the National Police, completion of service, stimulation, motivation, law enforcement function, professionalism, strengthening of legality.

ФОРМИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПЕРЕДБАЧЕНІ Ч. 4 СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ, ЯК ПРЕДИКАТНІ ЗЛОЧИНИ, ЩО ПЕРЕДУЮТЬ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

**КНИЖЕНКО Оксана Олександрівна - доктор юридичних наук, професор,
ORCID: 0000-0001-9252-7464**

**КЛИМЕНКО Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0009-0004-2629-2133**

**ЗВОНАРЬОВ Олег Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент
УДК 343.375**

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.15

У статті висвітлено та вирішено питання щодо віднесення до категорії предикатних злочинів до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, окремі форми колабораційної діяльності, передбачені ч. 4 ст. 111-1 КК України, а саме: передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора. Незважаючи на те, що наразі слідчо-судова практика з кримінально-правової оцінки відповідних форм цього кримінального правопорушення є доволі усталеною, питання визнання їх як злочинів, предикатних до кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, ще не вирішено.

Зокрема, автором проаналізовано зміст вказаних вище форм колабораційної діяльності, у тому числі наведено конкретний практичний приклад з обставин, встановлених у ході судового розгляду матеріалів судової справи. Головною метою в переважній більшості випадків вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, може бути отримання вигоди внаслідок передачі представникам держави-агресора чи окупаційної адміністра-

ції матеріальних ресурсів чи провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Враховуючи отримані висновки, а також висновки Верховного Суду України, викладені у постанові Пленуму від 15 квітня 2005 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», доведено, що майно, отримане внаслідок передачі матеріальних ресурсів представникам держави-агресора чи окупаційної адміністрації, а також ведення господарської діяльності з ними, може бути визнане як таке, що одержане злочинним шляхом.

Ключові слова: колабораційна діяльність; предикатний злочин; легалізація (відмивання) майна, отриманого злочинним шляхом; передача матеріальних ресурсів; господарська діяльність у взаємодії з державою-агресором.

Постановка проблеми

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 року № 2108-IX чинний Кримінальний кодекс України доповнено

статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Зокрема, зазначеними змінами впроваджено кримінальну відповідальність за низку діянь, які, власне, й утворюють зміст колабораційної діяльності. Автори практичного порадики з кримінально-правової оцінки злочинної колаборації в умовах збройної агресії виділили наступні види злочинної колаборації, спрямовані на матеріальну та господарську взаємодію з окупаційною владою, впровадженою державою-агресором на захоплених територіях, і підтримку її збройних формувань:

– передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, утвореним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України);

– добровільне провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України);

– добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 2 ст. 111-2 КК України) [1, с. 29].

Означені форми колабораційної діяльності мають бути розглянуті з позиції їх економічного характеру, з урахуванням кримінально-правової оцінки не тільки взаємодії з представниками держави-агресора чи окупаційної адміністрації, а й з позиції використання коштів, одержаних внаслідок такої злочинної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання кримінально-правової оцінки злочинної колаборації взагалі та колабораційної діяльності, зокрема, у своїх наукових працях висвітлювали такі фахівці, як О. І. Букреєв, О. О. Буряк, О. В. Зайцев, Д. О. Олейніков, М. А. Рубашенко, М. В. Членов, І. В. Яковюк та ін. Що ж стосується питань легалізації (відмивання) май-

на, одержаного злочинним шляхом, то їх у своїй працях досліджували А. В. Айдиняня, П. П. Андрушко, А. С. Беніцький, М. В. Бондарєва, М. В. Гладковський, В. Л. Гончарук, О. О. Дудоров, І. Є. Мезенцева, Р. М. Міловідов, Ю. Г. Старовойтова, Т. М. Тертиченко, Г. О. Усатий та багато інших.

Разом з цим тема належності окремих форм колабораційної діяльності до предикатних злочинів у контексті ст. 209 КК України ще не була темою окремого дослідження, що й обумовлює його актуальність.

Метою статті є вирішення науково-практичного питання щодо належності форм колабораційної діяльності, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК України, до предикатних злочинів у контексті ст. 209 КК України.

Виклад основного матеріалу

У Пояснювальній записці до проекту Закону України від 3 березня 2022 року № 2108-IX про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) [2] вказується, що колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України, тому повинен нести за собою відповідальність, встановлену законом. Крім того, постконфліктне врегулювання неможливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму, що можливо вирішити тільки законом.

Необхідно також звернути увагу, що після запровадження воєнного стану законодавцем було удосконалено нормативну базу, що регламентує особливості протидії злочинності в умовах воєнного стану, а також запроваджено процесуальні зміни, необхідні для реалізації норм матеріального права [3, с. 72].

Незважаючи на те, що кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність впроваджено майже півтора року тому, і наразі слідчо-судова практика з кримінально-правової оцінки відповідних форм цього

кримінального правопорушення є доволі усталеною, усе ж окремі дискусійні питання можуть виникати до сих пір, обумовлюючи необхідність їх наукового вирішення.

Враховуючи обсяг обраної теми, розглянемо суть та зміст форм об'єктивної сторони колабораційної діяльності, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК України. Так, О. О. Буряк, О. І. Букреєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов пропонують під передачею матеріальних ресурсів розуміти надання наявних у суб'єкта матеріальних ресурсів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора [4, с. 35].

На думку зазначених вище авторів, у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України матеріальні ресурси – це предмети матеріального світу, відповідні приміщення та будівлі, матеріальні чи інші послуги, енергоресурси, обладнання, устаткування, техніка і т.п., необхідні для вирішення матеріальних потреб незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створених на тимчасово окупованій території, та/або збройних чи воєнізованих формувань держави-агресора [4, с. 35].

Звісно, що передача матеріальних ресурсів може бути як безоплатною, так і такою, що здійснюється на договірних засадах, а суб'єкт (громадянин України), який передає представникам держави-агресора або окупаційної адміністрації матеріальні ресурси, може отримувати за таку передачу від останніх майно, активи або готівкові кошти.

Відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Вона може здійснюватися для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку і є підприємництвом, а також може здійснюватися і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Що ж стосується провадження господарської діяльності в контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України, то зазначені вище автори визна-

чаються її як добровільну, за власною волею діяльність громадянина України (особисто або через створену ним господарську організацію), що провадиться у взаємодії з державою-агресором і яка пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу. Така господарська діяльність визнається одним із видів колабораційної діяльності, оскільки здійснюється у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора [4, с. 44].

Таким чином, якщо враховувати сутність вказаних вище форм колабораційної діяльності, то метою в переважній більшості випадків може бути отримання вигоди внаслідок передачі представникам держави-агресора чи окупаційної адміністрації матеріальних ресурсів чи провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Як приклад провадження господарської діяльності із забороненим суб'єктом можна навести обставини, встановлені Дніпровським районним судом м. Києва у судовому провадженні № 1-кп/755/1467/23. Так, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, перебуваючи на тимчасово окупованій території України у м. Феодосія, здійснив провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором та незаконними органами влади, а саме – так званою «федеральною казенною установою «Центр господарського та сервісного забезпечення Міністерства внутрішніх справ рф по Республіці Крим», створеними на тимчасово окупованій території. Обвинувачений, будучи засновником та перебуваючи на посаді директора ТОВ «Кедр», маючи право діяти від імені юридичної особи, здійснив послуги з передачі у власність пального (бензину автомобільної марки АІ-95, АІ-92, дизельного пального в талонах та паливних картах) «ФКУ «ЦХИСО МВД по

Республіке Крим» в рамках державних потреб і оборонного замовлення федеральної установи рф до 31.12.2024 року на загальну суму 126 509 198 російських рублів, що підтверджується наявністю інформації, викладеної «официальным сайтом единой информационной системы в сфере закупок в информационной-телекоммуникационной сети интернет предназначенной для обеспечения свободного доступа к полной и достоверной информации о контрактной системе закупок и закупках товаров, работ, услуг отдельными видами юридических лиц, а так же для формирования, обработки и хранения такой информации. Порядок размещения информации на Официальном ЕИС и её содержание регламентируется Федеральным законом от 05.04.2013 № 44-ФЗ «О контрактной системе в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд» и федеральным законом рф від 18.07.2011 № 223-ФЗ «О закупках товаров, работ, услуг отдельными видами юридических лиц», а так же существующими подзаконными актами (<http://zakurki.gov.ru>)», чим довів свій злочинний умисел, направлений на провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, до кінця [5].

Враховуючи, що кошти чи майно, отримані внаслідок передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, вважатимуться незаконно набутими, така ситуація обумовить подальші дії суб'єктів, спрямовані на їх легалізацію (відмивання). Означена позиція порушує принципове питання, чи є названі форми колабораційної діяльності предикатними злочинами в контексті ст. 209 КК України.

Узагальнивши наукові погляди та слідчу практику, О. В. Халін визначив легалізацію (відмивання) як кримінальне правопорушення, що вчиняється фізичними та юридичними особами, з використанням злочинного (корупційного) механізму надання статусу законного походження активам (коштам, нерухомості, цінним паперам), усвідомлено набутих злочинним шляхом з метою приховання предикатного злочину й набуття правових підстав для володіння, користування та розпорядження вказаними активами [6, с. 18].

Надалі розглянемо характеристики предикатного злочину. Так, окремі науковці вважають, що ст. 209 КК України, викладена у редакції Закону від 6 грудня 2019 р., взагалі не передбачає наявності такого обов'язкового раніше компоненту легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, як предикатний злочин. Стверджується, що злочинний характер походження майна «переводиться» у власності основного діяння, а друге діяння (вчинений раніше предикатний злочин, наявність якого передбачалась попередньою редакцією ст. 209 КК України), виключене з нової редакції ст. 209 КК України і не входить до змісту зміненого механізму легалізації (відмивання) [7, с. 74–75]. Означену точку зору обґрунтовано не поділяє О. О. Дудоров, зазначаючи, що зміна описання ознак предикатного діяння, здійснена на підставі Закону від 6 грудня 2019 р. (зокрема, виключення з ч. 1 примітки ст. 209 КК України визначення поняття суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів) не означає того, що при кваліфікації вчиненого як відмивання на сьогодні не потрібно встановлювати факт вчинення предикатного діяння, а отже, що нібито слід нівелювати його роль у механізмі легалізації як вторинного злочину. У юридичній літературі при з'ясуванні співвідношення вторинної злочинної діяльності і причетності до злочину вказується з-поміж іншого на те, що для будь-якого вторинного злочину необхідна наявність основного (первинного) злочину; вторинний злочин носить самостійний характер

і завжди може бути вчинений уже після основного делікту [8, с. 343].

Згідно з абз. 2 п. 1 Сорока рекомендацій FATF «країни повинні застосовувати поняття злочину «відмивання грошей» до всіх серйозних злочинів з метою охоплення якомога ширшого спектра предикатних злочинів. Предикатні злочини можуть описуватися шляхом посилання на всі злочини чи на поріг, пов'язаний з категорією серйозних злочинів або з таким видом покарання, як ув'язнення, встановлене за предикатний злочин, чи на перелік предикатних злочинів, або шляхом поєднання цих підходів» [9, с. 4–5]. Відповідно до вимог Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, «предикатний злочин» означає будь-який кримінальний злочин, у результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину [10]. За вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, передбачено покарання у виді штрафу до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна, що, відповідно до ч. 4 ст. 18 КК України, дає підстави віднести його до категорії нетяжких злочинів.

Відповідно до висновків Верховного Суду України, викладених у постанові Пленуму від 15 квітня 2005 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», передбачено перелік випадків, коли кошти чи майно не слід визнавати такими, що були одержані злочинним шляхом. До них відносяться:

а) товари, контрабандно ввезені в Україну, водночас дохід, одержаний у результаті легалізації (наприклад, у вигляді отримання плати за контрабанду товарів), може визнаватись предметом цього злочину;

б) кошти або інше майно, одержані внаслідок здійснення службовою особою всупереч установленому порядку операцій з акти-

вами, що перебувають у податковій заставі і в подальшому використовуються суб'єктом господарювання – юридичною особою під час здійснення господарської діяльності;

в) кошти (незалежно від їх розміру), одержані як субсидії, субвенції, дотації чи кредити внаслідок надання неправдивої інформації суб'єктами, зазначеними в диспозиції ч. 1 ст. 222 КК України;

г) кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [11].

Наведене вище свідчить про те, що майно, одержане унаслідок вчинення будь-якої з форм колабораційної діяльності, передбаченої ч. 4 ст. 111-1 КК України, не відноситься до коштів чи майна, які не слід визнавати такими, що були одержані злочинним шляхом.

Також на користь віднесення окремих форм колабораційної діяльності, передбачених у ч. 4 ст. 111-1 КК України, до злочинів, що є предикатними до кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, наведено позицію В. Л. Гончарука, який у цьому контексті згадує кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (Розділ I КК України), зокрема: «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» (ст. 110-2 КК України) [12, с. 110].

Висновок

Враховуючи викладене вище, можна вважати, що кошти або майно, отримані в результаті вчинення окремих форм колабораційної діяльності, не підпадають під ознаки тих, які не слід визнавати такими, що були одержані злочинним шляхом, що вказує на можливість визнання таких коштів або майна набутими злочинним шляхом, а також за наявності наступних подальших дій, зазначених у диспозиції ст. 209 КК України, предметом кримінального правопорушення, передбаченого вказаною статтею.

У свою ж чергу, злочин, передбачений ч. 4 ст. 111-1 КК України, тобто колабораційна діяльність у формі 1) передачі мате-

ріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або 2) провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, має вважатись предикатним злочином, що передує легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Означені висновки мають враховуватись у ході кримінально-правової оцінки суб'єктів злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, у разі, якщо внаслідок вчинення вказаного злочину ними отримуються майно чи грошові кошти від представників держави-агресора чи окупаційної адміністрації рф.

Література

1. Олейніков Д. О., Швець А. З., Букреєв О. І., Червяков О. В. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування. Київ: Алерта, 2023. 312 с.

2. Пояснювальна записки до проекту до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/559222>.

3. Луценко Ю. В., Денисенко М. М. Протидія злочинності в умовах воєнного стану: теоретико-правові проблеми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3(44). С. 70–75.

4. Буряк О. О., Букреєв О. І., Олейніков Д. О., Членов М. В. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації: практич. Порадник. Харків: Право, 2022. 98 с.

5. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 09.10 2023 року у справі № 1-кп/755/1467/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114155561>.

6. Халін О. В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочин-

ним шляхом: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 244 с.

7. Берзін П. С., Волинець Р. А., Берзіна А. Б. Про можливість застосування ст. 209 Кримінального кодексу України в редакції від 16 січня 2003 року після набрання чинності нової редакції цієї статті від 06 грудня 2019 року. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 75(2). С. 72–82.

8. Дудоров О. О. Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом: порівняльний аналіз положень чинного і перспективного кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 341–348.

9. Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). *Урядовий кур'єр*. 2003. № 179. 25 верес.

10. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року. *Офіційний Вісник України*. 1998. № 13. Ст. 304.

11. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05>.

12. Гончарук В. С. Види предикатних злочинів у вітчизняному кримінальному законодавстві. *Наше право*. 2020. № 3. С. 105–115.

FORMS OF COLLABORATIVE ACTIVITIES PROVIDED FOR IN PART 4 OF ART. 111-1 CRIMINAL CODE OF UKRAINE AS PREDICATE CRIMES PRECEDING LEGALIZATION (LAUNDERING) OF INCOME OBTAINED BY CRIMINAL WAYS

The article highlights and resolves the issue of assigning to the category of predicate crimes for the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, certain forms of collaborative activity, provided for in Part 4 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine,

namely: the transfer of material resources to illegal armed or paramilitary formations created on the temporarily occupied territory, and/or armed or paramilitary formations of the aggressor state, and/or conducting economic activities in cooperation with the aggressor state, illegal bodies authorities created in the temporarily occupied territory, including the occupation administration of the aggressor state. Despite the fact that currently the investigative and judicial practice of criminal-legal assessment of the relevant forms of this criminal offense is quite established, the issue of recognizing them as crimes predicated on the criminal offense provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine, not yet resolved.

In particular, the author analyzed the content of the above-mentioned forms of collaborative activity, including a specific practical example from the circumstances established during the judicial review of the court case materials. The main purpose in the vast majority of cases of committing the crime provided for in Part 4 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, may be the receipt of a benefit as a result of the transfer of material

resources to representatives of the aggressor state or the occupation administration or the conduct of economic activities in cooperation with the aggressor state, illegal authorities created in the temporarily occupied territory, including the occupation administration of the aggressor state.

Taking into account the conclusions received, as well as the conclusions of the Supreme Court of Ukraine, set out in the resolution of the Plenum of April 15, 2005 No. 5 «On the practice of courts applying the legislation on criminal liability for the legalization (laundering) of proceeds obtained through criminal means», it is proved that the property obtained as a result of the transfer of material resources to representatives of the aggressor state or the occupying administration, as well as conducting economic activities with them, may be recognized as having been obtained by criminal ways.

Keywords: *collaborative activity; predicate crime; legalization (laundering) of property obtained through criminal ways; transfer of material resources; economic activity in interaction with the aggressor state*

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

ДЕРЖАЛЮК Олександр Миколайович - кандидат юридичних наук,
головний консультант Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД)
<https://orcid.org/0009-0002-9123-8526>
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.16

Стаття присвячена теоретичним та прикладним питанням інформаційно-аналітичної діяльності антикорупційних органів влади в Україні. У рамках дослідження розкритий зміст основних понять інформаційно-аналітичної діяльності, як одного з елементів організації роботи спеціально уповноважених суб'єктів запобігання і протидії корупції в Україні. Визначені основні цілі і завдання вказаної діяльності, а також значення її проведення для прийняття управлінських рішень суб'єктами антикорупційної політики в Україні.

За підсумками дослідження зроблений загальний висновок про те, що інформаційно-аналітична діяльність антикорупційних органів влади в Україні найчастіше здійснюється у вигляді інформаційно-пошукової роботи, спрямованої на підтримку оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів, або у вигляді аналітичної роботи спрямованої на підтримку ухвалення уповноваженими суб'єктами інтегрованих рішень стратегічного і концептуального характеру у сфері протидії корупції, а також з метою координації діяльності антикорупційних органів.

Встановлено, що аналітична діяльність є безперервним процесом, який пронизує всі напрямки діяльності антикорупційних органів влади в Україні, залишаючись при цьому окремим напрямком роботи. Провідну роль у інформаційно-аналітичному забезпеченні антикорупційних органів влади відіграють спеціалізовані аналітичні відділи вказаних органів.

Відзначено, що рівень реалізації аналітичних рекомендацій антикорупційними органами ще не у всьому є цілком задовільним, а галузь знань у цій сфері ще не набула належного наукового опрацювання у вітчизняному правознавстві.

Ключові слова: корупція; боротьба з корупцією; антикорупційні органи; спеціалізовані антикорупційні органи; аналітична діяльність; інформаційні технології; кримінальний аналіз; оперативний аналіз; стратегічний аналіз.

Метою статті є дослідження особливостей проведення інформаційно-аналітичної роботи антикорупційними органами влади в Україні, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо шляхів її удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукові і прикладні аспекти інформаційно-аналітичної діяльності правоохоронних органів влади протягом останніх років неодноразово ставали предметом наукового інтересу багатьох правознавців, серед яких можна виокремити наукові роботи О.Ю. Бусола, О.В. Калиновського, О.В. Ковальової, О.Є. Користіна, А.В. Мовчана, В.А. Некрасова, Д.М. Прокоф'євої-Янчиленько, С.О. Телешуна, І.А. Федчака, А.М. Ханькевича, С.С. Чернявського, В.В. Шендрика, І.Р. Шинкаренка.

Як правило, у вітчизняній правовій літературі інформаційно-аналітична діяльність

правоохоронних органів розглядається у якості складової їх оперативної-розшукової і досудової діяльності. Разом з тим, специфіка проведення аналітичної роботи спеціалізованими антикорупційними органами влади в Україні продовжує залишатися темою малодослідженою. Це зумовлює актуальність цієї теми і необхідність подальших наукових розвідок у вказаному напрямку.

Виклад основного матеріалу дослідження

У демократичних країнах правоохоронні органи є значно обмеженими у використанні негласних прийомів і засобів боротьби із злочинністю, які зазвичай домінують у роботі правоохоронців в авторитарних країнах. У зв'язку з цим, у країнах сталої демократії діяльність державних органів у сфері профілактики і протидії злочинності є тісно пов'язаною з накопиченням, аналізом і систематизацією великих об'ємів інформації, у тому числі отриманої з відкритих джерел.

Безпрецедентний розвиток інформаційних технологій, що спостерігається останнім часом, супроводжується посиленням інформаційно-аналітичної складової в діяльності всіх державних органів. Це має вираження у збільшенні обсягів інформації, автоматизації процесу обробки великих масивів даних, появі нових форм і методів інформаційно-аналітичної діяльності.

Розбудова інфраструктури спеціалізованих антикорупційних органів влади в Україні є одним із ключових етапів у реформуванні правоохоронної системи в Україні. Статтею 1 Закону «Про запобігання корупції» до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції в Україні віднесені органи Національної поліції, Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики; Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) – правоохоронний орган, на який покладено розслідування та розкриття корупційних правопорушень; Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) – самостійний

структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора.

Відповідно до ст. 38 Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронних органах функцію досудового розслідування виконують: слідчі органів Національної поліції, органів безпеки (СБУ), Державного бюро розслідувань (ДБР), детективи органів Бюро економічної безпеки України (БЕБ) та Національного антикорупційного бюро України.

Спеціалізованими антикорупційними органами влади в Україні здійснюється аналіз кримінологічно значимої інформації, що була отримана під час розслідування корупційних злочинів, а також аналіз інформації під час реалізації профілактичних заходів антикорупційної політики.

Згідно з визначенням, яке використовується в методологічних документах Європолу, кримінальний аналіз – “це ідентифікація та забезпечення спостереження взаємозв'язків між даними щодо злочинів та іншими відомостями, потенційно пов'язаними зі злочинами, у практичній діяльності поліції та судових органів з метою надання допомоги особам, які приймають рішення щодо протидії злочинності, у подоланні невизначеності, а також забезпечення вчасного відвернення загроз і аналітичної підтримки оперативної діяльності” [1, с. 145].

Більшість вітчизняних теоретиків і практиків правоохоронної діяльності дотримуються погляду, у відповідності з яким кримінальний аналіз є узагальнюючою категорією, реалізація якого здійснюється на трьох рівнях: оперативному (діяльність спрямована на підтримку проведення окремих слідчих (розшукових) дій, чи негласних слідчих (розшукових) дій), тактичному (діяльність спрямована на дослідження тенденцій злочинності), і стратегічному рівнях (результати аналізу використовуються для підготовки стратегічних планів протидії злочинності) [2, с. 86; 3, с. 29.].

Стратегічний кримінальний аналіз, що проводиться спеціалізованими антикорупційними органами влади, на відміну від власне наукових досліджень, характеризу-

ється стратегічним цілепокладанням, заснованим на уявленнях про бажані соціально-економічні та політичні результати, у тому числі про соціально-прийнятний рівень безпеки від кримінальних загроз.

Актуальним прикладом документа стратегічного характеру в європейських країнах може бути звіт Європолу “Оцінка загроз тяжких злочинів та організованої злочинності” (SOCTA), створений з метою аналізу характеру або типу загроз з боку організованої злочинності. “Характерна особливість цього звіту полягає в меті цього документу – не боротьба з діяннями членів організованих злочинних угруповань, а нейтралізація чинників і ліквідація умов, що сприяють розширенню та зміцненню її ресурсної бази” [4, с. 26; 5].

У наукових публікаціях інформаційно-аналітична діяльність, як правило, розглядається як “пізнавально-дослідницька функція, яка в цілому здійснюється спеціалізованими підрозділами правоохоронних органів за допомогою інформаційних технологій, системи організаційних заходів і методичних прийомів при вивченні явищ, що становлять оперативний інтерес” [6, с. 42].

Резюмуючи вищезазначені визначення, слід зазначити, що зарубіжні правознавці, зазвичай, розуміють під дефініціями кримінальний аналіз та аналіз інформації – повноваження, у свою чергу – вітчизняні розглядають їх радше як діяльність або метод пізнання, що полягає у пошуку й оцінці інформації для протидії і профілактики злочинності.

Що стосується роботи органів поліції, то, залежно від ступеня використання інформації, зарубіжні теоретики і практики правоохоронної діяльності виокремлюють наступні моделі поліцейської діяльності: традиційна поліцейська діяльність (traditional policing), соціально-орієнтована поліцейська діяльність (community policing or community-oriented policing), проблемно-орієнтована поліцейська діяльність (problem-oriented policing), комп’ютерна статистична поліцейська діяльність (computer statistics model), поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою (Intelligence-led policing) [7, с. 143].

Модель поліцейської діяльності керованої розвідувальною аналітикою на сьогодні вважається найбільш ефективною через можливість правоохоронців використовувати результати інформаційного аналізу в якості безпосередньої підстави для початку кримінального розслідування. Набір же сучасних інформаційних технологій у сфері автоматичного опрацювання даних дозволяє проводити порівняння і аналіз інформації, прогнозувати дії осіб та місця їх можливого знаходження, давати рекомендації щодо організації діяльності поліцейських органів.

У правоохоронних органах України працівники, які займаються аналізом інформації, поділяються на аналітиків оперативного і стратегічного рівня. Проведення оперативного кримінального аналізу є прерогативою саме оперативних співробітників, до повноважень яких відноситься здійснення різних видів діяльності в межах досудового розслідування. Свою роботу вони можуть виконувати лише на підставі і в межах зареєстрованого кримінального провадження. Порядок проведення цього виду аналізу в Україні унормовано на законодавчому рівні достатньо чітко. Завдяки чому оперативні підрозділи правоохоронних органів мають можливість здійснювати оперативно-розшукову і досудову діяльність за практично єдиними правилами.

У той же час інформаційно-аналітична робота не може розглядатися лише як складова чи сервісна підсистема оперативно-розшукової діяльності. Пронизуючи всі напрямки діяльності правоохоронних органів, вказаний вид роботи, при цьому, залишається окремим її напрямком. У свою чергу, структурно відокремлені “аналітичні підрозділи не дублюють методів протидії злочинності, які у своїй роботі застосовують працівники слідчих та оперативних підрозділів” [8, с. 23].

Відповідно до висновків загальної теорії управління вимоги до структури державних органів є похідними щодо їхніх функцій. Структурно відокремлені підрозділи, що спеціалізуються на інтелектуальній роботі з інформаційними ресурсами, у тому чи іншому вигляді існують в усіх спеціалізованих

антикорупційних органах влади в Україні. Наявність таких відділів детермінована особливим характером інформаційно-аналітичної діяльності, що полягає у зборі, обробці, накопиченні і наданні інформації зацікавленим суб'єктам, у цілях роботи кожного конкретного антикорупційного органу.

Завдання і функції аналітичних підрозділів умовно можуть бути згруповані за наступними напрямками: аналіз злочинності, її структури, динаміки та прогнозування тенденцій; вивчення, аналіз і узагальнення результатів та ефективності антикорупційної політики; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень; підготовка для керівництва органів державної влади, громадськості довідкових матеріалів з питань формування та реалізації державної антикорупційної політики; розробка, узгодження і реалізація заходів, спрямованих на запобігання кримінальних правопорушень; проведення аналізу результатів взаємодії правоохоронних органів між собою і органами державної влади та місцевого самоврядування; підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії злочинності; підготовка змін до законодавства, пов'язаного із сферою діяльності того чи іншого державного органу.

У випадку з Державним бюро розслідувань науковий супровід діяльності цього органу, в частині узагальнення інформації, пов'язаної із практикою розслідуванням злочинів віднесених до компетенції ДБР, планується покласти не стільки на окремий аналітичний відділ, скільки на спеціально створену для цього наукову установу – Науково-консультативну Раду при Державному бюро розслідувань. Вказаний крок підкреслює важливість наукового супроводження діяльності ДБР у цілях наукового обґрунтування та оцінки ефективності управлінських рішень цього антикорупційного органу.

Згідно з висновками провідної міжнародної антикорупційної громадської організації Transparency International усі спеціалізовані антикорупційні органи в Україні продемонстрували свою здатність виконувати заявлені функції. Існуючі недоліки в

їхній роботі радше можуть бути пояснені довготривалим процесом їх створення, слабкістю аналітичної складової їхньої діяльності, низьким ресурсним забезпеченням, гальмуванням електронних механізмів поліпшення управління цими інституціями, наявністю механізмів впливу на розслідування та рішення, відсутністю комунікаційних стратегій щодо висвітлення діяльності, порушенням взаємодії між цими органами та іншими державними інституціями [9, 10].

Що стосується Бюро економічної безпеки (БЕБ), то вказаний орган був створений українським урядом лише 12 травня 2021 року. До цього відомства перейшли повноваження СБУ та податкової міліції у сфері боротьби з економічними злочинами. Інформаційно-пошукова та аналітично-інформаційна робота з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України, є одним із напрямків діяльності вказаного органу, який закріплений законодавчо (ст. 8 Закону України "Про Бюро економічної безпеки України" № 1150-ІХ від 28 січня 2021 року).

Міжнародні партнери України від МВФ під час розгляду програми розширеного фінансування України у липні 2023 року звернули свою увагу на необхідності посилення інституційної спроможності БЕБ шляхом підпорядкування цього органу Міністерству фінансів та посилення аналітичної складової його діяльності [11].

Найбільш помітні успіхи спеціалізованих антикорупційних органів в Україні, у першу чергу, стосуються розслідування ними традиційних форм корупції, таких як хабарництво або вимагання хабаря. Труднощі, як правило, виникають під час доведення корупційних правопорушень у сферах державного управління, державних закупівель, незаконного лобіювання, зловживання впливом, незаконного збагачення, протидії конфлікту інтересів.

Практичний проактивний підхід під час розслідування корупційних злочинів вітчизняними антикорупційними органами, значною мірою, ґрунтується на пошуку патернів злочинної діяльності. Припущення

полягає у тому, що учасники корупційних схем є схильними до повторення однотипних, усталених дій, які одного разу виявилися вдалими. Ця обставина дає можливість правоохоронним органам сконцентрувати свою діяльність на виявленні окремих патернів повторюваної злочинної діяльності. Стратегічний менеджмент патернів на сьогодні визнається оптимальним форматом діяльності для антикорупційних органів. Алгоритм аналітичної діяльності, у цьому випадку, багато в чому сфокусований на виявленні ризиків вчинення корупційних правопорушень і їх профілактику.

Про складнощі реалізації профілактичних антикорупційних заходів може свідчити приклад роботи Державної аудиторської служби України. Коли вказаний орган, після запровадження системи електронних закупівель Прозоро, з метою виявлення корупції під час проведення державних закупівель, розробив і почав використовувати у своїй роботі 35 індикаторів підозрілих тендерів. Проте, з часом виявилось, що недобросовісні учасники торгів навчилися враховувати ці показники й індикатори у своїй діяльності, що давало їм можливість уникати перевірок. Вирішити проблему вдалося після запровадження нового аналітичного інструменту, на основі машинного навчання, який наперед не є прив'язаним до чітко закріплених показників і формул [12, с. 7].

Уся діяльність суб'єктів антикорупційної кримінальної політики в Україні є тісно пов'язаною з отриманням, накопиченням, та обробкою великих об'ємів інформації. Обов'язковою умовою ефективного виконання інформаційно-аналітичних заходів є необхідність забезпечення безперервного процесу фіксації, систематизації, аналізу й оцінки інформації, зовнішньою формою організації якої є різного роду бази даних.

У той же час, існуючі недоліки в системі зберігання та доступу до статистичних даних продовжують залишатися проблемою в діяльності спеціалізованих антикорупційних органів влади в Україні. Так, в офіційній звітності за 2022 рік можна виявити наступні статистичні розбіжності. Якщо за даними НАБУ цього року детективи направили до суду з обвинувальним

актом 54 кримінальних проваджень щодо корупційних і пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень. То, за офіційними даними Офісу Генерального прокурора, до суду було направлено лише 9 таких проваджень. За офіційними даними ДБР, його слідчі направили до суду з обвинувальним актом 293 кримінальних проваджень щодо корупційних і пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень. Проте, за офіційними даними Офісу Генерального прокурора, до суду направлено лише 130 таких проваджень [13].

Значною мірою малодоступною для аналізу є інформація “про кількість зареєстрованих у різні роки кримінальних проваджень про корупційні правопорушення, про кількість осіб, яким протягом року було повідомлено про підозру у їх вчиненні, скільки таких проваджень було закрито на досудовому розслідуванні, зокрема, за відсутністю події і складу злочину та за недоведеністю винуватості особи, у скількох провадженнях в суді не знайшла свого підтвердження попередня кваліфікація про вчинення саме корупційних злочинів, про кількість виправданих судами обвинувачених у таких кримінальних провадженнях, про кількість обвинувачених, провадження відносно яких за такі діяння були закриті судами та за якими підставами, про кількість осіб із цього числа, які утримувались під вартою, про кількість обвинувальних актів, які судами було повернуто прокурорам в порядку ст. 314 КПК України, тобто у зв'язку із тим, що вони не відповідали вимогам цього Кодексу, про подальшу долю повернутих судом прокурорам обвинувальних актів і т.д.”. Малодоступною є інформація про те, “скільки ж реально покарано судом у розслідуваних ними провадженнях осіб за вчинення корупційних дій, обвинувальні вироки відносно яких по цій категорії справ вступили в законну силу і скільки із них засуджено саме до позбавлення волі та інших видів покарання” [14].

Вказані недоліки потребують вжиття заходів у напрямку узгодження форм статистичної звітності правоохоронних органів, що ведуть облік корупційних правопорушень, з формами статистичної звітності ор-

ганів судової влади щодо результатів розгляду судами кримінальних проваджень за корупційні правопорушення.

Висновки

1. У межах реалізації своєї компетенції всі антикорупційні органи влади в Україні володіють повноваженнями для здійснення інформаційно-аналітичних заходів. НАЗК – з метою профілактики ризиків і запобігання появі корупції в країні, а також встановлення системних причин корупції в українському суспільстві. Правоохоронні органи – для розслідування і профілактики корупційних злочинів.

Згідно з висновками зовнішньої незалежної оцінки ефективності діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції, Національне Агентство успішно реалізує свої повноваження у сфері профілактики ризиків і запобігання появі корупції в Україні. Насамперед це стосується перевірки декларацій державних службовців і моніторингу конфлікту інтересів. Успішною є також діяльність Національного Агентства із підготовки аналітичних документів стратегічного характеру, антикорупційної стратегії, а також доповіді щодо ефективності реалізації антикорупційної політики в країні, у порядку, визначеному Законом “Про запобігання корупції” № 1700-VII від 14 жовтня 2014 року [15; 16].

2. Робота аналітичних відділів у правоохоронних органах не є ефективною в частині комплексного оцінювання поточного рівня правової безпеки в державі і підготовки на цій основі обґрунтованих пропозицій суб'єктам прийняття управлінських рішень. Часто їхні підсумкові аналітичні продукти мають формальний характер і значною мірою представляють собою узагальнюючі звіти про роботу окремих відділів.

Аналітичні відділи правоохоронних органів України не проводять єдиної політики, стосовно збору інформації про стан корупційної злочинності, не застосовують вони і єдиної методики дослідження джерел інформації, які б охоплювали всі рівні правоохоронної сфери.

Одним із напрямків посилення інформаційно-аналітичних спроможностей вітчиз-

няних правоохоронних органів є запровадження новітніх методів оцінки загроз і управління ризиками в правоохоронній сфері. Вказаний захід потребує розробки та впровадження національної версії методології оцінки ризиків організованої злочинності за зразком методології оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності Європолу (Serious and Organised Crime Threat Assessment, SOCTA).

Подальші кроки із вдосконалення аналітичної і моніторингової роботи антикорупційних органів в Україні потребують підвищення спроможностей спеціалізованих аналітичних відділів антикорупційних органів влади в Україні, більш чіткого розмежування існуючих інформаційно-аналітичних повноважень між різними органами державної влади з метою уникнення дублювання, посилення науково-дослідного супроводження всієї роботи антикорупційних органів.

Створення передбаченого урядовою Стратегією боротьби з організованою злочинністю міжвідомчого Національного координатора у сфері протидії організований злочинності сприятиме реалізації дослідницького потенціалу правоохоронних органів, в аспекті визначення цілей стратегічного кримінального аналізу, а також застосування єдиних критеріїв оцінки кримінальних загроз та зумовлених ними ризиків.

Література

1. Прокоф'єва-Янчиленко Д.М. Роль аналітичних центрів у впровадженні кримінального аналізу. Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 11 серп. 2022 р.). С. 144-148. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/konferencii/2022/11_08/materialy_konf_110822.pdf

2. Потильчак А.О. Щодо співвідношення термінів «кримінальна розвідка» та «кримінальний аналіз» Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 1(16), т. 5, ч. 1. С. 84-88. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v1-5_2017/1/21.pdf

3. Федчак І.А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 288 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3723?mode=full>
4. Школьніков В.І., Калиновський О.В. Застосування кримінального аналізу в діяльності управління інформаційно-аналітичної розвідки Державного бюро розслідувань. Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). 2018. С. 24-27. *Національний університет "Одеська юридична академія"*. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10305/SHKOLNIKOV, KALINOVSKY, 24-27.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Уряд утворив Міжвідомчу робочу групу з координації запровадження системи оцінки СОСТА Україна. *Кабінет міністрів України*. 26.01.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-utvoriv-mizhvidomchu-robochugrupu-z-koordinaciyi-zaprovadzhennya-sistemi-ocinki-socta-ukrayina>
6. Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика. Навч.-метод. Посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2021. 258 с.
7. Моца В.В. Теоретико-методологічні засади використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 2. № 73 (2022). С. 141-147. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/download/268762/264251/619801#pdf.js.action=download>
8. Барандич В.І. Важливість використання тактичного кримінального аналізу в діяльності аналітичних підрозділів національної поліції України. Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 11 серп. 2022 р.). С. 22-26. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/konferencii/2022/11_08/materialy_konf_110822.pdf
9. Чи спроможні та ефективні антикорупційні інституції (період дослідження січень 2015 – липень 2020 рр.). *Transparency International Україна*. 29.10.2020 р. URL: <https://ti-ukraine.org/research/chy-spromozhni-ta-efektyvni-antykorpucijni-instytutsiyi-doslidzhennya-ti-ukrayina/>
10. Leaked U.S. strategy on Ukraine sees corruption as the real threat. *Politico*. 02.10.2023. URL: <https://www.politico.com/news/2023/10/02/biden-admin-ukraine-strategy-corruption-00119237>
11. МВФ додав ще 4 структурних маяки у програму EFF для України. *Економічна Правда*. 07.07.2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/7/702015/>
12. Artificial Intelligence – a promising anti-corruption tool in development settings? *Anti-corruption resource centr*. URL: <https://www.u4.no/publications/artificial-intelligence-a-promising-anti-corruption-tool-in-development-settings.pdf>
13. Микола Хавронюк. Цифри (НЕ) брешуть, або боротьба з корупцією за даними статистики. *Дзеркало Тижня*. 31.07.2023 р. URL: <https://zn.ua/ukr/anticorruption/tsifrine-breshut-abo-borotba-z-korupcijeju-za-danimi-statistiki.html>
14. Олексій Баганець. Загальний стан протидії кримінальним корупційним правопорушенням на території України за 2020 рік (в порівнянні зі статистичними даними за 2013-2019 роки). URL: <http://baganets.com/blogs-baganets/zagalnii-stan-protid-kriminalnim-korupc--125.html>
15. Зовнішня незалежна оцінка ефективності діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції. *Кабінет міністрів України*. 24.07.2023 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/perevirka%20NAZK/zvit-komisii-z-provedennia-nezalezanoi-otsinky-efektyvnosti-diialnosti-nazk.pdf>
16. Підсумки зовнішнього аудиту НАЗК: стратегічний провал інституції чи Новікова? *Дзеркало Тижня*. 05.09.2023 р. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/pidsumki-zovnishnoho-auditu-nazk-stratehichnij-proval-institutsiji-chi-novikova-.html>

Derzhaliuk Oleksandr
Candidate of Juridical Sciences,
Head Consultant of the National Institute
of Strategic Studies (NISS)

**INFORMATION AND ANALYTICAL
FOUNDATIONS OF ANTI-CORRUPTION
STATE INSTITUTIONS IN UKRAINE**

This article is dedicated to theoretical and practical issues of informational and analytical activities of anti-corruption state institutions in Ukraine. This study reveals the main principles of informational and analytical activities as one of the elements of the work of specifically authorised subjects for preventing and combating corruption in Ukraine. The article defines the main goals and objectives of such activities and the importance of their implementation for the decision-making process of the subjects of an anti-corruption policy in Ukraine.

Based on the results of the study, the author makes a general conclusion that the informational and analytical activities of anti-corruption state institutions in Ukraine most often take the form of information searching aimed at supporting the operational and investigative

activities of law enforcement agencies or the form of analytical work aimed at supporting the adoption of integrated strategic and conceptual decisions in combating corruption, as well as coordinating the activities of anti-corruption bodies.

The author establishes that analytical activity is a ceaseless process which embraces all areas of activity of anti-corruption state institutions while remaining a separate area of work. Specialized analytical departments of anti-corruption institutions play the leading role in the informational and analytical support of such institutions.

Furthermore, the author notes that the level of implementation of analytical recommendations by anti-corruption state institutions is not yet entirely satisfactory in all aspects, and the field of knowledge in this area still needs to be adequately studied in national jurisprudence.

Keywords: corruption; fight against corruption; anti-corruption bodies; specialized anti-corruption bodies; analytical activity; information technology; crime analysis; operational analysis; strategic analysis.

АКТУАЛЬНІСТЬ ЦИФРОВОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

БАРАНЯК Володимир Михайлович - кандидат хімічних наук, доцент
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету "Львівська політехніка", кафедра кримінального
права і процесу

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

УДК 343.985

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.17

Обґрунтовується актуальність цифрової криміналістики в умовах цифровізації сучасного суспільства, відзначено активне використання цифрових технологій у вирішенні найрізноманітніших видів протиправної діяльності у сфері комп'ютерної інформації, дано визначення поняття «цифрового сліду» та «цифрової криміналістики».

Наголошено на необхідності вироблення нових знань і напрацювань криміналістичної техніки, стандартів і принципів оцінки та перевірки зібраних доказів (цифрових слідів), проведенні обов'язкової стандартизації під час роботи з цифровою інформацією, розгляді та розробці відповідної методики для підготовки фахівців у сфері цифрової криміналістики.

Акцентовано увагу на етичних, правових та питаннях приватності, пов'язані із збором та використанням цифрових даних під час проведення розслідування, дотриманні конфіденційності та захисту особистої інформації осіб, що не мають відношення до кримінального правопорушення, відповідності збору і використання цифрових даних під час розслідування визначеним правовим нормам і стандартам (отримання судових ордерів для збору доказів, вимоги щодо збереження інформації, дотримання прав і свобод осіб, які перебувають під слідством), забезпеченні належного рівня захисту, збереження та передачі особистої інформації та обмеженні доступу до неї лише на визначених підставах.

Ключові слова: цифровізація, цифрові сліди, цифрова криміналістика, стандартизація, конфіденційність.

Постановка проблеми

Сьогодні розвиток передових цифрових технологій у сучасному суспільстві передбачає їх обов'язкове впровадження в найрізноманітніші напрямки суспільних відносин. Однак разом із розвитком цифрової економіки необхідно відзначити активне використання цифрових технологій у вирішенні найрізноманітніших видів протиправної діяльності з боку злочинців.

Дедалі частіше зустрічаються кримінальні правопорушення, що пов'язані з інформаційно-комунікаційними технологіями або у сфері комп'ютерної інформації. Саме тому за останні роки зросла питома вага кримінальних правопорушень, вчинених з використанням високих інформаційних технологій. Законодавцем передбачено XVI окремих розділ у Кримінальному кодексі України, що підкреслює актуальність та небезпечність кримінальних правопорушень у сфері цифрових технологій [1].

Стан дослідження проблеми

Питання теоретичних і методологічних аспектів цифрової криміналістики і судової експертизи в епоху діджиталізації досліджували такі вітчизняні вчені, як, Бузина С. О., Кравченко Р. В., Петрова І. А., Шепітько В. Ю., Голяш І. Д., Євдокіменко С. В., Рогатюк І. В., Авдєєва Г. К. та інші.

Мета і завдання дослідження полягає в обґрунтуванні актуальності цифрової кримі-

налістики в умовах цифровізації сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу

Правове регулювання цифрової трансформації України перебуває на початковому етапі розвитку. У той же час накопичений досвід, практичні результати цифрової трансформації, а також великий існуючий нормативний масив законодавчих норм у галузі інформаційних технологій дозволяють уже зараз дати оцінку поточному стану та перспективам розвитку права у сфері цифрової трансформації [2].

Електронні засоби платежу все активніше використовуються та забезпечують можливість здійснення фінансових транзакцій. Водночас, електронні грошові кошти є недостатньо захищеними від протиправних посягань з боку злочинців. Найбільш поширеним способом шахрайства є отримання злочинцями пароля електронного гаманця за допомогою несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин.

У ситуаціях, коли вчиняють кримінальні правопорушення за допомогою віддаленого доступу, значно знижується доказова база, тобто наявність залишених трасологічних слідів, що відображають прикмети об'єкта, який їх залишив (відбитки пальців рук, сліди зламу, відбитки коліс тощо). Однак під час вчинення шахрайських дій із застосуванням цифрових технологій з'являється новий вид слідів – це цифрові сліди кримінального правопорушення. Під цифровим слідом слід розуміти унікальний набір дій, які були вчинені в інформаційно-телекомунікаційному просторі, а також інформація, що була залишена в результаті перегляду веб-сторінок [3].

Беручи до уваги все вищесказане, можна дійти висновку, що цифрова криміналістика включає виявлення, збір і аналіз електронних слідів з метою боротьби з кіберзлочинністю. Комп'ютер або смартфони можуть бути знаряддям або засобом вчинення протиправної дії, або предметом кримінального посягання, або призначатися для зберігання важливих електронних доказів кримінального правопорушення.

Сучасна криміналістика повинна пристосовуватися, адаптуватися до рівня розвитку сучасних технологій для можливості сприяння здійсненню правоохоронної діяльності. Станом на сьогодні часто став згадуватися термін «Цифрова криміналістика». Це пов'язано з тим, що вчинення кримінальних правопорушень з використанням цифрових пристроїв залишає в них електронні сліди, а по-друге, з тим, що органи досудового розслідування мають техніко-криміналістичні засоби (персональні комп'ютери), які дають змогу виготовляти процесуальні документи в електронній формі на електронних носіях інформації.

Виникнення поняття «цифрова криміналістика» дозволила виокремити самостійні напрямки судової експертизи. Залежно від джерела, для позначення цієї галузі також використовуються інші терміни, такі як «комп'ютерна криміналістика» або «криміналістика комп'ютерних систем». Водночас деякі вчені розглядають комп'ютерну криміналістику як прикладну науку для розслідування злочинів (інцидентів), пов'язаних з комп'ютерною інформацією, експертизи цифрових доказів, а також дослідження, отримання та фіксації цих методів доказів.

Крім того, криміналістика активно розвивається в контексті діджиталізації та розширення знань про діджиталізацію [4]. Цифрові докази вимагають нових способів збирання, зберігання, використання та перевірки доказів у кримінальному провадженні. Під час використання цифрових доказів слід дотримуватися принципів професійної підготовки, експертної допомоги та розумної обережності. Вони повинні бути перевірені та автентифіковані. Цифрові докази, зокрема, створюють унікальні виклики для перевірки автентичності порівняно з традиційними доказами через обсяг, швидкість, мінливість і вразливість наявних даних.

У сучасному світі цифрова криміналістика є новим видом діяльності, спрямованим на роботу з цифровими слідами правопорушень. Вироблення нових стандартів і принципів оцінки та перевірки зібраних доказів (цифрових слідів) потребує нових знань і напрацювань криміналістичної техніки [5].

Авдеева Г. К. зазначає, що цифрові сліди в криміналістиці – це непомітні матеріальні сліди, які містять важливу криміналістичну інформацію, збережену в цифровій формі на різних матеріальних носіях. Ці залишки можуть бути виявлені, зафіксовані та досліджені за допомогою спеціалізованих цифрових пристроїв.

Основними джерелами цифрових слідів є різноманітні матеріальні носії цифрової інформації, такі як комп'ютери, інтегральні мікросхеми, мікроконтролери, обладнання телекомунікаційних мереж, цифрові фотокамери, диктофони, пристрої для зчитування інформації з пластикових банківських карт, мобільні телефони та планшети. Окремі електронні компоненти цих пристроїв можуть навіть зберігати інформацію про місце та час їх використання. Наприклад, за допомогою системи геолокації можна точно визначити місцезнаходження комп'ютера, планшета або мобільного телефону в режимі реального часу, включаючи інформацію про їх власників. Дані геолокації також можуть бути використані для встановлення факту одночасної присутності двох або більше осіб в одному місці, що може свідчити про їх взаємодію [3, с. 91-92].

Основна проблема збору цифрових слідів полягає в тому, що вони можуть миттєво змінюватися, внаслідок чого стають візуально невидимими, а виявити їх і зафіксувати можна лише за допомогою спеціальних методів та спеціального комп'ютерного обладнання. Після проведеного збору комп'ютерної інформації її необхідно зберігати в незмінному вигляді, що є першочерговим завданням криміналістичного дослідження, лише при дотриманні цих правил інформація матиме доказову силу [5].

Під час вчинення кіберзлочинів часто проводяться прямі атаки на комп'ютери та інші подібні пристрої з метою їхнього відключення. Іноді атаковані комп'ютери використовують для поширення шкідливих програм, комп'ютерних вірусів, нелегальної інформації, різного роду зображень, кібербулінгу. У юридичній літературі виділяють такі види кіберзлочинів: корисливі кіберзлочини (включно з фішингом, кібер-вимаганням, фінансовим шахрайством тощо);

крадіжка персональних даних; кібершпигунство; порушення авторських прав та деякі інші.

Розглядаючи їх, слід враховувати, що в сучасних умовах у легальний економічний обіг активно входять «нетрадиційні» види власності, зокрема веб-сайти, криптовалюти, технології мобільного зв'язку, інтернет-власність тощо. Оскільки вони мають здатність генерувати високі доходи, кримінальне середовище реагує на них відповідним чином. Внаслідок чого з'являються нові види кримінальних посягань.

Проблеми та виклики, що виникають у сфері цифрової криміналістики, включають в себе етичні, правові та питання приватності, пов'язані із збором та використанням цифрових даних під час проведення розслідування. Етичні аспекти включають у себе обов'язок дотримуватися конфіденційності та захищати особисту інформацію осіб, які не мають відношення до кримінального правопорушення. Також важливо уникати зловживання цифрових даних для особистих цілей або політичної маніпуляції. Також збір і використання цифрових даних під час розслідування повинні відповідати чітко визначеним правовим нормам і стандартам. Це охоплює такі питання, як отримання судових ордерів для збору доказів, вимоги щодо збереження інформації, а також дотримання прав і свобод осіб, які перебувають під слідством. Недодержання правових норм може призвести до незаконного збору даних та порушення прав громадян. Збір і аналіз цифрових даних може порушити приватність та конфіденційність осіб, чії дані збираються. Важливо забезпечувати належний рівень захисту особистої інформації та обмежувати доступ до неї лише на визначених підставах. Це стосується також збереження та передачі цих даних, щоб забезпечити їхню безпеку.

Висновки

Отже, питання цифрової криміналістики в умовах цифровізації сучасного суспільства є актуальним. Сучасна криміналістика повинна пристосовуватися та адаптуватися до рівня розвитку сучасних технологій для можливості їх використання з метою здій-

снення правоохоронної діяльності. Вироблення нових стандартів і принципів оцінки та перевірки зібраних доказів (цифрових слідів) потребує нових знань і напрацювань криміналістичної техніки. У зв'язку з цим необхідно провести обов'язкову стандартизацію під час роботи з цифровою інформацією, а також розглянути та розробити відповідну методику для підготовки фахівців у сфері цифрової криміналістики.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04. 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2491>.
2. Полякова Т. А., Бойченко І. С., Троян Н. А. Інформаційно-правові механізми електронної взаємодії у сфері правової інформації в умовах цифровізації. Моніторинг правозастосування. № 1 (38). 2021. С. 24-27.
3. Авдеева Г. К. Сутність цифрових слідів у криміналістиці. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: Зб. матеріалів міжнар. науково-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків, м. Харків, 10–11 жовт. 2018 р. Харків, 2018. С. 90–93.
4. Діджиталізація кримінального процесу: в Україні планують перевести провадження в електронний формат. URL: <https://uazmi.org/news/post/bReTCc20Q04a1jCN6zj9y2>.
5. Коваль С. М. Стратегії розвитку безпеки цифрових комунікацій служби криміналістики. Юридичний науковий журнал, 2020. № 3. Т. 2. С. 83-87.

Volodymyr Baranyak

Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University, Chair of Criminal Law and Procedure
e-mail: baranyakvm@gmail.com

RELEVANCE OF DIGITAL FORENSICS IN CONDITIONS DIGITALIZATION OF MODERN SOCIETY

The author substantiates the relevance of digital forensics in the context of digitalisation of modern society, notes the active use of digital technologies in solving various types of illegal activities in the field of computer information, and defines the concepts of «digital trace» and «digital forensics».

The author emphasises the need to develop new knowledge and developments in forensic techniques, standards and principles for evaluating and verifying collected evidence (digital traces), to carry out mandatory standardisation when working with digital information, and to consider and develop appropriate methodology for training specialists in the field of digital forensics.

Attention is focused on ethical, legal and privacy issues related to the collection and use of digital data during an investigation, confidentiality and protection of personal information of persons not involved in a criminal offence, compliance of the collection and use of digital data during an investigation with certain legal norms and standards (obtaining court orders for evidence collection, requirements for information storage, observance of the rights and freedoms of persons under investigation), ensuring an appropriate level of protection, storage and transmission of personal information and restricting access to it only on certain grounds.

Key words: *digitalisation, digital traces, digital forensics, standardisation, privacy.*

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

ШАЙ Роман Ярославович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2788-6035>

УДК: 343.8

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.18

Кримінальне покарання є важливим та необхідним інструментом серед переліку заходів державного реагування на вчинені кримінальні правопорушення та осіб, що їх вчинили. Останнім часом в Україні є помітна тенденція не лише гуманізації кримінальної відповідальності, але й кримінального покарання в цілому. Саме тому в цій статті розглянуті актуальні питання щодо виконання кримінальних покарань, узагальнено набутий досвід гуманізації кримінально-виконавчої системи, наведені можливі напрямки гуманізації системи виконання покарань.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, кримінальне покарання, кримінально-виконавча система, гуманізм, гуманізація кримінальних покарань.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин та держави одним із базових та загальноприйнятих принципів права є принцип гуманізму – від латинського слова *humanus* – людяний, людський. У вітчизняному законодавстві цей принцип був втілений на конституційному рівні в нормах Конституції України.

Актуальність цієї проблематики викликана сучасними проблемами кримінально-виконавчої системи, діяльність якої тісно пов'язується з дотриманням прав людини під час виконання кримінальних покарань. Хоч, на думку доктора педагогічних наук, професора Калашник Н.Г., ця проблема є така древня, як і світ,

бо вона відображає складні взаємовідносини особистості і суспільства, закону, права і обов'язку, тобто всього того, що вміщує коротка діалектична пара – злочин і покарання [1, с.111].

Аналіз останніх досліджень

Дослідженню цієї проблеми приділяли увагу такі вітчизняні дослідники, як Алексєєв А.Г., Беца О.В., Богатирьов І.Г., Грекова Г.Ф., Джужа О.М., Закалюк А.П., Калашник Н.Г., Лукашевич В.Г., Маляренко В.Т., Санін В.М. і ін. Усі вони одностайні у тому, що гуманне ставлення до громадян – це невід'ємна ознака демократичної держави, яка найбільш рельєфно проявляється у її відношенні до призначення і виконання кримінальних покарань.

Виклад основних положень

Принцип гуманізму знайшов своє відображення в законодавстві багатьох країн. Дотримуючись його, особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначено покарання чи обрано інший захід кримінально-правового впливу, достатній для виправлення та попередження кримінальних правопорушень. Покарання не має на меті спричиняти фізичні, психічні страждання, принижувати людську гідність. Реалізація цього принципу на практиці здійснюється переважно судом, тому при конструюванні санкцій законодавець має врахувати це й встановити такі межі кримінально-правових санкцій, які до-

зволили б досягнення не лише вказаного принципу, але й інших.

Першою вимогою принципу гуманізму є забезпечення прав людини кримінальним законодавством. У цьому випадку мова йде про категорії законослухняних громадян, причому як про тих, хто став жертвами кримінальних правопорушень (потерпілими), так і про всіх інших. Тому кримінальна юстиція повинна мати за мету охорону суспільства від особи, яка вчинила правопорушення й одночасно позитивне включення її в систему суспільних відносин.

Вихід із зазначеного протиріччя може бути знайдений лише в тому випадку, якщо гуманне ставлення до правопорушника виявиться разом із тим найбільш ефективним засобом боротьби зі злочинністю. Саме цим вимогам відповідає політика попередження кримінальних правопорушень як головного напрямку в боротьбі зі злочинністю.

Відповідно до принципу гуманізму держава має обирати такий напрямок у застосуванні примусових заходів, який відповідатиме інтересам і суспільства в цілому, і окремої особи [2, с.79].

Саме покарання, яке має каральні та виховні властивості, відіграє основну роль у перевихованні засуджених. Сучасна система покарань України передбачає 12 видів покарань, і кримінально-виконавчий кодекс групує їх на два види за ознакою пов'язаності із позбавленням волі. Це доволі широкий перелік, якщо зважати на систему покарань європейських країн, які переважно мають лише два види покарання – позбавлення волі та штраф. Така нерозгалужена система покарань має суттєві переваги: по-перше, це полегшує роботу суддів, по-друге, це полегшує роботу виконавчих органів і спрощує саму систему їх організації. Ефективна робота суддів та виконавчих органів дуже важливі для того, аби покарання справило виховний вплив на засудженого. Крім того, про необхідність спрощення системи покарань свідчить і той факт, що багато із передбачених Кримінальним кодексом України видів покарань, багато не застосовуються на прак-

тиці і є неефективними. Наприклад вправні роботи, що полягають у відбуванні за місцем роботи засудженого і стягненні із суми його заробітку відрахувань у дохід держави в розмірі від десяти до двадцяти відсотків. Такий розмір стягнень часто несуттєвий і не справляє належного карального впливу на засудженого. Крім того в умовах поширеного безробіття його фактично неможливо застосувати.

Щодо покарання у вигляді позбавлення волі, то слід звернути увагу на якісні умови його відбування. Якщо кримінально-виконавче законодавство з часів УРСР зазнавало безліч змін, то «радянські» установи, у яких особи відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, майже не модернізувалися. Їх стан не відповідає сучасним умовам для життя, оскільки більша частина з них потребує капітального ремонту. Відбування покарання в поганих умовах з одночасним порушенням прав людини тягне за собою не тільки неможливість виправитися особі, а також сильну і часто невірну деформацію свідомості [3, с. 87-92]. Створення для засудженого таких умов і неналежне поводження з ним нівелює виховний ефект покарання, натомість розвиває у ньому почуття злоби та несправедливості.

Сумнівним є такий підхід до відбування покарання у вигляді позбавлення волі, який передбачає надмірну ізоляцію особи. Відомо, що у європейських країнах засуджені мають значно менші обмеження у спілкуванні. У приклад прийнято ставити пенітенціарну систему Норвегії, оскільки кількість рецидивістів там становить лише 15% (в Україні близько 30%), натомість умови відбування покарань дуже сприятливі та мінімально обтяжливі. Так, у Норвегії існує практика надання відпусток ув'язненим. При цьому умови їх отримання не виняткові, а навпаки такі, що роблять відпустки звичайною частиною відбування покарання. Необхідно лише відбутися 1/3 покарання і перебувати у в'язниці протягом 4 місяців. Крім цього, на постійній основі засуджені можуть мати побачення щотижня протягом однієї години [4]. Підтримання соціального життя для ув'язнених, нехай і

в обмеженому вигляді, але необхідне для виправлення особи. Обмеження має бути таким, аби засуджений відчув каральний вплив, але усвідомив, за що саме його обмежили, і зрозумів, чому це необхідно.

Мета покарання – це виправити людину, аби вона могла стати повноцінним прийнятним членом суспільства і прийняти його у відповідь із усіма його правилами співжиття. Доволі важко досягти такої мети, відсторонюючи людину від соціуму, викликаючи у неї почуття відторгнення. Позбавлення можливості спілкування та обміну інформації робить людину асоціальною, натомість її активне включення в ці процеси сприяє перевихованню та прийняттю цінності суспільних установ, порушених раніше.

Щодо гуманізації кримінальних покарань науковець М. Хавронюк виокремлює два напрямки гуманізації кримінальної системи України:

- створення системи покарань, яка сприяла б максимальному захисту прав та свобод людини, її життя та здоров'я;
- створення системи покарань та інших кримінально-правових заходів, яка була б направлена, у першу чергу, на виправлення засуджених осіб та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і третіми особами [5, с. 290].

Можна вважати, що більш коректним є застосування терміна «раціоналізація» кримінального законодавства, ніж термін «гуманізація». При цьому варто визнати правильною позицію М. Хавронюка щодо того, що покарання має бути адекватним закону.

Реформування кримінального законодавства України щодо призначення покарання варто проводити шляхом раціоналізації кримінального права. При цьому раціоналізація законодавства передбачає як гуманізацію закону, так і посилення караності в окремих випадках, що в загальному має сприяти диференціації кримінальної відповідальності.

Раціоналізація застосування кримінальних покарань може бути втілена двома шляхами:

- реформування системи покарань;

- реформування системи призначення покарань.

Неможливо говорити про побудову нового демократичного суспільства, яке базується на цінностях свободи та демократії і в той же час проводити репресивну та каральну політику. Однак, розглянувши ст. 50 чинного КК України, можна стверджувати, що пріоритетним напрямом покарання є саме каральний вектор.

Світові тенденції гуманізації кримінального законодавства затверджують нову систему відносин суспільства, з одного боку, та злочинності, з іншого боку. Нова, гуманізаційна система буде сприяти обмеженню жорстокості з боку держави, і тим самим, існуюча система насильства держави-злочинця буде відхилена. Не варто забувати про те, що покарання хоч і є важливим засобом боротьби із злочинною діяльністю, проте це не основний засіб [6].

На сьогодні не вдається значно скоротити кількість різного роду злочинів, використовуючи елементи погроз, посилення покарання, навіть застосування довічного позбавлення волі. Незважаючи на те, що в Україні в 2019 році кількість тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень скоротилась на 17% порівняно з попереднім 2018 роком, криміногенна ситуація в державі залишається складною, а позбавлення волі є головним видом кримінального покарання [7].

Таким чином, можливо очікувати на підвищення застосування кримінальних санкцій, які пов'язані з позбавленням волі, оскільки жорстокість злочинної діяльності виникає широку антипатію в суспільстві, у суддівського корпусу, а тим більше у працівників правоохоронних органів та держави загалом. До нинішніх методів боротьби зі злочинністю, у деякій мірі, злочинна сфера вже адаптувалась, і за умови, зростання рівня злочинності все більш актуальним буде питання стосовно посилення тих чи інших норм кримінального законодавства, про застосування поряд з позбавленням волі на значний термін, смертної кари.

Однак, не викликає сумніву той факт, що державна політика у сфері призначен-

ня та виконання покарань має базуватись на цивілізаційних методах, позитивному досвіді української та зарубіжної науки та практики. Керуючись положеннями Конституції України, яка закріпила загальнолюдські цінності – як пріоритет, варто зробити висновок, що законодавцем та суспільством створені умови для використання в розумних межах позбавлення волі та передбачено низку альтернативних видів покарання [8, с. 9].

В Особливій частині КК України декриміналізовано низку складів кримінальних правопорушень, оскільки діяння, передбачені ними, у сучасних умовах втратили суспільну небезпеку або взагалі відсутня потреба в кримінальному та правовому впливі для боротьби з ними.

Окрім того, поряд з суворими покараннями за вчинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, існує можливість використання до осіб, які скоїли злочинні дії невеликої тяжкості, покарань, які не пов'язані з позбавленням волі або і звільнення від кримінальної відповідальності.

Перераховане вище має забезпечити зменшення негативних наслідків кримінальної діяльності. Чинний КК України містить цілу низку видів покарань, які не пов'язані з позбавленням волі, насамперед, громадські роботи, штраф тощо. Проте судова практика демонструє, що судові органи при визначенні покарання серед 12 видів кримінальних покарань віддають перевагу саме позбавленню волі. Таку тенденцію можливо пояснити наступними факторами:

- зростанням кількості тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, що провокує призначення покарання у вигляді позбавлення волі;
- малоєфективністю альтернативних видів покарання, що пов'язано зі складною соціально-економічною ситуацією в державі, безробіттям та зубожінням основного відсотку населення;
- недосконалістю окремих норм законодавства;
- усталеною практикою, що сформувалася при визначенні покарання судови-

ми органами, особливо у вигляді позбавлення волі.

Гуманізація кримінального права, у тому числі й гуманізація системи призначення покарання, являється доцільною тільки до осіб, які не були попередньо засуджені за скоєння кримінальних правопорушень. Попередньо засуджена за скоєння умисного кримінального правопорушення особа є потенційно небезпечною, так як рецидив злочинних дій демонструє недосягнення цілей, які були визначені перед кримінальним покаранням.

Ще більш небезпечною для суспільства та держави є особа, раніше засуджена за вчинення тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення і яка знову скоїла таке кримінальне правопорушення.

Отже, можна вважати доведеною гуманізацію покарання щодо осіб, які:

- уперше вчинили кримінальне правопорушення з необережності;
- уперше вчинили умисне кримінальне правопорушення невеликої тяжкості.

Крім того, існують всі передумови задля посилення покарання щодо осіб, які вчинили рецидив тяжких чи особливо тяжких умисних кримінальних правопорушень.

Загалом на цьому етапі розвитку держави назріла необхідність у прийнятті пакету законодавчо-організаційних заходів, які орієнтовані на реформування кримінального законодавства України та кримінальної політики в цілому.

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що реформування кримінально-виконавчого законодавства потребує виваженого та обґрунтованого підходу, своєчасного та якісного виконання поставлених завдань. Безумовно, удосконалення правової системи нашої держави неможливе без урахування потреб демократичного суспільства, це стосується, зокрема, і кримінально-виконавчого законодавства України у сфері кримінальних покарань. Уся діяльність у цьому напрямку повинна базуватись на чіткій соціальній та правовій компетенції, що орієнтує на

збереження особистості засудженого, його прав і свобод, соціальну справедливість і гуманізм. Ця вимога повинна враховуватись у методиці розробки планів, програм і заходів як важлива теоретична та моральна передумова всієї роботи по боротьбі зі злочинністю, включаючи можливості загальнодержавного, регіонального та місцевого характеру.

Література

1. Калашник Н.Г. Права людини в установах Державної кримінально-виконавчої служби // Відновне правосуддя в Україні. 2005. – №1-2. С.11.
2. Книженко О.О. Цілі застосування умовного засудження. Вісник Ун-ту внутр. справ. 2001. Спецвипуск. С.141-145
3. Таволжанський О. В., Приходько В. Ю. Особливості адаптації національної системи покарань до європейських стандартів. Право та інновації. 2020. № 2. С. 87–92.
4. Як зробити в'язниці кращими в світі. Досвід Норвегії. URL: <http://edu.helsinki.org.ua/pod/novini-vipusknik-vprogrami/yak-zrobitivyaznits-krashchimi-v-sv-t-dosv-d-porveg>.
5. Хавронюк М. І. І знову про гуманізацію кримінального законодавства. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнар. симпозіуму (м. Львів, 2008 р.). Львів, 2008. С. 287–295.
6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
7. В Україні за рік скоротилася кількість тяжких злочинів. Слово і діло: веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/02/18/novyna/suspilstvo/ukrayinirik-skorotylyasya-kilkist-tyazhkyx-zlochyniv>
8. Панов М. Удосконалення кримінального законодавства і принципи кримінального права як його фундаментальні засади. Юридичний вісник України. 2016. № 9–10 (1078–1079). С. 8–9.

Shai Roman

Ph.D. in Law Professor of the Department of Criminal law and procedure, Psychology and Innovative Education of the National University Lviv Polytechnic University, Lviv

HUMANIZATION OF CRIMINAL PUNISHMENTS IN UKRAINE: CURRENT ISSUES

Criminal punishment is an important and necessary tool among the list of state response measures to committed criminal offenses and the persons who committed them. Recently, in Ukraine, there is a noticeable trend not only of humanizing criminal liability, but also of criminal punishment in general. That is why this article examines current issues related to the execution of criminal punishments, summarizes the acquired experience of humanizing the criminal-executive system, and provides possible directions for the humanization of the system of execution of punishments.

At the current stage of the development of social relations and the state, one of the basic and generally accepted principles of law is the principle of humanism – from the Latin word *humanus* – human, human. In domestic legislation, this principle was implemented at the constitutional level in the norms of the Constitution of Ukraine.

The relevance of this issue is caused by the modern problems of the criminal enforcement system, the activity of which is closely related to the observance of human rights during the execution of criminal punishments.

The principle of humanism is reflected in the legislation of many countries. In accordance with it, the person who committed a criminal offense must be punished or choose another measure of criminal law impact sufficient to correct and prevent criminal offenses. Punishment is not intended to cause physical or mental suffering or to degrade human dignity. Implementation of this principle in practice is carried out mainly by the court, therefore, when designing sanctions, the legislator must take this into account and establish such limits of criminal sanctions that would allow the achievement of not only the specified principle, but also others.

Key words: criminal offenses, criminal punishment, criminal enforcement system, humanism, humanization of criminal punishments.

ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

КЛИМЕНКО Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент

ORCID: 0009-0004-2629-2133

УДК 343.375

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.19

У статті здійснено ґрунтовний аналіз особливостей суб'єктивної сторони легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, тобто кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України. Конструкція суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, ускладнена необхідністю встановлювати обізнаність суб'єкта про те, що майно, яке легалізовується (відмивається), здобуте злочинним шляхом. У контексті прийнятих змін до вказаної статті та прагнення законодавця наблизити її зміст до стандартів міжнародного законодавства в диспозицію статті закладено декілька нехарактерних конструкцій, зміст яких іноді є предметом наукових і практичних дискусій. Правозастосовна ж практика свідчить про те, що найбільше помилок, порушень чи свавілля у різній формі допускається якраз при кваліфікації суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Автором отримано обґрунтовані висновки про те, що, вчиняючи у будь-якій формі легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, суб'єкт усвідомлює її суспільно небезпечний характер, який обумовлено, по-перше, діями з майном, що здобуте внаслідок попереднього злочинного діяння, а по-друге, залученням відповідного майна в побутовий і господарський обіг під виглядом законно здобутого. Враховуючи досить широкий перелік форм об'єктивної сторони легалізації, автор вважає недоцільним формально закріплювати процес надання правомірності

майну, одержаному злочинним шляхом, у вигляді мети злочину, оскільки це може негативно вплинути на процес доказування, надмірно ускладнивши його.

Також у роботі здійснено додатковий аналіз такої категорії, як завідомість, щодо якої єдиність думок у частині її належності до елементів суб'єктивної сторони легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, відсутня. На нашу думку, вона має місце і стосується знання реалізованого (знала) чи потенційного (повинна була знати) щодо характеру походження майна, яке є предметом легалізації. При цьому, незважаючи на те, що окремі види злочинів не можуть визнаватись предикатними в контексті ст. 209 КК України, ця обставина впливає не на необхідність встановлення точної кримінально-правової оцінки суб'єктом предикатного злочину, а на наявність підстав для внесення до ЄРДР даних про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України.

Ключові слова: легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, завідомість, суб'єктивна сторона, предикатний злочин, кваліфікація злочину.

Постановка проблеми

Кваліфікація злочину – це кримінально-правова оцінка вчиненого особою діяння шляхом встановлення його кримінально-правових (кримінально значимих) ознак, визначення кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, та встановлен-

ня відповідності (тотожності, ідентичності) ознак вчиненого діяння конкретному складу злочину, передбаченому КК, за відсутності фактів, що виключають злочинність діяння [12, с. 14]. Правозастосовна практика свідчить про те, що найбільше помилок, порушень чи свавілля у різній формі допускається якраз при кваліфікації суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Про дійсну складність при встановленні названого елемента складу кримінального правопорушення свідчать і численні точки зору в теорії з різних аспектів внутрішньої сторони злочинного діяння.

Конструкція суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, ускладнена необхідністю встановлювати обізнаність суб'єкта про те, що майно, яке легалізується (відмивається), здобуте злочинним шляхом. У контексті прийнятих змін до вказаної статті та прагнення законодавця наблизити її зміст до стандартів міжнародного законодавства в диспозицію статті закладено декілька нехарактерних конструкцій, зміст яких іноді є предметом наукових і практичних дискусій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання кримінально-правової оцінки легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, у своїх наукових працях висвітлювали такі фахівці, як А. В. Айдинян [1], М. О. Гладковський [6], Ю. В. Луценко [8; 15], В. О. Навроцький [3], К. Ю. Путєвська [10], А. В. Тарасюк [16] та ін.

Разом з цим, навіть враховуючи дослідження останніх років, тема суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, містить низку дискусійних положень, які потребують додаткової аргументації, вирішення або навіть наукового погляду у новій площині.

Метою статті є уточнення окремих категорій, які входять до змісту ознак та елементів суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України.

Виклад основного матеріалу

Зміст ст.ст. 23–25 КК України містить положення щодо вини та її форм, разом з цим сама категорія суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та окремі її складові більш детально характеризуються в теорії кримінального права. Так, під суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення в науці кримінального права розуміють категорію, що характеризує внутрішню сторону кримінального правопорушення та виражає психічне ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) та його суспільно небезпечних наслідків [4, с. 329]. Складовими суб'єктивної сторони традиційно вважається вина, мета та мотив кримінального правопорушення. Окремі науковці відстоюють також необхідність врахування як складової суб'єктивної сторони такої категорії, як психоемоційний стан суб'єкта, проте в межах обраної тематики наявність чи відсутність такої категорії у складі суб'єктивної сторони може не враховуватись, з огляду на особливості складу злочину, передбаченого ст. 209 КК України.

Кримінальний кодекс визначає 2 форми вини – умисел та необережність, які, у свою чергу, поділяються на види. Кримінальне право виділяє також ускладнену (подвійну) форму вини. Що стосується суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, то щодо її змісту в цілому дослідники досягли умовної згоди, дискутуючи, здебільшого, лише в контексті окремих питань.

Так, наприклад, не вдаючись до розширеного розгляду її складових і елементів, К. Ю. Путєвська та В. Б. Зайцев зазначають, що суб'єктивна сторона легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, виражається у прямому умислі, обов'язковою умовою є те, що особа знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, цілком чи частково одержано злочинним шляхом [10, с. 253–254]. У цілому з цією позицією можна погодитись, проте необхідно враховувати, що характеристика всіх елементів і складових суб'єктивної сторони злочину,

передбаченого ст. 109 КК України, має бути докладною і конкретною для того, щоб уникнути помилок при кваліфікації та з'ясувати ступінь вини суб'єкта.

Характеризуючи ознаки суб'єктивної сторони легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, А. В. Айдинян підкреслює, що якщо попередня редакція ст. 209 КК України прямо не вказувала на психічне ставлення суб'єкта до вчинюваної ним дії по відмиванню майна, то чинна редакція це конкретизує. Так, вказаний науковець відзначає, що визнання злочину умисним або необережним передбачає цілісну характеристику психічного ставлення суб'єкта до всіх об'єктивних ознак відповідного складу кримінального правопорушення. В ідеалі в межах умисного кримінального правопорушення психічне ставлення до кожної з таких ознак окремо має бути «умисним», однак це не завжди так. З аналізу нової редакції ст. 209 КК України зрозуміло, що зараз склад умисного злочину, передбаченого цією статтею, містить «елемент необережності». Безумовно, це не перетворює умисний злочин у необережний, однак необхідно констатувати, що під час легалізації майна, одержаного злочинним шляхом, психічне ставлення суб'єкта може характеризуватись певною неоднорідністю [1, с. 310].

Так, ч. 1 ст. 209 КК України містить норму про кримінальні відповідальність за 1) набуття, 2) володіння, 3) використання, 4) розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі 5) здійснення фінансової операції, 6) вчинення правочину з таким майном, або 7) переміщення, 8) зміна форми (перетворення) такого майна, або 9) вчинення дій, спрямованих на приховування, маскуванню походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом. Безперечно, характеристика форм об'єктивної сторони легалізації (відмивання) майна, одержаного зло-

чинним шляхом, з одного боку, виходить за межі наукового дослідження суб'єктивної сторони вказаного кримінального правопорушення, з іншого ж боку, усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння та передбачення його суспільно небезпечних наслідків може бути встановлено лише через аналіз дій суб'єкта, які утворюють ту або іншу форму об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України.

На умисність вчинення дій по легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, буквально йдеться в ч. 1 ст. 9 Конвенції від 16 травня 2005 р.:

1. Кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинними відповідно до її внутрішнього законодавства у випадку умисного вчинення:

а) перетворення або передачі майна, з усвідомленням того, що таке майно є доходом, з метою приховування або маскуванню незаконного походження майна або з метою сприяння будь-якій особі, причетній до вчинення предикатного злочину, в уникненні правових наслідків її дій;

б) приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно майна або власності на нього, з усвідомленням того, що таке майно є доходом; та, з урахуванням її конституційних принципів і основних засад її правової системи;

с) набуття майна, володіння ним або його використання, з усвідомленням під час одержання того, що таке майно є доходом;

д) участі у вчиненні, об'єднання або змови з метою вчинення, замаху на вчинення, пособництва, підмови, сприяння й надання порад стосовно вчинення будь-якого зі злочинів, установлених відповідно до цієї статті.

Із цим погоджуються більшість фахівців, які досліджують цю тематику. Так, наприклад, М. О. Гладковський зазначає, що «попри зміни, внесені до ч. 1 ст. 209 КК України, суб'єктивна сторона легалізації (відмивання) майна, одержаного зло-

чинним шляхом, характеризується умисною формою вини. Злочинним умислом у разі вчинення злочину, передбаченого цією статтею, охоплюються як самі дії, що утворюють об'єктивну сторону відмивання злочинного майна, так і усвідомлення злочинного характеру походження майна, що відмивається, або усвідомлення того, що інформація про джерело походження злочинного майна свідомо ігнорується. Причому задля кваліфікації дій особи за цією статтею останнє є необхідною умовою, адже охоплюється інтелектуальним моментом умислу. Зазначений підхід узгоджується з вимогами міжнародного антилегалізаційного законодавства» [6, с. 263].

Свого часу А. С. Беніцький висловив пропозицію включити в ч. 1 ст. 209 КК України вказівку на завідомість одержання коштів або іншого майна як предмета досліджуваного складу злочину [2, с. 235, 498]. Зазначену пропозицію не підтримав М. О. Гладковський, погоджуючись із тим, що неоднорідне психічне ставлення до різних об'єктивних ознак цього складу виправдане й таке, що не суперечить міжнародному законодавству про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Зокрема, вказаний фахівець як приклад навів нещодавній випадок, коли до журналістів Міжнародного консорціуму журналістів-розслідувачів (ICIJ) потрапили файли FinCEN, які містять відомості про транзакції за 2000–2017 роки на суму близько 2 трлн доларів США. З цих документів вдалося дізнатися, що JP Morgan дозволив одній компанії перевести понад 1 млрд доларів США через рахунок лондонського підрозділу банку, навіть не знаючи, кому саме ця компанія належить. Пізніше банк виявив, що компанія могла належати людині, яка кілька років входила до десятки найбільш розшукуваних злочинців у США [7]. На підставі цього М. О. Гладковський дійшов до висновку, що вказівка на завідомість унеможливає ефективне застосування цих норм щодо несумлінних працівників кредитних організацій, які в порушення професійного обов'язку ігнорують джерела доходів своїх клієнтів [6, с. 261].

Разом із цим, якщо проаналізувати, наприклад, вирок Липовецького районного суду Вінницької області від 26.10.2020 р. (справа № 136/947/20), яким особу визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 209 КК України, та вирокком затверджено угоду про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим, то судом встановлено наступні обставини. Відповідно до описової частини вироку, особа вчинила легалізацію (відмивання) майна, завідомо знаючи, що воно одержане злочинним шляхом. При цьому засуджена особа не вчиняла дій направлених на вчинення предикатного злочину, а лише будучи ознайомленим із фактичними обставинами шахрайського заволодіння коштами юридичної особи, виконувала тільки дії, спрямовані на їх легалізацію. Особу, яка безпосередньо вчинила предикатний злочин (шахрайство), відповідно до вироку не вдалось установити [5]. Таким чином, навіть за відсутності вказівки на завідомість у тексті ст. 209 КК України суддя згадав про неї у вирок. Ми також вважаємо, що мова про завідомість усе ж є доречною в контексті змісту та суті цієї категорії.

Так, окремі автори вважають, що завідомість певних обставин є результатом психічного відображення останніх, тобто знанням суб'єкта про їх наявність на противагу необізнаності з ними, знанням достовірним, таким, що не викликає сумніву. Термін «завідомість» означає, що особа знає про ці обставини завчасно, до початку вчинення діяння, яке утворює об'єктивну сторону конкретного складу злочину [11, с. 106]. Що стосується особливостей завідомості як елементу суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, полягає у тому, що вона стосується окремих обставин, які характеризують саме предмет кримінального правопорушення. Зокрема, суб'єкт кримінального правопорушення, вчиняючи відповідні дії, які утворюють ту або іншу форму об'єктивної сторони вказаного вище кримінального правопорушення, знає чи повинен знати, що майно прямо чи опосередковано, повністю

чи частково одержано злочинним шляхом. Щодо опосередкованості в контексті одержання майна злочинним шляхом, то ця категорія вказує на те, що, якщо таке майно й не отримано безпосередньо внаслідок вчинення злочину, то воно має зв'язок з тим, що отримано злочинним шляхом, і цей зв'язок є очевидним.

І необов'язково ознака завідомості має бути винесена окремим елементом суб'єктивної сторони, оскільки в більшості випадків вона поглинається змістом інтелектуального моменту умислу. Так, наприклад, вчиняючи посягання на життя державного чи громадського діяча, суб'єкту до початку вчинення злочину відомо, що потерпілий обіймає одну з посад, перелік яких наведено в диспозиції ст. 112 КК України. При цьому технічно ознаку завідомості не потрібно деталізувати окремо в тексті статті.

Ураховуючи позицію Верховного Суду України, зафіксовану постановою Пленуму від 15 квітня 2005 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», кошти чи майно не слід визнавати такими, що були одержані злочинним шляхом, навіть якщо спосіб її отримання охоплюється складом кримінального правопорушення, а саме: а) товари, контрабандно ввезені в Україну, водночас дохід, одержаний у результаті легалізації (наприклад, у вигляді отримання плати за контрабанду товарів), може визнаватись предметом цього злочину; б) кошти або інше майно, одержані внаслідок здійснення службовою особою всупереч установленому порядку операцій з активами, що перебувають у податковій заставі і в подальшому використовуються суб'єктом господарювання – юридичною особою під час здійснення господарської діяльності; в) кошти (незалежно від їх розміру), одержані як субсидії, субвенції, дотації чи кредити внаслідок надання неправдивої інформації суб'єктами, зазначеними в диспозиції ч. 1 ст. 222 КК України; г) кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [9].

Продовжуючи аналіз та наближаючись до висновків дослідження, вважаємо за доцільне навести наукову позицію Л. П. Брич та В. О. Навроцького, які, обґрунтовуючи наявність осудності спеціального суб'єкта злочину, зазначають, що така осудність повинна визначатися на основі не лише тих вольових та інтелектуальних критеріїв, з якими необхідно підходити до оцінки осудності будь-якої особи, а й з урахуванням додаткових ознак, що визначають можливість такої особи усвідомлювати фактичну, соціальну сторону своєї поведінки з урахуванням додаткових обов'язків, що покладені на неї [3, с. 61]. Що стосується диспозиції ст. 209 КК України, то такою додатковою ознакою, яка, в цілому, також має бути встановлена досудовим розслідуванням щодо осіб, які здійснюють відповідні фінансові або інші операції з майном, необхідно визначити категорію об'єктивної можливості бути обізнаним, що предметом вказаних операцій є таке майно, що прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержане злочинним шляхом у тому розумінні, як це визначено у законі. У принципі, означена категорія також підкріплена вказівкою на те, що відносно предмета злочину мають бути встановлені фактичні обставини, які свідчать про його одержання злочинним шляхом.

При цьому вважаємо за доцільне погодитись із точкою зору С. Фролова, який вказує, що для кваліфікації вчиненого за ст. 209 КК України не вимагається точної обізнаності про характер і конкретні обставини вчинення предикатного діяння, але необхідним є усвідомлення особою тих фактичних обставин вчиненого, з якими КК України пов'язує можливість призначення основного покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Обізнаність особи про відповідне походження «брудного» майна встановлюється в кожному конкретному випадку [14, с. 134]. На жаль, як свідчить практика, у деяких випадках досить складно здобути докази саме за цим напрямом доказування, тому іноді висновки можуть бути зроблені за сукупністю відомостей,

що характеризують аспекти зовнішньої діяльності суб'єкта.

Враховуючи викладене вище, а також те, що злочин, передбачений ст. 209 КК України, може бути вчинений лише з прямим умислом, конкретизуємо зміст інтелектуальної ознаки вини легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 КК України, прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Як вказує П. Л. Фріс, інтелектуальна ознака вини характеризується усвідомленням особою суспільно небезпечного характеру власної поведінки, що охоплює розуміння об'єкта кримінального правопорушення, об'єктивної сторони (включаючи час, місце, обстановку, спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, у випадку, коли ці ознаки включені як конструктивні у склад конкретного злочину або кримінального проступку). При вчиненні кваліфікованого або привілейованого кримінального правопорушення обставини, які його характеризують, також повинні охоплюватись свідомістю особи. При вчиненні кримінальних правопорушень з матеріальним складом свідомістю особи повинні охоплюватись наслідки злочину або кримінального проступку. Вольова ж ознака вини, у свою чергу, визначається як «бажання» чи свідоме припущення» або «легковажне розрахування на недопущення» настання суспільно небезпечних наслідків своєї діяльності [13, с. 125].

Висновки

Таким чином, виходячи з викладеного, необхідно констатувати, що, вчиняючи у будь-якій формі легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, суб'єкт усвідомлює її суспільно небезпечний характер, який обумовлено, по-перше, діями з майном, що здобує внаслідок попереднього злочинного діяння, а по-друге, як вважає С. О. Фролов, залученням відповідного майна в побутовий і господарський обіг [14, с. 134] під виглядом законно здо-

бутого. Разом з цим, одразу підкреслимо, що цілком поділяємо позицію А. В. Айдинян, на переконання якої злочинно здобує майно внаслідок вчинення діянь, описаних у ч. 1 ст. 209 КК України, має отримати видимість легального; «...надання правомірного вигляду набуттю, володінню, використанню чи розпорядженню «брудним» майном під час легалізації знаходиться, скоріш, у площині об'єктивної сторони складу цього злочину, ніж суб'єктивної (наприклад, мети)» [1, с. 310]. Враховуючи досить широкий перелік форм об'єктивної сторони легалізації, вважаємо недоцільним формально закріплювати процес надання правомірності майну, одержаному злочинним шляхом, у вигляді мети злочину, оскільки це може негативно вплинути на процес доказування, надмірно ускладнивши його.

Що ж стосується завідомості як елемента суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, то, як вказувалось вище, вона має місце і стосується знання реалізованого (знала) чи потенційного (повинна була знати) щодо характеру походження майна, яке є предметом легалізації. При цьому, незважаючи на те, що окремі види злочинів не можуть визнаватись предикатними в контексті ст. 209 КК України, ця обставина впливає не на необхідність встановлення точної кримінально-правової оцінки суб'єктом предикатного злочину, а на наявність підстав для внесення до ЄРДР даних про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України.

Література

1. Айдинян А. В. Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 Кримінального кодексу України): Аналіз нової редакції (відповідно до Закону України № 361-ІХ від 06 грудня 2019 р.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 308–311.
2. Беніцький А. С. Причетність до злочину: проблеми кримінальної відповідальності: монографія. Луганськ: СПД Резников В. С. 2014. 552 с.
3. Брич Л. П., Навроцький В. О. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею. *Підпри-*

емництво, господарство і право. 2001. № 1. С. 58–62.

4. Васильєв А. Суб'єктивна сторона злочину. Кримінологічний довідник; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України Бандурки О. М.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джузи О. М. та д-ра юрид. наук, професора Литвинова О. М.: довідкове видання. Харків: Діса плюс, 2013. С. 329–331.

5. Вирок Липовецького районного суду Вінницької області від 26 жовтня 2020 року у справі № 136/947/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92461108>.

6. Гладковський М. О. Тлумачення окремих ознак суб'єктивної сторони легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, з урахуванням положень національного та міжнародного антилегалізаційного законодавства. *Право і суспільство.* 2023. № 3. С. 258–264.

7. Досьє FinCEN. Стався новий витік банківських документів про брудні гроші / BBC NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54231492?xtor=AL73-%5Bpartner%5D-%5Bukr%5D-%5Bheadline%5D-%5Bukrainian%5D-%5Bbizdev%5D-%5Bisapi%5D>.

8. Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. *Соціально-правові студії.* 2020. Випуск 1(7). С. 79–84.

9. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05>.

10. Путєвська К. Ю., Зайцев В. Б. Проблеми кваліфікації легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 2. С. 252–255.

11. Сичевський В. В., Харитонов Є. І., Олєйніков Д. О. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України). Харків: Право, 2016. 232 с.

12. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції. Харків: Право, 2018. 368 с.

13. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Атіка, 2004. 488 с.

14. Фролов С. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Юридичний вісник.* 2019. № 4. С. 130–136.

15. Lutsenko Yu., Motyl V., Tarasiuk A., Areshonkov V., Diakin Ya., Kamensky D. Globalization of White-Collar Crime: Far and Beyond National Jurisdictions. *CUESTIONES POLÍTICAS.* 2023. № 76. P. 64–75.

16. Tarasiuk A., Prokofieva-Yanchylenko D., Lutsenko Y., Danylevskyi A., Makarenko T. Corporate liability and white-collar crime: Comparative review: Responsabilidad de las empresas y delitos de cuello blanco: Revisión comparativa. *Cuestiones Políticas,* 2023. № 41 (78), P. 523–540.

ON THE QUESTION OF THE FEATURES OF THE SUBJECTIVE SIDE OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL WAYS

The article provides a thorough analysis of the features of the subjective side of legalization (laundering) of property obtained through criminal means, i.e. the criminal offense provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine. The construction of the subjective side of the criminal offense provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine, complicated by the need to establish the subject's awareness that the property being legalized (laundered) was obtained through criminal means. In the context of the adopted changes to the specified article and the legislator's desire to bring its content closer to the standards of international legislation, several uncharacteristic constructions are embedded in the article's disposition, the content of which is sometimes the subject of scientific and practical discussions. Law enforcement practice shows that the most mistakes, violations

or arbitrariness in various forms are allowed precisely when qualifying the subjective side of the composition of a criminal offense.

The author has obtained well-founded conclusions that, committing any form of legalization (laundering) of property obtained by crime, the subject is aware of its socially dangerous nature, which is caused, firstly, by actions with property obtained as a result of a previous crime actions, and, secondly, by involving the relevant property in domestic and economic circulation under the guise of legally acquired. Taking into account the rather wide list of forms of the objective side of legalization, the author considers it inexpedient to formally establish the process of legalization of property obtained through criminal means as the purpose of the crime, as this may negatively affect the process of proof, complicating it excessively.

In addition, an analysis of such a category as awareness was carried out, regarding which

there is no unity of opinion in terms of its belonging to the elements of the subjective side of legalization (laundering) of property obtained through criminal means. In the opinion of the author, it takes place and refers to actual (knew) or potential (should have known) knowledge regarding the nature of the origin of the property, which is the subject of legalization. At the same time, despite the fact that certain types of crimes cannot be recognized as predicate in the context of Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine, this circumstance does not affect the need to establish an accurate criminal law assessment by the subject of the predicate crime, but rather the presence of grounds for entering data on the commission of a criminal offense, provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: legalization (laundering) of property obtained by criminal ways, awareness, subjective side, predicate crime, qualification of crime.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»

ORCID: 0000-0003-2924-6621

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права Вищого навчального закладу «Національна академія управління»

ORCID: 0000-0003-4700-9777

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.20

Розглянуті питання визначення зобов'язань у цивільному праві та досліджені умови виконання зобов'язань і види забезпечення виконання зобов'язань, які встановлені договором та законом. Визначено поняття збитків та неустойки (штрафу, пені). Проаналізовано законодавчі положення щодо особливостей виконання договірних зобов'язань під час дії воєнного стану. Визначено умови припинення дії цивільних договорів при форс-мажорних обставинах та у порівнянні з іншими положеннями ЦК України.

Ключові слова: зобов'язання, збитки, неустойка, штраф, пеня, кредитор, боржник, цивільні договори, форс-мажор.

Постановка проблеми

Відповідно до Цивільного кодексу України, зобов'язання виникають з підстав, встановлених статтею 11 цього Кодексу, тобто цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Серед підстав виникнення цивільних прав та обов'язків вказуються, серед іншого, договори та інші правочини; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти [1, ст.11].

Згідно зі статтею 509 Цивільного кодексу України, зобов'язанням є правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана

вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [1, ст.509].

Зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Виконання зобов'язань, реалізація, зміна та припинення певних прав у договірному зобов'язанні можуть бути зумовлені вчиненням або утриманням від вчинення однією із сторін у зобов'язанні певних дій чи настанням інших обставин, передбачених договором, у тому числі обставин, які повністю залежать від волі однієї із сторін [1, ст.526].

Наслідками порушення зобов'язань є застосування штрафних санкцій. Особливої уваги заслуговує питання застосування системи штрафних санкцій та пені в умовах дії воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання виконання зобов'язань при застосуванні умов цивільного права завжди було предметом дослідження українських вчених, серед яких: Н. Ю. Голубева,

Р. В. Гринько, В. О. Кучер, Г. Б. Яновицька, С. П. Рабінович, І. П. Апопій, В. М. Слома, О. С. Йоффе та інші вчені.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Актуальність цього дослідження полягає у необхідності чіткого окреслення умов настання штрафних санкцій та пені при виконанні зобов'язань встановлених згідно з цивільним правом. Війна, що розв'язана Російською Федерацією проти України, передбачає визначення особливостей виконання договірних зобов'язань з урахуванням воєнного стану.

Таким чином, метою дослідження особливостей виконання зобов'язань суб'єктами цивільного права в умовах воєнного стану є з'ясування умов дотримання заходів відповідальності при виконанні зобов'язань та зміни до деяких законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу

З точки зору цивільного права визначення зобов'язань та заходів відповідальності за їх виконання передбачає використання Цивільного кодексу України від 19 червня 2003 року № 980-IV, із змінами (далі – ЦК України) [1].

Згідно зі статтею 14 ЦК України:

1. Цивільні обов'язки виконуються в межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства.

2. Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї.

3. Виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства.

4. Особа може бути звільнена від цивільного обов'язку або його виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства [1, ст.14].

Н. Ю. Голубєва розглядає цивільне зобов'язання як динамічне цивільне правовідношення, що опосередковує переміщення матеріальних і нематеріальних благ у цивільному обороті, у якому боржник зобов'язаний учинити на користь кредитора певну дію (дії) майнового або немайнового

характеру чи утриматися від певної дії (дій), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (обов'язків), або обидві сторони щодо одна одної кредиторами (відносно прав) і боржниками (відносно обов'язків) [2, с. 7].

В. М. Слома зазначає, що зобов'язання належать до групи майнових відносин. Разом з тим, в окремих випадках вони можуть мати нееквівалентний характер. Це може мати місце тоді, коли зобов'язання спрямоване на задоволення немайнового інтересу уповноваженої особи при наданні освітніх або туристичних послуг [3, с.126].

Зобов'язання відрізняються від речових правовідносин за наступними критеріями. По-перше, за своєю юридичною природою речові правовідносини є абсолютними, оскільки у них чітко визначено лише уповноважену особу, а всі інші особи зобов'язані не порушувати права уповноваженої особи та не перешкоджати їй здійснювати свої права. Зобов'язальні правовідносини за юридичною природою є відносними, оскільки зобов'язання опосередковують перехід благ від одних осіб до інших, їх суб'єкти є чітко визначеними. По-друге, предметом речових правовідносин є конкретно визначені речі, а предметом зобов'язання є поведінка зобов'язаних осіб [3, с.126].

З цього виходить, що порушення зобов'язань повинно мати юридичні наслідки, тобто заходи відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди.

Відповідно до статті 22 ЦК України, особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

Збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

3. Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

4. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо), якщо інше не встановлено законом [1, ст. 22].

Щодо забезпечення повноти виконання зобов'язань у рамках ЦК України, діють положення глави 49 ЦК України.

Серед видів забезпечення виконання зобов'язання, відповідно до статті 546 ЦК України, визначено, що виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком, правом довірчої власності. Договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов'язання [1, ст. 22].

У рамках цієї статті розглядається такий вид забезпечення виконання зобов'язання, як неустойка.

Згідно зі статтею 549 ЦК України наводиться поняття неустойки, а саме:

1. Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання.

2. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

3. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання [1, ст. 549].

Серед підстав виникнення права на неустойку:

1. Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

2. Проценти на неустойку не нараховуються.

3. Кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання (стаття 617 цього Кодексу) [1, ст. 550].

Відповідно до статті 617 ЦК України підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання наступні:

1. Особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів [1, ст. 617].

Ми згодні з Р. В. Гринько, що складовими процесу виконання зобов'язання є умови про суб'єктний склад правовідносин, порядок і способи виконання, строки і місце виконання [4, с. 38].

Так, згідно з Р. В. Гринько, більшість цивільно-правових договорів є строковими. У зв'язку з цим, зобов'язання підлягає виконанню у строк, встановлений у договорі (стаття 530 ЦК України). При цьому строк виконання зобов'язання може бути встановлено у договорі таким чином: 1) конкретною датою (днем); 2) періодом часу, протягом якого воно підлягає виконанню; 3) вказівкою на подію, яка неминуче має настати. Строк виконання зобов'язання для деяких договорів встановлено у законі. Наприклад, за договором довічного утримання (догляду) набувач забезпечує відчужувача утриманням та (або) доглядом лише протягом життя відчужувача (стаття 744 ЦК України). Відповідно до статті 267 ГК України, договір поставки може бути укладений на один рік, на строк більше одного року (довгостроковий договір) або на інший строк, визначений угодою сторін. При цьому, якщо сторонами передбачено поставку товарів окремими партіями, строком поставки продукції виробничо-технічного призначення є, як правило, квартал, а виробів народного споживання, як правило, – місяць [4, с. 40].

Завжди виконання договірних зобов'язань має здійснюватися в певному

місці. У підтримку загального принципу цивільного законодавства про свободу договору (пункт 3 статті 3 ЦК України) у статті 532 ЦК України встановлено, що сторони договору вільні у виборі місця виконання зобов'язання. Водночас для окремих випадків законодавець в імперативному порядку встановив місце виконання зобов'язання в актах цивільного законодавства. Наприклад, договір будівельного підряду має виконуватися за місцем знаходження будівельного майданчика, який замовник зобов'язаний надати підряднику (стаття 875 ЦК України) [4, с. 40].

Слід мати на увазі, що згідно з частиною 4 статті 532 ЦК України, якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі, за грошовим зобов'язанням, виконання провадиться – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, – за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора **з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання** [1, ч.4 ст. 532].

Щодо грошових зобов'язань, у рамках дії ЦК України, передбачено наступна черговість погашення вимог за грошовим зобов'язанням:

У разі недостатності суми проведеного платежу для виконання грошового зобов'язання у повному обсязі ця сума погашає вимоги кредитора у такій черговості, якщо інше не встановлено договором або законом:

1) у першу чергу відшкодовуються витрати кредитора, пов'язані з одержанням виконання;

2) у другу чергу сплачуються проценти і неустойка;

3) у третю чергу сплачується основна сума боргу [1, ч.1 ст. 534].

Р. В. Гринько, посилаючись на Т. В. Боднар, зазначає наступні особливості виконання грошових зобов'язань:

а) особливий предмет виконання, яким є гроші;

б) встановлена законодавством черговість погашення вимог у разі недостатності суми платежу;

в) встановлені законодавством проценти за користування чужими грошовими коштами як загальне правило;

г) щодо грошових зобов'язань не може мати місця неможливість виконання як підстава припинення зобов'язання;

г) особливе місце виконання грошового зобов'язання;

д) особливий спосіб виконання грошового зобов'язання у разі відсутності кредитора – шляхом внесення боргу в депозит нотаріуса [4, с.38; 5, с. 200].

Р. В. Гринько зазначає, що договірне зобов'язання припиняється шляхом його виконання, якщо його здійснено належним чином на засадах добросовісності, розумності та справедливості. У випадках порушення зобов'язання, коли не виконує або неналежним чином виконує боржник взятє на себе зобов'язання, кредитор має право захистити свої цивільні права та інтереси за допомогою способів захисту, закріплених у законі [4, с. 41].

При цьому, відповідно до статті 552 ЦК України:

1. Сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі.

2. Сплата (передання) неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання [1, ст. 552].

Згідно з п.19 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України, у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану строки, визначені статтями 257-259, 362, 559, 681, 728, 786, 1293 цього Кодексу, продовжуються на строк його дії [1, п.19 Прикінцевих та перехідних положень].

Тобто мова йде про статті щодо: загальної і спеціальної позовної давності та зміни їх тривалості; переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності; строків припинення поруки та виявлення недоліків і пред'явлення вимоги у зв'язку з недоліками проданого товару; позовної давності, що застосовується до вимог у зв'язку

з недоліками проданого товару; позовної давності до вимог про розірвання договору дарування; до вимог, які випливають із договору найму; на оскарження дій виконавця заповіту.

Відповідно до пункту 18 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України, у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 цього Кодексу, а також від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення. Установити, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за такими договорами, підлягають списанню кредитором (позикодавцем) [1, п.18 Прикінцевих та перехідних положень].

Крім зазначених у пункті 18 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України змін, для вирішення питань щодо наслідків невиконання цивільно-правових зобов'язань з причин військової агресії Російської Федерації проти України, Законом України від 15 березня 2022 року № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» (далі – Закон № 2120-IX) [6] доповнено розділ IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про споживче кредитування» пунктом 6¹.

Згідно з цим пунктом зазначено, що у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та в тридцятиденний строк після дня його припинення або скасування у разі прострочення споживачем виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит споживач звільняється від відповідальності перед кредитором за таке прострочення. У разі допущення такого

прострочення споживач звільняється, зокрема, від обов'язку сплати кредитором неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) споживачем зобов'язань за таким договором. Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з причин інших, ніж передбачені частинною четвертою статті 1056¹ Цивільного кодексу України, у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті. Норми цього пункту поширюються, у тому числі, на кредити, визначені частиною другою статті 3 цього Закону [7, р. IV абз.1 п.6¹].

Установити, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за таким договором, підлягають списанню кредитором [7, р. IV абз.2 п.6¹].

Законом № 2120-IX [6] також доповнено розділ VI «Прикінцеві положення» Закону України «Про іпотеку» пунктом 5².

Відповідно до цього пункту визначено, що в період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та в тридцятиденний строк після його припинення або скасування щодо нерухомого майна (нерухомості), що належить фізичним особам та перебуває в іпотеці за споживчими кредитами, зупиняється дія статті 37 (у частині реалізації права іпотекодержателя на набуття права власності на предмет іпотеки), статті 38 (у частині реалізації права іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки), статті 40 (у частині виселення мешканців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об'єкти), статей 41, 47 (у частині реалізації предмета іпотеки на електронних торгах) цього Закону [8, р. VI абз.1 п.5²].

Положення абзацу першого цього пункту не поширюються на нерухоме майно (нерухомість), оформлене в іпотеку з метою

забезпечення виконання зобов'язань за договорами, укладеними після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», або за договорами, до яких після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» за погодженням сторін вносилися зміни в частині продовження строків виконання зобов'язань та/або зменшення розміру процентів, штрафних санкцій [8, р. VI абз.2 п.5²].

Ми згодні з висновком М. Чередніченко, що із аналізу вищевказаних змін достатньо чітко врегульованні наслідки прострочення виконання зобов'язання за договорами позики. Тобто фактично позичальники звільняються від будь-якої відповідальності, у зв'язку з неможливістю виконати зобов'язання за договором позики в період воєнного стану [9].

Що стосується інших цивільно-правових договорів, то наслідки невиконання зобов'язання фактично такі ж, що і були до запровадження воєнного стану. Тобто, якщо сторона доведе, що порушила зобов'язання у зв'язку з непереборними обставинами (наприклад, у зв'язку з руйнуванням приміщень, неможливістю доставити товар на певну територію, знищенням майна і т.д.), вона буде звільнена від відповідальності. Якщо таких обставин сторона довести не зможе, то буде нести відповідальність на загальних засадах [9].

Т. Сторожук Т. та А. Рекун зазначають, що форс-мажор завжди повинен підтверджуватися сертифікатом Торгово-промислової палати України (далі – «ТПП») або регіональної торгово-промислової палати, який видається на запит суб'єкта господарювання окремо під кожен договір. Такий сертифікат видається за умови доведення наступних ключових фактів:

(а) настав момент виконання зобов'язання за договором;

(б) форс-мажорні обставини призвели до неможливості такого виконання у визначений договором строк [10, с. 3].

Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 року № 2024/ 02.0-7.1 на підставі статей 14, 14¹ Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 № 671/97-ВР, Статуту ТПП України, засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану з 24 лютого 2022 року, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [11].

Т. Сторожук та А. Рекун зазначають, що підстави стверджувати, що напад Росії є форс-мажором для кожного договору по всій Україні відсутні, оскільки військові дії відбуваються не на всій території України, а воєнний стан (принаймні, досі) не передбачає значного обмеження прав і свобод [10, с. 3].

Також слід пам'ятати, що за першої можливості після настання форс-мажору, до отримання сертифіката ТПП, необхідно невідкладно звернутися до контрагента та повідомити про наявність обставин непереборної сили та тимчасову неможливість виконання зобов'язань [10, с. 4].

М. Чередніченко визначає, що відповідно до судової практики сертифікат не може засвідчувати форс-мажорні обставини на майбутнє. У разі якщо сертифікат про форс-мажорні обставини виданий щодо обставин, які на момент його видачі тривають та період дії яких встановити неможливо, заявник, після закінчення дії таких обставин, має право звернутися до ТПП України для засвідчення форс-мажорних обставин за подальший період саме з дня, наступного за датою видачі сертифікату до дня їх закінчення [9].

Питанням припинення договору присвячена глава 50 ЦК України. Серед інших умов припинення договору (крім випадків непереборної сили) є й такі, що мають високу ймовірність в обставинах воєнного стану. На наш погляд, до цих статей ЦК України належать:

1) Стаття 607. Припинення зобов'язання неможливістю його виконання (Зобов'язання припиняється неможливістю

його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає).

2) Стаття 608. Припинення зобов'язання смертю фізичної особи (Зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою або смертю кредитора, якщо воно є нерозривно пов'язаним з особою кредитора).

3) Стаття 609. Припинення зобов'язання ліквідацією юридичної особи (Зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю). З нашої точки зору, за неможливості виконання зобов'язань при веденні воєнних дій за місцем реєстрації та фактичної роботи юридичної особи [1].

Крім зазначеного, можна привести й умови статті 652. Зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин.

При цьому:

1. У разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання.

Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

2. Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінились, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний, а з підстав, встановлених частиною четвертою цієї статті, – змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності одночасно таких умов:

1) у момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане;

2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути

після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися;

3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору;

4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не впливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона.

3. У разі розірвання договору внаслідок істотної зміни обставин суд, на вимогу будь-якої із сторін, визначає наслідки розірвання договору, виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору.

4. Зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках, коли розірвання договору, суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом [1, ст. 652].

Висновок

У статті здійснено аналіз законодавчих положень щодо визначення поняття зобов'язання у цивільному праві та зв'язок між зобов'язанням і відповідальністю боржника та кредитора. Визначено поняття збитків.

Розглянуті види забезпечення цивільних зобов'язань, зокрема неустойка (штраф, пеня). Визначено умови, що вносяться до чинних договорів, зокрема, строки договорів та місцезнаходження кредитору, їх вплив на визначення видів забезпечення зобов'язань. Проаналізовані умови звільнення від відповідальності за порушення цивільних зобов'язань.

Визначено особливості змін виконання договорних зобов'язань в умовах цивільного права з урахуванням воєнного стану. Зокрема, по договорах позики та інших цивільних зобов'язань сторін. Проведено дослідження умов припинення зобов'язань при дії воєнного стану за обставинами форс-мажору та згідно з відповідними статтями ЦК України.

Література

1. Цивільний кодекс України від 19 червня 2003 року № 980-IV, ОВУ, 2003 р., № 30, ст.1527 (із змінами і доповненнями, внесеними законами України)/ <https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=843030>
2. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Н. Ю. Голубєва. – Одеса, 2013. – 42 с. <https://core.ac.uk/download/pdf/50594755.pdf>
3. Слома В. М. Поняття зобов'язання у цивільному праві/ В. М. Слома, кандидат юридичних наук, доцент /Юридичний вісник 1 (38) 2016/с.123-128/<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7833/1/Поняття%20зобовязання.pdf>
4. Гринько Р. В. Щодо питання про виконання цивільно-правового зобов'язання./ Гринько Руслан Віталійович, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького/Часопис цивілістики. Випуск 21/с. 37-42/<file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202021/СТАТЬЯ%20Цивільне%20право/ЩОДО%20ПИТАННЯ%20ПРО%20ВИКОНАННЯ%20ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО.pdf>
5. Боднар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві : монографія / Т.В. Боднар. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 272 с
6. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2120-IX/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#top>
7. Закон України «Про споживче кредитування» від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 1, ст. 2) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>
8. Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-IV(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 38, ст.313)/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text>
9. Чередніченко М. Воєнний стан: чи змінились наслідки невиконання цивільно-правових зобов'язань./Максим Чередніченко, адвокат АО «КПД Консалтинг»/https://jurliga.ligazakon.net/analytics/210706_vonniy-stan-chi-zmnilis-nasltdki-nevikonannya-tsvilno-pravovikh-zobovuzan
- 10.Сторожук Т., Рекун А. Інформація Arzinger з Інтернету/ Тетяна Сторожук, старший юрист, адвокат Arzinger, Антон Рекун, юристArzinger/ https://biz.ligazakon.net/analytics/209873_vikonannya-dogovnikh-zobovuzan-ta-fors-mazhor
11. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 року № 2024/ 02.0-7.1// Всім, кого це стосується

*Yevdokimenko Svitlana Viktorivna
Yevdokimenko Serhii Anatoliiovych*

**SPECIFIC FEATURES OF
PERFORMING CONTRACTUAL
OBLIGATIONS UNDER MARTIAL LAW**

The authors have considered the issues of determining obligations in civil law and have studied the terms for fulfilling obligations and the types of ensuring the performance of obligations established by the contract and law. The concept of damages and default charge (fine, penalty) has been defined. Legislative provisions on the specific features of performing contractual obligations under the martial law have been analyzed. The authors have determined the terms for terminating civil contracts in case of force majeure and in comparison with other provisions of the Civil Code of Ukraine.

Key words: obligations, damages, default charge, fine, penalty, creditor, debtor, civil contracts, force majeure.

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НОРМ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ОХОРОНУ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ФРОЛОВА Олена Григорівна - кандидат юридичних наук, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПРАТ "ВНЗ "МАУП"

ORCID 0009-0007-5427-7581

УДК 343.57

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.21

У статті досліджуються проблеми систематизації норм Особливої частини КК України, що забезпечують фармацевтичну діяльність. Автор ставить перед собою завдання знайти відповідь на наступні запитання: 1) як саме в межах Особливої частини КК "представлена" група норм, що об'єднує різноманітні соціально-правові властивості "ураженості" фармацевтичної діяльності, що є шкодою певного виду; 2) як саме особливості цієї "ураженості" враховуються у змісті відповідної групи норм Особливої частини КК, що забезпечують кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності; 3) яке значення для виділення цієї групи норм Особливої частини КК мають охоронювані кримінальним законом соціальні цінності у сфері фармацевтичної діяльності, що зазнають свого "ураження" вчиненим діянням.

Ключові слова: охорона фармацевтичної діяльності, Особлива частина КК України, лікарські засоби, медичні вироби, кримінально-правова охорона.

Постановка проблеми

Загальна характеристика норм Особливої частини КК України, що забезпечують кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності ґрунтується передусім на визначенні місця цих норм у системі Особливої частини КК та особливостях їх системної побудови. А відтак, потребує відповіді на наступні основні запитання, що стосуються "нормативного рівня": 1)

як саме в межах Особливої частини КК "представлена" група норм, що об'єднує різноманітні соціально-правові властивості "ураженості" фармацевтичної діяльності, що є шкодою певного виду; 2) як саме особливості цієї "ураженості" враховуються у змісті відповідної групи норм Особливої частини КК, що забезпечують кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності; 3) яке значення для виділення цієї групи норм Особливої частини КК мають охоронювані кримінальним законом **соціальні цінності** у сфері фармацевтичної діяльності, що зазнають свого "ураження" вчиненим діянням (адже саме посягання на елементи фармацевтичної діяльності, що утворює її "ураження", певним чином "перетворює" об'єкт кримінально-правової охорони на об'єкт кримінального правопорушення). Актуальним є отримання відповідей на означені запитання шляхом ґрунтовного аналізу норм Особливої частини КК України.

Метою статті є з'ясування проблем систематизації норм особливої частини КК України, що забезпечують охорону фармацевтичної діяльності.

Виклад основного матеріалу

У межах Особливої частини КК України закріплена група норм, яка об'єднує різноманітні соціально-правові властивості "ураженості" фармацевтичної діяльності, що є шкодою певного виду, а саме:

1) порушення прав, свобод та інтересів суб'єктів фармацевтичної діяльності, а також порушення зв'язків між суб'єктами фармацевтичної діяльності, які забезпечують обіг лікарських засобів у його окремих частинах (ст.ст. 141, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 321-1, 321-2 КК);

2) порушення прав, свобод та інтересів суб'єктів фармацевтичної діяльності, а також порушення зв'язків між суб'єктами фармацевтичної діяльності незалежно від того, чи забезпечують або не забезпечують вони обіг лікарських засобів (ст.ст. 132, 134, 138, 142, 143, 144, 145 КК);

3) порушення таких зв'язків між суб'єктами фармацевтичної діяльності, які мають характер виконання професійних обов'язків цими суб'єктами (ст.ст. 131, 139, 140 КК);

4) порушення прав, свобод та інтересів суб'єктів державного регулювання фармацевтичної діяльності, зв'язків між цими суб'єктами та іншими суб'єктами фармацевтичної діяльності, що поширюється на окремі компоненти обігу лікарських засобів, а також порядку державного регулювання фармацевтичної діяльності в цілому (ст.ст. 142, 321-2 КК).

З позиції значення охоронюваних кримінальним законом соціальних цінностей, що пов'язані з фармацевтичною діяльністю та зазнають "ураження" (шкоди) у результаті посягання на них, для визначення "нормативних меж" кримінально-правової охорони, їх особливості полягає в тому, що вони "розкидані" законодавцем по нормах різних розділів Особливої частини КК. Так, порушення прав, свобод та інтересів суб'єктів фармацевтичної діяльності, а також порушення зв'язків між суб'єктами фармацевтичної діяльності, які забезпечують обіг лікарських засобів у його окремих частинах, "уражає" **життя та здоров'я особи (індивідуальне життя та здоров'я) у сфері медичного або фармацевтичного обслуговування** (ст.ст. 132, 134, 137, 138, 139, 141 КК, що розміщені у розділі II Особливої частини "Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи"), а також **публічне**

здоров'я (йдеться про ст.ст. 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 321-1, 321-2, 323, які розміщені в розділі XIII Особливої частини КК, найменування якого включає "... інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення"). Порушення прав, свобод та інтересів суб'єктів фармацевтичної діяльності, а також порушення зв'язків між суб'єктами фармацевтичної діяльності незалежно від того, чи забезпечують або не забезпечують вони обіг лікарських засобів, "представлене" у ст.ст. 142, 143, 144, 145 КК, які розміщені у розділі II Особливої частини КК та передбачають "ураження" **життя та здоров'я особи у сфері медичного та фармацевтичного обслуговування**.

Порушення таких зв'язків між суб'єктами фармацевтичної діяльності, які мають характер виконання професійних обов'язків цими суб'єктами, "представлене" у ст.ст. 131, 140 КК, які розміщені у розділі II Особливої частини КК та передбачає "ураження" **життя та здоров'я особи у сфері медичного та фармацевтичного обслуговування**. Що стосується порушення прав, свобод та інтересів суб'єктів державного регулювання фармацевтичної діяльності, зв'язків між цими суб'єктами та іншими суб'єктами фармацевтичної діяльності, що поширюється на окремі компоненти обігу лікарських засобів, а також порядку державного регулювання фармацевтичної діяльності в цілому, то цей різновид порушення "представлений" у ст.ст. 142, 321-2 КК (причому ст. 142 КК передбачена у розділі II Особливої частини КК та включає "ураження" **життя та здоров'я особи у сфері медичного та фармацевтичного обслуговування**, а ст. 321-2 КК включена у розділ XIII Особливої частини КК та враховує "ураження" **публічного здоров'я**).

Проте на більш конкретному рівні істотною вадою чинного КК України є те, що його норми (їх система) вкрай "вибірково" та "неповно" забезпечують кримінально-правову охорону фармацевтичної діяльності, передусім, у межах окремих компонентів обігу лікарських засобів, а

також порядку державного регулювання фармацевтичної діяльності.

У нормах чинного КК України, що спрямовані на забезпечення фармацевтичної діяльності, “представлені” не всі компоненти обігу лікарських засобів, обігу медичних виробів (медичної продукції) та порядку державного регулювання фармацевтичної діяльності. Наприклад, кримінальне законодавство окремих держав (зокрема, кримінальне законодавство ФРН) забезпечує охорону таких компонентів обігу лікарських засобів, як лабораторні випробування та клінічні дослідження, а в ст. 141 “Порушення прав пацієнта” КК України йдеться лише про “проведення клінічних випробувань”, а в ч. 1 ст. 321-2 КК України – про “доклінічне вивчення, клінічні випробування лікарських засобів, фальсифікацію їх результатів”. Це відповідно викликає додаткові питання стосовно доцільності виокремлення (виділення) у нормах Особливої частини КК України ознаки “проведення лабораторних випробувань”. Вирішення цих та інших питань кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності нерозривно пов’язане з аналізом системи соціальних цінностей, що охороняються нормами кримінального закону та враховуються при визначенні об’єкта кримінального правопорушення у відповідних складах кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність.

Норми чинного КК України забезпечують **кримінально-правову охорону обігу лікарських засобів**, що є обов’язковим компонентом фармацевтичної діяльності, та визнають його: 1) єдиним основним безпосереднім об’єктом у складі кримінального правопорушення певного виду; 2) одним із “альтернативних компонентів” основного безпосереднього об’єкта; 3) факультативним безпосереднім об’єктом.

Єдиним основним безпосереднім об’єктом у складі кримінального правопорушення конкретного виду є обіг лікарських засобів (або його окремі фрагменти), що передбачений ст.ст. 321-1, 321-2 КК. На це вказує насамперед те, що безпосередній об’єкт складів зазначених кримі-

нальних правопорушень має обов’язково включати у свій зміст “обіг фальсифікованих лікарських засобів” (див. назву ст. 321-1 КК) та “...порядок доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів” (див. назву ст. 321-2 КК).

У ст.ст. 131, 132, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 305, 306, 319, 321, 323 КК обіг лікарських засобів (його окремі компоненти) є одним із **альтернативних основних** безпосередніх об’єктів.

Така альтернативність декількох основних безпосередніх об’єктів зумовлена функціональним зв’язком між ними, а відтак, без одного із цих об’єктів виключається наявність іншого (без першого він не може існувати). Наприклад, така альтернатива в змісті складу кримінального правопорушення властива різним “правовим режимам”: 1) отруйних та сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними, та 2) отруйних і сильнодіючих лікарських засобів, які альтернативно визначені у диспозиції ч. 1 ст. 321 КК. Тому описані в ч. 1 ст. 321 КК дії в одній “частині” свого змісту, яка стосується порушення обігу отруйних та сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними, цей вид кримінального правопорушення не посягає на обіг лікарських засобів, а в іншій “частині”, яка стосується отруйних і сильнодіючих лікарських засобів, безпосередньо порушується обіг цих лікарських засобів як елемент фармацевтичної діяльності.

У ст.ст. 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320 КК обіг лікарських засобів (або його окремі фрагменти) є **факультативним** безпосереднім об’єктом. Зумовлюється це тим, що у змісті безпосереднього об’єкта враховуються ті фрагменти обігу лікарських засобів, які не обов’язково пов’язані з використанням лікарських засобів у різноманітних медичних чи фармацевтичних “процедурах” (ст. ст. 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320 КК).

У межах загальної характеристики також потрібно з’ясувати, як саме норми чинного КК України забезпечують **кримі-**

нально-правову охорону медичних виробів (іншими словами, медичної продукції або виробів медичного призначення), які не є лікарськими засобами та перебувають в обігу, що є обов'язковим компонентом фармацевтичної діяльності.

При визначенні поняття медичних виробів слід враховувати, що ними мають визнаватись різноманітні інструменти, устаткування, пристрої, механізми, програмне забезпечення, речовини та інші предмети, що використовуються з метою виявлення, профілактики, моніторингу, лікування або полегшення захворювань, а також виявлення, моніторингу, лікування, полегшення або компенсації травм або інвалідності, обстеження, заміни або модифікації анатомічної структури або фізіологічного процесу, регуляції зачаття тощо [1, с. 145].

Відтак, кримінально-правовий зміст поняття медичних виробів, що визначає межі кримінально-правової охорони їх обігу, має в будь-якому випадку враховувати відповідь на питання про те, які особливості поводження з медичними виробами спроможні забезпечити досягнення цілей, що пов'язані з охороною індивідуального та/або публічного здоров'я.

Враховуючи це, кримінально-правовий зміст поняття медичних виробів може бути пов'язаний з чужим майном (ст.ст. 185, 190, 191, 194 КК), об'єктами права інтелектуальної власності (ст.ст. 176, 177, 229, 231, 232 КК), об'єктами рослинного і тваринного світу (ст.ст. 245, 247, 251, 299 КК), хімічними та біологічними матеріалами (ст. 261 КК), радіоактивними матеріалами (ст.ст. 201, 261, 262, 265, 265-1, 266, 267, 414), легкозаймистими речовинами (ст. 269 КК), радіаційною безпекою (ст. 274 КК), одурманюючими засобами, що не є наркотичними або психотропними лікарськими засобами (ст. 324 КК), мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326 КК), радіоактивно забрудненою продукцією (327 КК), офіційними документами (ст.ст. 358, 366 КК), спеціальними технічними засобами отримання інформації (ст. 359 КК), інформаційними (автоматизованими), електронними комунікаційними, інформаційно-

комунікаційними системами, електронними комунікаційними мережами (ст. 361 КК), інформацією з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361-2 КК), інформацією, яка оброблюється в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації (ст. 362 КК), ЕОМ (комп'ютерами), автоматизованими системами, комп'ютерними мережами чи мережами електрозв'язку та інформацією, яка в них оброблюється (ст. 363 КК), ЕОМ (комп'ютерами), автоматизованими системами, комп'ютерними мережами чи мережами електрозв'язку (ст. 363-1 КК), військовим майном (ст. ст. 411, 412, 413 КК). Отже, у таких випадках обіг медичних виробів може набувати значення **факультативного безпосереднього об'єкта** у складах зазначених кримінальних правопорушень.

Враховуючи викладене, слід підтримати існуючу в юридичній літературі позицію [2, с. 203, 405], згідно з якою систематизація (виділення) кримінальних правопорушень певних видів залежно від безпосереднього об'єкта видається найбільш оптимальним варіантом, оскільки дозволяє виділити серед усього масиву норм Особливої частини КК саме такі, що безпосередньо спрямовані на забезпечення кримінально-правової охорони [3, с. 172; 4, с. 14; 5, с. 13-14] соціальних цінностей, що "уражаються" вчиненням кримінального правопорушення. Тому предметом дослідження є передусім ті норми КК, які безпосередньо спрямовані на забезпечення кримінально-правової охорони названих вище обов'язкових елементів фармацевтичної діяльності та передбачають їх: 1) єдиним основним безпосереднім об'єктом у відповідному складі кримінального правопорушення; 2) одним із "альтернативних компонентів" основного безпосереднього об'єкта в складі кримінального правопорушення. Аналіз тих норм КК, які передбачають визнання окремих елементів фармацевтичної діяльності факультативним безпосереднім об'єктом у складі кримінальних пра-

впорущень певних видів здійснюється в тій мірі, яка необхідна для забезпечення цілісності кримінально-правової охорони фармацевтичної діяльності та дослідження норм КК, що безпосередньо спрямовані на забезпечення кримінально-правової охорони відповідних елементів фармацевтичної діяльності. Оскільки значення факультативного безпосереднього об'єкта у складах зазначених кримінальних правопорущень відводиться передусім обігу лікарських засобів та обігу медичних виробів, то зазначене дослідження потребує аналізу можливих варіантів (*de lege ferenda*) зміни в цих елементів фармацевтичної діяльності значення факультативного безпосереднього об'єкта та надання їм значення єдиного основного безпосереднього об'єкта і/або одного із "альтернативних компонентів" основного безпосереднього об'єкта у відповідних складах кримінальних правопорущень.

Висновки

1. На рівні родових і видових об'єктів система норм Особливої частини КК, у яких "представлені" окремі елементи фармацевтичної діяльності, пов'язується з "ураженням" життя та здоров'я особи у сфері медичного або фармацевтичного обслуговування (розділ II Особливої частини КК) та публічного здоров'я (розділ XIII Особливої частини КК). У своєму цілісному вигляді фармацевтична діяльність не отримала повноцінного закріплення в одному самостійному розділі або в системі норм одного розділу Особливої частини КК, а окремі норми розділу II та розділу XIII Особливої частини КК передбачають "ураження" лише окремих обов'язкових елементів фармацевтичної діяльності, зокрема, таких, як обіг лікарських засобів та порядок державного регулювання фармацевтичної діяльності. Тому, якщо дотримуватись законодавчого підходу при побудові системи норм розділу II та розділу XIII Особливої частини КК, то представлені в нормах цих розділів Особливої частини КК елементи фармацевтичної діяльності слід вважати "складовими частинами" індивідуального життя і здоров'я осо-

би (у розділі II) та публічного здоров'я (у розділі XIII). Такий законодавчий підхід у цілому є обґрунтованим та узгодженим з вимогами норм чинного регулятивного законодавства, яке забезпечує охорону індивідуального та публічного здоров'я.

2. "Ураження" індивідуального життя і здоров'я особи, а також (або) публічного здоров'я може набувати значення **шкоди** як:

1) **обов'язкової** ознаки (елемента) у складах тих кримінальних правопорущень, що посягають на фармацевтичну діяльність і передбачають її відповідні елементи єдиним основним безпосереднім об'єктом у відповідному складі кримінального правопорушення. Така шкода "представлена" у відповідних ознаках складів кримінальних правопорущень, передбачених відповідними частинами ст. 321-1 КК та ч. 3 ст. 321-2 КК, але в ч.ч. 1, 2 ст. 321-2 КК вказівка на таку шкоду відсутня;

2) **альтернативної** ознаки (елемента) у складах тих кримінальних правопорущень, які посягають на фармацевтичну діяльність і передбачають її відповідні елементи. Тому така шкода є (має бути) одним із "альтернативних компонентів" в складі кримінального правопорушення певного виду. Адже в цьому разі шкода у складах кримінальних правопорущень виражає "ураження" одного із декількох альтернативних основних безпосередніх об'єктів. Зазначена шкода в цих складах "представлена" у вигляді "спричинило зараження двох чи більше осіб" (ч. 2 ст. 131 КК), "спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої особи" (ч. 3 ст. 134 КК), "спричинила смерть потерпілої особи чи інші тяжкі наслідки" (ч. 5 ст. 134 КК), "спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого" (ч. 1 ст. 137 КК), "спричинили смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки" (ч. 2 ст. 137 КК), "спричинило тяжкі наслідки для хворого" (ст. 138. Ч. 1 ст. 140 КК), "може мати тяжкі наслідки для хворого" (ч. 1 ст. 139 КК), "спричинило смерть хворого або інші тяжкі наслідки" (ч. 2 ст. 139 КК), "спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому" (ч. 2 ст. 140 КК), "спричинили смерть пацієн-

та або інші тяжкі наслідки” (ст. 141 КК), “спричинило тяжкі наслідки” (ст. 145 КК), “заподіяли шкоду здоров’ю потерпілого” (ч. 3 ст. 323 КК), “заподіяли істотну шкоду здоров’ю потерпілого або інші тяжкі наслідки” (ч. 4 ст. 323 КК) та ін.

3. Відсутня вказівка на шкоду відповідно індивідуальному життю чи здоров’ю або публічному здоров’ю у ст.ст. 132, 305, 306, 319, 321 КК. Відсутність цієї вказівки можна в одних випадках пояснити специфікою механізму посягання, що впливає на структуру складу кримінального правопорушення (305, 306, 319, 321 КК), а в інших – навпаки, ігноруванням механізму, що може пов’язуватись з утворенням зазначеної шкоди, та її включенням у матеріальний склад кримінального правопорушення певного виду. Так, у ст. 132 КК встановлює відповідальність за “розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби”, а склад цього кримінального правопорушення не передбачає шкоди індивідуальному життю чи здоров’ю особи. Законодавчим орієнтиром у тому, що у складі кримінального правопорушення, пов’язаного з незаконним розголошенням певних медичних чи фармацевтичних відомостей, має альтернативно враховуватись шкода індивідуальному життю чи здоров’ю або публічному здоров’ю, є положення диспозиції ст. 145 (“Незаконне розголошення лікарської таємниці”) КК, у якій передбачена ознака “... якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки”. З огляду на це існує потреба **доповнення ст. 132 КК частиною другою наступного змісту**: “2. Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки”.

Крім цього, “ураження” індивідуального життя і здоров’я особи, а також (або) публічного здоров’я може набувати значення шкоди як **факультативної** ознаки у складах тих кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність і визнають її певні елементи факультатив-

ним безпосереднім об’єктом. У таких складах виокремлення зазначеної шкоди як ознаки їх змісту є **необов’язковим** (хоча в деяких складах законодавець виділяє відповідну шкоду в складі кримінального правопорушення, як, наприклад, у ч. 3 ст. 134 КК, що альтернативно визначає різновиди шкоди індивідуальному життю і здоров’ю людини: “... спричинило тривалий розлад здоров’я, безплідність або смерть потерпілої особи”).

Література

1. Берзін П.С., Волинець Р.А., Фролова О.Г. Німецька “модель” кримінально-правової охорони обігу лікарських засобів та обігу медичної продукції: поняття і структура. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. Випуск 79: частина 2. С. 137-148.

2. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 680 с.

3. Волинець Р.А. Кримінально-правова охорона фондового ринку: сучасний стан та перспективи вдосконалення: монографія. Київ: ВД Дакор, 2018. 452 с.

4. Волинець Р.А. Кримінально-правова охорона фондового ринку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук; спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Волинець Руслан Анатолійович. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. К., 2018. 40 с.

5. Берднік І.В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук; спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Берднік Інна Володимирівна. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Дніпро, 2020. 42 с.

SUMMARY

The article deals with the problems of systematization of the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which ensure pharmaceutical activity. The author sets himself the task of finding an answer to the following questions: 1) how exactly within the Special Part of the Criminal Code is «represented» a group of norms that unites various social and legal properties of «injury» of pharmaceutical activity, which is a certain type of harm; 2) how exactly the specifics of this «affectedness» are taken into account in the content of the relevant group of norms of the Special Part of the Criminal Code, which provide criminal legal protection of pharmaceutical activity; 3) what is the significance for the selection of this group of norms of the Special Part of the Criminal Code of the social values protected by the criminal law in the field of pharmaceutical activity, which are «damaged» by the committed act.

The author emphasizes that the significance of the social values protected by the criminal law, which are related to pharmaceutical activity and suffer «injury» (damage) as a result of encroachment on them, for determining the «normative limits» of criminal law protection, their peculiarity is that they are «scattered» by the legislator according to the norms of various

sections of the Special Part of the Criminal Code.

Attention is focused on the fact that, at a more specific level, a significant defect of the current Criminal Code of Ukraine is that its norms (their system) extremely «selectively» and «incompletely» provide criminal legal protection of pharmaceutical activity, primarily within the limits of individual components of the circulation of medicinal products, and as well as the order of state regulation of pharmaceutical activity. In the norms of the current Criminal Code of Ukraine aimed at ensuring pharmaceutical activity, not all components of the circulation of medicines, circulation of medical products (medical devices) and the procedure for state regulation of pharmaceutical activity are «represented».

The author consistently proves that the criminal-legal content of the concept of medical devices, which determines the limits of criminal-legal protection of their circulation, must in any case take into account the answer to the question of what features of handling medical devices are able to ensure the achievement of the goals that related to the protection of individual and/or public health.

Keywords: protection of pharmaceutical activity, Special part of the Criminal Code of Ukraine, medicines, medical devices, criminal law protection.

РОЛЬ ДОГОВОРУ КОНТРАКТАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ІЩУК Вадим Сергійович - аспірант Київського університету інтелектуальної власності і права

УДК 349.42

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.22

Стаття присвячена дослідженню ролі договору контрактації сільськогосподарської продукції в забезпеченні продовольчої безпеки держави. Наголошено, що продовольча безпека держави є одним із важливих елементів національної безпеки держави. Констатовано, що значна кількість учених зауважують багатогранність національної безпеки, а продовольчу безпеку виокремлюють як одну з найбільш важливих її складових. Водночас, підкреслено, що сьогодні у надзвичайно складний для нашої держави час ми маємо змогу реально відчувати важливість розвитку агропромислового комплексу для забезпечення багатьох складових національної безпеки. Отож, у рамках продовольчої безпеки, особливий акцент фокусується на забезпеченні українського населення продуктами харчування в достатній кількості та якості, а також здійснення експортних операцій сільськогосподарської продукції для наповнення державного бюджету України. Натомість підкреслено, що нині сам аграрний сектор опинився у складних умовах і реалізація сільськогосподарської продукції не рідко стає проблемою для її виробників. Особливим інструментом, спрямованим на забезпечення реалізації сільськогосподарської продукції у певні строки та у належній кількості, асортименті й якості виступає договір контрактації, який регулюється нормами цивільного та господарського права. Зроблено висновок про те, що нині на порядку денному розвитку держави стоїть планомірний і незмінний рух до європейського цивілізованого співтовариства, а це, у свою чергу, зумовлює необхідність адаптації національного

законодавства до законодавства Європейського Союзу. Цей процес стосується і аграрної сфери, зокрема тих питань, що пов'язані з реалізацією продукції вирощеної сільськогосподарськими підприємствами. Водночас, зауважено, що і в умовах воєнного стану, і у післявоєнний період укладання договорів контрактації на сільськогосподарську продукцію дозволить формувати належні запаси продовольчих ресурсів з метою повноцінного забезпечення пріоритетних напрямів переробної аграрної продукції, що матиме позитивний вплив на забезпечення продовольчої безпеки держави.

Ключові слова: контрактація, сільськогосподарська продукція, національна безпека, продовольча безпека, агропромисловий комплекс, аграрний сектор, переробна промисловість.

Постановка проблеми

Сьогодні в надзвичайно складний для нашої держави час ми маємо змогу реально відчувати важливість розвитку агропромислового комплексу для забезпечення багатьох складових національної безпеки. У цьому контексті вагоме місце відводиться продовольчій безпеці, у рамках якої особливий акцент фокусується на забезпеченні українського населення продуктами харчування в достатній кількості та якості, а також здійснення експортних операцій сільськогосподарської продукції. У будь-якому випадку така діяльність справляє позитивний вплив на підвищення економічних показників держави та реалізації положень державної аграрної політики.

Натомість варто підкреслити, що нині сам аграрний сектор опинився в складних умовах і реалізація сільськогосподарської продукції не рідко стає проблемою для її виробників. Особливим інструментом, спрямованим на забезпечення реалізації сільськогосподарської продукції у певні строки та в належній кількості, асортименті й якості виступає договір контрактації, який регулюється нормами цивільного та господарського права.

Стан дослідження проблеми

Проблематика, що стосується аграрного сектору, питань реалізації сільськогосподарської продукції в рамках договорів, зокрема договору контрактації висвітлювалась у працях таких учених, як: О. Близнюк, Н. Головки, А. Гуторов, В. Єрмоленко, І. Костів, Д. Крилов, С. Курінний, В. Луць, Х. Марич, О. Міняйло, З. Носова, Я. Самсонова, В. Семчик, А. Статівка, В. Шишлюк, О. Шуміло, В. Яковлев та ін.

Мета статті полягає в дослідженні ролі договору контрактації сільськогосподарської продукції в контексті забезпечення продовольчої безпеки держави.

Виклад основного матеріалу

Перед тим, як проаналізувати роль договору контрактації сільськогосподарської продукції у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави, необхідно звернути увагу на ключовий момент, який пов'язаний із розумінням та вагомістю забезпечення продовольчої безпеки, котра виступає важливою складовою національної безпеки держави загалом. Варто зауважити, що сьогодні це питання набуло неабиякої гостроти. Через триваючу військову агресію російської федерації, яка розпочалась у 2014 році і 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабну війну, значна частина родючих українських земель стали окупованими територіями, а окремі звільнені землі нині залишаються непридатними для вирощування сільськогосподарської продукції в силу замінувань, а знешкодити наявні в них небезпечні вибухові предмети нині не видається можливим.

У контексті вказаного вище необхідно акцентувати на безпекових питаннях, на які

звертають увагу значна кількість науковців і практиків. Так, Д. Крилов зауважує, що в умовах глобалізації та нових викликів, з якими зіштовхується світова спільнота особливого значення набуває безпека, що визначає можливості якісного розвитку суспільства, постійно ускладнюється, а відтак потребує цілісного вивчення та уваги. Учений підкреслює, що національна безпека є досить багатогранною, адже містить цілий ряд складових, серед яких варто виділити продовольчу, інформаційну, економічну, політичну, державну, демографічну, соціальну, екологічну та духовно-культурну безпеку. На його думку, серед перерахованих елементів національної безпеки особливе значення посідає продовольча безпека, оскільки вона передбачає забезпечення потреб у продовольстві кожного члена суспільства у відповідній якості та кількості, що має відповідати принципам доступності та збалансованості.

Водночас Д. Крилов цілком слушно зазначає, що забезпечення продовольчої безпеки на належному рівні вказує на те, що за будь-яких умов держава гарантує населенню отримання необхідної кількості продуктів харчування. Проте, досягнення продовольчої безпеки є можливим лише завдяки вирішенню цілого комплексу проблем, серед яких чільне місце займає виробництво сільськогосподарської продукції, її зберігання, переробка та реалізація [1].

Розкриваючи теоретичний підхід щодо формування стратегії забезпечення продовольчої безпеки України, С. Курінний також зосереджує свою увагу на тому, що «сталий розвиток економіки будь-якої країни значною мірою залежать від продовольчої безпеки, яка передбачає вільний доступ всіх верств та груп населення до харчових продуктів, а також формування оптимальних передумов для розвитку аграрного сектору та ефективного ланцюга поставки і реалізації продуктів харчування». Науковець констатує те, що, «на превеликий жаль, зараз Україна зіткнулася із глобальними викликами, які загрожують продовольчій безпеці». З-поміж чинників, які спричиняють такий стан, дослідник виокремлює «військові дії, спад об'ємів виробництва, залежність від імпортової продукції, зменшення реального доходу

населення, хаотичне ціноутворення із недостатнім рівнем державного регулювання, логістичні перешкоди та відсутність збалансованої стратегії розвитку галузі» [2, с. 81-82].

Натомість, цілком очевидно, що «аграрний сектор економіки відіграє особливу і незамінну роль у сфері забезпечення продовольчої, економічної, екологічної та енергетичної безпеки не лише в соціально-економічному житті України, а й має безпосередній вплив на унікальний геостратегічний статус нашої країни на міжнародному продовольчому ринку» [3, с. 284].

Розглядаючи теоретичні основи забезпечення продовольчої безпеки, Ю. Харбовський зауважує, що світова організація торгівлі у визначенні продовольчої безпеки акцентує увагу на необхідності дотримання трьох базових принципів: «продовольчої достатності», «продовольчого доступу» та «продовольчого використання». При цьому йдеться не лише про доступність, достатність та якість продуктів харчування, але й про водопостачання й санітарію [4, с. 79-80].

У контексті сказаного вище, важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки відіграють особливі зобов'язальні інструменти та механізми, з-поміж яких виокремлюється договір контрактації сільськогосподарської продукції.

У частині 1 ст. 713 Цивільного кодексу України закріплено положення про те, що «за договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору [5].

Ще одне визначення договору контрактації сільськогосподарської продукції закріплено ч. 2 ст. 272 Господарського кодексу України, де вказано, що «за договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції (далі – виробник) зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (далі – контрактанту) вироблену ним продукцію

у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її» [6].

На думку А. Гуторова, контрактацію слід розуміти як процес ведення сільського господарства на договірних засадах між контрактором і контрактантом на основі попередньо укладеного договору контрактації. У такому сенсі сутність контрактації не протирічить наявній і усталеній вітчизняній термінології, а також відповідає змісту англомовної дефініції «англ. contract farming – ведення сільського господарства на договірних засадах», використовуваної в методології FAO [7, с. 16-18].

При цьому вчений окремо виділяє категорією «виробнича контрактація» як добровільне, платне виробництво та збут у встановлені строки сільськогосподарської продукції певного виду, кількості та якості контрактором на замовлення контрактанта, яке здійснюється на основі попередньо укладеного договору виробничої контрактації [7, с. 16-18].

На думку Х. Марич, договір контрактації сільськогосподарської продукції – це самостійний вид договору, якому притаманні спеціальні юридичні ознаки й окрема правова регламентація, що обумовлюється особливостями виробництва, збереження, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції [8, с. 88].

Натомість Я. Петруненко наголошує на тому, що контрактація сільськогосподарської продукції – це особливий вид розміщення державного замовлення та здійснення публічних закупівель. Під час укладення договорів контрактації мається на меті задоволення суспільних і державних потреб у сільськогосподарській продукції, здійснення її закупівлі для подальшої переробки або заготівлі. Однак, на відміну від процедури публічних закупівель, договір контрактації укладається щодо сільськогосподарської продукції, яка має бути поставлена (вирощена, вироблена) у майбутньому, тобто на момент укладення договору вона фактично відсутня. При цьому необхідно зауважити, що контрактація сільськогосподарської продукції – це дієвий господарсько-правовий засіб забезпечення

ефективного використання державних коштів, її вплив саме в цьому аспекті й роль і значення у забезпеченні ефективного використання державних коштів важко переоцінити [9, с. 94].

Розглядаючи договір контрактації сільськогосподарської продукції, важливо вказати на такі складові цього виду договору, якими є суб'єкти, об'єкт та предмет.

Згадуваний нами А. Гуторов цілком логічно вказує, що «суб'єктами контрактації виступають контрактори і контрактанти. Для створення змістовного континууму категоріального апарату контрактних квазі-інтеграційних відносин, доцільно ввести до вжитку поняття «контрактор», під яким розуміти фізичну або юридичну особу, яка виробляє сільськогосподарську продукцію на основі укладеного договору контрактації. Дефініцію «контрактант» наповнити таким уточненим змістом, як юридична особа, яка здійснює заготовку сільськогосподарської продукції на основі укладення договорів контрактації» [7, с. 16-18].

Натомість, на думку вченого, об'єктом контрактації є квазі-інтеграційні економічні договірні відносини між суб'єктами контрактації з приводу виробництва та/або постачання продукції (робіт, послуг) визначеної кількості, якості та в певний час за фіксованою ціною [7, с. 16-18].

Водночас стосовно об'єкта договору контрактації Х. Марич зазначає, що ним є сільськогосподарська продукція, яку виробник має передати контрактанту. При цьому обов'язковою умовою, що визначається як цивільним, так і господарським законодавством, є безпосереднє виробництво сільськогосподарської продукції стороною договору. Лише сільськогосподарська продукція, вироблена (вирощена) самим виробником, може реалізовуватись за договором контрактації, а реалізація закупленої виробником сільськогосподарської продукції не допускається [8, с. 88].

Досліджуючи проблемні аспекти предмету договору контрактації сільськогосподарської продукції, О. Мороз також акцентує на тому, що об'єктом договору контрактації є сільськогосподарська продукція, яку виробник зобов'язується виробити та передати

у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві. Вчена наголошує, що як випливає з визначення договору контрактації сільськогосподарської продукції, стороною договору (виробник) повинна безпосередньо здійснювати виробництво сільськогосподарської продукції. Тільки продукція, яка вирощена самим виробником може реалізовуватись за договором контрактації сільськогосподарської продукції [10, с. 176].

Те, що законодавець розмістив норми, які стосуються контрактації сільськогосподарської продукції у Главі 54 «Купівля-продаж» Цивільного кодексу України, говорить про певні отождошення договору купівлі-продажу та договору контрактації сільськогосподарської продукції. Однак, порівнюючи договір контрактації сільськогосподарської продукції з суміжними договірними конструкціями, І. Костів виокремлює основні ознаки, що притаманні саме договору контрактації сільськогосподарської продукції, зокрема:

«1. Договір контрактації с/г продукції є двостороннім, оскільки права та обов'язки за договором мають обидві сторони: сільськогосподарський товаровиробник зобов'язується виробити сільгосппродукцію та передати її у власність контрактантові (заготівельникові), а контрактант зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору. Також допускається тристороння модель договору, у якій, крім виробника і заготівельника, з'являється одержувач, якому виробник передає сільськогосподарську продукцію за вказівкою заготівельника. Такий договір контрактації є договором на користь третьої особи (ст. 511, 636 ЦК України).

2. Договір контрактації с/г продукції є оплатним, оскільки набуваючи товар у власність заготівельник сплачує сільськогосподарському товаровиробнику зумовлену договором ціну товару.

3. Договір контрактації с/г продукції є також консенсуальним: права та обов'язки у сторін виникають з моменту досягнення згоди за всіма умовами договору» [11, с. 58].

Отже, на думку І. Костіва, якщо порівнювати договір контрактації с/г продукції з

договором купівлі-продажу, то бачимо схожий предмет договору, а саме сільськогосподарська продукція. Також за договором купівлі-продажу передбачається, що предметом договору може бути товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Тобто аналогічно, як за договором контрактації с/г продукції, предметом є продукція, яку виробник зобов'язується виробити в майбутньому. Обидва договори, як правило, є двосторонніми, оплатними, консенсуальними. Однак між цими договорами є і певні відмінності, зокрема сторонами за договором купівлі-продажу – продавцем і покупцем – виступають усі учасники цивільного обігу – громадяни, юридичні особи або держава, тоді як за договором контрактації с/г продукції заготівельником може виступати лише суб'єкт підприємницької діяльності. До виробника с/г продукції такої вимоги не ставиться. Ще однією ознакою, яка характеризує договір контрактації с/г продукції є те, що продукція, яка є предметом договору, повинна бути вироблена тільки в господарстві виробника [11, с. 59-60].

Предмет контрактації становить договір контрактації сільськогосподарської продукції, робіт, послуг [7, с. 16-18].

Водночас необхідно звернути увагу на істотні умови договору контрактації сільськогосподарської продукції. Дослідниця правового регулювання договору контрактації сільськогосподарської продукції А. Проценко наголошує, що ч. 3 ст. 272 Господарського кодексу визначено істотні умови договору контрактації сільськогосподарської продукції. З огляду на те, що Закон України «Про публічні закупівлі» у ч. 1 ст. 36 має відсылну норму щодо застосування норм Цивільного та Господарського Кодексів у питаннях укладання державного контракту, такі умови мають бути зрозумілими та вичерпними. Укладаючи договір контрактації за результатами здійснення процедури закупівель або у загальному порядку, сторони мають керуватися положеннями вищезгаданої статті. Наявність Типової форми такого контракту значно спрощує процедуру його розробки. Наявність відсилання на таку форму без її існування в чинному зако-

нодавстві не відповідає принципам економічності та ефективності, прозорості здійснення державних закупівель. Тому таке відсилання має бути підкріплене наявністю Типової форми договору контрактації, затвердженої Кабінетом Міністрів України. Особливо у нагоді така форма стане у майбутньому, коли мова буде йти про відкриття ринків закупівель, і наявність типових форм значно спростить доступ іноземним замовникам або товаровиробникам до укладення договірних відносин в Україні [12, с. 44-45].

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що договір контрактації сільськогосподарської продукції є вагомим інструментом та механізмом забезпечення продовольчої безпеки держави, адже дозволяє вирішувати питання якісного та кількісного планування розвитку агропромислового комплексу. Договір контрактації, як один з різновидів договору купівлі-продажу, усе ж має свої специфічні особливості, що дає підстави трактувати його як самостійний вид договорів.

Натомість, нині на порядку денному розвитку держави стоїть планомірний і незмінний рух до європейського цивілізованого співтовариства, а це, у свою чергу, зумовлює необхідність адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Цей процес стосується і аграрної сфери, зокрема тих питань, що пов'язані з реалізацією продукції вирощеної сільськогосподарськими підприємствами. Водночас, важливо зауважити, що і в умовах воєнного стану, і у післявоєнний період укладання договорів контрактації на сільськогосподарську продукцію дозволить формувати належні запаси продовольчих ресурсів з метою повноцінного забезпечення пріоритетних напрямів переробної аграрної продукції, що матиме позитивний вплив на забезпечення продовольчої безпеки держави.

Література

1. Крилов Д. В. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: економіка та управління. 2023. № 7.

URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-03-07>

2. Курінний С. С. Теоретичний підхід щодо формування стратегії забезпечення продовольчої безпеки України. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 6 (06). С. 81–85.

3. Пашенко О. М. Проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 283–291.

4. Харабовський Ю. І. Теоретичні основи забезпечення продовольчої безпеки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. 2020. № 6. Том 31 (70). С. 78–82.

5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356

6. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

7. Гуроров А. О. Теоретико-методологічні засади контрактації в аграрному секторі економіки. *Агросвіт*. 2016. № 15–16. С. 14–21.

8. Марич Х. Договір контрактації сільськогосподарської продукції. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 87–92.

9. Петруненко Я. Особливості контрактації сільськогосподарської продукції та її роль і значення в забезпеченні ефективного використання державних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 94–99.

10. Мороз О. В. Проблемні аспекти предмету договору контрактації сільськогосподарської продукції. *Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна* (м. Харків, 24 трав. 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 175–178.

11. Костів І. Я. Порівняння договору контрактації сільськогосподарської продукції з суміжними договірними конструкціями. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Зб. наук. статей. 2016. Вип. 40. С. 56–65.

12. Проценко А. С. Правове регулювання договору контрактації сільськогосподарської продукції: адаптація із законодавством

SUMMARY

The article is devoted to the study of the role of the contract for the contracting of agricultural products in ensuring the food security of the state. It was emphasized that the food security of the state is one of the important elements of the national security of the state. It was established that a significant number of scientists note the multifacetedness of national security, and food security is singled out as one of its most important components. At the same time, it was emphasized that today, in an extremely difficult time for our country, we have the opportunity to really feel the importance of the development of the agro-industrial complex to ensure many components of national security. Therefore, within the framework of food security, a special emphasis is focused on providing the Ukrainian population with food products in sufficient quantity and quality, as well as carrying out export operations of agricultural products to fill the state budget of Ukraine. Instead, it was emphasized that nowadays the agricultural sector itself is in difficult conditions and the sale of agricultural products often becomes a problem for its producers. A special instrument aimed at ensuring the sale of agricultural products in a certain time frame and in the appropriate quantity, assortment and quality is a contracting agreement, which is regulated by the norms of civil and economic law. It was concluded that the planned and constant movement towards the European civilized community is currently on the agenda of the state's development, and this, in turn, necessitates the adaptation of national legislation to the legislation of the European Union. This process also applies to the agrarian sphere, in particular to those issues related to the sale of products grown by agricultural enterprises. At the same time, it was noted that both in the conditions of martial law and in the post-war period, the conclusion of contracting agreements for agricultural products will allow the formation of adequate reserves of food resources in order to fully ensure the priority directions of processed agricultural products, which will have a positive effect on ensuring the food security of the state.

Key words: contracting, agricultural products, national security, food security, agro-industrial complex, agricultural sector, processing industry.

ЄС. Журнал східноєвропейського права. 2017. № 40. С. 36–49.

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ SMART-КОНТРАКТІВ У РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

МАРОЩАК Григорій - аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права

УДК 347:342

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.23

У статті досліджуються питання ролі та значення Smart-контракту для розвитку аграрного сектору України. Підкреслено, що аграрний сектор є одним із ключових елементів економіки держави, з огляду на те, що Україна, цілком обґрунтовано, визнається аграрною державою. Наголошено на тому, що сучасний розвиток інформаційного суспільства вимагає для всіх сфер включитись у процес цифровізації, що передбачає широке і повсюдне використання відповідних технологічних можливостей. Аграрний сектор у цьому аспекті не може стояти осторонь, адже саме він виступає надзвичайно важливою складовою економіки держави загалом, на який покладаються значні сподівання, пов'язані з нафощуванням економічного потенціалу України.

З огляду на вказане вище підкреслюється особливе значення для аграрної сфери використання Smart-контракту, який ґрунтується на технології Blockchain. Зазначено, що в широкому розумінні «блокчейн» (від англ. blockchain: block – «блок», chain – «ланцюг») – це спосіб зберігання даних, або цифровий реєстр угод, контрактів, здійснених транзакцій (переказів). Вказано, що вчені і практики схильні до думки, що такі угоди набувають усе більшої популярності, оскільки вони полегшують життя своїм підписантам за рахунок їх автоматизації. Smart-контракти засновані на технології блокчейну, яка дозволяє здійснювати транзакції без втручання фінансових установ. Тому сторонам smart-контракту потрібно обрати середовище для укладення такого виду угоди. Констатовано, що застосу-

вання передових технологій у цій сфері, таких як Smart-контракт дозволяє вирішити значну кількість проблем, що стосуються розвитку аграрної сфери та просування на ринки аграрної продукції.

Ключові слова: аграрний сектор, сільськогосподарське виробництво, технологічний розвиток, інформаційні технології, Smart-контракт, технологія Blockchain, біткоїн, інновації, продовольча безпека.

Постановка проблеми

Сучасний світ уже не може існувати на старих засадах, постулатах, моделях, формах і методах діяльності. Інформаційне суспільство, яке майже повноцінно сформувалось і активно ввійшло в наше життя, наполегливо вимагає і проштовхує в усі сфери життєдіяльності людини свої технологічні можливості. Їхнє використання дозволяє підняти будь-яку сферу на принципово новий, вищий рівень розвитку, отримати суттєві переваги над аналогічними видами діяльності, що не використовують таких технологічних можливостей. Безумовно, сьогодні багато сфер економіки України потребують саме такого використання, аби в надскладних умовах існування, забезпечити економічну стійкість, вистояти у жорсткій конкурентній боротьбі. Одним із секторів економіки, який сьогодні займає вагомe місце з-поміж її складових, є аграрний сектор. Отож, використання та впровадження у цій царині відповідних цифрових технологій є надзвичайно важливим завданням сьогодення.

Стан дослідження проблеми

Питання, які стосуються предмета нашого дослідження, сьогодні набувають значної актуальності. Це пов'язано, передусім, з новизною smart-контрактів, технологією Блокчейн та іншими аспектами цього питання. Водночас, важливість розвитку аграрного сектору, як такого, що має суттєве значення для економіки держави, її зміцнення та забезпечення стабільності, викликає неабиякий науковий інтерес. Отож, для з'ясування окремих аспектів, що стосуються ролі та значення Smart-контракту для розвитку аграрного сектору України важливе значення мають праці таких учених, як О. А. Беляневич, Т. В. Бобко, Т. В. Боднар, С. Я. Вавженчук, І. Я. Верес, О. В. Дзера, І. В. Спасибо-Фатеева, Р. Б. Шишка, О. В. Шубравська, О. С. Яворська та багатьох інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні ролі та значення Smart-контрактів та технології Blockchain у розвитку аграрного сектору України.

Виклад основного матеріалу

Передусім варто зацентувати увагу на тому, що аграрний сектор та його найважливіша складова – сільськогосподарське виробництво – останніми роками є одними з найбільш успішних сфер національного господарського комплексу України. Так, сільське господарство демонструє значні темпи економічного зростання і високу рентабельність, що збільшує його частку в макроекономічних підсумках національної економіки. І хоча за час української державної незалежності людські та матеріальні ресурси аграрної галузі істотно скоротилися, проте зросла ефективність їх використання, поступово нарощується інноваційна складова сільгоспвиробництва. Це дозволяє галузі не лише сповна забезпечувати продовольчу незалежність держави, а й відігравати ключову роль у стабілізації макроекономічних показників, що особливо помітно в кризові періоди.

Немалою мірою таке досягається завдяки посиленню позицій України на глобальному продовольчому ринку, присутність на

якому вітчизняної продукції, особливо певних її видів, щороку нарощується [1, с. 5].

Водночас, необхідно погодитись з думками вчених, які вказують на те, що аграрний сектор є надзвичайно важливою складовою економіки держави загалом. Саме на нього покладаються значні сподівання, пов'язані з нарощуванням економічного потенціалу України, виходячи з того, що вона є аграрною державою. Так, Т. Л. Шестаковська зауважує, що аграрний сектор України спрямований на формування ефективного соціально спрямованого сектору економіки держави, здатного задовольнити потреби внутрішнього ринку та забезпечити провідні позиції на світовому ринку, що на цьому етапі розвитку вимагає пріоритету використання інноваційних інформаційних технологій [2, с. 28]. Водночас, вчена акцентує на тому, що забезпечення соціально-економічної безпеки сучасного аграрного сектору в значній мірі залежить від кількості та якості використання інформації, її продуктивного відображення в техніко-технологічних процесах [2, с. 28].

Розглядаючи питання ролі та значення smart-контрактів та технології Blockchain у розвитку аграрного сектору України, передусім необхідно зупинитись на розумінні змісту та сутності вказаних термінів.

За інформацією, поданою у вільній енциклопедії, «Смарт-контракт (англ. *smart contract* – «розумний контракт») – різновид угоди у формі закодованих математичних алгоритмів, де укладення, зміни, виконання і розривання можна виконати лише з використанням комп'ютерних програм (блокчейн-платформ) у рамках мережі Інтернет [3].

Менеджер контрактного департаменту TAXUS L&F LTD Д. Задобрюк зауважує, що «Смарт-контракт представляє собою угоду, яку написано у формі комп'ютерного коду та яку можна укласти, змінити чи розірвати тільки за допомогою певної комп'ютерної програми. Такі угоди набувають усе більшої популярності, оскільки вони полегшують життя своїм підписантам за рахунок їх автоматизації. Смарт-контракти засновані на технології блокчейну, яка дозволяє здійснювати транзакції без втручання фінансових

установ. Тому сторонам смарт-контракту потрібно обрати середовище для укладення такого виду угоди. Зазвичай таким середовищем виступає Ethereum, а також Polkadot, Ripple та Tron [4].

Визначаючи правову природу смарт-договору, І. Верес висловлює думку про те, що смарт-договір є договором, який укладається в електронній формі. Електронною формою смарт-договору, на думку вченої, необхідно розуміти електронний документ, у якому сторони закріплюють істотні умови договору і який може бути візуально сприйнятий. Особливістю смарт-договору є те, що він набирає чинності з моменту компіляції програмного коду і розміщення в Ethereum або іншій системі [5, с. 17].

У цьому контексті В. В. Россоха та О. А. Петриченко, зауважують, що для створення смарт-контрактів без участі програмістів з понад 1000 існуючих криптовалют зручний сервіс поки що має лише база Ethereum. В інших криптовалют стосовно підготовки таких сервісів залишається безліч нереалізованих можливостей.

Заповнення смарт-контрактів, формування бази даних користувачів з автоматичним доповненням їх профілів даними, які додатково будуть вноситися та оновлюватися, дадуть змогу спростити роботу посередницьких програм або так званих програм оракулів перевірки даних.

Приховування комерційної таємниці (наприклад, технології виготовлення продукту, бізнес-зв'язків тощо) можна забезпечити шляхом заснування спеціального альтернативного сервісу для бізнес-установ, а необхідну споживачеві інформацію на рівні програми залишити доступною.

Для внесення змін у смарт-контракти можна створювати їхні копії, першоджерело відсилати в архів під тим же номером, а для запобігання переповнення архіву копії видаляти. Водночас, на думку вчених, смарт-контракти мають бути законодавчо оформлені в господарському та цивільному кодексі доданням відповідних статей, що потребує подальшого опрацювання цієї проблеми [6, с. 139].

Дослідниця форм договору купівлі-продажу та наслідків її недодержання Н. С. Мі-

лщук зауважує, що правова природа смарт-контрактів, як і сфери їх застосування є не настільки однозначною, а можливість їх застосування трактується по-різному, інколи діаметрально протилежно.

Посилаючись на думки, висловлені S. Baugn, дослідниця вказує на існування позиції, згідно з якою смарт-контракти ми укладаємо вже давно, самі того не розуміючи. Такими об'єктами, як електронні гроші, кредитні картки, банкомати та термінали банківського самообслуговування, програми веб-банкінгу, торгові автомати ми послугуємося щоденно, а уявити життя без цих інструментів обігу електронних грошей та готівки неможливо взагалі, оскільки це дуже спрощує життя кожного. Наприклад, торгові автомати – це автономні автоматичні машини, які надають товари чи послуги в обмін на готівку чи електронні гроші, а запрограмовані таким чином, що умови такої «купівлі-продажу» є своєрідним договором приєднання до публічної оферти.

У випадку смарт-контрактів у блокчейн-системах звичні нам дії вижеззначеного типу стають більш варіативними (можна укласти попередній договір, у якому визначити умови майбутнього і т. п.) [8, с. 89-93].

Водночас І. Верес звертає увагу на те, що технологія блокчейну базується на певних характерних ознаках. З-поміж них дослідниця називає такі: «1) це структура даних, що становить список пов'язаних блоків, кожен із яких містить посилання на попередній блок. Кожен блок складається із заголовка і списку включених до нього транзакцій. Транзакцією називається структура даних, яка містить інформацію про переведення певної суми біткоїнів; 2) використовується криптографія. Для проведення кожної транзакції необхідний особистий ключ; 3) характерний принцип децентралізації.

Замість однієї організації, яка контролює базу даних, використовується велика кількість комп'ютерів, відповідно, їх користувачі контролюють базу даних разом. Це виключає ризик банкрутства окремих організацій. Система бази даних продовжує існувати. Проведення транзакції підтверджується доказами. Усі транзакції система вкладає

у блок. Таким чином, ніхто не може стверджувати, що транзакція не відбулася. Зміна значення будь-якого поля у будь-якому блоці в ланцюгу призведе до зміни всіх блоків, які були додані до блокчейна після нього. Для перепису історії блокчейна потенційний зловмисник повинен зосередити у себе більше ніж 50 % усіх обчислювальних ресурсів мережі – це є єдиною потенційною, проте поки не досяжною на практиці загрозою; 4) є публічною базою даних усіх транзакцій між суб'єктами мережі блокчейн. Оскільки мережа блокчейна відкрита для вільного приєднання, то публічність даних мережі фактично означає загальнодоступність цих даних [5, с. 15-16].

У контексті нашого дослідження доцільно звернути увагу на думки, які висловили М. В. Яковчук, В. Ц. Міхалевський, Н. К. Медведчук, Т. К. Скрипник та Б. В. Семенюк, досліджуючи децентралізовану систему на базі технології блокчейн для прийняття рішень в аграрному секторі. Учені вважають, що в цьому процесі «участь беруть сім сутностей: 1) компанія з продажу насіння – це організація, яка виробляє величезну кількість сертифікованого насіння, видає ідентифікатори на партію продукції, що продається певному фермеру. Насіннева компанія продає продукцію через блокчейн, оскільки це полегшує фермерам доступ до купівлі посадкового матеріалу у вигляді насіння, добрив та інших необхідних речовин, які підтримують сільськогосподарське виробництво; 2) фермер – працює з землею. Веде моніторинг за зростанням врожаю. Співпрацює з компаніями та зерновими елеваторами; 3) зерновий елеватор – це аграрний об'єкт, який зберігає зерно. Оператор зернового елеватора визначає сорт, якість зерна і закуповує зерно у фермера. При зберіганні зерна слід враховувати такі фактори: температура, вологість, тривалість зберігання; 4) дистриб'ютор – сховище, яке здійснює покупки кінцевих продуктів з елеватора. Сутність, яка бере участь у процесі розповсюдження харчових продуктів для широкого кола продавців; 5) роздрібний продавець – зазвичай купує готову продукцію у дистриб'ютора партіями з ідентифікаторами і продає споживачам у невеликій

кількості. Стандартні ідентифікатори зберігають ієрархічну структуру відносин, що забезпечує можливість відстеження продукту; 6) покупець – це кінцевий користувач, який купує та споживає продукт у роздрібного продавця; 7) зернопереробник – купує зерно з елеватора, очищає зерно, аналізує зерно на наявність вологи, усуває сторонні матеріали та перероблює необроблене зерно» [8, с. 58].

Як зауважують О. М. Грибинюк, Б. В. Духницький та О. О. Шеремет, у широкому розумінні «блокчейн» (від англ. blockchain: block – «блок», chain – «ланцюг») – це спосіб зберігання даних, або цифровий реєстр угод, контрактів, здійснених транзакцій (переказів). Наприклад, це може бути інформація про банківські депозити, права власності на майно, перепис населення тощо. Тобто все, що потребує окремого запису та можливої перевірки. Головною особливістю технології є наявність розподіленого зберігання (на багатьох комп'ютерах), а не на одному сервері. На практиці це означає, що база містить інформацію, що знаходиться на тисячах, або навіть мільйонах комп'ютерів по всьому світу.

Будь-який користувач такої мережі має доступ до актуального на цей час реєстру. Крім того, учасники транзакцій є повністю незалежними у своїй діяльності від посередників (зокрема, банків). Принцип роботи технології «блокчейн» передбачає об'єднання цифрових записів у «блоки», які шифруються та розміщуються у хронологічному порядку за допомогою «майнінгу» – розв'язанню відповідних математичних задач комп'ютерами-майнерами.

Кожен наступний «блок» при цьому зв'язаний із попереднім за допомогою генерації хеш-тегів для кожного запису. Кожний новий запис містить хеш-тег попереднього запису. Перший запис такого ланцюга має назву «Генезис». Нові блоки додаються виключно в кінці ланцюга. Шифрування виконується багатьма комп'ютерами з однієї мережі. Після здійснених розрахунків «блоку» присвоюється унікальний цифровий підпис – хеш-тег. Відразу після оновлення реєстру та утворення нового «блоку» він більше не може бути змінений. Тому його практично

неможливо підробити, а лише додавати нові записи [9, с. 76].

Окрім того, науковці звертають увагу на такий суттєвий момент, пов'язаний з тим, що для сільськогосподарського виробництва «блокчейн» надає декілька надзвичайно суттєвих особливостей у процесі діяльності, без яких неможливо уявити організацію процесу торгівлі. По-перше, підтверджує достовірність походження продукту та слугує гарантією прозорості процесу для споживачів. По-друге, суттєво пришвидшує розрахунково-платіжні операції та знижує комісійну вигоду посередників. По-третє, забезпечує управління запрограмованим процесом у режимі реального часу [9, с. 77].

Водночас, на думку К. Маркевич, попри очевидні позитиви, притаманні smart-технологіям (підвищення рівня інноваційності та зниження вуглецевої інтенсивності економіки, покращення системи освіти та охорони здоров'я, підвищення рівня енергоефективності тощо), вони можуть збільшувати територіальні цифрові «розриви», формувати ризики дезінтеграції громад окремих віддалених містечок, а також поглиблювати вразливість економіки та населення до кібератак. Саме проблема кібербезпеки на тлі збільшення цифрових технологій визначена однією з ключових під час Всесвітнього економічного форуму (25–29 січня 2021р.), де було висунуто припущення про поширення т. зв. «кіберпандемії» [10].

Досліджуючи реалії та перспективи використання Smart-контрактів у договірних відносинах, А. М. Іванов та В. О. Шмига, роблять висновок про те, що стрімкий розвиток інформаційних технологій, зокрема і поява smart-контрактів вимагають від вітчизняного законодавця прийняття відповідних законодавчих актів із метою виваженого та належного правового регулювання такого роду правовідносин. Окрім того, на думку науковців, на законодавчому рівні доцільно передбачити можливість для договорів, які підлягають нотаріальному посвідченню, бути укладеними як smart-контракти лише у разі дотримання наступних умов: до платформи, на якій укладається smart-контракт, інтегровані реєстри, що потрібні для пере-

вірки правомірності правочину; необхідний обсяг дієдатності сторони smart-контракту засвідчується наявністю доступу до облікового запису; для перевірки вільного волевиявлення сторони при укладенні договору та усвідомлення власних дій і їх наслідків використовуються технології штучного інтелекту, зокрема відеочат-боти [11, с. 152]. У контексті вказаного варто погодитись з висловленими думками та пропозиціями вчених. Попри те, з огляду на міркування, які подають згадувані нами М. В. Яковчук, В. Ц. Міхалевський, Н. К. Медведчук, Т. К. Скрипник та Б. В. Семенюк, стосовно того, що «у сфері сільського господарства такі сервіси ще не освоєно в достатній мірі і послуги логістики є досить дорогими та дискомфортними, що заважає якісно розвиватись цьому виду бізнесу» [8, с. 56], питання ролі та значення Smart-контракту для розвитку аграрного сектору України потребує подальшого дослідження.

Висновки

Отож, підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що інформаційне суспільство, головною метою якого є еволюційний розвиток людської цивілізації з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та відповідних знань, усе наполегливіше змушує шукати можливості їх застосування аби досягти відповідного рівня розвитку та забезпечити належний добробут для населення держави. Україна, попри всі складнощі, бере у цьому процесі активну, а в деяких сферах і випереджувальну участь.

Особливий акцент наша держава робить на запровадження інноваційних форм розвитку економіки, вагомою складовою якої виступає аграрний сектор. Застосування передових технологій у цій сфері, таких як Smart-контракт, дозволяє вирішити значну кількість проблем, що стосуються розвитку аграрної сфери та просування на ринки аграрної продукції.

Література

1. Корпоратизація аграрного сектора економіки України: колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Шубравської О. В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз.

НАН України». Електрон. ресурс. К., 2020. 205 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/329.pdf>

2. Шестаковська Т. Л. Соціально-економічна безпека аграрного сектору у контексті використання Blockchain-технології. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 23. С. 27–32.

3. Смарт-контракт. Інформація з сайту. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82>

4. Задобрюк Д. Що таке смарт-контракти і які принципи їх роботи? URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/shho-take-smart-kontrakty-i-yaki-pryntsyuru-yih-roboty/>

5. Верес І. Правова природа смарт-договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 15–18.

6. Россоха В. В., Петриченко О. А. Формування контрактних відносин у молокопродуктовому підкомплексі на засадах технологій «Блокчейн» і Smart-контрактів. *Інноваційна економіка*. Науково-виробничий журнал. 2019. № 3–4(79). С. 133–140.

7. Міліщук Н. С. Форма договору купівлі-продажу та наслідки її недодержання: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософії : спец. 081 «Право»; Волинський нац. ун-т ім. Л. Українки; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. 2021. 180 с.

8. Яковчук М. В., Міхалевський В. Ц., Медведчук Н. К., Скрипник Т. К. та Семенюк Б. В. Децентралізована система на базі технології блокчейн для прийняття рішень в аграрному секторі. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 6 (303). С. 55–63.

9. Грибинук О. М., Духницький Б. В., Шеремет О. О. Перспективи використання технології «блокчейн» у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 75–81.

10. Smart-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України. Аналітична доповідь. Керівник проекту та автор – Катерина Маркевич, науковий консультант – Володимир Сіденко. За підтримки Представництва Фонду Фрідріха Науманна за Свободу в Україні. Центр Разумкова. К.: Вид-во «Заповіт», 2021. 400 с.

SUMMARY

The article examines the role and significance of the Smart contract for the development of the agricultural sector of Ukraine. It is emphasized that the agricultural sector is one of the key elements of the state's economy, given the fact that Ukraine, quite justifiably, is recognized as an agrarian state. It is emphasized that the modern development of the information society requires all spheres to be included in the digitalization process, which involves the wide and widespread use of relevant technological capabilities. In this aspect, the agricultural sector cannot stand aside, because it is an extremely important component of the state's economy in general, on which significant hopes related to the growth of Ukraine's economic potential are placed.

In view of the above, the special importance of the use of a Smart contract based on Blockchain technology for the agricultural sector is emphasized. It is noted that in a broad sense, «blockchain» (from the English blockchain: block – «block», chain – «chain») is a method of data storage, or a digital register of agreements, contracts, completed transactions (transfers). It is indicated that scientists and practitioners tend to think that such agreements are gaining more and more popularity because they make life easier for their signatories due to their automation. Smart contracts are based on blockchain technology, which allows transactions to be carried out without the intervention of financial institutions. Therefore, the parties to a smart contract need to choose an environment for concluding this type of agreement. It was established that the use of advanced technologies in this area, such as the Smart contract, allows solving a significant number of problems related to the development of the agricultural sector and the promotion of agricultural products to the markets.

Key words: agricultural sector, agricultural production, technological development, information technologies, Smart contract, Blockchain technology, bitcoin, innovations, food safety.

11. Іванов А. М., Шмига В. О. Смарт-контракти у договірних відносинах: реалії та перспективи використання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 150–152.

ОСОБИ ІЗ СІМЕЙНИМИ ОБОВ'ЯЗКАМИ ЯК СУБ'ЄКТИ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ОСОБЛИВОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

СОХАНЬ Марія Юріївна - аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені проф. О. І. Процевського Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

УДК 349.3

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.24

Стаття присвячена питанням соціального захисту осіб із сімейними обов'язками. Зазначено про важливість на сьогодні порушеної проблематики. Оскільки на сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема захисту прав і свобод людини стала домінуючою. В умовах війни, яку розв'язала російська федерація проти України, однією з найуразливіших верств населення сьогодні є діти. Незважаючи на заходи, які вживаються урядом та іншими органами влади, їх становище залишається важким. Зокрема, в особливо тяжкому становищі перебувають сім'ї з дітьми. Тому одним із головних обов'язків держави є створення належних умов для функціонування ефективної системи їх соціального захисту, зокрема осіб із сімейними обов'язками як суб'єктів, які потребують особливого соціального захисту. Оскільки особи з сімейними обов'язками – це окрема категорія осіб, яким нормами права соціального забезпечення й іншими нормативно-правовими актами, надаються певні пільги, допомоги, гарантії й компенсації в правовідносинах у сфері соціального забезпечення з метою забезпечення виконання ними юридичних і фактичних обов'язків щодо неповнолітніх дітей та інших членів сім'ї (осіб, які перебувають під опікою, піклуванням; які потребують догляду, турботи тощо). До осіб із сімейними обов'язками віднесено: 1) жінок (вагітні жінки; жінки, які мають дітей віком до трьох років; одинокі матері, які виховують дитину до 14 років, та дитину з інвалідністю – до 18 років); 2) осіб, які усиновили дитину; 3) батьків, які мають дітей з інвалідністю до

досягнення ними 18 років; 4) осіб, які виховують неповнолітніх дітей без матері (батька); 5) осіб, які здійснюють догляд за хворими членами їх сімей; 6) одиноких осіб; 7) жінок та чоловіків, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, коли обом із подружжя або одному із подружжю не більше 35 років (молоді сім'ї); 8) батьків, які мають дітей (зокрема трьох та більше дітей – багатодітні сім'ї); 9) батьків, які перебувають у складних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна підтримка, особи із сімейними обов'язками, держава, національне законодавство, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема захисту прав і свобод людини стала домінуючою. В умовах війни, яку розв'язала російська федерація проти України, однією з найуразливіших верств населення сьогодні є діти. Незважаючи на заходи, які вживаються урядом та іншими органами влади, їх становище залишається важким. Зокрема, в особливо тяжкому становищі перебувають сім'ї з дітьми. Тому одним із головних обов'язків держави є створення належних умов для функціонування ефективної системи соціального захисту цієї категорії населення. Як закріплено в Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Захист сім'ї державою є важливим соціально-правовим інститут, який впливає на

стабільність і міцність сімейних відносин і включає проведення широкого кола економічних, соціальних і правових заходів. І це не випадково, адже сім'я захищається державою як природний і основний осередок суспільства, що має значення як для кожної людини, так і для суспільства в цілому [1, с. 387]. І тому сьогодні питання соціального захисту осіб із сімейними обов'язками вимагають глибокого осмислення та наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанню соціального захисту осіб із сімейними обов'язками приділяли увагу такі науковці, як І. Андрієнко, К. Бориченко, В. Дерєга, І. Ветухова, П. Кулачок, А. Мішин, М. Полупанов, С. Синчук, І. Чеховська, М. Шумило, Л. Шумна, Є. Яригіна, О. Ярошенко та ін.

Мета статті – розглянути питання щодо осіб із сімейними обов'язками як суб'єктів, які потребують особливого соціального захисту.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні вітчизняне законодавство не містить визначення поняття «осіб із сімейними обов'язками», що відповідно спричиняє труднощі у правозастосовній практиці, неоднозначні підходи для її формування, і навіть суперечливу судову практику. Для розуміння цієї правової категорією варто визначитися з поняттям «сім'я». Сім'я, як первинний осередок людського суспільства, завжди викликала пильну увагу представників різних наук, що вивчають закономірності суспільного розвитку. Одне із значимих місць відведено правовій науці, яка за допомогою правового регулювання впливає на функціонування сім'ї та її життєдіяльність.

У юридичних джерелах зустрічаємо різні трактування сім'ї, яка розглядається як сукупність правовідносин, юридичні зв'язки її членів. Найбільш детально ця проблематика досліджувалася в сімейному та цивільному праві. Водночас домінуюче становище відведено саме сімейному праву, і це є цілком обґрунтованим. Так, Сімейним кодексом

України у ст. 3 передбачається, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [2].

Що ж стосується інших галузей права, то сфера їх дії обмежується окремими сторонами життя сім'ї (внутрішніми й зовнішніми). Їх основне завдання зводиться до забезпечення необхідних умов, що сприяють нормальній і здоровій життєдіяльності сімейного колективу. Зокрема, науковці у праві соціального забезпечення відзначають залежність сім'ї від цільової спрямованості правового регулювання, тобто мовиться про розгляд сім'ї в аспекті соціально забезпечувальних відносин.

Аналіз законодавчих актів, що містять нормативні положення про соціальний захист сімей (Кодекс законів про працю України, закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», низка указів Президента України та ін.), дозволяє дійти висновку, що в одних випадках у нормативному порядку чітко визначено коло членів сім'ї, на яких поширюється дія правових приписів, в інших же законодавець, уживаючи термін «сім'я» й закріплюючи її права й гарантії у сфері соціального захисту, не називає, кого він включає до цього поняття. Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [3] сім'я з дітьми – це поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи

піклування; відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [4], сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа.

Вважаємо, сім'ю можна визначити як добровільне і рівноправне об'єднання осіб, що ґрунтується на шлюбі, спільному проживанні, яке пов'язане спільністю життя (веденням спільного господарства, піклуванням один про одного, вихованням дітей), взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою, а також майновими правами й обов'язками, передбаченими нормами сімейного права.

Природа людини, її природні потреби дозволяють нам при визначенні поняття «сім'я» головною поставити ознаку наявності дітей, що є тим юридичним фактом, із яким законодавець пов'язує настання відповідних правових наслідків і виникнення різноманітних правовідносин. Адже поняттям «сім'я» поряд з такими категоріями, як «материнство», «дитинство», «батьківство» охоплюється особлива сфера життя людини, яка є об'єктом соціально-правового регулювання, яке здійснюється за допомогою спеціальних законодавчих актів органів влади України. Стимулюючи виконання сім'єю виховної функції, що особливо актуально в умовах зростання соціального сирітства, наявність на утриманні дітей, має стати неодмінною умовою диференціації всіх видів соціального забезпечення, адресованих особам з сімейними обов'язками. Ця підстава диференціації в певній мірі реалізована в соціальному забезпеченні, зокрема передбачені законодавством пільг та допомог, проте їх розмір явно недостатній для належного утримання. Більше того, відсутність у вітчизняному законодавстві диференціації розмірів допомоги по безробіттю залежно від кількості утриманців призводить до того, що, втративши роботу, працездатний батько позбавляється можливості прогодувати своїх дітей. Водночас законодавство зарубіжних держав передбачає рішення цієї проблеми. Приміром, у Німеччині допомога виплачується не тільки безробітному, але і його дітям. Так, залежно від кількості дітей може становити

194-225 євро на кожного до досягнення повноліття; дотації малозабезпеченим сім'ям з дітьми (Kinderzuschlag) – якщо їх сукупний дохід нижче прожиткового мінімуму, максимальний розмір допомоги становить 170-273 євро на кожну дитину; матеріальна допомога для батьків-одинаків (Unterhaltsvorschuss), за умови, що другий з батьків не бере участі у вихованні – залежить від віку неповнолітнього і може складати 154-273 євро на кожну дитину; декретна допомога в Німеччині (Mutterschaftsgeld) – призначається лікарняною касою, фінансується нею ж і роботодавцем солідарно, розмір виплат залежить від середнього заробітку мами; батьківська допомога (Elterngeld) – виплачується від 12 до 24 місяців залежно від обраної форми і залежить від розміру доходу батьків. Максимальний розмір – 1,8 тис. євро.

І взагалі соціальне забезпечення в Німеччині є еталоном не тільки для України, але і для держав Євросоюзу. Головна мета побудованої у ФРН системи – захист і матеріальна підтримка осіб, які проживають в Німеччині та які потребують допомоги з боку держави в силу соціальних ризиків або інших складних обставин. Це забезпечує життєздатність німецького суспільства і характеризує Німеччину як державу загального добробуту. Система соціального забезпечення в Німеччині регламентується Соціальним кодексом, що має назву Sozialgesetzbuch (SGB), що включає в себе 12 окремих томів. Відповідно до § 4 SGB I кожен громадянин ФРН має доступ до соціального забезпечення, яке передбачає соціальне законодавство. В основу системи соцзабезпечення покладено принцип страхування. Це означає, що право на соціальну допомогу в Німеччині мають усі застраховані особи [5].

В Україні ж взаємовідносини сім'ї та держави формуються стихійно й безсистемно, та, на жаль, в більшій частині знаходяться поза межами правового поля. Чинні правові норми не визначають права сім'ї як спільноти осіб, не встановлюють механізми взаємодії сім'ї та держави, що на практиці призводить до відсутності справжніх гарантій, що забезпечують існування інституту сім'ї та виконання властивих йому функцій. Сучасне законодавство не відповідає реальним

потребам сім'ї, і повною мірою не може забезпечити охорону членів сім'ї та сім'ї в цілому. Про що, в чергове, свідчить той факт, що сім'я не є визнаним суб'єктом права. Тому на сучасному етапі розвитку для України першочерговим завданням, як зазначає К. Бориченко, є створення такої нормативної бази захисту прав і свобод сімей з дітьми, яка б повною мірою відповідала міжнародним стандартам і забезпечувала реалізацію цих прав та передбачала механізм їх захисту у випадку порушення [6, с. 25].

Питання галузевої правосуб'єктності сім'ї найбільш повно вивчено у праві соціального забезпечення. Якщо узагальнити міркування щодо проблеми суб'єктного складу відносин із соціального забезпечення сімей з дітьми, то очевидно наступне. Проаналізувавши погляди науковців, Є. П. Яригіна зазначає, що одні науковці вважають, що суб'єктом є самі діти; другі переконані, що суб'єктами таких відносин виступають як діти, батьки (у тому числі й мати, яка здійснює догляд за дитиною), так і інші одержувачі; треті визнають суб'єктом соціально-забезпечувальних відносин сім'ю в цілому [7, с. 25]. Вважаємо, що сім'я, як сукупність осіб, може бути учасником не всіх, а лише певних правовідносин соціального забезпечення, тобто має спеціальну правосуб'єктність. Разом з тим, визнання правосуб'єктності сім'ї в жодному разі не применшує особисті права громадян виступати індивідуальними суб'єктами правовідносин соціального забезпечення.

На сучасному етапі формування правової системи визнання сім'ї суб'єктом права дозволить адресувати різні заходи захисту й охорони безпосередньо сім'ї як колективу громадян, які мають загальні інтереси та володіють особливим статусом (малозабезпечені, багатодітні, неповні, молоді сім'ї). У випадках, коли правове регулювання направлено на задоволення інтересів усіх членів сім'ї в цілому, то суб'єктом правовідносин повинна визнаватися сім'я. Виконуючи властиві праву регулятивну й охоронну функцію, воно може сприяти зміцненню сім'ї, визначивши підстави, коли сім'я повинна діяти як єдина спільність для реалізації тієї чи іншої правомочності.

Загального поняття «особи з сімейними обов'язками» чинне вітчизняне законодавство не розкриває. Про таких осіб у нормативно-правових актах ідеться лише стосовно конкретних гарантій й пільг, що встановлюються їм у зв'язку з наявністю у них дітей або у зв'язку з доглядом за хворими членами їх сімей відповідно до медичного висновку (про батьків, опікунів, піклувальників, осіб, які здійснюють догляд за хворими членами їх сім'ї). При характеристиці осіб з сімейними обов'язками як спеціальних суб'єктів правовідносин у сфері соціального забезпечення слід обов'язково враховувати їх соціальне становище, тобто сімейні обов'язки. У цьому випадку мовиться про сферу особистих правовідносин між членами сім'ї.

Особи з сімейними обов'язками – це окрема категорія осіб, яким нормами права соціального забезпечення й іншими нормативно-правовими актами, надаються певні пільги, допомоги, гарантії й компенсації в правовідносинах у сфері соціального забезпечення з метою забезпечення виконання ними юридичних і фактичних обов'язків щодо неповнолітніх дітей та інших членів сім'ї (осіб, які перебувають під опікою, піклуванням; які потребують догляду, турботи тощо).

Варто наголосити, що Конвенція МОП № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками від 23.06.1981 [8] встановлює термін «трудящі із сімейними обов'язками». Водночас категорія «особи з сімейними обов'язками» є більш широкою, ніж поняття «трудящі із сімейними обов'язками», оскільки це можуть бути й особи, які не перебувають у трудових відносинах. Тобто працівниками із сімейними обов'язками є фізичні особи, які перебувають у трудових правовідносинах і виконують сімейні обов'язки по утриманню та вихованню неповнолітніх дітей, а також обов'язки по наданню допомоги іншим членам сім'ї в разі їх хвороби або необхідність догляду за ними.

Відтак, Конвенція МОП № 156 дала початок у міжнародному та національному законодавстві позитивної тенденції поширення прав і гарантій, раніше наданих тільки

жінкам на інших членів сім'ї. Враховуючи принцип рівності подружжя та інших осіб, які здійснюють виховання дітей, безсумнівно, правильним було поширення прав і гарантій у зв'язку з виконанням сімейних обов'язків не тільки на матерів, а й на батьків, а також інших осіб, які фактично здійснюють догляд за дитиною або іншим родичем. Спорідненість – це кровний зв'язок осіб, які походять від одного пращура. Пряма спорідненість – це походження однієї особи від іншої (дід, батько, син тощо). Побічна спорідненість – це тільки один загальний предок (тітки, дядьки, двоюрідні брати і сестри). Близькими родичами є батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, бабуся, онуки, а також у певних правових цілях ними ж визнаються подружжя, усиновителі та усиновлені.

Керуючись таким розумінням, Р. Л. Наумова до осіб із сімейними обов'язками відносить: 1) жінок (вагітні жінки; жінки, що годують груддю дітей у віці до півтора роки; жінки, які мають дітей віком до трьох років; одинокі матері, які виховують дитину до 14 років, та дитину з інвалідністю – до 18 років); 2) осіб, які усиновили дитину; 3) батьків, які мають дітей з інвалідністю до досягнення ними 18 років; 4) осіб, які виховують неповнолітніх дітей без матері. На практиці особою, яка виховує дитину без матері, замість батька може виявитися усиновитель, вітчим, а також прийомний батько. Прийомними батьками є особи, що прийняли разом із подружжям дітей в сім'ю на підставі договору з органами опіки і піклування на термін, зазначений у договорі. Такі батьки володіють правами і обов'язками опікунів (піклувальників); 5) особи, які здійснюють догляд за хворими членами їх сімей [9, с. 24-27]. У свою чергу В. Положишник, виходячи з положень міжнародних нормативно-правових актів та наявних у науковій доктрині поглядів, до працівників з сімейними обов'язками відносить осіб пов'язаних між собою особистими немайновими та майновими правами й обов'язками, які виникають внаслідок укладення шлюбу, родинних відносин, факту усиновлення чи іншої форми прийняття дітей у сім'ю на виховання [10, с. 111].

У контексті нашого дослідження до осіб із сімейними обов'язками ми відносимо:

1) жінок (вагітні жінки; жінки, які мають дітей віком до трьох років; одинокі матері, які виховують дитину до 14 років, та дитину з інвалідністю – до 18 років); 2) осіб, які усиновили дитину; 3) батьків, які мають дітей з інвалідністю до досягнення ними 18 років; 4) осіб, які виховують неповнолітніх дітей без матері (батька); 5) осіб, які здійснюють догляд за хворими членами їх сімей; 6) одиноких осіб; 7) жінок та чоловіків, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, коли обом із подружжя або одному із подружжю не більше 35 років (молоді сім'ї); 8) батьків, які мають дітей (зокрема трьох та більше дітей – багатодітні сім'ї); 9) батьків, які перебувають у складних життєвих ситуаціях.

Висновки

Підводячи підсумок вищенаведеному, слід констатувати про важливість на сьогодні порушеної нами проблематики, оскільки на сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема захисту прав і свобод людини стала домінуючою. В умовах війни, яку розв'язала російська федерація проти України, однією з найуразливіших верств населення сьогодні є діти. Незважаючи на заходи, які вживаються урядом та іншими органами влади, їх становище залишається важким. Зокрема, в особливо тяжкому становищі перебувають сім'ї з дітьми. Тому одним із головних обов'язків держави є створення належних умов для функціонування ефективної системи соціального захисту, зокрема осіб із сімейними обов'язками. Оскільки особи з сімейними обов'язками – це окрема категорія осіб, яким нормами права соціального забезпечення й іншими нормативно-правовими актами, надаються певні пільги, допомоги, гарантії й компенсації в правовідносинах у сфері соціального забезпечення з метою забезпечення виконання ними юридичних і фактичних обов'язків щодо неповнолітніх дітей та інших членів сім'ї (осіб, які перебувають під опікою, піклуванням; які потребують догляду, турботи тощо).

До осіб із сімейними обов'язками віднесено: 1) жінок (вагітні жінки; жінки, які мають дітей віком до трьох років; одинокі матері, які виховують дитину до 14 років, та дитину з інвалідністю – до 18 років); 2) осіб,

які усиновили дитину; 3) батьків, які мають дітей з інвалідністю до досягнення ними 18 років; 4) осіб, які виховують неповнолітніх дітей без матері (батька); 5) осіб, які здійснюють догляд за хворими членами їх сімей; 6) одиноких осіб; 7) жінок та чоловіків, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, коли обом із подружжя або одному із подружжю не більше 35 років (молоді сім'ї); 8) батьків, які мають дітей (зокрема трьох та більше дітей – багатодітні сім'ї); 9) батьків, які перебувають у складних життєвих ситуаціях.

Література

1. Конституція України : науково-практ. коментар / редкол. : В. Я. Тацій (гол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.

2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135

3. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 5. Ст. 21

4. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 № 1768-III. Офіційний вісник України. 2000. № 26. Ст. 1078.

5. Система соціального забезпечення Soziale Sicherheit та пенсійні виплати в Німеччині. URL: <https://insurancetop.com/markets/104>

6. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 302 с.

7. Яригіна Є. П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель : монографія. Харків : Монолит, 2016. 196 с.

8. Конвенція МОП № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками від 23.06.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010

9. Наумова Р. Л. Трудовые отношения с женщинами и лицами с семейными обязанностями : монографія. Синергия, 2012. 176 с.

SUMMARY

The article is devoted to issues of social protection of persons with family responsibilities. It is noted the importance of the raised issue today. Because at the current stage of development of the world community, the problem of protecting human rights and freedoms has become dominant. In the conditions of the war waged by the Russian Federation against Ukraine, one of the most vulnerable sections of the population today are children. Despite the measures taken by the government and other authorities, their situation remains difficult. In particular, families with children are in a particularly difficult situation. Therefore, one of the main responsibilities of the state is to create appropriate conditions for the functioning of an effective system of their social protection, in particular, persons with family responsibilities as subjects who need special social protection. Since persons with family responsibilities are a separate category of persons to whom the norms of social security law and other normative legal acts provide certain benefits, assistance, guarantees and compensations in legal relations in the field of social security in order to ensure their fulfillment of legal and actual obligations regarding minor children and other family members (persons who are under guardianship, care; who need care, care, etc.). Persons with family responsibilities include: 1) women (pregnant women; women who have children under the age of three; single mothers raising a child under 14 years old, and a child with a disability – under 18 years old); 2) persons who adopted a child; 3) parents who have children with disabilities before they reach the age of 18; 4) persons who raise minor children without a mother (father); 5) persons who care for sick members of their families; 6) single persons; 7) women and men who are in a registered marriage, when both of the spouses or one of the spouses is no more than 35 years old (young families); 8) parents who have children (in particular, three or more children - large families); 9) parents who are in difficult life situations.

Key words: social protection, social support, persons with family responsibilities, state, national legislation, international standards.

10. Положишник В. О. Поняття та ознаки працівників з сімейними обов'язками. Аналітично-порівняльне правознавство. С. 108–111. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264898/260890>

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮВАЛО РАБСТВО В БРИТАНСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ В XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.

ЛЕВЧУК Марія В'ячеславівна - кандидат юридичних наук, Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедра теорії та історії права та держави

ORCID ID: 0000-0002-7372-7134

УДК 341.987:343.431](7)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.25

Стаття присвячена аналізу еволюції законодавства, що регулювало рабство в британських колоніях Північної Америки в XVII – на початку XVIII ст. на прикладі колонії Вірджинія. Досліджуються основні закони, прийняті впродовж XVII ст., та аналізуються ключові напрямки змін у законодавстві. Наголошується на таких важливих тенденціях еволюції законодавства, як перехід від обмеженого, строкового рабства до довічного спадкового рабства; закріплення расових відмінностей; встановлення соціальних відмінностей між сервентами та рабами; посилення контролю над рабами; введення заборони і контролю над змішанням рас та регламентація правового статусу власників рабів. Ця робота допомагає розуміти, як змінювалися ставлення до рабства в Вірджинії та як ці зміни вплинули на розвиток системи рабовласництва в регіоні та позначились на формуванні суспільного ладу британських колоній в Північній Америці.

Ключові слова: рабство, історія рабства, легалізація рабства, рабство в британських колоніях, англійські колонії в Північній Америці, законодавство про рабство, рабські кодекси.

Постановка проблеми

Епоха колонізації та розширення британського впливу в Новому Світі супроводжувалася формуванням системи рабства, що відіграла значущу роль у розвитку Північної Америки та була непростим періодом в історії цього континенту. Рабство склало

основу для розвитку плантаційних систем, які визначили економічний успіх колоній та відобразились на формуванні суспільства, але разом із тим воно стало однією з найважливіших і найскладніших проблем в історії Північної Америки, і розуміння його виникнення, розвитку та впливу на суспільство є ключовим для аналізу сучасних юридичних та соціокультурних викликів. Дослідження еволюції законодавства про рабство в цьому контексті надзвичайно важливе, адже розуміння процесів та факторів, які сприяли формуванню рабовласницької системи, не тільки розкриває важливу главу історії, але також надає змогу глибшого розуміння процесу формування соціальних та расових відмінностей у Північній Америці. Висвітлення цих аспектів історії важливо для суспільних дискусій та боротьби з такими викликами сучасного світу як нові форми рабства, расизм, торгівля людьми.

Стан дослідження проблеми

Ранні роботи, присвячені історії рабства в британських колоніях (до XX ст.), авторами яких були Дж. Інгрем [1], Е. Лонг [2], Т. Кобб [3], Дж. Страуд [4], хоча і надали загальне уявлення про розвиток рабства, проте вони не завжди були об'єктивними, оскільки часто містили етнічний та расовий підтекст, через панівну расову дискримінацію.

З розвитком академічних досліджень та зростанням інтересу до соціальних про-

блем, тема рабства в англійських колоніях отримала новий поштовх на основі постколоніального підходу, який розглядає рабство як частину більш широкого процесу колонізації та наслідків існування імперії. Цей підхід дає можливість аналізувати взаємозв'язок між колоніальною імперією та колоніями, а також його впливу на розвиток рабства. Сучасні дослідження звертають увагу на різні аспекти цієї проблеми, включаючи її правові, економічні, соціокультурні та расові аспекти. Поміж науковців, які у своїх роботах торкаються юридичних аспектів регламентації рабства в англійських колоніях, можна відзначити таких, як П. Колчін [5], Д.Б. Девіс [6], Е. Морган [7], І. Берлін [8], Т. Моріс [9]. Серед українських дослідників, які у своїх працях розглядали тематику рабства та його історії слід назвати О.І. Захарчук [10], В.М. Малишка [11], В.М. Калашникова [12].

Метою наукової статті є дослідження процесу еволюції законодавства про рабство в британських колоніях Північної Америки в XVII-XVIII ст. на прикладі Вірджинії, а саме: аналіз впливу різних факторів на становлення рабства; висвітлення змісту ключових законів, що стосувались найманих слуг сервентів та рабів; характеристика правового статусу рабів і рабовласників, їх прав в обов'язків у контексті колоніального законодавства.

Наукова новизна статті полягає у виокремленні тенденцій еволюції законодавства, що регулювало рабство в британських колоніях Північної Америки в XVII – на початку XVIII ст.

Виклад основного матеріалу

У становленні рабства в британських колоніях Північної Америки низка факторів відіграла ключову роль, а саме: географічне розташування та кліматичний фактор, своєрідність економіки та плантаційний тип господарювання в південних колоніях, що вимагав дешевої робочої сили; нестача місцевої робочої сили, а також соціокультурні погляди колоністів.

Географічний чинник був чи не визначальним у становленні рабства, адже коло-

нії знаходилися на нових, віддалених територіях, що відкривали широкі можливості для їхнього економічного та територіального розширення. Східне узбережжя Північної Америки було ідеальним місцем для розвитку сільського господарства та плантаційних культур і економічне зростання багатьох колоній залежало від вирощування таких сільськогосподарських культур, як тютюн, бавовна, цукрова тростина, рис на великих плантаціях, що потребували значної робочої сили.

Спочатку в колоніях використовувалися законтраковані слуги або «сервенти» з Європи, які уклали контрактні угоди (так звані сервентські контракти) з колоністами або майбутніми власниками землі. Дослідники з економічної історії сходяться на думці, що кабальне рабство стало популярним в англійських колоніях у XVII ст. через великий попит на робочу силу в колоніях у поєднанні з надлишком робочої сили в Європі та високою вартістю трансатлантичного перевезення, що було не під силу сплатити європейським робітникам [13]. Існувало декілька видів сервентів: слуги за наймом, підмайстри та особи, засуджені за злочини. Слуги за наймом уклали контракти про довгострокову роботу. Ці контракти передбачали, що сервенти згоджувалися відпрацювати певний строк на плантаціях, фермах або в господарствах колоністів в обмін на відшкодування їх перевезення до колоній, проживання та харчування під час контракту, та іноді обіцяну винагороду в грошах або надання земельної ділянки після закінчення строку контракту. Тривалість такого відпрацювання могла становити певну кількість років або до досягнення слугою певного віку.

Підмайстри, традиційно молоді люди, яких «прикріплювали» до майстра, щоб навчитися у нього ремеслу. Майстер годував, одягав і навчав учня ремеслу, а учень працював на майстра безкоштовно. Після закінчення учнівства підмайстер отримував одяг, знаряддя праці і міг працювати сам на себе.

Засуджені також становили частину сервентів. Ті, хто був засуджений за тяжкі злочини в Англії, іноді уникали смертної

кари, коли їх засуджували до перевезення до Америки. Це вирішувало дві проблеми для англійського уряду: забезпечило вкрай необхідну робочу силу для колоній і зменшувало кількість ув'язнених у в'язницях.

Сервенти, які прибували до колоній усе одно не могли задовольнити потреби в робочій силі. А розвиток сільського господарства, зокрема надприбутковий бум із вирощування тютюну (у Вірджинії та Меріленді), рису (у Кароліні) та цукрової тростини на острівних британських колоніях у Вест-Індії, починаючи з другої половини XVII ст., зумовив появу поряд із сервентами африканських рабів. У кінцевому рахунку, сервенти, як зазначають дослідники, з часом були витіснені рабством [14, с. 25-29]. Від однієї третини до половини європейського населення Америки колоніальної епохи прибули туди як сервенти – наймані слуги за контрактом, підмайстри або каторжники, а до початку Війни за незалежність США в 1775 р. вони складали лише 2-3 відсотки колоніальної робочої сили [15, с. 120].

Відтак економічний фактор, що виявся у нестачі робочої сили, розвитку плантаційних господарств, зокрема, в південних колоніях Північної Америки та у Вест-Індії, який вимагав значної робочої сили для вирощування сільськогосподарських культур, став одним з ключових у появі рабства в колоніях та необхідності його законодавчої регламентації.

Соціокультурні погляди колоністів також вплинули на розвиток рабства. Колоніальне суспільство було засноване на ідеях соціальної стратифікації та ієрархії. І, спочатку завуальований, а потім відкритий расизм і переконання у перевагах білого населення над африканцями та іншими етнічними групами зіграли важливу роль у створенні і підтримці системи рабства. Вони легітимізували зневаження та експлуатацію рабів. Рабство стало частиною соціального порядку, і ця система була відображена не тільки в культурних нормах та цінностях колоніального суспільства, а й закріплена на законодавчому рівні.

У XVII ст. в багатьох британських колоніях була прийнята низка законодавчих

актів, які регламентували систему рабства, а саме: закріплювали статус рабів, їхні права та обов'язки, визначали права власників рабів, а також встановлювали процедури купівлі-продажу рабів. У таких законах відображались основні принципи і цінності суспільства того часу, де рабство вважалось цілком допустимим і незаперечним станом речей. Не дивлячись на те, що кожна англійська колонія мала свою власну систему правил та положень, які контролювали життя та статус рабів, дослідження законодавчої регламентації системи рабства в цій статті буде проведено на прикладі Вірджинії, оскільки вона була однією з перших та найбільш впливових англійських колоній у Північній Америці та стала піонером інституціоналізації рабства.

Початок колонізації Вірджинії в 1607 р. супроводжувався, як і в інших колоніях, використанням двох основних форм невольної праці: найманих слуг – сервентів та рабів. Слід зазначити, що на початку XVII ст. ще не існувало довічного рабства за расовою ознакою. Натомість там, де рабство існувало, воно було пов'язане з культурним і релігійним статусом поневоленої особи: нехристияни, яких було взято в полон, наприклад під час війни, могли бути поневолені, проте на християн це правило не поширювалось, незалежно від їхнього расового чи етнічного походження.

Також первинно рабство не було постійним і таким, що передавалось у спадок станом. У перші десятиліття існування Вірджинії окремі раби могли здобути свою свободу, продемонструвавши докази свого навернення до християнства; негри, які були християнами, мали навіть право свідчити у суді проти білих [16, с. 19]; крім того, раби іноді могли домовитися про те, щоб купити свою свободу. А політика щодо статусу дітей, народжених від поневолених осіб, залишалася незмінною до середини XVII ст. – вони набували статусу батька, згідно з правилом, яке було встановлене в англійському загальному праві.

Проте поступово набирає сили тенденція до розмежування правового статусу найманих слуг і рабів на основі расових відмінностей. Майже від початку у Вірджинії

до праці чорношкірих слуг ставилися інакше, ніж до праці білих. Хоча юридично і не було проголошено, що всі африканці повинні бути рабами, натомість ряд випадків призвів до прийняття законодавства для вирішення практичних проблем, яке впливало із звичаю утримувати африканців як рабів. Наслідком цих законів і рішень було те, що чорношкірим було дедалі важче бути кимось, крім рабів, і шлях виходу з цього стану поступово звужувався, та в кінцевому рахунку остаточно зник. Адже правовою основою служби білих слуг був контракт, який вказував, що їх праця була власністю їх господаря тільки протягом певного періоду часу. Однак більшість чорношкірих африканців насильно завозили до колонії, і вони не мали контракту, що обмежував би їх термін служби, яка взагалі не регулювалася законом, тільки звичаєм. Крім того, законодавчі положення, які обмежували термін служби для білих робітників, які прибули до Вірджинії без контрактів, не застосовувались для аналогічного захисту африканців, яких, таким чином, можна було утримувати довічно. Така звичаєва практика утримання чорношкірих слуг протягом терміну їх життя розпочала процес перетворення африканського поневоленого населення на довічних рабів. І з суб'єктів права, які володіли обмеженими правами і обов'язками, вони поступово перетворились на повністю безправних осіб, які визначались у законодавстві спочатку як рухома, а потім нерухома власність їх господарів.

Розширенням работорівлі до того змінило баланс робочої сили в колонії. Якщо первинно більшість робітників у Вірджинії складали наймані працівники сервенти, то з середини XVII ст. чорні раби почали витіснити як білих слуг, що мали контракт, так і індіанців, як основне джерело робочої сили Вірджинії. Суттєве збільшення рабів зумовило нагальну потребу в правовій регламентації системи рабства, статусу рабів і рабовласників, тому з 30-х рр. XVII ст. у Вірджинії починають з'являтися перші закони, що регулювали рабство.

Одним із перших актів, у якому конкретно згадувалися чорношкірі, був акт 1639 р.

про те, що «всі особи, крім негрів, мають бути забезпечені зброєю та боєприпасами...» [17, с. 26]. Право носити зброю, як бачимо, надавалось лише білим чоловікам, включаючи сервентів, а всім неграм, у тому числі вільним, це було заборонено. Цей акт, відтак, започаткував юридичну різницю між білими та чорними чоловіками.

У наступні два десятиліття регламентація питань, пов'язаних з чорношкірими рабами, переважно стосувалась випадків втечі рабів та суперечностей у визначенні статусу потомства рабів. Так з'являються закони 1660 та 1661 р., спрямовані на заборону білим слугам і африканським рабам, втікати разом та встановлюється покарання за втечу слуг і рабів від своїх господарів. Зокрема, згідно з *Актом про втікачів* [17, с. 116-117] 1661 р. вони повинні були відшкодовувати своїм господарям завдані своєю відсутністю збитки шляхом додаткової служби, рівної подвоєнню терміну служби, який вони пропустили; а в разі якщо були понесені витрати задля їх пошуку, суд міг встановити додатковий термін служби, пропорційний заподіяній шкоді. Закон встановлював і компенсацію за зникнення чи втрату чорних рабів, якщо вони втікали разом із білими: якщо чорні раби безвісно зникнуть або помруть під час втечі, білі християнські слуги, які були з ними в компанії, мають це компенсувати власникам рабів або сплативши штраф або відпрацювавши додатковий строк у чотири роки за кожного загубленого або померлого негра.

Наступною проблемою, на яку відреагували законодавці Вірджинії, був статус дітей, народжених від матері-рабині. У 1662 р. легіслатурою Вірджинії був прийнятий *Акт про визначення статусу потомства негритянських жінок* [17, с. 170], встановивши правило, що статус дитини визначався за статусом матері, і, відтак, дитина матері-рабині також набувала статусу раба. Встановлювався також і штраф за міжрасові стосунки. Цей акт був різким відходом від англійської традиції, що була передбачена загальним правом, згідно з якою дитина отримувала свій статус від батька. Уряд Вірджинії не міг допустити ситуацію, коли тисячі чорношкірих, включаючи мулатів,

мали б право на свободу, якби законодавець дотримувався цієї англійської правової традиції. На відхід від загального права вплинули і чимдалі частіші судові суперечки з приводу статусу дітей від змішаних стосунків представників різних рас, а також розгляд справи Елізабет Кі (Elizabeth Key) [19] у 1656 р., яка була однією з перших темношкірих жителів тринадцяти колоній, які подали позов про звільнення від рабства та виграли. Цей позов був одним із найперших «позовів про свободу» особи африканського походження в англійських колоніях.

Рішення у справі Елізабет Кі, окрім акту 1662 р. про визначення статусу потомства негритянських жінок, поклато край і юридичній плутанині щодо питання про вплив християнського хрещення на статус раба. До 1667 р. у Вірджинії та деяких інших англійських колоніях часто слідували англійському та іспанському звичаю, за яким охрещеним темношкірим надавались деякі розширені права. І певний час у Вірджинії статус християнина був визначальним і вищим над статусом раси. Чорним християнам дозволялося свідчити в суді і навіть подавати позов, інші чорношкірі нехристияни не мали таких прав [20, с. 478]. Це відобразилось на плутанині в судових рішеннях та прагненні до унормування зростаючої суперечності в статусі рабів за релігійною ознакою, що, зрештою, призвело до прийняття закону, який вирішив цю проблему у 1667 р. За ним хрещення негра як християнина не звільняло його від рабства: «Дарування хрещення не змінює стану особи щодо її рабства чи свободи» [17, с. 260].

Законодавство першої половини XVII ст. хоча і не жорстко пов'язувало статус рабства з расою, проте внаслідок розгляду справ у колоніальних судах і формуванню прецедентів, було поступово закріплене ставлення до темношкірих як до рабів, а сам статус раба ставав довічним і передавався у спадок. У цьому аспекті варто згадати відому судову справу Джона Панча [21, с. 466-467] 1640 р., що стала прецедентом для встановлення практики пожиттєвого рабства на підставі расової приналежності.

Після чого шляхи звільнення від рабського стану дедалі звужувались.

Подальша законодавча регламентація рабства в другій половині XVII ст. стосувалась ще більших обмежень особистих прав чорношкірих чоловіків і жінок, що розпочалось *Актом 1669 р. про випадкове вбивство рабів* (An act about the casual killing of slaves) [17, с. 270]. Оскільки, згідно з прецедентом у справі Дж. Панча, термін служби раба (на відміну від сервента) уже не можна було продовжити в разі вчинення ним проступку чи втечі, він уже став довічним, то законом було встановлено, що тілесні покарання будуть єдиним способом, за допомогою якого господар міг карати і «виправляти» свого раба. Цей закон означав втрату правового захисту життя раба, а Вірджинія стала першою колонією, яка оголосила, що вбивство непокірного раба під час застосування до нього тілесного покарання не вважається злочином для його господаря і не тягне накладення покарання.

Завезення поневолених африканців до Північної Америки в другій половині XVII ст. стрімко збільшувалось, зростала кількість рабів і дуже швидко постала проблема утримання контролю над їх зростаючою масою. Саме тому потреба утримання соціальної, економічної і расової стабільності у колонії, збереження системи рабства та підтримки економічних і соціокультурних інтересів власників рабів зумовлювали більш суворі закони, що стосувались рабів. Чимдалі частіші втечі рабів від своїх господарів, влада Вірджинії намагалась зупинити, прийнявши *Акт про затримання та придушення втечі негрів та рабів 1672 р.* («An act for the apprehension and suppression of runaways, negroes and slaves») [17, с. 299-300]. Основні положення цього закону включали: звільнення від відповідальності за вбивство чи поранення втікачів: у разі втечі раба та в процесі переслідування його за ордером закон надавав право будь-якій особі, яка намагається затримати втікачів (негрів, мулатів, індіанських рабів або довічних слуг), вбити або поранити їх у разі опору; компенсацію шкоди за втрату раба: якщо внаслідок поранення втікача від опору той помирав, то власник втікача отримував компенсацію

від держави; встановлювалось заохочення до співробітництва з індіанцями: закон наказував індіанським племенам затримувати втікачів, які з'являлися на їхніх територіях, і передавати їх представникам закону. За це вони отримували компенсацію у вигляді товарів або тютюну.

Проте прийняття таких суворих заходів не зупинило загострення соціальних суперечностей, а нестерпні умови праці та вкрай незадовільне поводження рабовласників з рабами, суттєве обмеження їх прав сприяли наростанню напруги між рабами і колоністами, збільшенню кількості повстань та актів супротиву серед африканських рабів.

У другій половині XVII ст. у Вірджинії відбулись викриття низки змов і повстань слуг і рабів. 13 вересня 1663 р. через зраду одного з учасників була викрита змова в графстві Глостер, до якої були долучені африканські раби, білі слуги та індіанці Вірджинії (відома як «Змова округу Глостер» або, іноді, «Змова слуг»), наслідком якої стало повішення її лідерів. У квітні 1670 р. жителі графств Глостер, Йорк і Міддлсекс, все ще стурбовані намірами своїх слуг, звернулися до влади з проханням не допускати до колонії будь-яких потенційних іммігрантів, які в Англії були засуджені за кримінальні злочини [22, с. 209]. А в 1676 р. відбулось повстання Бекона, яке хоч і очолив Натаніель Бекон, член губернаторської ради, усе ж до нього долучились колоністи, раби та індіанці, виступаючи проти королівської влади та місцевої аристократії. Ці та низка повстань рабів у інших колоніях показали загрозу, яку становила зростаюча маса рабів для соціальної стабільності колонії. Такі події підштовхували владу Вірджинії до утвердження законів, що продовжували обмеження прав рабів та забезпечували жорстку систему контролю над ними, для запобігання подальших змов рабів, включаючи введення заборон на зброю та призначення суворих покарань за будь-який акт супротиву або спробу повстання.

Таким законом у Вірджинії став Акт 1680 р., відомий як «Акт про запобігання повстань негрів» (Act for Preventing Negroes Insurrections) [17, с. 481-482]. Закон почи-

нався із зазначення про «часті зустрічі значної кількості негрів-рабів під виглядом бенкетів і поховань», вважаючи, що вони мають «небезпечні наслідки». Він містив наступні положення: встановлював заборону неграм носити зброю, а саме забороняв неграм та іншим рабам носити або озброюватись будь-якою палицею, посохом, рушницею, мечем або будь-якою іншою зброєю для самозахисту чи нападу; обмежувалась свобода пересування: раби не мали права залишати територію свого господаря без дозволу, який видавався лише у конкретних та необхідних випадках господарем чи наглядачем, за порушення цього правила передбачалось покарання у вигляді 20 ударів батогами; встановлювалось покарання за напад рабів на християн: для рабів, які наважилися підняти руку на християн, передбачалася кара у вигляді 30 ударів батогами; підтверджувалось раніше вже встановлене положення, що звільняло від відповідальності за вбивство чи поранення раба-втікача в разі опору арешту, закон визнавав це законною дією та не встановлював покарання для такого вчинку.

Оскільки плантатори залишалися стурбовані навіть після ухвалення цього закону, у листопаді 1682 р. було прийняте додаткове положення, яке забороняло рабам збиратися на плантаціях, які не належать їхнім господарям. За цим актом заборонялося допускати на свою плантацію будь-якого негра або раба, якому не належало бути там, більше ніж чотири години без дозволу свого власника. За порушення цього правила за умови підтвердження двома свідками встановлювався високий штраф [17, с. 492-493].

Проте і ці заходи не зняли, а лише посилили страх плантаторів перед їхніми рабами, що вже було виражено в акті 1680 р., який намагався заборонити рабам можливість носити зброю, зустрічатися на людях або подорожувати без дозволу. І цей страх був не безпідставний – у 1687 р. у Вірджинії була викрита «Вестморлендська змова», що була першою змовою негрів у Британській Північній Америці, у якій не брали участі білі прихильники чи учасники. Повстанці мали намір убити білих і знищити

майно в окрузі та по всій Вірджинії. Після викриття цієї змови рабів жителі Вірджинії почали вбачати небезпеку рабського повстання, яка походила переважно від поневолених афроамериканців. Тому вже 3 квітня 1691 р., Генеральна Асамблея прийняла «Акт про стримування розповсюдження рабів» (An act for suppressing outlying slaves) [18, с. 86-88], який надав шерифам округів, їхнім заступникам та будь-якій іншій законній владі можливість вбивати будь-яких рабів, які чинять опір, тікають або відмовляються здатися, коли їм було наказано. За кожного раба, убитого таким чином, власники отримували від колоніального уряду 4000 фунтів тютюну.

Окрім цього ключового положення, цей акт містив низку нововведень, що стосувались правового статусу рабів та стосунків між расами. Насамперед встановлювалося обмеження на звільнення рабів з рабства, заборонялися міжрасові шлюби, а позашлюбні діти-мулати, народжені вільними білими жінками, набували статусу раба, хоч і не довічно. Нарешті, у цьому законі Генеральна Асамблея Вірджинії вперше використала термін «білий» як додатковий спосіб юридичного відділення англійців і європейців від африканців і корінних американців.

Положення цього закону були наступними. Уперше в законодавстві Вірджинії вводилося обмеження на звільнення рабів. Власник раба, який був звільнений, повинен був вивезти його з колонії Вірджинія протягом 6 місяців після звільнення. В іншому випадку, він мав заплатити штраф. Закон також містив обмеження стосовно шлюбів між особами різних рас, щоб запобігти їх змішуванню, зберігаючи суворий расовий розподіл. Забороненими були шлюби між англійськими чоловіками чи жінками і неграми, мулатами або індіанцями, а такі пари протягом трьох місяців після укладення такого шлюбу мали бути вигнані з Вірджинії назавжди. Встановлювалось покарання і за народження позашлюбних дітей в міжрасових стосунках. Якщо англійська жінка, яка була вільною, народила негра, мулата або індіанця поза шлюбом, вона мала сплатити штраф в роз-

мірі 15 фунтів стерлінгів. У випадку невилати такого штрафу, вона могла бути взята під опіку церковних кураторів і позбавлена свободи на 5 років, а її дитина мала працювати як слуга до досягнення 30 років. Покарання для дітей-мулатів встановлювало більший термін перебування в статусі слуги – до 30 років, ніж аналогічне існувало для бідних сиріт або позашлюбних білих дітей: такі хлопці до 21 року і дівчата до 18 років мали перебувати в статусі слуги. Законодавці не хотіли, щоб білі жінки народжували дітей-мулатів, оскільки це могло призвести до збільшення вільного чорношкірого населення.

Прийняття цього закону в 1691 р. підсилювало та закріплювало систему рабства, впроваджувало основи расової сегрегації у Вірджинії, а також надавало власникам рабів більший контроль над ними, суттєво обмежуючи можливість звільнення рабів на свободу.

Наслідки «Вестморлендської змови» рабів проявились і в позбавленні афроамериканців права на судовий захист та посиленні покарання рабів за вчинення злочинів. За законом 1692 р., що мав назву «Акт для більш швидкого переслідування рабів, які вчиняють тяжкі злочини» (An act for the more speedy prosecution of slaves committing Capitall Crimes) [18, с. 102-103], рабам було відмовлено в праві на суд присяжних, яке мали білі чоловіки та жінки. А в *Акті про створення Генерального суду 1705 р.* (An act for establishing the General Court, and for regulating and settle the proceedings therein) усіх темношкірих було позбавлено права свідчити в суді: «...негри, мулати та індіанські слуги та інші, не будучи християнами, вважаються недієздатними особами, щоб бути свідками в будь-яких справах» [18, с. 298]. При цьому законодавцем було надано визначення мулатів: «дитина індіанця та дитина, внук або правнук негра будуть вважатися, обліковуватися, утримуватися та вважатися мулатами» [18, с. 250-252]. Цим *Актом 1705 р. про те, хто не має займати посаду в цій країні* (An act declaring who shall not bear office in this country) будь-яким неграм, мулатам чи індіанцям було заборонено займати будь-які посади цер-

ковні, цивільні чи військові, а ті, що вже займали, мали бути звільнені.

І на довершення, законодавцем було встановлено визначення статусу раба. В 1705 р. у Вірджинії було прийнято *Акт про оголошення негрів, мулатів та індіанських рабів у цьому домініоні нерухомістю* [18, с. 333-335], у якому раби (поневолені чоловіки, жінки та діти) визнавались нерухомим майном. Винятки встановлювались тільки для торговців, які привозили рабів для продажу: поки раби залишалися у власності торговця, їх вважали рухомим майном. У законі також був регламентований перехід рабів у спадок до спадкоємців за правилами успадкування земельних ділянок та право подачі позову для відновлення прав і володіння рабами та позову за порушення прав на рабів, і такі позови могли бути розглянуті в судах.

Впродовж всього XVII ст. законодавець, приймаючи окремі закони лише реагував на ті суспільні виклики і юридичні потреби, які виникали в колонії, а коли накопичився достатній законодавчий масив положень, що регулювали систему рабства, вони були зібрані в єдиному кодифікованому акті – першому «рабському кодексі» Вірджинії в 1705 р., яким було офіційно закріплене рабство. Цей закон мав назву «*Акт про слуг та рабів*» (*Act Concerning Servants and Slaves*), що і став ключовим законодавчим актом всього рабовласницького законодавства Вірджинії. Закон 1705 р. був спрямований на зміцнення контролю над населенням африканських рабів, створення соціальних відмінностей між білими слугами сервентами та чорними рабами, та підтримання існуючого соціального порядку в колонії Вірджинія шляхом посилення обмежень щодо заборони змішання рас.

Однією з суттєвих змін стало перетворення багатьох афроамериканців на довічних рабів, адже до 1705 р. афроамериканці іноді могли служити за наймом на правах сервентів. Після прийняття цього закону їх підневільне становище перетворилося на кабальне та примусове довічне рабство. Наступною важливою зміною стало те, що законодавці чітко дали зрозуміти, що християнство не є шляхом до свободи для раба,

а хрещення не звільняє негрів, мулатів чи індіанців від поневолення. Стаття IV визначала, що всі слуги (у тому числі і сервенти), привезені в країну, які не були християнами у своїй країні, за кількома винятками, будуть розглядатися як раби. Навіть якщо вони пізніше приймуть християнство, їх усе одно купуватимуть і продаватимуть як рабів. А щодо сервентів-християн у статті I встановлювалось наступне: будь-який слуга (сервент), старше дев'ятнадцяти років, привезений до країни, який є християнином, буде служити, доки йому не виповниться двадцять чотири роки [18, с. 447-448].

Важливим положенням цього закону було встановлення соціальних відмінностей між білими слугами сервентами та чорними рабами. До білих слуг відносились особи, які були переселенцями, іммігрантами або бідними контрактними працівниками. Важливо зауважити, що хоча термін «білі слуги» може використовуватися в контексті закону 1705 р., він не означав те саме, що й «білі робітники» або «наймані працівники». Він стосувався тільки тих білих осіб, які підписували спеціальні сервентські контракти на роботу, внаслідок чого перебували у стані рабства, хоч і тимчасово.

Закон встановлював, що білі слуги сервенти, мали більше прав та можливості для звільнення після відпрацювання певного терміну служби, порівняно з чорними рабами. Сервенти мали можливість отримати свободу після виконання контракту на роботу, який міг тривати від кількох років до кількох десятиліть. Це було суттєвою відмінністю від правового положення чорних рабів, статус яких був довічним. Закон також надавав сервентам певні права, такі як: право на володіння власністю, можливість одруження та утримання сім'ї, вони також мали деяку можливість заробляти гроші та навчатися певним ремеслам, мали право на особисту власність, хоча власники рабів і зберігали певний контроль над цією власністю. Встановлювався також і обов'язок господарів сервентів забезпечити їх достатньою їжею, одягом, житлом та заборонялось застосовувати надмірні покарання до будь-якого білого слуги-християнина. Сервенти за статтями VII та X мали право на пода-

чу скарги до мирового судді стосовно своєї зарплатні та свободи у випадках жорстокого поводження. Раби таких прав не мали. Ці привілеї та можливості для сервентів були надані з метою створення додаткових стимулів для їх праці та послаблення можливості бунтів і супротиву. Це утверджувало соціальну нерівність між білими слугами-сервентами та чорними рабами, відображало расову ієрархію того часу, де білі люди вважалися вищими за чорних та мали більше прав і свобод.

Окрема увага в законі були приділена контролю над змішанням рас, ще більше посилюючи його у порівнянні із законом 1691 р., який втрачав свою силу, які і всі положення попередніх законів, прийнятих у минулому, що стосувались положень цього кодифікованого акту 1705 р. Так, встановлювалося право суду накладати покарання на осіб, винних у порушенні закону щодо стосунків із слугами чи рабами. Закон передбачав накладення штрафу для служниці, яка народила дитину поза шлюбом з негром або мулатом, і так само для вільної білої християнки, яка народила дитину поза шлюбом з негром або мулатом. Дитина у цьому випадку ставала слугою до досягнення 31 року. Забороні підлягали і шлюби між англійцями чи іншими білими особами та неграми чи мулатами, особливо, якщо англійці були вільними. Покарання накладалось і на служителів церкви, які свідомо одружувати білих осіб з неграми чи мулатами.

Велика група статей закону була присвячена встановленню більшого рівня контролю над зростаючим населенням африканських рабів у Вірджинії. На думку американського історика Ібрама Кенді, це також соціально відокремлювало білих колоністів від чорних поневоленних, роблячи їх розрізненими групами та перешкоджаючи їхній здатності об'єднатися, що викликало очевидний страх аристократії Вірджинії, яка хотіла запобігти повторним подіям, таким як повстання Бекона, що сталося 29 років тому [23, с. 53-54, 67-68]. Закон 1705 р. підтверджував положення попередніх законів про винагороду за схоплення сервентів та рабів-утікачів; вста-

новлював звільнення від відповідальності за вбивство раба, якщо воно вчинялось у результаті покарання непокірного раба своїм господарем або будь-якою особою, яка мала право на таке покарання; встановлював заборону всім афроамериканцям носити або мати вогнепальну чи будь-яку іншу зброю; підтверджував обмеження свободи пересування рабів, їм було заборонено залишати визначену плантацію чи землю, а також перебувати на чужій землі більше ніж 4 години без письмового дозволу господаря.

Закон Вірджинії про слуг і рабів 1705 р. відіграв значущу роль у формуванні законодавства, що регулювало рабство в британських колоніях Північної Америки. Він закріпив рабство як офіційну систему і встановив довічний спадковий статус африканських рабів, які після цього втратили можливість на відновлення свободи, а також зафіксував соціальну і расову ієрархію того часу, у якій білим надавалися більше прав та свобод, у той час як чорні раби були визнані нерухомою власністю своїх господарів, позбавлені багатьох громадянських прав, піддавалися жорсткому контролю та численним правовим і соціальним обмеженням. Закон Вірджинії 1705 р. послужив основою і модельним законодавством для інших британських колоній (Меріленд, Кароліна, Пенсильванія, Нью-Джерсі та ін.), багато з його положень було рецепійовано і включено в закони, що регулювали рабство в Північній Америці протягом XVIII століття.

Висновки

Від самого заснування колонії Вірджинії у 1607 р. і впродовж всього XVII ст. законодавство, що регулювало рабство, пройшло значну еволюцію. Проаналізувавши закони XVII ст., можна виокремити декілька ключових напрямків та змін, які відбулися впродовж цього періоду.

1. Перехід від системи обмеженого, строкового рабства до довічного спадкового рабства: У першій половині XVII століття вірджинське законодавство не було стабільним і не містило чітких норм щодо строків служби різних найманих слуг як білих, так і заве-

зених африканців. Проте до 1705 р. через прийняття низки судових прецедентів, а також Акту про слуг та рабів рабство стало офіційною закріпленою системою, і багато афроамериканців втратили можливість на відновлення свободи, перетворившись на довічних рабів. Раби були визнані нерухомою власністю їхніх господарів, Рабський статус став передаватись у спадок та визначатись за статусом матері.

2. *Закріплення расових відмінностей.* Закони першої половини XVII ст. спочатку не чітко визначали рабство за расовими ознаками. Як вважають дослідники, початок цьому розмежуванню було покладено прецедентом у справі Джона Панча 1640 р. Розгляд цієї справи показав тенденцію до юридичного визнання рабства, заснованого на расових критеріях, і відіграв важливу роль у становленні системи рабства в Північній Америці, підкресливши соціальні та правові відмінності між африканськими та європейськими слугами. Це суттєво вплинуло на подальший розвиток системи рабовласництва в регіоні. А остаточно, після прийняття закону 1705 р., що визначав, що хрещення не звільняло негрів, мулатів і індіанців від рабства, стало очевидним, що система рабства була жорстко зв'язана з расою.

3. *Встановлення соціальних відмінностей між сервентами та рабами.* Закони Вірджинії поступово закріплювали розмежування між білими слугами сервентами та чорними рабами. Сервенти мали можливість звільнення з рабства після закінчення контракту на роботу, більше прав і свобод порівняно з чорними рабами. Вони мали право володіти майном, право на шлюб і утримання сім'ї, закони обмежували фізичні покарання та забороняли знущання. Сервенти мали право звертатися до суду за захистом, якщо їхні права порушувалися. Раби ж були визнані власністю їхніх господарів, були позбавлені основних громадянських прав, таких як право володіння власністю, право захисту своїх прав в суді, право на освіту та інші.

4. *Посилення контролю над рабами:* У законах протягом усього XVII ст. чітко прослідковується тенденція до обмеження

свободи пересування для рабів, встановлення жорстких покарань та контролю над рабами. Особливо це стосувалось відповідальності за втечу від власника та готування змови і повстань рабів. В інтересах рабовласників Вірджинії, які небезпідставно побоюючись повстань серед рабів, чисельність яких постійно зростала, законодавець посилював заходи контролю над рабами, закріпивши заборону носити зброю, обмеження на пересування рабів і заборону виходити за межі плантації без дозволу господаря. Він також надавав право власникам карати непокірного раба, звільняючи від відповідальності за можливе вбивство раба при цьому.

5. *Введення заборони і здійснення контролю над змішанням рас:* Закони XVII ст. у Вірджинії закріпили заборону шлюбів між білими та афроамериканцями та змішаними союзами. Вони передбачали суворі покарання за порушення цих заборон.

6. *Регламентация правового статусу власників рабів,* яким надавались широкі повноваження та захист. Рабовласники мали право власності і контролю над своїми рабами, включаючи можливість продажу, передачі у спадщину та використання їх як робочої сили без будь-яких обмежень.

Отже, законодавство, що регулювало рабство у Вірджинії, основним чином було сформовано впродовж XVII ст., закріпивши його як довічний і спадковий статус на основі расової приналежності.

Література

1. John Kells Ingram A History Of Slavery And Serfdom. Adam and Charles Black, 1895. 308 p.
2. Edward Long The History of Jamaica: Or, General Survey of the Ancient and Modern State of that Island, 1970, Frank Cass & Co., Ltd. 1825 p.
3. Thomas R.R. Cobb An Inquiry into the Law of Negro Slavery in the United States of America. Negro Universities Press, 1968. 358 p.
4. George M. Stroud. A Sketch of the Laws Relating to Slavery in the Several States of the United States of America. Philadelphia: H. Longstreth, 1856. 180 p.

5. Peter Kolchin, *American Slavery 1619-1877*. Hill and Wang, 1993. 352 p.
6. David Brion Davis, *Inhuman Bondage: The Rise and Fall of Slavery in the New World*. Oxford University Press, 2006. 440 p.
7. Edmund S. Morgan, *American Slavery, American Freedom: The Ordeal of Colonial Virginia*. W. W. Norton & Company, 1975. 464 p.
8. Ira Berlin, *Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America*. Belknap Press, 1998. 512 p.
9. Thomas D. Morris, *Southern Slavery and the Law, 1619-1860 (Studies in Legal History)*. The University of North Carolina Press, 1996. 575 p.
10. Захарчук О. І. Суспільно-історичні форми рабства: зміст та особливості прояву: дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Захарчук Ольга Ігнатівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2017. – 193 с.; Захарчук О.І. Класичне та сучасне рабство: проблема співвідношення // Політологічний вісник : збірник наукових праць / Політологічний центр при Київ. нац. ун-ті ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. Вип. 74. С. 111-119.
11. Малишко В. М. Еволюція правових інститутів тимчасового і довічного рабства у Британській Америці (1607-1775 роки) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Малишко Валерій Миколайович ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2009. – 221 арк.; Малишко В.М. Правове закріплення кабально-го рабства у «ранній Америці» історична і юридична характеристики // Держава і право : збірник наукових праць : юридичні і політичні науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2008. Вип. 41. С. 152-158.
12. Калашников В. М. Формування інститутів держави і права в США ранньої доби: 1607-1775 рр. [Текст] : монографія / В. М. Калашников, В. М. Малишко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ : Логос, 2015. 425 с.
13. Докладніше про це див.: Galenson D. British servants and the colonial indenture system in the eighteenth century. *The journal of southern history*. 1978, Vol. 44(1), p. 41-66.
14. Tomlins, Christopher (2001). «Reconsidering Indentured Servitude: European Migration and the Early American Labor Force, 1600–1775». *Labor History*. 42: 5–43.
15. Purvis, Thomas L. (1995). Balkin, Richard (ed.). *Revolutionary America 1763 to 1800*. New York: Facts on File. 383 p.
16. Джон Філіп, негр, хрещений в Англії свідчив у 1624 р. в борговій справі над Саймоном Тучінге, який був білою людиною. Філіпу було дозволено свідчити, оскільки він був християнином. Докладніше див.: A. Leon Higginbotham, Jr., *Shades of Freedom: Racial Politics and Presumptions of the American Legal Process*. New York, 1996. 352 p.
17. William Waller Hening, ed., *The Statutes at Large; Being a Collection of All the Laws of Virginia from the First Session of the Legislature, in the Year 1619 (New York: R. & W. & G. Bartow, 1823), vol. 2.*
18. William Waller Hening, ed., *The Statutes at Large; Being a Collection of All the Laws of Virginia from the First Session of the Legislature, in the Year 1619 (New York: R. & W. & G. Bartow, 1823), vol. 3.*
19. Більш детально про цю справу див.: Taunya Lovell Banks, *Dangerous Woman: Elizabeth Key's Freedom Suit – Subjecthood and Racialized Identity in Seventeenth Century Colonial Virginia*, 41 *Akron Law Review* 799 (2008). P. 799-837.
20. Alden T. Vaughan, *Blacks in Virginia: A note on the First Decade. The William and Mary Quarterly*. Vol. 29, No. 3 (Jul., 1972). p. 469-478.
21. HR McIlwane, ed., *Minutes of Council and General Court of Colonial Virginia 1622–1632, 1670–1676 (Richmond: Library of Virginia, 1924)*. 593 p.
22. *Minutes of the Council and General Court of Colonial Virginia, 1622-1632, 1670-1676: With Notes and Excerpts from Original Council and General Court Records, Into 1683, Now Lost, Volume 1*. 593 p.
23. Ibram X. Kendi, *Stamped from the Beginning: The Definitive History of Racist Ideas in America*, Nation Books, 2016. 608 p.

Levchuk Mariia
mlevchuk@ukr.net

**THE EVOLUTION OF LEGISLATION
REGULATING SLAVERY IN THE
BRITISH COLONIES OF NORTH
AMERICA IN THE 17TH AND EARLY
18TH CENTURIES**

The article is devoted to highlighting the process of evolution of the legislation regulating slavery in the British colonies of North America on the example of Virginia in the 17th – early 18th centuries. The purpose of the study is to analyze the legislative acts that regulated slavery in Virginia in the 17th – early 18th centuries, and highlighting the trends of its development. The study reflects the process of the formation of the slavery system in North America and the formation of social and racial differences. Understanding these aspects of history is important for contemporary public debates and the fight against racism and modern forms of slavery.

On the basis of the research and analysis of legislative acts, court decisions and historical sources, the key directions of the formation of the system of slave ownership in Virginia are shown. A key trend is the gradual transition from a system of limited, fixed-term slavery to lifelong hereditary slavery, which was finally enshrined in the key Act that regulated slavery in Virginia, the Servant and Slave Act of 1705. Special attention is devoted to the legislative consolidation of racial differences in the system of slavery. Based on the analysis of Virginia laws of the 17th century, the gradual process of establishing clear social differences between the

legal status of servants and slaves is also shown. This was manifested in the following: limitation of the term of slavery for servants and the possibility of release after the end of the work contract, unlike slaves, for whom slavery was lifelong and hereditary; servants enjoyed greater rights and freedoms, including the right to own property, marry, maintain a family, and were protected from physical punishment and abuse; instead, slaves were deprived of basic civil rights, such as the right to property, protection in court, and education. Legislation that increased control over slaves, including restrictions on their freedom of movement, harsh punishments, and bans on carrying weapons, is also analyzed in detail. The reasons for such introductions are considered, among which was the fear of slave owners before possible slave uprisings. An analysis is also provided of certain laws that were related to the strengthening of the control of the colonial authorities over the mixing of races, the establishment of the prohibition of marriages between whites and African Americans, and the establishment of penalties for the birth of children out of wedlock from mixed unions. Special attention in the article is also devoted to the regulation of the legal status of slave owners, who were given wide powers and protection. It is noted that slave owners had the right to own and control their slaves, including their purchase and sale, the possibility of inheritance.

Key words: slavery, history of slavery, legalization of slavery, slavery in British colonies, English colonies in North America, legislation on slavery, slave codes.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО- ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

ДУМЧИКОВ Михайло Олександрович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4244-2419>,

e-mail: m.dumchikov@yur.sumdu.edu.ua

АНДРІЄНКО Р.І. - студент 2-го курсу магістратури Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2950-3528>

e-mail: boriska2018@ukr.net

УДК 343.2/.7(043.5)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.26

Глобалізація та стрімкий розвиток комп'ютерних та інформаційно-телекомунікаційних технологій призвели до виникнення нового виду правопорушень у кіберпросторі. Авторами пропонується аналіз актуального стану злочинності у кіберпросторі на теренах України протягом останніх 10 років. Наведено огляд сучасних заходів протидії кіберзлочинності в Україні та за кордоном. Визначено деякі рекомендації щодо забезпечення корпоративної кібербезпеки та перспективні напрямки досліджень.

Наголошується, що актуальною проблемою останнього десятиліття є колосальне зростання кіберзлочинності у всій світовій спільності. В Україні також спостерігається негативна тенденція цього негативного явища. Найважливіше значення має вдосконалення заходів протидії кіберзлочинності. У статті позначено тенденції кіберзлочинності в останні роки, а також заходи, що вживаються державою протидії аналізованому негативному соціальному явищу. Підкреслюється, що Україна виступає за консолідацію та об'єднання зусиль світового співтовариства у протидії виду злочинності, що розглядається.

Водночас очевидно є необхідність подальшого вдосконалення заходів протидії кіберзлочинності. Таким чином, кіберзлочинність є глобальним викликом суспільству. У зв'язку з

цим, очевидна необхідність удосконалення та впровадження нових заходів протидії злочинності у кіберпросторі. В даний час найважливіше значення має: удосконалення діяльності правоохоронних органів; ефективна організація міжнародного та міжгалузевого співпраці правоохоронних, державних органів, банківського сектора та приватних компаній у протидії кіберзлочинності; удосконалення віктимологічної профілактики.

Ключові слова: кіберзлочинність, кіберзлочин, кіберпростір, злочинність у кіберпросторі, кримінальні правопорушення у кіберпросторі.

Постановка проблеми

Науково-технологічний прогрес у світі призвів до з'яви значної кількості нових технологій, які впроваджують численні інновації у громадське життя людей. Визначенням ключової точки розвитку стало виникнення перших комп'ютерів та комп'ютерних мереж, що відкрило широкі можливості для людства. З урахуванням усіх аспектів прогресу та інших впливових факторів, можна констатувати закономірну появу нового виду кримінальності в кіберпросторі.

Кіберзлочинність стала надзвичайно актуальною проблемою сучасного суспільства, про що свідчать міжнародні новини, статис-

тика кримінальності, проблематика кримінального права та аспекти кримінального процесу. Це пов'язано з тим, що як явище, кіберзлочинність є вкрай специфічною категорією, що постійно розвивається паралельно із технічним прогресом.

Стан дослідження проблеми

У сучасній науці цьому питанню також приділили увагу такі науковці як Карчевська Ю. С., Болгар Т. М., Дзюндзюк В. Б., Кураков Л. П., Голубев В. А., Рассолов І. М., Щербаков Е. С., Трофимчук В. С., Дубов Д. В., Користін О. Є., Кравцова М. О., Літвінов М. Ю., Котляревський О. І., Кузнецов В. В., Лукашевич В. Г., Машуков В. М. та інші.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження феномену кіберзлочинності, визначення всіх особливостей та видів кримінальних правопорушень у кіберпросторі на конкретних прикладах, надання загальної характеристики суміжним явищам, визначення суспільної небезпечності кіберзлочинності, а також вивчення шляхів протидії цій кримінальній категорії.

Виклад основного матеріалу

Протягом всієї відомої історії людства, існувала велика кількість різних злочинів, сутність яких не змінилися і до сьогодні, чого не можна сказати про кіберзлочинність, так як явище це відносно новітнє, і своїй появі повністю завдячує технологічному прогресу.

Періодом виникнення кіберзлочинності прийнято вважати 1970-ті роки, саме в цей час почали з'являтися перші кіберзлочинці, яких іменували «хакери». Злочинний феномен був дуже масовим та швидко поширився по всьому світу, через що достовірно не відомо хто був його першовідкривачем, однак у більшості джерел, першим кіберзлочинцем називають Джона Дрейпера, він же перший хто займався фрикінгом, тобто був телефонним хакером. В ті роки Інтернет, який сьогодні є основною частиною кіберпростору, ще не був явищем масовим, отже перші хакери діяли в телефонній мережі. Про масштабність феномену свідчить і той факт, що фрикінгом в свій час займалися приміром

Стів Джобс та Стів Возняк, які в майбутньому стали засновниками компанії «Apple Computers». Отже, 70-ті роки ХХ століття є відправною точкою в історії кіберзлочинності. З цього часу активно починають розвиватися інформаційні технології, Інтернет, протягом десяти років, стає доступним для простих користувачів, можливостей в кіберпросторі стало більше, що не могло не зацікавити кіберзлочинців. Так приміром у 1983 році зафіксовано перший факт арешту, за злочин вчинений в Інтернеті. Кілька підлітків з США, штату Мілуокі вчинили перший зареєстрований Інтернет-злом. Ці підлітки за дев'ять днів зламали 60 комп'ютерів, в тому числі комп'ютери Лос-Аламоської державної лабораторії. Важливою деталлю цього злочину є те, що ці молоді люди визнали себе угрупованням та діяли під іменем «Група 414», що свідчило про популяризацію кіберзлочинності. Для членів цієї групи все закінчилось умовним строком, після того як заарештований підліток дав проти них свідчення. У 1984 році Фредом Коеном були опубліковані відомості про шкідливі комп'ютерні програми, які здатні до самостійного поширення та розмноження. Так в обіг увійшло словосполучення «комп'ютерний вірус» [1].

З масовістю кримінальні правопорушення у кіберпросторі дуже сильно почав зростати і їх рівень небезпечності. Чудовим прикладом є випадок, що стався у 1998 році, коли підліток, віком усього 12 років, зміг отримати доступ в комп'ютерну систему контролю вододопуску на дамбі Теодора Рузвельта в штаті Арізона. Таким чином він міг без будь-яких перешкод відкрити злив та затопити ціле місто Темп, в якому, на той момент, населення було приблизно 1 мільйон людей. Сам факт такого злomu, згодом, посприяв появі термінів «Інтернет-тероризм», «комп'ютерний тероризм», «кібертероризм» [1].

Протягом наступних років поширеності набувають масові кібератаки. Велика кількість таких атак мають транснаціональний характер, а причини найчастіше політичні.

Причиною масовості став той факт, що державні структури багатьох країн, завдяки розвитку інформаційних технологій, також діяли в кіберпросторі, так наприкінці ХХ століття в Інтернеті створювались різні

державні сайти, до мережі мали доступ державні сервери з великою кількістю інформації, крім того з'явилося багато ресурсів з новинами, а також сайти національних університетів, міжнародні сервіси онлайн-торгівлі тощо. Така велика кількість та різноманітність ресурсів в мережі давала змогу не лише поширювати якісь політичні ідеї, а і безпосередньо діяти в інтересах таких ідей, активно захищаючи їх. Таким чином виник «хактивізм» - активізм в кіберпросторі [2].

Таким чином до початку XXI століття сформувалися всі основні тенденції, напрямки та форми діяльності кіберзлочинців. З часу прийняття першого комп'ютерного закону, нормативна база всіх країн світу з цього питання значно розширилась. Проблема сьогодні регулюється великою кількістю як державних, так і міжнародних правових актів.

Кримінальні правопорушення у кіберпросторі, які вчиняються сьогодні відрізняються від тих, що були в минулому столітті, лише своїми масштабами та наслідками, особливістю варто виділити той факт, що технологічні інновації лише допомагають знаходити нові способи вчинення вже відомих злочинів.

Слід відмітити також, що методи боротьби зі злочинами в кіберпросторі постійно розвиваються та приносять позитивні результати, і з часом цей простір поступово стає більш врегульованим та безпечним. Хоча кіберзлочинність, як кримінальна категорія, також продовжує активно розвиватися і множитись, і процес цей неймовірно швидкий, адже відбувається в міжнародних масштабах, тому загальна статистика, з цього питання, на момент 2019 року лишається невтішною.

Основною проблемою злочинності в кіберпросторі є сам факт існування цього явища, в сукупності з усіма його особливостями та специфікою, які забезпечують постійний розвиток цієї кримінальної категорії. Як результат, кіберзлочинність на сьогодні є одним з найбільших джерел суспільної небезпеки.

Юридичний склад кримінальних правопорушень у кіберпросторі досить специфічний, через що кожен вид таких злочинів має велику кількість підвидів, мета, способи вчинення і наслідки яких дуже різняться.

Відповідно до цього можна виділити головну особливість кримінальних правопорушень у кіберпросторі – їх різноманітність. Ця їх властивість пояснюється тим, що вчинення одних і тих самих дій, в залежності від умислу і мети, може призвести до різних наслідків. Крім того, технічний прогрес та особливості таких злочинів дозволяють знаходити нові шляхи до їх вчинення, наприклад використавши спеціальні навички, знання, або застосувати спеціальне обладнання тощо [3].

Говорячи про спеціальні навички та знання, варто виділити ще одну особливість – професіоналізм кіберзлочинців. Значна кількість злочинців у кіберпросторі є справжніми хакерами-професіоналами. Такі люди навчилися заробляти на своїх здібностях і вміннях, просувати свої політичні ідеї та реалізовувати особисті потреби, шляхом вчинення кримінальних правопорушень у кіберпросторі. Дехто може красти гроші в мережі чи за допомогою спеціальних засобів, хтось продає свої послуги або заробляє іншим чином. Якщо злочинцем керують політичні ідеї та інтереси, він зробить усе щоб їх відстоювати та просувати, причому робитиме він це професіонально, не без наслідків для інших. Декому просто цікаво проявити свої здібності, здобути визнання у кіберпросторі. Об'єднують всіх цих людей різні знання та вміння, свого роду професіоналізм, які допомагають їм віднаходити нові способи та можливості вчинення різних кримінальних правопорушень у кіберпросторі. Важливе значення на це також справила ідеологія та культура хакерів, які популяризують саморозвиток та стимулюють до активних дій і самореалізації [1].

Однак, ідеологія також посприяла формуванню іншої особливості, пов'язаної також з доступністю кіберпростору для кожного. Наразі комп'ютерами та різними мережами користується більше половини населення Землі. Серед такої великої кількості людей, різних за віком, соціальним статусом тощо, знаходяться ті хто без особливого умислу вчиняють кримінальні правопорушення у кіберпросторі. Можливо хтось просто надихнувся ідеологією хакерів, або наприклад в силу вікових особливостей, не усвідомлюю-

чи свого діяння, вчиняє кримінальні правопорушення у кіберпросторі. Крім того були прецеденти коли такі злочини вчинялися з необережності або недбалості [4]. Звідки випливає наступна особливість, яка полягає в швидкому поширенні явища кіберзлочинності.

Не зважаючи на те професійний хакер чи простий аматор вчиняє кримінальне правопорушення у кіберпросторі, так чи інакше в мережі вони, хоч і в різній мірі, але наділені певною анонімністю, що є технічною особливістю кіберпростору. Серед інших таких особливостей обов'язково слід виділити транснаціональність, через що людина, яка має доступ до мережі може вчинити кіберзлочин в будь-якій частині планети, знаходячись в іншому місці.

Важливою властивістю кіберзлочинності є те, що зазвичай кримінальні правопорушення у кіберпросторі характеризуються сукупністю або повторністю, в залежності умислу. Відповідно до цього існують цілі схеми, в яких одні кримінальні правопорушення у кіберпросторі забезпечують виконання інших, або їх сукупність дозволяє досягти мети.

Сукупність всіх цих особливостей формує ще одну. Вона полягає в тому, що природа кримінальних правопорушень у кіберпросторі робить дуже складними пов'язані з ними процеси. Особливо складними є попередження, розслідування та припинення таких злочинів [5]. Серед іншого, труднощі також виникають на етапі правової оцінки діянь у кіберпросторі, класифікація ускладнена тим, що одне і те саме діяння може мати кілька різних наслідків, об'єктивна сторона може бути зовсім іншою, а крім того суб'єктивну сторону дуже встановити [15]. Відповідно до цього, боротьба із кіберзлочинністю це дуже складний процес, як з точки зору права, так і на практиці, тому цей процес потребує високого професіоналізму на всіх етапах та часто залучення значних матеріальних витрат. Також це пов'язано з тим, що сфера кримінальних правопорушення у кіберпросторі постійно розвивається.

Серед інших проблем слід виділити те, що кіберпростір також використовується для вчинення інших злочинів. Наприклад дуже поширені випадки порушення конституцій-

них прав і свобод людей. Найчастіше порушуються саме особисті права на недоторканість приватного життя, таємницю листування, авторські та інші суміжні права. Нерідко вчиняються злочини проти честі і гідності особи, та проти суспільної моральності та порядку. Крім того, Інтернет використовується для продажу нелегальних товарів, таких як наркотики, зброя, інформація тощо. Дуже небезпечними слід виділити злочини проти безпеки держави, приміром кіберпростір використовують для шпигунства, а особливо небезпечним є кібертероризм [1].

На особливу увагу заслуговує випадок використання мережі для здійснення злочину проти життя і здоров'я. Перший такий випадок зафіксований в США. 1998 року, в лютому, поранений свідок злочину був поміщений в закритий госпіталь на території військової бази. Злочинці, використавши Інтернет, змінили роботу кардіостимулятора й апарату вентиляції легень, що призвело до смерті [1].

Проблема суспільної небезпечності кримінальні правопорушення у кіберпросторі полягає в тому, що їх особливості та різноманітність призводять до завдання різної матеріальної і нематеріальної шкоди. Транснаціональність кримінальні правопорушення у кіберпросторі може призвести до політичних наслідків, що в свою чергу є особливо небезпечним. Суспільні відносини, які були порушені кримінальним правопорушенням у кіберпросторі, дуже важко, а інколи неможливо відновити. Крім того, боротьба з кіберзлочинністю теж вимагає значних затрат, що не завжди виправдовується. Відповідно до цього, рівень суспільної небезпечності кримінальні правопорушення у кіберпросторі є дуже високим та на даний момент зростає.

Розглядаючи кримінальні правопорушення у кіберпросторі в контексті тіньової економіки дуже важко переоцінити їх значення в цій системі. Економічний аспект злочинів в мережі стосується не лише фінансових збитків, завданих ними, а і мотивів та причин таких злочинів. Значна частина кримінальні правопорушення у кіберпросторі мають посередньо та безпосередньо економічний характер. Деякі з них направлені на отримання неправомірного прибутку

шляхом викрадення грошей або інформації з метою її продажу. Інші кримінальні правопорушення у кіберпросторі, які вчиняються з комерційних мотивів стосуються надання неправомірних послуг, пов'язаних з кіберпростором, наприклад псування серверів конкурентів, чи налагодження нелегальних фінансових структур в мережі [5].

Кіберпростір можна вважати однією з основних ланок у всій системі тіньової економіки, це пов'язано з рядом його особливостей, які дають можливість негласно здійснювати різні економічні операції, такі що необмежені і не контролюються державою. Інтернет сьогодні використовують для здійснення легальних і нелегальних фінансових трансферів, які направлені на підтримку злочинних діянь. Гроші, отримані злочинним шляхом, сьогодні зберігають і використовують в кіберпросторі. Світова мережа стала каналом фінансування тероризму [5].

Кіберпростір дає змогу не лише отримувати прибуток, а і відмивати фінанси, отримуючи на виході «чистий» прибуток з мережі. Способів відмивання грошей за допомогою Інтернету дуже багато, з цією метою створюють різні проекти, онлайн-фонди, Інтернет-компанії та інші мережеві фінансові структури, через які проводять незаконні кошти, тим самим перетворюючи їх на легальний прибуток [6, с. 175].

Також, значущим джерелом тіньової економіки є чорний ринок, який існує в мережі. В Інтернеті сьогодні існують цілі маркетплейси (онлайн-маркети) незаконних товарів. На таких ресурсах продається як інформація, так і реальні речі, наприклад зброя або наркотики. Крім того, сьогодні в інтернеті можна замовити послуги злочинця, навіть найняти вбивцю. Найбільшим осередком таких маркетплейсів є даркнет, в цій частині мережі існують спеціалізовані ресурси з забороненим контентом і товарами. Варто відмітити, що і на легальних ресурсах іноді можна знайти заборонені товари, це пов'язано з глобальністю Інтернету, а отже навіть легальні платформи можуть бути джерелом тіньової економіки [7].

Особливим та значущим суміжним феноменом між кіберпростором і тіньовою економікою є криптовалюта. Це один з різновидів

електронних грошей, в основі якого лежить технологія криптографії – шифрування даних. Особливістю цих грошей є анонімність процесів їх використання, а також децентралізація і захищеність їх використання, адже ця валюта не регулюється жодною країною чи банком світу, а будь які дії з її використанням шифруються. Сьогодні існує велика кількість різної криптовалюти, що значно об'легшило будь-які нелегальні економічні дії в мережі, наприклад найвідоміша. Цьому також сприяє той факт, що в більшій частині світу криптовалюта є легальною, при цьому майже не регулюється законами, відповідно до чого, набагато простіше стали процеси відмивання і транзакцій грошей з використанням Інтернету. Електронні гаманці криптовалюти також відкрили нові можливості для зберігання грошей в інтернеті, транзакції здійснені за допомогою таких електронних грошей фактично неможливо відстежувати, а так як криптовалюта є по суті комп'ютерними файлами, її можна накопичувати на різних носіях інформації, навіть на переносних, відповідно до чого з'являється можливість зберігати та використовувати її за межами кіберпростору [8, с. 133].

Отже, економічне значення кіберзлочинності, а також кіберпростору є дуже високим. Сукупність технічних, економічних та правових особливостей роблять Інтернет майже ідеальним місцем, та фактично центром тіньової економіки сього світу.

Про сучасний стан кіберзлочинності свідчить невтішна статистика, «гучні» новини та підрахунки фінансових збитків. Приміром 28 жовтня 2019 року, в Грузії відбулася одна з найбільших кібератак в історії країни. Трохи більше ніж за добу, хакери зламали приблизно 15 тисяч сайтів та встановили дефейси з політичним вмістом. Таким чином політичні мотиви призвели до завдання значної економічної шкоди [9, с. 26]. Не дивлячись на світову практику боротьби з кіберзлочинністю, сьогодні такі масові випадки є нерідкістю.

Дуже важливим аспектом в регулюванні кіберпростору є саме юридичний. В більшості країн світу, це питання стандартно регулюється законами про кримінальну відповідальність, процесуальними та суміжними законами, а також іншими актами. Особливе

значення мають міжнародні акти, так як проблема кіберзлочинності є транснаціональною.

В Україні кіберпростір регулюється великою кількістю різних актів. До основних варто віднести Закони України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про інформацію», «Про телекомунікації», «Конвенція про кіберзлочинність», а також Кримінальний і Кримінальний Процесуальний Кодекси України [10]. Зазначені закони по більшій мірі дають визначення усього кіберпростору та окремих його ланок, а також регулюють окремі питання його функціонування, однак закон про основні засади забезпечення кібербезпеки, крім того, також встановлює принципи та особливості боротьби з кіберзлочинністю. «Конвенція про кіберзлочинність» дуже детально регулює питання протидії кіберзлочинності, особливо на міжнародному рівні [11]. Кримінальний кодекс встановлює вичерпний перелік таких злочинів [12]. Щодо Кримінально Процесуального Кодексу, в ньому питання кримінальні правопорушення у кіберпросторі врегульовано досить загально, на рівні з іншими злочинами, не враховуючи особливостей цього явища [13].

В Україні сьогодні існує Стратегія кібербезпеки України, затверджена відповідним Указом Президента. Особливістю слід відзначити, що в її змісті, кіберпростір прирівняли до окремої сфери ведення бойових дій, на рівні з землею, повітрям чи морем [14].

На перший погляд питання кримінальні правопорушення у кіберпросторі достатньо врегульоване, однак саме питання протидії має декілька серйозних прогалин, по більшій мірі це стосується саме недосконалості кримінального процесу. Сьогодні ця правова сфера активно розвивається, реформи направлені на посилення правового забезпечення кібербезпеки та протидії кримінальним правопорушенням у кіберпросторі.

Світова практика свідчить про те, що найбільших успіхів, в правовому забезпеченні кібербезпеки, досягла Америка. Яскравий приклад – Закон «The Computer Fraud and Abuse Act», прийнятий ще в 1986 році, він зазнав великої кількості змін і діє навіть в наш час. Про його якість свідчить той факт, що протя-

гом довгого часу його критикували за те що він надто детально регулює різні аспекти, через що в 2011 році навіть були прийняті поправки, які трохи узагальнили та уточнили деякі моменти [15]. Цей закон не є еталоном, однак досить якісний і заслуговує бути прикладом для законодавства інших країн.

Реформи, які тривають сьогодні повністю виправдані і є необхідними, однак в ідеалі, правова сфера повинна враховувати не лише економічні та соціальні аспекти кіберзлочинності, а і технічні, особливо в питаннях процесуального законодавства.

Узагальнюючи матеріали дослідження, можна впевнено сказати, що проблема кіберзлочинності є однією з найважливіших сьогодні, та такою що потребує негайного втручання в її вирішення. Історичний аспект, а також сучасний стан цього питання свідчать про те, що явище кіберзлочинності активно розвивається. Як кримінальна категорія, злочини в кіберпросторі є джерелом високого рівня суспільної небезпеки, що на пряму пов'язано з їх особливостями, різноманітністю та проблемами боротьби з ними. Про глобальність проблеми свідчить і той факт, що сьогодні весь світ об'єднує зусилля для протидії кримінальним правопорушенням у кіберпросторі.

Найважливіші питання в боротьбі з кіберзлочинністю – регулювання кіберпростору державою, та повне, з її боку, забезпечення боротьби з кримінальним правопорушенням у кіберпросторі. Методи регулювання та протидії кіберзлочинності повинні включати не лише правову, матеріальну, технічну, наукову, а й інші види підтримки. В ідеалі, кіберпростір повинен стати окремою правовою категорією в системі державного управління, та всесторонньо бути врегульованим, адже з кожним днем він все більше впроваджується в повсякденну діяльність суспільства і держави, що в свою чергу сприяє розвитку кіберзлочинності.

Сьогодні в Україні, як і в світі в цілому, рівень кібербезпеки явно недостатній. Звісно міжнародна співпраця сприяє вирішенню цієї проблеми, однак найважливіші дії повинні бути здійснені в середині країни, щоб згодом передати світу наш успішний досвід боротьби з кіберзлочинністю і регулювання

кіберпростору. Для цього держава і суспільство повинно об'єднати свої зусилля та зробити все можливе для подолання проблеми кіберзлочинності.

Лишається велика кількість питань, які необхідно вирішити науковцям і працівникам сфери права, однак очевидним є те, що вирішувати їх потрібно негайно.

Література

1. Дзюндзюк В. Б. Поява і розвиток кіберзлочинності. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/1/01.pdf>.

2. The MIT Press Journals : Terror and Play, or What Was Hacktivism? (Peter Krapp). URL : <https://clck.ru/K5gJj>.

3. Анастасія Г.В. Безпечне місто : Кіберзлочинність у всіх її проявах: види, наслідки та способи боротьби. URL: <http://safe-city.com.ua/kiberzlochynnist-u-vsih-yiyi-proyavah-vydyu-naslidky-ta-sposoby-borotby/>.

4. Кравцова М. О. Сучасний стан і напрями протидії кіберзлочинності в Україні. URL: <https://clck.ru/K5g7G>.

5. Пушкаренко П. І. Кіберзлочинність як новітній феномен тіньової економіки. URL: <https://clck.ru/K5g9r>.

6. Іванченко О. М. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності, запобігання кіберзлочинності на національному рівні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 3. С. 172–177.

7. Мельник С.В. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки URL : http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/Znrviknu/2011_30/Zbirnik_30_28.pdf.

8. Проценко А. Т. Правовий статус віртуальних валют: світовий досвід та українські реалії. Право і суспільство. 2016. № 2. с. 130–134.

9. Карчева Г.Т. Віртуальні інноваційні валюти як валюти майбутнього. Фінансовий простір. 2015. № 2. С. 24–30.

10. Правове регулювання «інтернет – засобів масової інформації». Офіційний веб-ресурс Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24640.

11. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

SUMMARY

Globalization and the rapid development of computer and information and telecommunication technologies have led to the emergence of a new type of crime in cyberspace. The authors offer an analysis of the current state of crime in cyberspace in Ukraine over the past 10 years. An overview of modern cybercrime countermeasures in Ukraine and abroad is presented. Some recommendations for ensuring corporate cyber security and promising areas of research are defined.

It is emphasized that the urgent problem of the last decade is the colossal growth of cybercrime in the entire global community. A negative trend of this negative phenomenon is also observed in Ukraine. Improving countermeasures against cybercrime is of the utmost importance. The article indicates trends in cybercrime in recent years, as well as measures taken by the state to counter the analyzed negative social phenomenon. It is emphasized that Ukraine advocates the consolidation and unification of the efforts of the world community in combating the type of crime under consideration.

At the same time, the need for further improvement of countermeasures against cybercrime is obvious. Thus, cybercrime is a global challenge to society. In this regard, there is an obvious need to improve and implement new measures to combat crime in cyberspace. Currently, the most important are: improving the activities of law enforcement agencies; effective organization of international and cross-industry cooperation of law enforcement, state bodies, the banking sector and private companies in countering cybercrime; improvement of victimological prevention.

Keywords: cybercrime, cybercrime, cyberspace, crime in cyberspace, criminal offenses in cyberspace.

12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

13. Кримінальний Процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4651-17>.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15.03.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>.

15. Search Compliance : Computer Fraud and Abuse Act (CFAA) URL: <https://clck.ru/K5gC9>.

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

**e-mail: vladvokat333@ukr.net;
orcid.org/0000-0002-2667-5167**

ДУЛІБА Євгенія Володимирівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування

**e-mail: dulibayevheniia@gmail.com;
orcid.org/0000-0003-2651-4977
УДК 346:347.191.4(477)
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.27**

У статті розглянуто проблематику здійснення управління корпоративними правами держави, їх охорони та захисту, що є взаємопов'язаними і важливими для забезпечення стабільності та розвитку державної економіки.

Аналіз даних з Реєстру корпоративних прав держави дозволив зробити висновок, що з кожним роком кількість суб'єктів господарювання, які у своєму статутному капіталі мають частку держави, зменшується. До позитивних наслідків такого зменшення віднесено скорочення кількості суб'єктів господарювання, що призводить до продовження процесу приватизації та реформування державного сектору економіки та є частиною широкій стратегії з оптимізації управління об'єктами державної власності, а також до зниження фінансового тягаря на бюджет та підвищення конкурентоспроможності національної економіки, підвищення ефективності господарювання, залучення приватного капіталу та інвестицій. До негативних наслідків віднесено: зростання числа приватизованих суб'єктів господарювання, що призводить до втрачання державою свого впливу у певних галузях економіки, зниження її можливостей регулювати ринок, підтримувати стратегічні індустрії та забезпечувати соціальну стабільність, втрати важливих джерел доходів у вигляді дивідендів чи чистого прибутку, що раніше отримувалися з цих суб'єктів господарювання; виникнення загрози національній безпеці, осо-

бливо, якщо власниками є іноземні суб'єкти господарювання.

Розглянуто окремі аспекти, що стосуються суб'єктів управління корпоративними правами держави та виділено низку проблем в управлінні корпоративними правами держави: організацію діяльності органів державної влади, відсутність адекватного нагляду та контролю, недостатній рівень професіоналізму, відповідальності уповноважених органів та осіб, що здійснюють управління корпоративними правами держави.

Зроблено висновок, що необхідність реформ у цій сфері є очевидною, і для вирішення цих питань потрібні комплексні зміни, які мають включати: оновлення законодавчої бази, підвищення рівня прозорості та підвітності, вдосконалення механізмів контролю, а також забезпечення належної кваліфікації уповноважених осіб, що здійснюють управління корпоративними правами держави. Важливим залишається впровадження ефективних механізмів відповідальності за ухвалені рішення, дії чи бездіяльність. Держава як власник повинна забезпечувати управління своїми корпоративними правами у прозорий та відповідальний спосіб, на високому рівні професіоналізму та результативності.

Ключові слова: корпоративні права, держава, корпоративне управління, публічне адміністрування, державна власність, захист корпоративних прав, суб'єкти управління корпоративними правами держави.

Постановка проблеми

Одним із об'єктів управління державної власності є корпоративні права, що належать державі у статутних капіталах господарських товариств. Наявність державної частки у статутних капіталах господарських товариств дає можливість державі впливати на управління такими товариствами, на розподіл прибутку та одержання дивідендів чи чистого прибутку; контролювати ефективність діяльності у частині реалізації належних корпоративних прав. Належне управління корпоративними правами держави є важливим для забезпечення того, щоб суб'єкти господарювання працювали ефективно та відповідно до інтересів держави та суспільства.

Війна в Україні, тимчасово окупація окремих територій нашої держави, необхідність відновлення та відбудови України підкреслює не лише важливість ефективного управління корпоративними правами держави, але й акцентує на необхідності охорони та захисту цих прав. Виходячи з того, що корпоративні права держави мають значний вплив на економіку та соціальний розвиток, їх охорона та захист стає критично важливим для запобігання їх неправомірного використання, зловживань чи втрати. Отже, питання ефективності управління корпоративними правами держави, їх охорони і захист є взаємопов'язаними та важливими для забезпечення стабільності та розвитку державної економіки.

Стан опрацювання проблематики

Питання розгляду проблем здійснення управління корпоративними правами держави не є новим, про що свідчить наявність низки праць із цієї проблематики. Наприклад, О. Бігняк у своїй науковій праці «Теоретико-прикладні аспекти охорони та захисту корпоративних прав держави» (2013р.) здійснив аналіз законодавства України, що регулює питання управління корпоративними правами держави, виявив недоліки та запропонував низку заходів щодо підвищення ефективності механізму охорони та захисту корпоративних прав держави [1]. В. Чихір'юв у своїй праці «Сутність та особливості управління корпоративними правами

держави» (2021 р.) пропонував запровадити заходи, які зумовлять підвищення ефективності національної стратегії управління корпоративними правами держави як суб'єкта корпоративних правовідносин, а саме: законодавче забезпечення координації створення та діяльності різних організаційно-правових форм державних підприємств, а також запровадження високої майнової відповідальності осіб, які уповноважені управляти державними корпоративними правами [2]. Однак в умовах, коли законодавство України у сфері корпоративних відносин постійно змінюється, питання управління корпоративними правами держави, а також захист та їх охорона набуває ще більшої актуальності.

Мета статті – висвітлити актуальні проблеми здійснення управління корпоративними правами держави, їх охорони та захисту.

Виклад основного матеріалу

Як відомо, в Україні функціонує Реєстр корпоративних прав держави, що є складовою Єдиного реєстру об'єктів державної власності, розпорядником якого є Фонд державного майна України (далі – ФДМУ). ФДМУ веде цей Реєстр за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, обласних, Київської міської державних адміністрацій [3]. Станом на 01.01.2023 у Реєстрі корпоративних прав держави обліковувалося 412 суб'єкта господарювання [4], станом на 01.01.2022 – 423 суб'єкта господарювання [5], станом на 01.01.2020 – 431 суб'єкта господарювання [6]. Із загальної кількості облікованих в Реєстрі суб'єктів господарювання протягом 2020-2022 рр. 72 господарські товариства знаходилися на територіях Донецької, Луганської областей та АРК, на яких органи державної влади тимчасово не здійснювали свої повноважень [4;5;6]. Війна в Україні, а також тимчасова окупація окремих територій України призвели до того, що станом на 01.06.2023 із 412 господарських товариств, які мають частку держави у статутному капіталі, 92 господарські товариства знаходилися на тимчасово окупованих територіях у

Донецькій, Луганській, Запорізькій областях та АРК [7]. Це вказує на значні втрати держави в контексті управління корпоративними правами, на виклики, які виникли у забезпеченні ефективного управління, захисту й охорони державних активів в умовах війни, а також серйозні наслідки не лише через втрату контролю над державними активами та потенційними доходами від них, але й через вплив цієї ситуації на загальну економічну стабільність та національну безпеку держави.

Звичайно, варто зазначити, що частка у статутних капіталах держави вказаних господарських товариств різниться між собою. Так, у 2022 р. 230 з 423 господарських товариств у статутному капіталі мали понад 50 % державної частки, що надавало державі право контролю за їх діяльністю (контрольний пакет), з яких 138 господарських товариств мали 100 % державної частки у статутному капіталі; 95 з 423 господарських товариств мали державну частку у статутному капіталі розміром від 25 % до 50 % (блокуючий пакет); 87 з 423 господарських товариств мали менше 25 % державної частки у статутному капіталі [4]. Станом на 30.06.2023 234 з 412 господарських товариств мали понад 50 % державної частки у статутному капіталі, що надавало державі право контролю за їх діяльністю (контрольний пакет), з яких 142 господарські товариства мали 100 % державну частку; 93 господарських товариств мали державну частку у статутному капіталі розміром від 25 % до 50 % та 85 господарських товариств мали державну частку у статутному капіталі менше 25 % [7]. Серед цих суб'єктів господарювання налічуються також і такі суб'єкти господарювання, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави. Наприклад, акціонерне товариство "Національна акціонерна компанія "Нафтогаз України" засноване та створене державою як єдиним акціонером для сприяння структурній перебудові нафтової, газової та нафтопереробної галузей, підвищення рівня енергетичної безпеки держави, забезпечення ефективного функціонування та розвитку нафтогазового комплексу, більш повного задоволення потреб споживачів у сировині та паливно-енергетичних ресурсах [8].

Аналіз цієї статистики дає можливість зробити висновок, що з кожним роком кількість суб'єктів господарювання, що у своєму статутному капіталі мають частку держави зменшується. Цей процес має як позитивні, так і негативні наслідки. По-перше, скорочення кількості суб'єктів господарювання, що мають державну частку у статутному капіталі, є продовженням процесу приватизації та реформування державного сектору економіки та частиною широкої стратегії з оптимізації управління об'єктами державної власності. Ця тенденція може відображати прагнення держави зменшити свій вплив у комерційних секторах, зосередившись замість цього на регуляторній ролі та управлінні стратегічно важливими активами. Зменшення державної участі у господарюванні також може бути спрямовано на зниження фінансового тягаря на бюджет, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та ефективності господарювання, залучення приватного капіталу й інвестицій. По-друге, зі зростанням числа приватизованих суб'єктів господарювання держава втрачає свій вплив у певних галузях економіки, що може призвести до зниження її можливостей регулювати ринок, підтримувати стратегічні індустрії та забезпечувати соціальну стабільність. Зменшення державної участі у господарюванні може призвести до втрати державою важливих джерел доходів у вигляді дивідендів чи чистого прибутку, що раніше отримувалися з цих суб'єктів господарювання. В цьому контексті варто навести дані про надходження від дивідендів та частини чистого прибутку до Державного бюджету України протягом 2020-2022 рр., зокрема, у 2020 р. надійшло 260 млн грн, у 2021 р. – 837,85 млн грн, у 2022 р. – 306,61 млн грн [9]. До того ж у разі приватизації стратегічно важливих господарських товариств, може виникнути загроза національній безпеці, особливо якщо власниками стануть іноземні суб'єкти господарювання.

Таким чином, можна зробити висновок, що управління корпоративними правами держави є ключовим для економічного та соціального розвитку України, оскільки воно сприяє підвищенню ефективності

функціонування державних підприємств, забезпечує значний фінансовий внесок у державний бюджет через дивіденди і податки, допомагає в реалізації стратегічних соціальних цілей. Ефективне управління також забезпечує прозорість і підзвітність, знижуючи ризик корупції та зміцнюючи довіру громадян до уряду, а відповідність до міжнародних стандартів відкриває додаткові можливості для інвестування та міжнародної співпраці, що сприяє загальному розвитку країни.

Управління корпоративними правами держави є одним із дієвих механізмів, покликаних забезпечити охорону і захист корпоративних прав держави [1] та полягають у реалізації повноважень уповноваженими суб'єктами, пов'язаних з володінням, користуванням і розпорядженням корпоративними правами держави [10].

Управління корпоративними правами держави здійснюється з метою забезпечення участі суб'єктів господарювання у здійсненні заходів, пов'язаних з виконанням державних функцій (економічна безпека, оборона, державні резерви, соціальні програми, державна монополія тощо), а також досягнення інших стратегічних цілей, визначених державою. Управління корпоративними правами державами здійснюється і для збільшення за рахунок поліпшення фінансових результатів господарювання об'єктів управління надходження сум податків і зборів до бюджетів, обов'язкових платежів (внесків) до державних цільових фондів, а також неподаткових надходжень у вигляді дивідендів (доходів), нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, які перебувають у державній власності, а також здійснення контролю за використанням і збереженням майна господарських товариств, у статутному капіталі яких є державна частка [11].

Ключовим аспектом управління корпоративними правами держави є забезпечення її представництва в органах управління господарських товариств. Управління корпоративними правами держави в господарських товариствах здійснюється шляхом призначення представників держави для участі у загальних зборах господарських то-

вариств та шляхом призначення (обрання) представників держави і незалежних членів наглядових рад державних унітарних підприємств та господарських товариств, єдиним акціонером (учасником) яких є держава. У випадках, коли корпоративні права держави перевищують 25 % статутного капіталу господарського товариства, до складу наглядової ради обов'язково включається представник ФДМУ або уповноваженого органу управління. До складу наглядових рад державних унітарних підприємств, господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 % акцій (часток) належать державі, включаються незалежні члени наглядової ради, кількість яких повинна становити більшість членів наглядової ради [10].

У випадках коли держава є єдиним акціонером (учасником) господарської організації, функції з управління корпоративними правами держави виконуються безпосередньо, без скликання загальних зборів акціонерів (учасників) господарського товариства. Якщо ж держава не є єдиним акціонером (учасником) господарського товариства, тоді відповідальний суб'єкт управління корпоративними правами держави забезпечує надання кандидатур членів наглядової ради загальним зборам акціонерів (учасників) [10].

Призначення представників держави в органи управління цих товариств та надання кандидатур у наглядові ради дають державі змогу ефективно впливати на ключові управлінські, фінансові та стратегічні рішення.

Варто також звернути увагу на те, що управління корпоративними правами держави здійснюється шляхом затвердження річних фінансових та інвестиційних планів, а також інвестиційних планів на середньострокову перспективу (3-5 років), здійснення контролю за їх виконанням; проведенням моніторингу фінансової діяльності (виконання показників фінансових планів).

У господарських товариствах, у статутному капіталі яких більше 50 % акцій (часток) належать державі і в яких не було утворено наглядові ради, уповноважені органи управління корпоративними правами держави укладають контракти про призначен-

ня на посаду керівника та розривають контакти про звільнення з такої посади; затверджують стратегічні плани розвитку, управління корпоративними правами або контролю за діяльністю, здійснюють контроль за виконанням цих планів; затверджують річні фінансові та інвестиційні плани, а також інвестиційні плани на середньострокову перспективу; проводять моніторинг фінансової діяльності; забезпечують проведення щорічних аудиторських перевірок фінансової звітності. До того ж суб'єкт управління господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 % акцій (часток) належать державі, зобов'язаний здійснювати моніторинг наявних або потенційних загроз національній безпеці України та у випадку їх виявлення вживати заходів для нейтралізації їх впливу на діяльність такого суб'єкта господарювання, що визначаються ним або за його рішенням керівником господарського товариства, в тому числі визначення виключним місцевим виконанням обов'язків керівника, заступників керівника, членів колегіального виконавчого органу, членів наглядової ради, встановлення особливого режиму роботи зазначених осіб [10].

Відповідно до ст. 4 Закону України від 21.09.2006 № 185-V «Про управління об'єктами державної власності» суб'єктами управління корпоративними правами, що належать державі у статутних капіталах господарських організацій є Кабмін, Міністерство економіки України (далі – Мінекономіки), міністерства, інші органи державної влади та державні колегіальні органи, ФДМУ, органи, які уповноважені здійснювати управління державним майном.

Проведений нами аналіз діяльності суб'єктів управління корпоративними правами держави дає можливість стверджувати про важливу роль в управлінні корпоративними правами держави трьох органів державної влади – Кабміну, Мінекономіки та ФДМУ. Зокрема, відповідно до ст. 116 Конституції України Кабмін здійснює управління об'єктами державної власності [12]. Кабмін є суб'єктом управління, що визначає об'єкти управління державної власності, стосовно яких виконує функції з управління, а також об'єкти управління державної влас-

ності, повноваження з управління якими передаються іншим суб'єктам управління. Кабмін під час управління корпоративними правами держави вживає заходів для їх захисту й охорони, врегульовуючи це питання шляхом видання нормативно-правових актів з питань передачі повноважень управління корпоративними правами держави, визначення критеріїв утворення наглядових рад та їх функціонування, обов'язкової перевірки фінансової звітності незалежним аудитором, ефективності управління об'єктами державної власності, здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності тощо [10]. Зокрема, з-поміж численних нормативно-правових актів варто виділити: постанови Кабміну від 14.04.2004 № 467 «Про затвердження Положення про Реєстр об'єктів державної власності, які використовують у сфері господарської діяльності» [13], від 19.06.2007 № 832 «Про затвердження Порядку здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності та критеріїв визначення ефективності управління об'єктами державної власності» [14]; від 05.12.2012 № 1146 «Про затвердження Порядку передачі повноважень з управління корпоративними правами держави суб'єктам управління об'єктами державної власності» [15], від 10.03.2017 № 143 «Деякі питання управління об'єктами державної власності» [16], від 28.04.2021 № 415 «Про затвердження базового нормативу відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за результатами фінансово-господарської діяльності у 2020 році господарських товариств, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави [17] тощо.

Мінекономіки є органом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері управління об'єктами державної власності, в тому числі корпоративними правами та виконує функцію органу управління стосовно об'єктів державної власності, що належать до сфери його управління [10; 18]. Саме Мінекономіки здійснює контроль за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності суб'єктами управління шляхом проведення єдиного

моніторингу ефективності такого управління, тобто оцінює ефективність управління, показників фінансово-господарської діяльності, стану виконання фінансових планів та їх платоспроможності, додержання законності щодо використання та збереження державного майна, виконання суб'єктами управління обов'язків відповідно до законодавства [14].

До того ж оцінка ефективності управління корпоративними правами держави включає в себе не лише здійснення єдиного моніторингу ефективності діяльності суб'єкта господарювання, але й оцінку відповідності рішень органів державної влади, що здійснюють управління корпоративними правами держави нормативним, розпорядчим актам, оцінку ефективності використання коштів державного бюджету на здійснення органами державного управління функціональних повноважень у частині управління корпоративними правами держави, забезпечення належного контролю уповноваженими органами за ефективністю використання корпоративних прав держави.

ФДМУ є органом державної влади, що реалізує державну політику у сфері управління корпоративними правами держави, як об'єкта державної власності [10]. Саме ФДМУ здійснює управління корпоративними правами держави, створює і веде реєстр корпоративних прав держави, який є складовою Єдиного реєстру об'єктів державної власності, відповідно до законодавства; встановлює наявність та визначає розмір корпоративних прав держави в майні господарських організацій, а також у майні громадських організацій колишнього СРСР, розташованих на території України; призначає відповідно до законодавства представників держави в органи управління господарських організацій, корпоративні права держави яких перебувають у його управлінні, визначає кандидатури незалежних членів наглядової ради, що пропонуються до обрання до складу наглядових рад господарських товариств, корпоративні права держави яких перебувають у його управлінні; здійснює контроль за виконанням умов контрактів керівниками виконавчих органів

господарських організацій, які перебувають у його управлінні тощо [10].

Сьогодні ФДМУ здійснює управління корпоративними правами держави у найбільшій кількості об'єктів, які обліковуються в Реєстрі корпоративних прав держави. Так, станом на 30.06.2023 ФДМУ здійснює управління 255 об'єктами з корпоративними правами держави, що становить 61,89 % від загальної кількості, в той час як міністерства та інші центральні й місцеві органи виконавчої влади здійснюють управління корпоративними правами держави у 157 господарському товаристві, що становить 38,10 % загальної кількості [7].

На жаль, практика управління корпоративними правами держави свідчить, що сьогодні таке управління здійснюється на неналежному рівні. Так, ще у Звіті про результати аналізу ефективності управління об'єктами державної власності органами державного управління у 2013–2016 рр. і за 9 місяців 2017 р. Рахунковою палатою було виявлено ряд недоліків в управлінні корпоративними правами держави та зроблено висновок, що покладені на уповноважені державні органи завдання в частині управління об'єктами, які є у сфері їх відання, виконувалися неналежним чином, що не сприяло підвищенню ефективності використання державного майна та результативності діяльності суб'єктів господарювання державної форми власності. З-поміж недоліків управління корпоративними правами держави були виявлені: 1) існування розпорошеності функцій управління суб'єктами господарювання між уповноваженими державними органами, до сфери управління яких вони належать; 2) відсутність ефективного та скоординованого механізму реалізації повноважень ФДМУ і Мінекономіки, на яке чинним законодавством покладено завдання щодо формування та реалізації державної політики у цій сфері; 3) переважна більшість суб'єктів господарювання державного сектору економіки є збитковою та не забезпечує виконання затверджених їм фінансових планів; 4) моніторинг ефективності управління об'єктами державної власності щодо оцінки показників фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, стану

виконання ними фінансових планів та їх платоспроможність, додержання законності щодо використання та збереження державного майна Міністерства економіки здійснювалося формально; 5) дієвих управлінських рішень за результатами моніторингу з метою поліпшення діяльності господарюючих суб'єктів не ухвалювалося [20].

З того часу хоч і пройшло багато років, однак ситуація в управлінні корпоративними правами держави не змінилася, про що свідчать звіти Рахункової палати. Так, у звіті про результати аудиту ефективності здійснення ФДМУ повноважень з управління майном державних підприємств, установ та організацій, що мають фінансові наслідки для державного бюджету за 2020-2021 рр. Рахункова палата дійшла висновку, що ФДМУ як суб'єкт управління об'єктами державної власності не забезпечив ефективне управління покладених на нього завдань в частині здійснення контролю за ефективним використанням та збереженням державного майна об'єктами державної власності [21]. Аналогічного висновку Рахункова палата дійшла і щодо неефективного управління корпоративними правами держави Кабміном та Мінфіном України у газовому секторі, що мають фінансові наслідки для державного бюджету, зокрема у акціонерному товаристві «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» [22].

Така ситуація доводить, що управлінські рішення з управління корпоративними правами держави здебільшого мали формальний характер, що свідчить про недостатню кваліфікацію осіб, які здійснюють управління корпоративними правами держави, котрі нерідко призначаються за політичними, а не професійними критеріями, про політизацію управління корпоративними правами держави, коли економічні рішення підпорядковуються політичним цілями, а також наявність конфлікту інтересів між органами державної влади та комерційними цілями підприємств, що можуть перешкоджати інноваційному розвитку та конкурентоспроможності, відсутність балансу між державними інтересами та потребами розвитку підприємства.

На жаль, незважаючи на те, що в ст. 17 Закону України від 21.09.2006 № 185-

У «Про управління об'єктами державної власності» передбачена відповідальність за порушення законодавства з питань управління об'єктами державної власності, за даними Рахункової палати інформація про неналежне виконання уповноваженими державними органами функцій щодо управління об'єктами державної власності лише раз була надіслана до Кабміну в травні 2015 року, яка не взята до відома для прийняття належних управлінських рішень з цього питання [23].

В. Чихірьов з цього приводу слушно зауважує, що уповноважені органи державної влади мають виробити ефективну та прозору інвестиційну політику щодо акціонерних товариств, у яких держава володіє контрольним пакетом акцій; дотримуватися принципів корпоративного управління, відповідно до яких представники держави в органах управління акціонерного товариства повинні діяти в інтересах такого товариства, а також враховувати інтереси усіх зацікавлених осіб, що відповідає інтересам акціонерів і сприяє зростанню капіталізації товариства [2, с. 34].

У зв'язку з існуючими проблемами у сфері управління корпоративними правами держави в Україні, важливо відзначити зусилля, які докладалися для їх удосконалення. У жовтні 2021 року Кабміном затверджено План заходів щодо приведення системи корпоративного управління у найбільших особливо важливих для економіки суб'єктів господарювання у відповідність до стандартів корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку, основними завданнями якого було визначено: затвердження індивідуальних планів заходів з корпоративного управління господарського товариства, утворення наглядових рад, затвердження положень про наглядову раду, управління, про принципи формування наглядової ради, проведення конкурсного відбору керівника господарського товариства, очікуваних показників роботи наглядової ради, принципів корпоративного управління [24].

Спроби впровадити реформи у цій сфері відображені у низці законодавчих ініціатив. Зокрема, варто звернути увагу на

проект Закону України від 06.07.2021 № 5593-д «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава» [25], який був прийнятий у першому читанні та проекти Закону України від 10.12.2021 № 6420 «Про правовий режим майна загальносоюзних громадських об'єднань (організацій) колишнього Союзу РСР» [26], від 10.12.2021 № 6421 «Про мораторій на відчуження майна загальносоюзних громадських об'єднань (організацій) колишнього Союзу РСР» [27]. Однак попри ці ініціативи розгляд вказаних законопроектів не здійснювався, і всі вони були включені до порядку денного Верховної Ради України лише у вересні 2023 р. Це вказує на те, що хоча існує розуміння необхідності реформ, процес їх реалізації вимагає значних зусиль і часу. Подальше прийняття та впровадження законодавчих змін буде важливим кроком у напрямі вдосконалення управління корпоративними правами держави, що може сприяти підвищенню ефективності, прозорості та відповідальності в цій критично важливій сфері.

Висновки

Отже, можна зробити висновок, що сьогодні в Україні існує чимало проблем в управлінні корпоративними правами держави. Ці проблеми охоплюють аспекти, які стосуються організації діяльності органів державної влади, відсутності адекватного нагляду та контролю, недостатнього рівня професіоналізму, відповідальності уповноважених органів та осіб, що здійснюють управління корпоративними правами держави.

Сьогодні необхідність реформ у цій сфері є очевидною, і для вирішення цих питань потрібні комплексні зміни, що мають включати оновлення законодавчої бази, підвищення рівня прозорості та підзвітності, вдосконалення механізмів контролю, а також забезпечення належної кваліфікації уповноважених осіб, що здійснюють управління корпоративними правами держави. Важливим залишається впровадження ефективних механізмів відповідальності за прийняті

рішення та дії чи бездіяльність. Держава як власник повинна забезпечувати управління своїми корпоративними правами у прозорий та відповідальний спосіб, на високому рівні професіоналізму та результативності.

Література

1. Бігняк О.В. Теоретико-прикладні аспекти охорони та захисту корпоративних прав держави. *Форум права*. 2013. № 3. С. 13–21. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1319142>
2. Чихірьов В.І. Сутність та особливості управління корпоративними правами держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. 32–35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/6>
3. Про формування і ведення Реєстру корпоративних прав держави: постанова Кабінету Міністрів України від 29.10.2003 № 1679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1679-2003-%D0%BF#doc_info
4. Звіт про роботу Фонду державного майна України та хід приватизації державного майна у 2022 році. URL: https://spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-spfu-2022_17368.pdf
5. Звіт про роботу Фонду державного майна України та хід приватизації державного майна у 2021 році. URL: https://spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-fdmu-2021_16917.pdf
6. Звіт про роботу Фонду державного майна України та хід приватизації державного майна у 2020 році. URL: https://spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-fdmu-2020_15965.pdf
7. Аналітична довідка про роботу Фонду державного майна та приватизацію державного майна у I півріччі 2023 року. URL: https://spfu.gov.ua/userfiles/pdf/analitychna-dovidka-i-pivritchya-2023_17565.pdf
8. Деякі питання акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України»: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226-2019-%D0%BF#Text>
9. Звіт про результати аналізу звіту Фонду державного майна України за 2022 рік у частині, що впливає на виконання державного бюджету: рішення Рахункової палати від 22.08.2023 № 17-6. URL: <http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/>

Collegium/2023/17-6_2023/Zvit_17-6_2023.pdf

10. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 № 185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>

11. Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави: постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-2004-%D0%BF#doc_info

12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

13. Про затвердження Положення про Реєстр об'єктів державної власності, які використовують у сфері господарської діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2004 № 467. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/467-2004-%D0%BF#doc_info

14. Про затвердження Порядку здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності та критеріїв визначення ефективності управління об'єктами державної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2007 № 832. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-2007-%D0%BF#doc_info

15. Про затвердження Порядку передачі повноважень з управління корпоративними правами держави суб'єктам управління об'єктами державної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2012 № 1146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2012-%D0%BF#Text>

16. Деякі питання управління об'єктами державної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 № 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2017-%D0%BF#Text>

17. Про затвердження базового нормативу відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за результатами фінансово-господарської діяльності у 2020 році господарських товариств, у статутному капіталі яких є корпоративні

права держави: постанова Кабінету Міністрів України від 28.04.2021 № 415. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2021-%D0%BF#Text>

18. Питання Міністерства економіки: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>

19. Про Фонд державного майна України: Закон України від 09.12.2011 № 4107-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17#Text>

20. Звіт про результати аналізу ефективності управління об'єктами державної власності органами державного управління 2017. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2017/26-7_2017/Zvit_26-7_2017.pdf

21. Звіт про результати аудиту ефективності здійснення Фондом державного майна України повноважень з управління майном державних підприємств, установ та організацій, що мають фінансові наслідки для державного бюджету: рішення Рахункової палати від 20.12.2022 № 26-6. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2022/26-6_2022/Zvit_26-6_2022.pdf

22. Звіт про результати аналізу ефективності управління об'єктами державної власності у газовому секторі, що мають фінансові наслідки для державного бюджету: рішення Рахункової палати від 21.12.2021 № 34-2. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/34-2_2021/Zvit_34-2_2021.pdf

23. Звіт Рахункової палати за 2017 рік. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/55314/response/134282/attach/4/Zvit%20RP%202017.pdf>

24. План заходів щодо приведення системи корпоративного управління у найбільших особливо важливих для економіки суб'єктів господарювання у відповідність до стандартів корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=acdeb195-fead-413c-b257-f1aef0072d89&title=PlanZakhodivSchodoPrivedenniaSistemKorporativnogoUpravlinniaUNaibilshikh>

Osobливо Vazhlivikh Dlia Ekonomiki Subktakh Gospodariuvannia U Vidpovidnist Do Standartiv Korporativnogo Upravlinnia Organizatsii Ekonomichnogo Spivrobitnitstva Ta Rozvitku-protokol Za sidannia Kabinetu Ministriv Vid 20-10-2021-119-

25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава: проєкт Закону України від 06.07.2021 № 5593-д. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72440

26. Про правовий режим майна загальносоюзних громадських об'єднань (організацій) колишнього Союзу РСР: проєкт Закону України від 10.12.2021 № 6420. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73413

27. Про мораторій на відчуження майна загальносоюзних громадських об'єднань (організацій) колишнього Союзу РСР: проєкт Закону України від 10.12.2021 № 6421. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73414

Vladyslav I. Teremetskyi –

Doctor in Law, Professor, leading research scientist of the Department of International Private and Comparative Law, Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Yevheniia V. Duliba –

doctor of law, associate professor, professor of the department of constitutional law and field-related disciplines, Institute of Law, National University of Water and Environmental Engineering

CORPORATE RIGHTS OF THE STATE: PROBLEMATIC ISSUES

The article deals with the issues of management of the State's corporate rights, their protection and defence, which are interrelated and important for ensuring stability and development of the State economy.

An analysis of the database from the Register of Corporate Rights of the State has led to the conclusion that every year the number of business entities with the State's share in their authorised capital is decreasing.

The positive consequences of this decrease include a reduction in the number of business entities, which leads to the continuation of the privatisation process and reform of the public sector of the economy and is part of a broad strategy to optimise the management of state-owned property, as well as to reduce the financial burden on the budget and increase the competitiveness of the national economy, improve economic efficiency, attract private capital and investment. The negative consequences include an increase in the number of privatised business entities, which leads to the State losing its influence in certain sectors of the economy, reducing its ability to regulate the market, support strategic industries and ensure social stability, loss of important sources of income in the form of dividends or net profit previously received from these entities; and a threat to national security, especially if foreign business entities become owners.

It is considered that certain aspects relating to the subjects of management of the State's corporate rights and it is identified a number of problems in the management of the State's corporate rights, such as: organisation of activities of public authorities, lack of adequate supervision and control, insufficient level of professionalism and responsibility of authorised bodies and persons managing the State's corporate rights.

It is concluded that the need for reforms in this area is obvious, and comprehensive changes are required to address these issues, which should include: updating the legislative framework, increasing transparency and accountability, improving control mechanisms, and ensuring proper qualifications of authorised persons managing the state's corporate rights. It remains important to introduce effective mechanisms of accountability for decisions, actions or omissions. The State, as the owner, should ensure that its corporate rights are managed in a transparent and responsible manner, at a high level of professionalism and efficiency.

Keywords: corporate rights, state, corporate governance, public administration, state property, protection of corporate rights, subjects of management of corporate rights of the state.

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

КУРЕПІН Роман Юрійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0007-7132-2786>

УДК 342.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.28

У статті, спираючись на аналіз норм чинного законодавства, надано змістовну характеристику правовим засадам діяльності територіального управління Державного бюро розслідувань. Проведений аналіз дав змогу відзначити, що серед нормативних актів різної юридичної сили важлива роль відводиться підзаконним нормативним документам. Обґрунтовано, що ключове місце в системі відповідних засад належить нормам адміністративної галузі права.

Ключові слова: правові засади, Державне бюро розслідувань, територіальні управління, адміністративне право.

Постановка проблеми

Державне бюро розслідувань з огляду на творчий, багатоплановий, тісно пов'язаний з багатьма організаційно-управлінськими викликами характер діяльності потребує таких керівників територіальних управлінь, які не лише на високопрофесійному рівні будуть виконувати покладені на них завдання та функції, але й втілюватимуть новітні підходи, прийматимуть нестандартні рішення, що можливі лише на основі глибокого розуміння правових основ діяльності даного правоохоронного органу. Разом із тим, в системі відповідних засад важливе місце відводиться нормам адміністративної галузі права. Саме обґрунтуванню даної тези і буде присвячено представлене наукове дослідження.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із діяльністю Державного бюро розслідувань

та їх територіальних органів у своїх наукових працях розглядали: О. Біденко, Д. Гаврилов, В. Долежан, Д. Йосифович, О. Климчук, М. Моїсєєв, В. Скулиш, Г. Ульянов, І. Шведов та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних зобутків, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є визначення місця норм адміністративного права в системі правових засад діяльності територіального управління Державного бюро розслідувань.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити місце норм адміністративного права в системі правових засад діяльності територіального управління Державного бюро розслідувань. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: окреслити коло нормативно-правових актів, які складають систему правових засад діяльності територіального управління Державного бюро розслідувань; розкрити зміст положень відповідних актів та встановити місце в них норм адміністративної галузі права.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що у статті досить змістовно розкрито місце норм адміністративного права в системі правових засад діяльності територіального управління Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу

Правові засади діяльності територіального управління Державного бюро розслідувань визначаються різними нормативно-правовими актами, які відрізняються як юридичною силою, так і за деталізацією та сферою регулювання діяльності територіального управління ДБР. При розгляді правових засад ми будемо виходити з загальноприйнятою у правовій науці класифікації джерел правового регулювання за їх юридичною силою.

Нормативно-правовим актом найвищої юридичної сили в Україні є Конституція. Насамперед, необхідно звернути увагу на ті її норми, які встановлюють зобов'язання держави та її органів перед суспільством, передусім, це норма ст. 3, згідно якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Також, слід згадати ст. 19, норма якої зобов'язує органи держави, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Доцільно акцентувати увагу також на тих нормах Конституції, що визначають права громадян як кореспондуючі органам держави обов'язки, зокрема, право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40) [1].

Далі слід вказати міжнародні нормативно-правові акти. Так, згідно до ст. 9 Конституції України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. При цьому укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [1]. До таких

міжнародно-правових актів, Т.М. Слінько наприклад відносить: Загальну декларацію прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод з протоколами (1950), Європейській соціальний стандарт (1961), Заключний акт Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989), Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСЕ (1990) [2, с. 31].

Окремо слід вказати на Міжнародні акти, присвячені протидії корупційним проявам, наприклад, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції, метою якої є: сприяння вжиттю й посиленню заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею; заохочення, сприяння та підтримка міжнародного співробітництва й технічної допомоги в запобіганні корупції та в боротьбі з нею, зокрема в поверненні активів; заохочення чесності, відповідальності й належного управління громадськими справами й державним майном. Ця Конвенція застосовується відповідно до її положень до запобігання, розслідування та кримінального переслідування за корупцію та до призупинення операцій (заморожування), арешту, конфіскації та повернення доходів від злочинів, визнаних такими згідно із цією Конвенцією [3]. Також наведемо Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією, яка передбачає комплекс заходів, що необхідно вжити на національному рівні, зокрема, законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне обіцяння, пропонування чи надання будь-якою особою прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким посадовим особам, для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання своїх службових обов'язків.

Зазначається необхідність встановлення кримінальної відповідальності за умисне вчинення вимагання чи одержання будь-якими посадовими особами прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги, для них особисто чи для інших осіб, або прийняття пропозиції чи обіцянки надання такої переваги з метою виконання чи невиконання ними своїх службових обов'язків та інше [4].

Вагому роль у визначенні правових засад діяльності територіальних управлінь відіграють закони України. Так, Закон України «Про державну службу» визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях [5]. Цей закон врегулює загальні засади вступу, проходження державної служби працівників територіальних управлінь ДБР в тій мірі, в якій ці питання не врегульовані нормами спеціального законодавства, насамперед, Законом України «Про Державне бюро розслідувань».

Доцільно відзначити, що Законом України «Про Державне бюро розслідувань» передбачено не так багато норм, які врегулюють специфіку діяльності саме територіальних управлінь, зокрема, встановлено загальний правовий статус як юридичної особи публічного права, та перераховані територіальні управління з встановленням місця розташування та територіальної компетенції відповідних управлінь. Разом із цим, самі норми названого Закону регламентують ті правовідносини, які реалізуються в діяльності територіальних управлінь, зокрема, визначають засади, гарантії діяльності, завдання, повноваження ДБР та його посадових осіб, працівників, вимоги щодо них, у тому числі професійної підготовки та діяльності, засади фінансового та матеріально-технічного забезпечення, соціальний, правовий захист та відповідальність працівників, взаємодія Державного бюро розслідувань з іншими державними органами,

особливості здійснення демократичного цивільного контролю та ін. [6].

Закон України «Про запобігання корупції» визначається правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. Його норми встановлюють обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища, обмеження щодо одержання подарунків, запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними, обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, заходи із запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, правила етичної поведінки (зокрема, неупередженість, компетентність і ефективність, нерозголошення інформації, утримання від виконання незаконних рішень чи доручень, політична нейтральність) [7] та інші заходи із запобігання корупційних проявів, зокрема, й серед працівників територіальних управлінь ДБР.

Окремо доцільно вказати на ті закони, які визначають правові засади реалізації територіальними управліннями ДБР правоохоронної діяльності. Кримінальний кодекс України визначає перелік кримінальних правопорушень, щодо яких впроваджується діяльність із запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинної діяльності. Засади процесуальної діяльності працівників слідчих та оперативних відділів територіальних управлінь визначені Кримінальним процесуальним кодексом України. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» до завдань територіальних підрозділів ДБР відносить пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривною діяльністю спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян,

суспільства і держави. До суб'єктів здійснення такої діяльності віднесено й оперативні, оперативно-технічні, підрозділи внутрішнього контролю та забезпечення особистої безпеки ДБР. Законом також визначені підстави, права, обов'язки суб'єктів провадження такої діяльності та інші питання [8].

Далі в розрізі представленої проблематики слід відмітити, що підзаконні нормативно-правові акти деталізують різноманітні аспекти діяльності територіального управління ДБР. Розглянемо деякі з них. Насамперед доцільно вказати Стратегічну програму діяльності ДБР на 2022–2026 рр., яка визначає основні вектори руху, пріоритетні завдання органу на найближчі п'ять років, формує розуміння працівників Державного бюро розслідувань щодо шляхів раціонального розподілу наявних ресурсів та заходів, яких необхідно вжити для успішного виконання його місії, і заявляє своїм партнерам про готовність до конструктивної співпраці [9]. «Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань» встановлює їх права, обов'язки і відповідальність, порядок прийняття на службу, укладення контракту про проходження служби, підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, відпустки, звільнення із служби, припинення (розірвання) контракту [10].

Доволі великий обсяг підзаконних нормативно-правових актів складають ті, що пов'язані з врегулюванням питань інформаційного забезпечення діяльності територіальних управлінь. Так, «Порядком інформування територіальних управлінь Державного бюро розслідувань про факти звернення та/або доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень працівниками правоохоронних органів та здійснення обліку фактів таких звернень» визначено механізм повідомлення територіальних управлінь Державного бюро розслідувань посадовими особами закладів охорони здоров'я про факти звернення та/або доставлення до закладу охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень працівниками правоохоронних органів [11].

Порядок надання Державним бюро розслідувань інформації на запити Міністерства юстиції України при реалізації державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції, визначає механізм надання Державним бюро розслідувань інформації, а саме відомостей, документів та матеріалів (доказів), необхідних Міністерству юстиції України для виявлення та розшуку активів фізичних чи юридичних осіб, зазначених у відповідних рішеннях Ради національної безпеки і оборони України, щодо яких в порядку, визначеному Законом України «Про санкції», застосовано санкцію у виді блокування активів, у тому числі виявлення раніше незаблокованих активів [12]. Також існують й інші подібні до названих інструкції з врегулювання питань інформаційної взаємодії ДБР з іншими органами з приводу виконання поставлених завдань.

Окремо доцільно вказати на ті підзаконні нормативно-правові акти, що врегульовують порядок проходження служби працівниками територіальних управлінь ДБР. Зокрема, «Порядок проведення стажування в Державному бюро розслідувань працівників, які не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю», визначає процедуру проведення стажування працівників Державного бюро розслідувань, які приймаються на конкурсній основі та не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю. Стажування проводиться з метою підготовки працівників до роботи на посаді, оволодіння навичками практичної роботи, запобігання недолікам у їхній роботі [13].

Порядок проведення відкритого конкурсу на зайняття посад працівників Державного бюро розслідувань визначає правові та організаційні засади проведення відкритого конкурсу на зайняття посад працівників Державного бюро розслідувань (крім посад Директора Державного бюро розслідувань, керівника підрозділу внутрішнього контролю центрального апарату Державного бюро розслідувань та керівників підрозділів внутрішнього контролю територіальних управлінь Державного бюро розслідувань), принципи та умови відбору для призначення на посади в Державному бюро розслідувань,

внесення суб'єкту призначення за результатами Конкурсу подання про призначення кандидата на посаду в ДБР. Конкурс проводиться з дотриманням принципів: верховенства права; забезпечення рівного доступу; політичної неупередженості; законності; довіри суспільства; недискримінації; прозорості; добросовісності; надійності та відповідності методів тестування; узгодженості застосування методів тестування; ефективного і справедливого процесу відбору [14].

Висновок

Таким чином, правові засади діяльності територіального управління ДБР визначаються нормативно-правовими актами різної юридичної сили. Так, Конституція України у перехідних положеннях передбачила необхідність створення спеціального правоохоронного органу досудового розслідування, що можна вважати фактором стимулювання прийняття Закону, присвяченого створенню та функціонуванню ДБР. Також серед конституційних норм доцільно виділити ті, які врегульовують загальні зобов'язання держави та її правоохоронних органів щодо прав і свобод людини, а також безпосередньо стосуються досудового провадження з кримінальних правопорушень. Міжнародні нормативно-правові акти затверджують засади прав людини, які мають бути дотримані в діяльності органів державної влади, у тому числі територіальними управліннями ДБР, а також правові засади антикорупційної політики держави та кримінального провадження, зокрема й стосовно кола правопорушень, віднесених до завдань правоохоронної діяльності досліджуваного відомства. Серед законів можна виділити: а) загальні, які регламентують специфіку діяльності всіх державних службовців; б) спеціальні, присвячені врегулюванню специфіки службової діяльності саме працівників ДБР; в) спеціально-змістовні, що визначають особливості провадження саме правоохоронної діяльності як основної мети діяльності територіальних управлінь ДБР. І останню групу складають підзаконні нормативно-правові акти, які здебільшого деталізують норми законів стосовно організації діяльності територіальних управлінь,

проходження службової діяльності, матеріального забезпечення, соціальних гарантій діяльності працівників ДБР. А відтак, саме підзаконними нормативно-правовими актами найбільш змістовно врегульовані положення, на підставі яких діють територіальні управління ДБР.

У підсумку варто відзначити, що в системі правових засад діяльності територіального управління Державного бюро розслідувань ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже дія норм цієї галузі права спрямована на реалізацію єдиної мети, яка полягає у забезпеченні чіткого механізму функціонування відповідних суб'єктів у сфері боротьби із злочинністю, яка також має специфічний характер. Окрім того, саме за допомогою норм адміністративної галузі права: по-перше, визначається загальний статус Державного бюро розслідувань, а також їх територіальних управлінь; по-друге, закріплюються повноваження керівники територіальних управлінь ДБР; по-третє, визначаються форми та методи діяльності управлінь, а також інструменти та засоби, які використовують їх керівники з метою забезпечення в них дисципліни та законності.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Слінько Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України / Т. М. Слінько // Права людини і демократія : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 30–34.
3. Конвенція Організації Об'єднаних проти корупції. Конвенцію ратифіковано із заявами Законом України N 251-V від 18.10.2006. Відомості Верховної Ради України, 2007, № 49
4. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text
5. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

АНОТАЦІЯ

Здійснено комплексний аналіз конституційних положень, а також низки міжнародних та законодавчих актів, які регулюють діяльність Державного бюро розслідувань та його територіальних управлінь. Проведений аналіз дав змогу констатувати, що в системі відповідних нормативно-правових актів важливе місце відводиться підзаконним документам, які здебільшого деталізують норми законів стосовно організації діяльності територіальних управлінь, проходження службової діяльності, матеріального забезпечення, соціальних гарантій діяльності працівників ДБР.

У підсумку варто відзначити, що в системі правових засад діяльності територіального управління Державного бюро розслідувань ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже дія норм цієї галузі права спрямована на реалізацію єдиної мети, яка полягає у забезпеченні чіткого механізму функціонування відповідних суб'єктів у сфері боротьби із злочинністю, яка також має специфічний характер. Окрім того, саме за допомогою норм адміністративної галузі права: по-перше, визначається загальний статус Державного бюро розслідувань, а також їх територіальних управлінь; по-друге, закріплюються повноваження керівники територіальних управлінь ДБР; по-третє, визначаються форми та методи діяльності управлінь, а також інструменти та засоби, які використовують їх керівники з метою забезпечення в них дисципліни та законності.

Ключові слова: правові засади, Державне бюро розслідувань, територіальні управління, адміністративне право.

6. Про Державне бюро розслідувань. Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

7. Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1700-18/conv#n310>

8. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

9. Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань на 2022–2026 рр. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa-diyalnosti/strategichna-prog.pdf>

10. Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 743. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-2020-%D0%BF#Text>

11. Про затвердження Порядку інформування територіальних управлінь Державного бюро розслідувань про факти звернення та/або доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень працівниками правоохоронних органів та здійснення обліку фактів таких звернень. Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Державного бюро розслідувань 28 березня 2023 року № 570/181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0867-23#Text>

12. Про затвердження Порядку надання Державним бюро розслідувань інформації на запити Міністерства юстиції України при реалізації державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції. Наказ Міністерства юстиції України, Державного бюро розслідувань від 04 липня 2022 року № 2771/5/318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0737-22#Text>

13. Про затвердження Порядку проведення стажування в Державному бюро розслідувань працівників, які не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю. Наказ Державного бюро розслідувань від 21 листопада 2018 року № 151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-18#Text>

14. Порядок проведення відкритого конкурсу на зайняття посад працівників Державного бюро розслідувань. Наказ Державного бюро розслідувань від 24 січня 2020 року № 22 (у редакції наказу Державного бюро розслідувань від 19.06.2023 № 315). URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/pravovi-zasadi/2023/poryadok-provedennya-konkursu.pdf>

SUMMARY

A comprehensive analysis of constitutional provisions, as well as a number of international and legislative acts, which regulate the activities of the State Bureau of Investigation and its territorial offices, was carried out. The conducted analysis made it possible to state that in the system of relevant normative legal acts, an important place is given to sub-legal documents, which for the most part detail the norms of laws regarding the organization of the activities of territorial administrations, the performance of official activities, material support, and social guarantees of the activities of the employees of the DBR.

In conclusion, it is worth noting that in the system of legal bases of the activity of the territorial administration of the State Bureau of Investigation, a key place is given to the norms of

the administrative field of law, because the effect of the norms of this field of law is aimed at the realization of a single goal, which is to ensure a clear mechanism of the functioning of the relevant subjects in the field of combat with crime, which also has a specific character. In addition, precisely with the help of the norms of the administrative branch of law: first, the general status of the State Bureau of Investigation, as well as their territorial offices, is determined; secondly, the powers of the heads of territorial departments of the SBI are fixed; thirdly, the forms and methods of management activities are defined, as well as the tools and means used by their leaders in order to ensure discipline and legality in them.

Key words: legal principles, State Bureau of Investigations, territorial administrations, administrative law.

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ

**НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент, вчений секретар Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3107-1464>
DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.29**

У статті здійснено аналіз норм чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання правового статусу Служби судової охорони. Узагальнено теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «принципи права». Запропоновано авторське бачення щодо переліку ключових принципів адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони.

З'ясовано, що принципи адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони - це сукупність узагальнених, стабільних, вихідних положень, засад, основоположних базових ідей у відповідності з якими здійснюється упорядкування суспільно-правових відносин в сфері публічно-владної, адміністративної діяльності даного відомства, як правоохоронного органу, а також поведінки учасників таких відносин, що загалом відображає суспільне бачення про призначення даного органу державної влади та зміст його діяльності.

Відмічено, що принцип законності передбачає чітку нормативну обмеженість роботи Служби судової охорони. Її функціонування скеровується виключно положеннями та нормами чинного законодавства України і у жодному випадку не може виходити за рамки, які цими нормами та положеннями встановлені. Зокрема, мова йде про перелік ключових повноважень (прав і обов'язків), які покладаються на Службу та її працівників. Саме вони формують основні вектори та границі функціонування органу.

Наголошено, що діяльність Служби судової охорони повинна спрямовуватись на забезпечення прав та свобод людини і громадянина; не

перешкоджати та не обмежувати без наявності законних підстав інтереси та права відповідних осіб; здійснюватися гуманно, із позбавленням фактів нелюдського або такого що принижує честь і гідність ставлення.

Ключові слова: Служба судової охорони, принципи права, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми

Відповідно до статті 160 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу здійснює Служба судової охорони (далі – Служба). Остання є державним органом підзвітним та підконтрольним Державній судовій адміністрації України. Відповідно до визначених Законом повноважень Служба: 1) забезпечує пропуск осіб до будинків (приміщень) судів, органів та установ системи правосуддя та на їх території транспортних засобів; 2) забезпечує підтримання та реагує на порушення громадського порядку при розгляді справ судом, вживає заходів до припинення проявів неповаги до суду; 3) здійснює заходи з охорони, забезпечення недоторканності та цілісності приміщень судів, органів і установ системи правосуддя, недоторканності та ці-

лісності розташованого у таких приміщеннях майна, запобігання, недопущення чи припинення протиправних дій щодо нього; 4) здійснює заходи із запобігання загрозам особистій безпеці суддів, членів їх сімей, працівників суду, а також у суді – учасників судового процесу, виявлення та нейтралізації таких загроз; вживає у разі надходження від судді відповідної заяви необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї; 5) реагує в межах наданих законом повноважень на протиправні дії, пов'язані із посяганням на суддів, членів їх сімей, працівників суду, учасників судового процесу [1]. З огляду на правовий статус Служби судової охорони її цілком можна назвати правоохоронним органом нарівні із Національною поліцією України, Службою Безпеки України або Державним бюро розслідувань. Відомству притаманні відмінні ознаки правоохоронної діяльності – протидія правопорушенням, а також можливість застосування примусу з метою обмеження права та свобод людини і громадянина (правопорушників) у визначених випадках. Разом із цим, правоохоронний статус Служби судової охорони покладає на неї високий ступінь відповідальності, адже особливі владні повноваження створюють ризик необґрунтованого порушення громадських свобод та нанесення суспільної шкоди. Попередити це можливо за рахунок адміністративно-правового регулювання діяльності відомства, яке здійснюється на основі відправних начал, вихідних ідей, які прийнято називати принципами.

Стан дослідження проблеми

Варто зауважити, що принципи є однією з центральних та системоутворюючих категорій теорії права. Вивченню її сутності та змісту з точки зору права присвячували свою увагу: М.І. Байтін, А.М. Васильєв, Л.Я. Гінцбург, М.І. Дембо, О.С. Іюффе, В.В. Копейчиков, М.В. Савчин, О.Ф. Скакун, Р.Б. Сивий, К.П. Уржинський, Я.М. Шевченко та багато інших. Дані науковці аналізували принципи, як з позиції права в цілому, так і в межах його окремих галузей, зокрема, адміністративної. Попри існування досить глибокої наукової бази

та численних концептуальних пропозицій щодо проблематики правових принципів, їх прояв та вплив на окремі сфери залишається поза предмета дослідницьких робіт, зокрема в аспекті адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, що встановити коло та розкрити зміст принципів адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони. Зважаючи на сформульовану мету, завданнями статті є: розкрити зміст категорії принцип права»; здійснити аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання діяльності Служби судової охорони.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає в тому, що в роботі дістали подальшого опрацювання перелік та зміст принципів адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони.

Виклад основного матеріалу

Етимологічно «принцип» (з латинського «*principium*» – початок, основа) означає: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і таке інше; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [2]. З ґносеологічного погляду категорія «принцип» тісно пов'язана з категоріями «закономірність» і «сутність». Поняття «принцип» співвідноситься з категорією «ідея» в тому випадку, коли під останньою філософи розуміють внутрішню логіку, закон існування досліджуваного об'єкта. У широкому розумінні принцип є началом, вихідним пунктом, становленням буття – у даному випадку існування тієї чи іншої діяльності [3]. Узагальнюючи довідниково-енциклопедичні та загальнонаукові визначення принципів можна зазначити, що даний термін описує загаль-

не поняття, котре характеризує вихідний, основоположний чинник, ідею, базове положення, що знаходиться в основі певних явищ та об'єктів, процесу їх функціонування тощо.

В правовій літературі підходи до змісту принципів багатоманітні. Так, А.М. Колодій пише: «Принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ряду; спрямовують і надають синхронності усьому механізму правового регулювання суспільних відносин, досконаліше інших розкривають місце права у суспільному житті і його розвитку; є критерієм законності й правомірності дій громадян і посадових осіб, адміністративного апарату і органів юстиції» [4, с.26-27;5, с.67]. О.Р. Михайленко визначив принципи права як «своєрідний скелет», «арматуру» права, навколо яких групуються правові норми, інститути, групи законів і які дають правильний орієнтир в правозастосуванні та можуть у певній мірі заповнювати прогалини в праві при вирішенні конкретних життєвих ситуацій, що мають юридичне значення [6, с.103].

Цікаву та обґрунтовану думку запропонував В.В. Книш, визначивши: внутрішня особливість принципів права виражена у двох групах унікальних ознаках, притаманних даній категорії: статутних та регулятивних. До статусних ознак вчений відніс: 1) здатність виступати основними засадами, вихідними ідеями у праві; 2) є загальнозначимими положеннями, оскільки їх впровадження в життя має найважливіше значення для суспільства і тому є невід'ємним від права. Регулятивні ознаки (такі, що визначають вплив принципів на механізм правового регулювання в цілому та обумовлюють систему права і характер правовідносин зокрема) зводяться, на погляд науковця до того, що принципи права: 1) концентрують в собі основні вимоги до системи права; 2) обумовлюють правотворчу (у тому числі

і законотворчу) діяльність; 3) обумовлюють і спрямовують правореалізаційну (у тому числі і правозастосовчу) діяльність, включаючи подолання прогалин у праві при вирішенні конкретних життєвих ситуацій; 4) втілюються у правопорядку і сприяють його підтриманню [7, с.50].

У адміністративному праві значення принципів розглядав В.В. Галуцько, який доводив, що це найбільш загальні та стабільні вимоги, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення права, свобод і законних інтересів приватних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [8, с.34]. А.А. Пухтецька розглядає розуміння принципів адміністративного права як: 1) системи принципів однієї з фундаментальних галузей права в Україні, що виокремлюється поряд із цивільним і кримінальним правом, що також визнаються фундаментальними галузями права за ознакою окремого предмета та методу правового регулювання; 2) орієнтир та пріоритетні засади правового регулювання у сфері державного управління, що визначають і конкретизують цілепокладання, створюють умови для реалізації прав та свобод людини і громадянина, інших суб'єктів в означеній сфері, взаємопов'язані з гарантіями забезпечення реалізації означених прав, забезпечені засобами адміністративного примусу, а їх недотримання може бути оскаржене в судовому порядку; 3) детермінованих функціями адміністративного права ключових вимог, положень, принципів організації та діяльності публічної адміністрації, що фіксуються в кодексах, законах та інших актах адміністративного законодавства, зокрема містять вимоги до діяльності керівних суб'єктів і керованих об'єктів у сфері організації та діяльності органів виконавчої влади центрального та місцевого рівнів тощо [9;10, с.38].

Таким чином, принципи адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони - це сукупність узагальнених, стабільних, вихідних положень, засад, основоположних базових ідей у відповідності з якими здійснюється упорядкування

суспільно-правових відносин в сфері публічно-владної, адміністративної діяльності даного відомства, як правоохоронного органу, а також поведінки учасників таких відносин, що загалом відображає суспільне бачення про призначення даного органу державної влади та зміст його діяльності.

Стосовно переліку принципів адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони також існує відповідна проблематика, детермінована фактичною відсутністю будь-якої інформації з приводу цього в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та Положенні про Службу судової охорони [1;11].

У відомчих законодавчих актах інших правоохоронних органів нашої держави, до принципів адміністративно-правового регулювання їх діяльності, як правило, відносять: верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, неупередженість, політичну нейтральність, незалежність, відкритість та демократичність тощо [12;13;14].

Отже, до принципів на яких повинно відбуватись адміністративно-правове регулювання діяльності Служби судової охорони варто віднести:

- верховенство права. Як зауважує С.В. Шевчук даний принцип уособлює панування права в суспільстві. «Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом можуть бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України», – пише вчений [15, с.184-185]. Підтвердження думки автора можна знайти у статті 8 Конституції України, в якій зазначено: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [16]. Відповідно до цього принципу регулювання діяльності Служби судової охорони ґрунтується виключно на праві та правових положеннях, закріплених у нормативно-правових актах виданих у встановленому порядку. Будь-які інші норми, зокрема, релігійні, суспільно-моральні, етнічні тощо, не можуть формувати керівні аспекти роботи Служби та її працівників.

- законність. В.П. Іванов, у контексті дослідження законності пише, що вона являє собою багатопланове явище. На його думку, в якості найбільш значущих ознак законності можна назвати наступні: загальність, яка проявляється в тому, що всі, хто знаходиться в межах дії норм права, зобов'язаний їх дотримуватися; ніхто не може ухилитися від цього: ні окремих громадянин, ні сама держава, ні її представники; законність є найважливішою вимогою (принципом) діяльності суб'єктів правотворчої і правозастосовної сфери. При цьому автор наголошує, що вона є саме принципом діяльності, а не самою діяльністю [17, с.155-156]. Тож, принцип законності передбачає чітку нормативну обмеженість роботи Служби судової охорони. Її функціонування скеровується виключно положеннями та нормами чинного законодавства України і у жодному випадку не може виходити за рамки, які цими нормами та положеннями встановлені. Зокрема, мова йде про перелік ключових повноважень (прав і обов'язків), які покладаються на Службу та її працівників. Саме вони формують основні вектори та границі функціонування органу.

- дотримання і забезпечення прав, свобод людини і громадянина. Зміст принципу визначено статтею 3 Конституції України, в якій зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найви-

щою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [16]. Керуючись даним принципом діяльність Служби судової охорони повинна спрямовуватись на забезпечення прав та свобод людини і громадянина; не перешкоджати та не обмежувати без наявності законних підстав інтереси та права відповідних осіб; здійснюватися гуманно, із позбавленням фактів нелюдського або такого що пригнічує честь і гідність ставлення.

Висновки

Таким чином, саме наведені у статті принципи складають ідейну основу адміністративно-правового регулювання діяльності Служби судової охорони. Звісно, їх перелік не є вичерпним, рівно як і суспільне уявлення про особливості функціонування та роботи права і правових явищ в нашій державі. Разом із тим, як недолік слід відзначити те, що відповідні засади не віднайшли свого законодавчого закріплення, що ускладнює здійснення теоретичних досліджень у даному напрямку, а також правозастосовній практиці.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: закон від 02.06.2016 №1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. №31. Ст.545.
2. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. Стор. 693.
3. Пустовіт Ю.Ю. Визначення поняття «принцип» у фінансовому праві України. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2013. №2(61). С.88-94.
4. Колодій А.М. Принципи права України: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
5. Пирожкова Ю.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері автомобілебудування в Україні: дисертація. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2007. 223 с.

6. Михайленко А. Р. Основы государства и права. К.: Фемина, 1994. 120 с.

7. Книш В.В. Принципи земельного права України: дисертація. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2006. 206 с.

8. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

9. Пухтецька А. А. Про зміст та спрямованість принципів адміністративного права. Адміністративне право і процес. 2014. № 3(9). Ювілейний. С. 77.

10. Загальне адміністративне право України : підручник. за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.

11. Положенні про Службу судової охорони: положення від 04.04.2019 №1051/0/15-19. Офіційний веб-портал Вищої ради правосуддя. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/polozhennya_pro_sso_zi_zminamy.pdf.

12. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №40-41. Ст.379.

13. Про державне бюро розслідувань: закон від 12.11.2015 №794-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. №6. Ст.55.

14. Про Національне антикорупційне бюро України: закон від 14.10.2014 №1698-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. №47. Ст.2051.

15. Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дисертація. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2008. 433 с.

16. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.2598.

17. Подорожній Є.Ю. Особливості юридичної відповідальності у трудовому праві України: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 426 с.

SUMMARY

The article analyzes the norms of the current legislation, the norms of which are aimed at regulating the legal status of the Judicial Protection Service. Theoretical approaches to the interpretation of the concept of «principles of law» are summarized. The author's vision regarding the list of key principles of administrative and legal regulation of the activities of the Judicial Protection Service is proposed.

It was found that the principles of administrative and legal regulation of the activities of the Judicial Security Service are a set of generalized, stable, basic provisions, principles, fundamental basic ideas in accordance with which social and legal relations are regulated in the sphere of public-power, administrative activity of this department, as a law enforcement body, as well as the behavior of the participants of such relations, which generally reflects the public vision of the purpose of this body of state power and the content of its activities.

It was noted that the principle of legality provides for a clear regulatory limitation of the work of the Judicial Security Service. Its functioning is guided exclusively by the provisions and regulations of the current legislation of Ukraine and in no case may go beyond the framework established by these regulations and provisions. In particular, we are talking about the list of key powers (rights and duties) that are entrusted to the Service and its employees. It is they who form the main vectors and boundaries of the organ's functioning.

It was emphasized that the activity of the Judicial Protection Service should be aimed at ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen; not to hinder or limit without legal grounds the interests and rights of the relevant persons; to be carried out humanely, with the deprivation of facts of inhuman or such treatment that oppresses honor and dignity.

Keywords: Court security service, principles of law, administrative and legal regulation.

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ ТОВАРІВ КОМЕРЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

ПОДОРОЖНІЙ Євген Юрійович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового та господарського права факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

ПОДОРОЖНІЙ Артем Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6649-8978>

DOI [10.32782/LAW.UA.2023.4.30](https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4.30)

У статті доведено, що контрабанда – це широке протиправне явище, яке включає в себе різноманітні види кримінально або адміністративно караної діяльності, в залежності від чого варіюється перелік форм і методів протидії останньому. Досліджено загальнонауковий підхід до змісту та сутності категорій методи та форми. Опрацьовано зміст та приклади форм протидії контрабанді товарів комерційного призначення. Встановлено сутність та різновиди методів протидії контрабанді товарів комерційного призначення.

Аргументовано, форми протидії контрабанді товарів комерційного призначення – це моделі реалізації діяльності уповноважених суб'єктів направленої на запобігання, попередження та припинення протиправних дій, що мають склад контрабанди товарів комерційного призначення. До зазначених форм відносяться наступні: загально-соціальна; спеціально-юридична; організаційна; інноваційно-технологічна.

З'ясовано, що методи протидії контрабанді товарів комерційного призначення – це набір засобів, способів та заходів, що спрямовані на безпосереднє запобігання, попередження та припинення протиправних дій в яких міститься склад контрабанди відповідних товарів. До системи цих методів віднесено: інформативні методи; організаційні методи; метод примусу.

Узагальнено, що форми та методи протидії контрабанді товарів комерційного призначення – це категорії крізь які зазначений тип діяльності знаходить своє вираження та без-

посередню реалізацію. При цьому, обидві з них взаємопов'язані між собою та становлять частину та ціле, адже кожній окремій формі притаманний власний набір методів.

Ключові слова: форми, методи, протидія правопорушенням, контрабанда, контрабанда товари, комерційне призначення.

Постановка проблеми

Активізація міжнародної діяльності України та її вихід на світову арену в останні роки зумовив розвиток співробітництва із іншими державами у багатьох політичних, економічних та правових секторах. Одним із важливих напрямів співробітництва є протидія контрабанді, як негативному та деструктивному явищу, що завдає шкоду фінансовим інтересам нашої країни. Зокрема, відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом від 27.06.2014 діяльність спрямовану на боротьбу із контрабандою визначено, як одне з ключових питань міжнародного співробітництва. З приводу цього в Угоді закріплено: «Сторони розвивають співробітництво і гармонізують політику щодо протидії та боротьби із шахрайством і контрабандою підакцизних товарів. Це співробітництво, зокрема, включає поступове зближення акцизних ставок на тютюнові вироби, наскільки це можливо, беручи до уваги обмеження регіонального контексту, у тому числі шляхом діалогу на регіональному рівні та відповідно до Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну 2003 року. Із цією метою Сторони намагаються поси-

лити своє співробітництво в регіональному контексті» [1]. При цьому варто зауважити, що контрабанда – це широке незаконне явище, яке включає в себе різноманітні види кримінально або адміністративно караної діяльності, в залежності від чого варіюється перелік форм і методи протидії останньому.

Стан дослідження проблеми

Протидія контрабанді неодноразово ставала предметом наукових розробок адміністративно-, кримінально-, фінансово-го-правового змісту. Серед науковців, які вивчали дане питання варто виділити роботи: А.І. Берлача, А.Д. Войцещука, Т.Л. Вишинської, Є.В. Додіна, С.М. Кульчицької, О.М. Музичука, Х.М. Передало, Г.А. Русанова, Г.В. Сидора, Н.В. Стасіва, М.Г. Шульги та багатьох інших. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки, на сьогоднішній день у науковій літературі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені аналізу форм та методів протидії контрабанді товарів комерційного призначення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити форми та методи протидії контрабанді товарів комерційного призначення. Задля досягнення даної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке визначає правові засади протидії контрабанді товарів комерційного призначення; узагальнити наукові погляди вчених, на основі чого встановити коло форм та методів здійснення відповідної діяльності.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у статті дістала подальшого розвитку характеристика переліку форм та методів протидії контрабанді товарів комерційного призначення.

Виклад основного матеріалу

Форми та методи протидії не тільки контрабанді, але й іншим правопорушенням є взаємозалежними категоріями, але не тотожними. Так, етимологічно слово «форма» походить від латинської «*forma*» і має

багато тлумачень, серед яких: 1) зовнішній вид, зовнішній обрис; 2) устрій, структура будь-чого, система організації. Найчастіше «форма» пов'язується з категорією «зміст». Під формою будь-якого явища розуміється спосіб зовнішнього виразу змісту, відносно стійка визначеність зв'язку елементів змісту та їх взаємодії, тип та структура змісту. Форма і зміст у кожному конкретному явищі невіддільні один від одного. Причому існує форма як цілого, так і форма частини цього цілого [2, с.219].

В свою чергу, слово «метод» грецького походження («*methodos*» – шлях дослідження, спосіб пізнання), означає спосіб досягнення певної мети, сукупність правил дії (наприклад, набір і послідовність певних операцій), спосіб, знаряддя, які сприяють розв'язанню теоретичних та практичних проблем. Метод ґрунтується на знанні, він зрештою, і є знанням, трансформованим у певні правила дії. Оскільки філософія є найзагальнішим знанням, то своїми методами вона намагається з'ясувати спосіб, яким набувається це знання, розкрити механізм його формування. У філософії метод – це спосіб побудови та обґрунтування системи філософських знань. Тобто, метод у специфічному філософському розумінні – це спосіб пізнання дійсності та її відтворення у мисленні. Свідоме застосування правильного методу є суттєвою умовою успішного розвитку пізнання. У галузі науки метод є шляхом пізнання, який дослідник прокладає до свого предмета, керуючись власною гіпотезою. При цьому філософія як основоположна наука дає досліднику можливість перевірити, чи підходить в цілому вибраний метод для досягнення поставленої мети та чи послідовно використовує він цей метод у ході роботи [3, с.27;4, с.287;5, с.87-89].

Таким чином, форма в загальнонауковому сенсі, – це певна модель, зовнішня структура, приклад організації діяльності, вираз змісту, тощо. В свою чергу метод – це сукупність способів, інструментів та засобів, які використовуються для досягнення якогось конкретизованого результату, якоїсь поставленої мети.

Форми та методи саме протидії контрабанді на сьогоднішній день ані в науковій,

ані в нормативній площині не визначені, але, на наш погляд, вони виходять із сутності такої протидії. Звернемо увагу, що в загальнотеоретичних уявленнях протидія правопорушенням є складним соціально-правовим явищем, в якому відображається теорія і практика специфічної соціально-управлінської діяльності та суспільних і приватних ініціатив спрямованих на перешкоджання правопорушенням та реагування на їх вчинення [6]. О. Остапенко доводив у своїх наукових роботах, що протидія вчиненню адміністративних правопорушень є складовою частиною загальної протидії правопорушенням, яка передбачає організацію попередження правопорушень, планування, управління, координацію та взаємодію, а також контроль за реалізацією протидії правопорушенням у місцях їх вчинення [7, с.185].

Розбираючись із особливостями протидії порушенням в сфері митної справи та, зокрема, контрабанді В.В. Хамутянський визначив: «Під метою протидії правопорушенням у сфері митної справи слід розуміти бажаний результат, якого прагне досягти держава в особі уповноважених суб'єктів шляхом здійснення всіх необхідних заходів щодо попередження правопорушень у зазначеній сфері, недопущення їх вчинення. Варто підкреслити, що вказуючи про мету протидії правопорушенням митних правил недоцільно обмежуватись статистичним результатом, слід вказувати про досягнення певного стану справ у зазначеній сфері. Отже, вважаємо, що основною метою адміністративно-правової протидії порушенням митних правил в Україні є мінімізація випадків вчинення порушень митних правил, попередження вчинення таких правопорушень. При цьому порушення митних правил в сучасних умовах слід розглядати як протиправне діяння, що спричинило конфлікт з приводу завдання одним із його учасників суттєвої шкоди державі, правовим наслідком вчинення якого є застосування передбачених законом засобів адміністративно-правового реагування» [8, с.63].

Зважаючи на вищевикладене, протидію контрабанді товарів комерційного призначення можна визначити, як спеціальну нор-

мативно-визначену діяльність уповноважених суб'єктів, яка направлена на запобігання, попередження та припинення протиправних дій, що мають склад контрабанди товарів комерційного призначення, а також притягнення винних у їх вчиненні осіб до юридичної відповідальності.

Із запропонованого визначення виходить, що форми протидії контрабанді товарів комерційного призначення – це моделі реалізації діяльності уповноважених суб'єктів направленої на запобігання, попередження та припинення протиправних дій, що мають склад контрабанди товарів комерційного призначення. До зазначених форм відносяться наступні:

1. загально-соціальна. Зазначена форма передбачає переважно роз'яснювально-інформативну та виховну роботу із громадянами України та іншими особами, з приводу неможливості порушень митного законодавства, караності та протиправності дій пов'язаних із контрабандою товарів комерційного призначення, санкції та негативні наслідки вчинення таких дій і таке інше;

2. спеціально-юридична. Дана форма протидії контрабанді товарів комерційного призначення пов'язана із реалізацією уповноваженими суб'єктами спеціальної методології націленою, передусім, на припинення протиправного явища вказаного характеру. Зокрема, саме в рамках даної форми відбувається притягнення осіб винних у вчиненні правопорушень передбачених Митним кодексом України від 13.03.2012 №4495-VI до юридичної відповідальності, наприклад: 1) недекларування товарів (крім тих, що переміщуються через митний кордон України громадянами), транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, тобто незаявлення за встановленою формою точних та достовірних відомостей (наявність, найменування або назва, кількість тощо) про товари, транспортні засоби комерційного призначення, які підлягають обов'язковому декларуванню у разі переміщення через митний кордон України [9];

3. організаційна форма. Ефективність протидії контрабанді товарів комерційного призначення залежить не тільки від зо-

внiшнiх дiй уповноважених суб'єктiв, але й внутрiшньої органiзацiї дiяльностi останнiх, правильного розподiлу цiлей та завдань, а також контрольованостi їх виконання;

4. iнновацiйно-технологiчна. В межах даної форми на першiй план виходить застосування у роботi уповноважених суб'єктiв протидiї контрабандi товарiв комерцiйного призначення сучасних технологiй, якi підвищують ефективнiсть виявлення та припинення протиправних дiй, що мiстять склад вказаного правопорушення.

В свою чергу, методи протидiї контрабандi товарiв комерцiйного призначення – це набiр засобiв, способiв та заходiв, що спрямованi на безпосереднє запобiгання, попередження та припинення протиправних дiй в яких мiститься склад контрабанди вiдповiдних товарiв. До системи цих методiв вiдноситься:

1. iнформативнi методи. Даний метод спрямовано на формування належного iнформацiйного поля навколо дiяльностi уповноважених суб'єктiв протидiї контрабандi товарiв комерцiйного призначення, яке б надавало громадянам та iншим особам вичерпний перелiк вiдомостей про змiст даного правопорушення, що саме тягне застосування санкцiй, що таке товари комерцiйного призначення та чому їх не можна переправляти через кордон поза митним оформленням тощо. Даний метод передбачає, зокрема, створення iмiджевої продукцiї уповноважених суб'єктiв протидiї контрабандi, формування загальнодоступних ресурсiв де кожен громадянин може отримати iнформацiю про свої права та обов'язки з питань перевезення товарiв через митний кордон i таке iнше;

2. органiзацiйнi методи. Способи, заходи та засоби внутрiшнього упорядкування та забезпечення роботи уповноважених суб'єктiв протидiї контрабандi, спрямованi на формування якiсної та дiєвої органiзацiйної структури останнiх, яка б сприяла боротьбi з контрабандою. Сюди вiдноситься: ефективне кадрове забезпечення, реорганiзацiйна дiяльнiсть iз побудови спецiальних пiдроздiлiв протидiї контрабандi, видання пiдзаконних актiв з даного питання тощо;

3. методи примусу. Це найбільш сувора група заходiв, засобiв та способiв протидiї контрабандi товарiв комерцiйного призначення, яка передбачає законне обмеження прав та свобод осiб винних у вчиненнi зазначеного протиправного дiяння. Сюди, наприклад, вiдноситься передбачене Главою 70 Митного кодексу України вiд 13.03.2012 №4495-VI адмiнiстративне затримання, яке застосовується з метою припинення порушення митних правил, встановлення особи, яка вчинила порушення митних правил, а також для складення протоколу про порушення митних правил, якщо його неможливо скласти на мiсцi вчинення правопорушення, на строк до трьох годин. Адмiнiстративне затримання здiйснюється посадовою особою митного органу за вмотивованим письмовим рiшенням керiвника цього органу або його заступника, а в разi їх вiдсутностi (в нiчний час, у вихiднi та святковi днi тощо) – старшого чергової змiни [9].

Иными прикладом є опитування осiб, якi притягуються до адмiнiстративної вiдповiдальностi за порушення митних правил, свiдкiв, iнших осiб. Вiдповiдно до статтi 509 Митного кодексу, посадова особа митного органу, у провадженнi якої знаходиться справа про порушення митних правил, може опитувати особу, яка притягується до адмiнiстративної вiдповiдальностi за це правопорушення, а також свiдкiв, iнших осiб. Особи, якi викликаються для опитування, повиннi з'явитися на виклик митного органу i правдиво повiдомити все, що їм вiдомо про обставини, якi стосуються справи про порушення митних правил [9].

Висновки

Пiдсумовуючи проведений в статтi науковий аналіз зауважимо, що форми та методи протидiї контрабандi товарiв комерцiйного призначення – це категорiї крiзь якi зазначений тип дiяльностi знаходить своє вираження та безпосередню реалiзацiю. При цьому, обидвi з них взаємопов'язанi мiж собою та становлять частину та цiле, адже кожнiй окремiй формi притаманний власний набiр методiв.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27.06.2014. Офіційний вісник України. 2014. №75. Ст.2125.
2. Ярмачі Х.П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2006. 435 с.
3. Причепий Є.М. Філософія: підруч. для студент. вищ. навч. закл. Причепий Є.М., Черній А.М., Л.А. Чекаль К.: Академ-видав, 2006. 592с.
4. Філософський словник за ред. В.І. Шинкарука. К.: Голов. ред. УРЕ, 1973. 600 с.
5. Стигар І.М. Онтологічні функції права: дисертація. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2008. 208 с.
6. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. №4. С.103-112.
7. Остапенко О. Про сучасні правові засади протидії вчиненню адміністративних правопорушень. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки : збірник наукових праць. МОН України. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. № 861. С. 182-188.
8. Хамутянський В.В. Сутність адміністративно-правової протидії порушенням митних правил. The scientific heritage. 2020. №50. С.62-67.
9. Митний кодекс України: кодекс, закон від 13.03.2012 №4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. №44-45. Ст.552.

SUMMARY

The article proves that smuggling is a broad illegal phenomenon that includes various types of criminally or administratively punishable activities, depending on which the list of forms and methods of countering the latter varies. A general scientific approach to the content and essence of the methods and forms categories was studied. The content and examples of forms of combating smuggling of commercial goods have been worked out. The essence and varieties of methods of combating smuggling of commercial goods have been established.

Arguably, the forms of combating the smuggling of commercial goods are models of the implementation of the activities of authorized entities aimed at preventing, preventing and stopping illegal actions, which have a composition of smuggling of commercial goods. The specified forms include the following: general social; special legal; organizational; innovative and technological.

It was found that the methods of combating the smuggling of commercial goods are a set of means, methods and measures aimed at the direct prevention, prevention and termination of illegal actions that contain the composition of the smuggling of the relevant goods. The system of these methods includes: informative methods; organizational methods; method of coercion.

In general, the forms and methods of combating smuggling of commercial goods are categories through which the specified type of activity finds its expression and direct implementation. At the same time, both of them are interconnected and constitute a part and a whole, because each separate form has its own set of methods.

Keywords: forms, methods, combating crimes, smuggling, smuggling goods, commercial purpose.

ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ЯНІШЕВСЬКА Катерина Дмитрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3648-5543>,

e-mail: k.yanishevsk@yur.sumdu.edu.ua

УДК 343.1

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.31

У статті було досліджено основні теоретичні особливості поняття “штучний інтелект” та його застосування у правовій сфері та під час розслідування кримінальних правопорушень.

Зауважено, що досягнення Цілей сталого розвитку щодо інновацій, миру та справедливості буде більш ефективним саме завдяки застосуванню штучного інтелекту.

Серед основних позитивних рис використання штучного інтелекту та інформаційних технологій, які доповнюють його під час розслідування злочинів та у правоохоронній системі, було виділено те, що штучний інтелект ефективно, швидко та якісно опрацьовує матеріали та дані під час слідства, заощаджуючи час слідчих. Крім цього, штучний інтелект здатен на дії, які не може виконувати звичайна людина та правоохоронні органи самостійно, зокрема швидко та чітко прогнозувати майбутні події здійснення кримінального правопорушення (системи візуального розпізнавання, географічного розташування, тощо). Технології штучного інтелекту зберігають життя особового складу правоохоронних органів, економлять бюджетні кошти. Штучний інтелект на відміну від людини немає психологічних та моральних якостей - тому не перевтомлюється, виснажується, вагається, тощо.

Одним недоліків застосування штучного інтелекту є збій програмного забезпечення. Так як технології штучного інтелекту є механізмами, то вони можуть зазнати аварійного відключення, технічної несправності приладу

чи його окремої частини. Тому, загальне впровадження технологій штучного інтелекту в правоохоронній системі потребує надійної системи інформаційної безпеки, яка буде готова до будь-яких викликів які можуть виникнути.

Також у статті зазначено, можливості штучного інтелекту потребують деяких доопрацювань та коригувань, зокрема у вигляді нормативного закріплення, удосконалення технологічних показників та навчання профільних фахівців - що у результаті дасть очікуваний ефективний результат під час розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: штучний інтелект, Цілі сталого розвитку, кримінальне правопорушення, розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням

Актуальність теми

В сучасному світі, на фоні стрімкого розвитку технологій, питання використання штучного інтелекту у сфері розслідування злочинів є особливо актуальним та нагальним. За останні роки відбулися неабиякі трансформації в інформаційних технологіях, методах обробки значних обсягів даних та розвитку алгоритмів, що відкривають широкі можливості для вдосконалення процесів кримінального розслідування. Однією з ключових переваг використання штучного інтелекту є здатність ефективно аналізувати та враховувати величезні обсяги інформації, що важко зрозуміти для людського розуму. Штучний інтелект вже трансформував наше оточення, починаючи від автоматизації ви-

робництва і закінчуючи освітою та медициною. Сьогодні вивчення інформаційних систем є важливим, оскільки це дозволяє нам максимально використовувати потенціал цих технологій та здійснювати перехід в нову еру інтелектуальної еволюції.

Автоматизовані аналітичні системи, побудовані на основі штучного інтелекту, здатні швидко виявляти зв'язки між різними подіями, враховувати велику кількість факторів та визначати закономірності, що є вельми корисним у процесі розслідування злочинів. Отже, актуальність дослідження штучного інтелекту сьогодні є важливою необхідністю для розвитку суспільства. Тільки ретельне та глибоке вивчення цих технологій дозволить нам забезпечити їх гармонійну інтеграцію у наше життя, забезпечуючи максимальну вигоду та мінімізуючи ризики.

Метою дослідження є дослідження деяких питань застосування штучного інтелекту під час розслідування кримінальних злочинів, також виокремлення основних переваг та недоліків його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню питань щодо застосування штучного інтелекту присвячені чисельні роботи як науковців, зокрема, О. А. Баранова, О. В. Глазова, О. Е. Радутного, Ю. М. Сидорчук та інших.

Виклад основного матеріалу

Сьогоднішні тенденції щодо розвитку та поширення сфери використання технологій штучного інтелекту доволі переконливо свідчать про важливу роль у суспільстві та науці, яку відіграє це явище. Цифрове майбутнє поступово диктує свої правила, людство з кожним днем стає ще більш цифровізованим та технологічно розвинутим. Вже навіть важко уявити людину, яка не має мобільного телефону або не знає як користуватися комп'ютером, хоча декілька років тому ніхто й не міг подумати про таку широку охопленість цифровими технологіями, яка наразі спостерігається у суспільстві. Сьогодні нас оточують автономно керовані засоби пересування – автомобілі, літальні апарати,

автоматизовані, хоч і на мінімальній основі, промислово-виробничі механізми різного спрямування, тощо.

Зазначене повністю узгоджується з метою досягнення Цілей сталого розвитку, так званих Глобальних цілей, які були прийняті на Саміті ООН зі сталого розвитку. Вони були ухвалені до 2030 року і нараховують 17 Глобальних цілей. У відповідності з ціллю 9 «Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям» основними факторами економічного зростання та розвитку є інвестиції в інфраструктуру та інновації[1]. І саме сприяння прискореному технологічному прогресу, зокрема, в інформаційно-комунікаційній сфері, є важливим елементом досягнення саме цієї Цілі.

Зважаючи на методи досягнення Цілі 16 «Мир, справедливість та сильні інститути», яка включає в себе завдання щодо скорочення поширення насильства, підвищення рівня довіри до суду, зміцнення системи запобігання протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму, корупції, тощо, можна говорити, що більш ефективними на сучасному етапі розвитку суспільства є методи, які включають в себе елементи застосування штучного інтелекту.

Визнаючи поняття «штучного інтелекту» слід звернутись до двох базових основних категорій, а саме термінів «штучний» та «інтелект».

О.А. Баранов у своїй науковій праці до основних синонімів “штучного” відносить – фальшивий, імітований, псевдо, змодельований, неприродний. Можна вважати термін “штучний” як щось створене як копія або імітація чогось (речовини, середовища, матеріалу), з відповідними характерними властивостями та ознаками. Сучасний же термін “інтелект” містить у собі такі споріднені слова як: розуміння, здатність приймати рішення, мислення, навчання, інформація, тощо. Найбільше цей термін вживається з людським середовищем, адже саме людина наділена найбільшими інтелектуальними здібностями та розумінням. Проаналізувавши велику кількість дефініцій термінів “штучний” та “інтелект”, науковець пропонує своє

бачення даного явища, а саме: штучний інтелект – це інтелект, що має штучне походження та імітує (моделює) певну сукупність когнітивних функцій еквівалентних відповідним когнітивним функціям людини. [2].

Деякі науковців погоджуються з визначенням штучного інтелекту, яке міститься у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, відповідно до якої штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань.[3].

Як вже зазначалось вище, штучний інтелект почав активно використовуватися в багатьох сферах суспільного життя. Винятком не стало й активне обговорення застосування технологій штучного інтелекту в юриспруденції та правовій системі, зокрема, під час розслідування злочинів, проведення криміналістичних досліджень, досудового слідства та оперативно-розшукової діяльності. Підкріплює ці обговорення не менш важлива тема – повномасштабне вторгнення та військова агресія російської федерації, яка призвела та призводить до воєнних злочинів зі сторони країни-агресора, що мають бути належним чином зафіксовані та в подальшому використані для покарання фігурантів та організаторів цих дійств. Тож, давайте детальніше розглянемо зазначену проблематику.

Як відомо, до функцій оперативно-розшукової діяльності відноситься пошук та фіксація протизаконних дій з боку громадян, окремих осіб або груп. Використання інформаційних технологій, зокрема штучного інтелекту, активно допомагає правоохоронним органам та іншим службам під час досудового слідства та здійснення оперативно-розшукової діяльності. Так, при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми чи тероризмом, правоохоронними органами здійснюється

аналіз інтернет-трафіку, текстової інформації в соціальних мережах, електронних повідомлень, наповненість веб-сайтів, тощо.

При розслідуванні кримінальних правопорушень, що скоюються у громадських місцях, транспорті, а також при запобіганні суїцидальних проявів, застосовуються системи візуального розпізнавання, в результаті якого здійснюється аналіз зображень або відео, фіксація та розпізнавання обличчя правопорушника, відслідковування людських емоцій, його характерні риси або інші об'єкти, а також фіксація руху об'єктів. Також доволі часто оперативники використовують GPS-системи для визначення руху підозрюваних осіб, їхнього місця знаходження, формування відповідних маршрутів, тощо.

Вищенаведене свідчить про те, що штучний інтелект допомагає зберігати людський ресурс та є доволі комфортним та ефективним для використання під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, оскільки є швидким й точним. Крім цього, штучний інтелект дуже рідко здатен на помилки й не володіє відчуттям втоми, постійно здійснює моніторинг та в свою чергу використання таких систем є менш ризиковим для співробітників правоохоронних органів [4].

Аналізуючи міжнародний досвід застосування штучного інтелекту під час розслідування злочинів, як приклад можна взяти слідство щодо корупційного правопорушення за участі технологічного концерну «Роллс-Ройс Холдинг» у Великобританії. Правоохоронними органами для збільшення швидкості темпів досудового розслідування, економії часу та обробки великого масиву вилучених документів було залучено робота-детектива "АСЕ". Робот за допомогою своєї системи виявляв цінну інформацію, яка б знадобилась під час розгляду кримінальної справи. Ним щодня здійснювався аналіз близько 600 000 файлів, що, врешті решт, прискорило рух слідства та допомогло детективам розглянути 30 мільйонів документів. Також системи штучного інтелекту активно використовуються в правоохоронній системі у таких провідних країнах як США, Великобританія, КНР, Німеччина, Нідерланди. Ще одним яскравим прикла-

дом є використання штучного інтелекту для розпізнавання та відстежування осіб, з майбутнім прогнозуванням їх дій – можливих злочинів. Подібні механізми використовуються у Китайській народній республіці, що слугує ефективною превентивною діяльністю у правовій системі.

Штучний інтелект активно застосовується і розвивається в напрямку збору та фільтрації даних в спільні бази даних, де зберігається інформація про громадян, їх місце проживання, спосіб життя, тощо. До цього відносяться так звані інтелектуальні системи безпеки, які складаються з комплексу різних пристроїв для збору та зчитування інформації – здебільшого спеціальних камер відеоспостереження. Інтелектуальні системи безпеки це не просто про ефективне спостереження та попередження злочинів, хоча це найголовніше, оскільки в середньому рівень злочинності при їх використанні знижується на 27% протягом першого року їх використання. Ці системи також значно економлять бюджетні кошти, є зручними для правоохоронних органів та переносять значний рівень відповідальності та дисциплінованості на самих громадян [5].

Щодо доцільності застосування штучного інтелекту для розкриття кримінальних правопорушень на сьогоднішній день у нашій державі свідчить якнайшвидше подолання негативних наслідків від повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року. Наслідки дій російських окупантів, зокрема вбивства цивільних громадян, руйнування інфраструктури, катування, тероризм розслідуються й по сьогоднішній день, поповнюючись щодня новими жахливими злочинами російських військових. Дії агресора потребують фіксування та розслідування, адже щодня оперативні підрозділи поліції, прокуратури, експертно-криміналістичних центрів здійснюють виїзди для фіксування та збору доказової бази. Для підвищення ефективності розслідування військових та інших кримінальних злочинів експерти застосовують в тому числі технології штучного інтелекту, зокрема для:

- розпізнавання облич російських військових на камерах відеозапису та в соціальних мережах;

- використання безпілотних літальних апаратів для протидії незаконному обігу заборонених речей та з метою фіксації воєнних злочинів;

- фіксування/аналіз/дослідження матеріалів та речовин біологічного або іншого походження на місці подій;

- прогнозування та моделювання кримінальних правопорушень методом картографування злочинності.

Як вбачається, сьогоднішні реалії показують, збирання доказів воєнних злочинів посідають одне з найголовніших місць для розслідування та документування воєнної агресії. Цифрова криміналістика та технології штучного інтелекту сьогодні допомагають обробляти та збирати докази цих злочинів. Цей процес потребує значної активізації й поширення цифрових технологій у всій правоохоронній системі країни [6].

Але слід також зауважити, що не завжди штучний інтелект використовується для допомоги при розслідуванні кримінальних правопорушень. Іноді цифрові технології виступають «винуватцями» злочинів. Спочатку слід зазначити, що активний розвиток соціальних мереж, інтернет-ресурсів та програмного забезпечення привів за собою появу нових тенденцій – здійснення правопорушень в інтернеті та протидію цим правопорушенням – поняття кібербезпеки та ІТ-права. Якщо правове регулювання відносин у ІТ-галузі та інтернеті загалом лиш починає свій бурхливий розвиток та процес функціонування, то кібербезпека функціонує вже значний період часу та здійснює протидію різним інформаційним атакам на державні інформаційні ресурси, захищає безпеку звичайного користувача інтернету, допомагає правоохоронним органам здійснювати свої функції через інформаційний простір – так, зокрема, у низки державних структур функціонують власні підрозділи із забезпечення інформаційної безпеки.

Додаючи до попереднього, варто зауважити, що сам штучний інтелект може бути використаний проти громадян, їх інформаційної безпеки та посприяти здійсненню кримінального правопорушення. Це можуть бути як інформаційні атаки, які зазначались вище, так і збої чи технологічні аварії,

що можуть не просто вплинути на розгляд справи але й зашкодити розслідуванню. Намагаючись підвищити ефективність розслідувань, слід не забувати про необхідність забезпечення конфіденційності та захисту особистих даних громадян. Також, важливо розробляти алгоритми з врахуванням різноманітних культурних та соціальних контекстів, аби уникнути систематичного спрямування на конкретні групи осіб [7].

До того ж, слід також звернути увагу на неправомірне застосування продуктів штучного інтелекту суб'єктами, які здійснюють правосуддя або ж виступають стороною кримінального провадження. Так, представниками Національної ради юстиції Бразилії (CNJ) було розпочато розслідування щодо федерального судді, який використав штучний інтелект і виніс вирок на підставі вигаданої судової практики. Вирішивши заощадити час, суддя сформулював судові рішення за допомогою ChatGPT, яке містило неправдиву інформацію, і надіслав її до CNJ. ChatGPT посилався на рішення Верховного суду, яких просто не існує. І саме їх він використовував як основу рішення. Схожа ситуація відбулась із адвокатом юридичної фірми у США, який за допомогою ChatGPT склав документ, який містив кілька фальшивих прецедентів.

Висновок

Підсумовуючи вищевикладене, можна говорити про те, що однозначного погляду щодо використання штучного інтелекту у розслідуванні кримінальних правопорушень у науковому полі на даний час не існує. Дане питання залишається дискусійним, так як нормативне визначення даного поняття міститься лише у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України, а механізм застосування даного явища у правовому полі України взагалі відсутній.

Серед перелічених негативних проявів штучного інтелекту наразі стоїть нагальне питання щодо його нормативно-правового закріплення, зокрема у Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах України, Законі України “Про оперативно-

розшукову діяльність”, тощо. Нормативне закріплення використання штучного інтелекту має визначити методи його використання, технології та правові наслідки. Також, важливою новацією в системі правоохоронної системи може послужити підготовка нових спеціалістів у сфері здійснення кримінальних експертиз з застосуванням штучного інтелекту. Нові експерти-криміналісти, що спеціалізуються в інформаційних технологіях, допоможуть більш ефективно досліджувати докази та розкривати справи.

Загалом, штучний інтелект є яскравим результатом розвитку інформаційних та цифрових технологій. Всі напрацювання, які сьогодні створені вченими, можуть бути використані і вже використовуються у правовій сфері, зокрема у різних країнах світу під час досудового слідства, оперативно-розшукової діяльності, тощо. Україна не є винятком в цьому процесі та поступово також використовує нові технології. Можливості штучного інтелекту потребують деяких доопрацювань та коригувань, зокрема у вигляді нормативного закріплення, удосконалення технологічних показників та навчання профільних фахівців – що у результаті дасть очікуваний ефективний результат під час розслідування кримінальних правопорушень.

Література

1. Цілі сталого розвитку. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 08.12.2023)
2. Баранов О. А. Визначення терміну “штучний інтелект”. Інформація і право 1. 44. 2023. С. 32-49. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.1\(44\).287537](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.1(44).287537) (дата звернення: 08.12.2023)
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження КМУ від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (дата звернення: 08.12.2023)
4. Албул С.В., Дробишевська В.В. Використання штучного інтелекту, а також систем відстеження та розпізнавання в оперативно-розшуковій діяльності. С. 50-53.

URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d5b46463-23f2-4206-82b3-a94822f04970/content> (дата звернення: 08.12.2023)

5. Фесенко М.А., Неня О.В., Березненко Н.М. Іноземний досвід застосування штучного інтелекту у розкритті злочинів. II Всеукраїнська науково-технічна конференція “Сучасні інтелектуальні інформаційні технології в науці та освіті”. 2022. С. 37-39. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/n_10223_42152059.pdf?file=n_10223_42152059.pdf#page=37 (дата звернення: 08.12.2023)

6. Шевчук В. Можливості та перспективи використання технологій штучного інтелекту у розслідуванні воєнних злочинів. Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: майбутній досвід та погляд в майбутнє. 2023. С. 136. (дата звернення: 08.12.2023)

7. Юхно О. Генезис і проблемні питання використання новітніх технологій та штучного інтелекту в криміналістиці, експертній діяльності й досудовому розслідуванні. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 25.3. 2021. С. 40-59. (дата звернення: 08.12.2023)

8. У Бразилії суддя використовував ChatGPT для винесення вироків. URL: <https://www.sud.ua/uk/news/abroad/285789-v-brazilii-sudya-ispolzoval-chatgpt-dlya-vyneseniya-prigovorov> (дата звернення: 08.12.2023)

ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

The article examines the main theoretical features of the concept of «artificial intelligence» and its application in the legal sphere and in the investigation of criminal offenses.

It is noted that achievement of the Sustainable Development Goals on innovation,

peace and justice will be more effective due to the use of artificial intelligence.

Among the main positive features of the use of artificial intelligence and information technologies that complement it in the investigation of crimes and in the law enforcement system, the author emphasized that artificial intelligence efficiently, quickly and efficiently processes materials and data during the investigation, saving investigators’s time. In addition, artificial intelligence is capable of performing actions that cannot be performed by an ordinary person and law enforcement agencies on their own, including quickly and accurately predicting future events of a criminal offense (visual recognition systems, geographic location, etc.). Artificial intelligence technologies save the lives of law enforcement personnel and save budget funds. Artificial intelligence, unlike humans, has no psychological or moral qualities, so it does not get overworked, exhausted, hesitate, etc.

One of the disadvantages of using artificial intelligence is software failure. Since artificial intelligence technologies are mechanisms, they can be subject to emergency shutdown, technical failure of the device or its separate part. Therefore, the general introduction of artificial intelligence technologies in the law enforcement system requires a reliable information security system that will be ready for any challenges that may arise.

The article also notes that the capabilities of artificial intelligence require some refinements and adjustments, in particular in the form of regulatory consolidation, improvement of technological indicators and training of specialized specialists, which will ultimately give the expected effective result in the investigation of criminal offenses.

Keywords: artificial intelligence, Sustainable Development Goals, criminal offense, investigation, prevention of criminal offenses

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

ГРЕЧКО Олександр Віталійович, - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0008-2461-8506>

УДК 351.74(477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.32

У статті наголошено на тому, що корупція є транснаціональним явищем і становить загрозу для всієї світової спільноти.

Зазначено, що протидія корупції в різних країнах здійснюється з різною ефективністю і за різними напрямками, але очевидним є те, що необхідна міжнародна антикорупційна стратегія протидії, що складатиметься з різних профілактичних і репресивних заходів.

Наголошено, що вивчення зарубіжного досвіду протидії корупції є одним з найважливіших напрямків отримання інформації про те, якими засобами, методами, у яких формах можливо створити культуру нетерпимості до корупції і знизити рівень корупції в державі. Вивчення досвіду зарубіжних країн дозволяє уникнути суперечностей в антикорупційній діяльності та втілити в життя перевірені протягом десятиліть підходи в стратегії протидії корупції.

Стверджується, що окремі держави світу з метою здійснити цілеспрямовані заходи, спрямовані на протидію корупції, зверталися до спеціальних законів. Деякі держави користуються законами, які прямо покликані протидіяти корупційним діянням. Інші ж держави регулюють ряд окремих аспектів протидії корупції у межах законодавства щодо протидії організованій злочинності або організації державної служби.

Обґрунтовано, що у вітчизняних реаліях на основі досвіду Норвегії у протидії корупції доцільно: по-перше, активно впроваджувати електронні системи управління та забезпечувати високий рівень відкритості державних

інституцій; по-друге, зосередитися на транспарентності у фінансовому секторі та забезпечити ефективний механізм виявлення та реагування на потенційні корупційні ризики; по-третє, активно залучати громадськість та засоби масової інформації задля сприяння прозорості та відповідальності у владі.

Зазначено, що характерним елементом антикорупційної системи Німеччини є існування реєстру корумпованих юридичних осіб; подібний елемент антикорупційної політики було б доцільним запровадити в й Україні.

Стверджується, що на основі аналізу особливостей протидії корупційним правопорушенням в різних країнах світу можливо осмислити провідні засади національної антикорупційної стратегії: наявність сильної політичної волі керівництва держави в сфері протидії корупції і формування на її основі єдиної державної політики у сфері протидії корупційним проявам, яка б передбачала державні, політичні, економічні, соціальні і правові заходи.

Ключові слова: корупція, суб'єкти протидії, зарубіжний досвід, антикорупційна політика, підвищення ефективності, правове регулювання.

Постановка проблеми

Корупція є транснаціональним явищем і в зв'язку з цим становить загрозу всій світовій спільноті. Протидія їй в різних країнах здійснюється з різною ефективністю і за різними напрямками, але очевидним є те, що необхідна міжнародна антикорупційна

стратегія протидії, що складатиметься з різних профілактичних і репресивних заходів. О. Джука вказує, що ідея виокремлення антикорупційних програм, які довели на практиці свою ефективність, представляє великі перспективи для запозичення позитивного зарубіжного досвіду, особливо в умовах практичної відсутності вітчизняного реально діючого механізму протидії корупції, а також для вироблення єдиної міжнародної антикорупційної політики [1, с. 38].

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам адміністративно-правових засад діяльності органів публічної служби приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались В. Б. Авер'янов, О. М. Алтуніна, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, В. М. Вац, С. Г. Гаспарян, В. В. Галунько, І. П. Голосніченко, Н. Т. Гончарук, В. Ю. Грітчина, М. В. Джафарова, М. М. Дивак, О. Ю. Дрозд, Н. А. Дубина, П. В. Євдокимов, В. О. Іваха, К. С. Ізбаш, Т. Є. Кагановська, В. В. Кириченко, В. Ю. Кікінчук, А. М. Клочко, О. І. Кобелєв, Ю. О. Коваленко, А. М. Колодій, П. О. Комірчий, В. О. Кудря, Н. А. Литвин, Н. О. Максименцева, Н. П. Матюхіна, Р. С. Мельник, В. М. Мельникович, Б. Б. Мельниченко, О. М. Музичук, С. В. Ніколайчук, Р. В. Олійник та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання зарубіжного досвіду діяльності суб'єктів протидії корупції та можливостей його використання в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити позитивні зразки зарубіжного досвіду діяльності суб'єктів протидії корупції та можливості їх використання в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити місце феномену правосвідомості при запозиченні закордонного досвіду протидії корупції у публічній службі; проаналізувати провідні моделі протидії корупційним правопорушенням у світі; сформулювати перелік держав-лідерів за

ефективністю протидії корупції; проаналізувати досвід Норвегії, Фінляндії, Нідерландів, Німеччини, Південної Кореї з протидії корупції та визначити можливості його використання в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому втілений новітній погляд на питання використання зарубіжного досвіду в ході розбудови вітчизняних антикорупційних органів на основі врахування феномену правосвідомості, аналізу моделей протидії корупційним правопорушенням у світі та звернення до досвіду провідних держав світу.

Виклад основного матеріалу

Я. Швидкий зазначає, що однією зі складових вивчення зарубіжного досвіду протидії корупції є дослідження сучасного стану та тенденцій корупції у зарубіжних країнах [2, с. 221].

Водночас при запозиченні закордонного досвіду протидії корупції у публічній службі, що включає різноманітні за своїм змістом заходи, важливо враховувати феномен правосвідомості, який розвивається під впливом особливостей історичного становлення держави, духовно-ціннісних особливостей функціонування інститутів держави, на рівні яких закладається антикорупційний світогляд і свідомість.

Переходячи до аналізу антикорупційної діяльності окремих держав світу зауважимо, що згідно з позицією М. Кікалішвілі наука кримінологія на основі різноманітних наукових досліджень поступово дійшла думки, що в світі є дві базові моделі формування стратегії протидії корупційним правопорушенням. Це так звана сінгапурська модель (азіатська) та шведська модель (європейська/скандинавська) [3, с. 125].

Перша модель, яка отримала назву від найменш корумпованої азіатської країни Сінгапуру, характеризується швидким досягненням результату не через повне винищення корупційних проявів, а їх зведення до прийняттого для всіх членів суспільства рівня. Інакше зазначену модель можна назвати вертикальною (чіткий вплив на корупцію зверху донизу) [4, с. 48].

Горизонтальна модель, тобто шведська (скандинавська), передбачає тривалу антикорупційну діяльність, яка будується на певних антикорупційних заохоченнях. Хоча традиційно зазначену модель називати шведською чи скандинавською з огляду на той регіон, який дав їй поширення, ця модель є наразі загальноєвропейською, якою керується абсолютна більшість держав в Європі [4, с. 48].

Шведська модель відрізняється від сингапурської тим, що передбачає активне виховання населення на тлі нетерпимості до корупції й вже на цьому будуються інші заходи, спрямовані на протидію корупційним правопорушенням. Саме принцип недопущення формування протиправної поведінки лежить в основі шведської моделі.

Серед західноєвропейських держав, які найбільш дієво застосовують шведську модель стратегії протидії корупційним правопорушенням, слід виокремити три сусідні країни, які утворюють так званий «БеніЛюкс» (Бельгія, Нідерланди, Люксембург). Згідно з даними міжнародної агенції Transparency International Нідерланди та Люксембург перебувають у першій десятці держав з найнижчим рівнем корупції. Бельгія останніми роками перебуває на 13–14 позиції рейтингу, що теж є високим показником. Щоб більш предметно зрозуміти, наскільки це низький рівень корупції всередині країни, зазначимо, що в першій десятці, окрім Нідерландів та Люксембургу, серед європейських країн перебувають лише Фінляндія, Швеція, Норвегія, Швейцарія та Данія (перше місце). Інші три місця в першій десятці займають Сингапур, Південна Корея та Японія [5, с. 189].

Протидія корупції є важливим завданням на рівні держави задля забезпечення сталого економічного розвитку та справедливості у суспільстві. У цьому контексті прикладами для України можуть виступати країни, де вдало вдалося знизити рівень корупції та створити ефективні інструменти протидії цьому негативному явищу.

Однією з таких країн є Норвегія, яка розташована на північному заході Європи та визначається не лише природною красою, але й високими стандартами етики та

прозорості в управлінні державою. Одним із ключових факторів успіху Норвегії у протидії корупції є високий рівень відкритості та доступності інформації. Країна активно впроваджує електронні системи управління, що сприяє зменшенню можливостей для корупційних угод.

Для Норвегії характерною є законодавча база, яка дозволяє створювати та удосконалювати органи, що протидіють корупції, забезпечувати незалежність таких органів, щоб вони мали можливість діяти без політичного впливу. Важливим елементом є також гарантії фінансування та ефективний механізм відповідальності для забезпечення дієвості антикорупційних органів. Діяльність суб'єктів протидії корупції в Норвегії побудована на прозорості та доступності інформації для громадськості, постійному оприлюдненні інформації про діяльність, витрати та результати розслідувань.

Норвегія визначається високими стандартами професійної етики в правоохоронних органах та ефективним механізмом контролю. Ще однією складовою успішної протидії корупції в Норвегії є висока транспарентність у фінансовому секторі. Уряд та фінансові установи активно співпрацюють для виявлення та усунення потенційних ризиків корупції. Заходи, такі як публікація фінансової інформації та періодичні перевірки, роблять фінансовий сектор менш вразливим до корупційних втручань.

Д. Черніков зазначає, що «чітка й ефективна система протидії корупції, яка спирається на ефективну нормативно-правову базу й підтримку суспільства, діє у Фінляндії. Міжнародна неурядова організація з протидії корупції «Трансперенсі Інтернешнл» визначає її як одну з найменш корумпованих країн світу. Згідно з положеннями Кримінального кодексу Фінляндії за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як корупція, передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років залежно від ступеня суспільної небезпеки правопорушення» [6, с. 148].

Для фінського законодавства не є характерним використання терміну «протидія» щодо вчинення певного виду правопорушення. В основному такі правопорушення

попереджаються та застерігаються у відповідному правовому акті [7].

До держав, які дієво протидіють корупції, дослідники відносять і Нідерланди. В. Дейнека стверджує, що «протидія корупції у цій країні відбувається на процедурному та інституціональному рівнях. Поширеними є такі заходи, як: гласність та звітність у питаннях корупції, а також відкрите обговорення наслідків. Міністр внутрішніх справ Нідерландів щороку звітує перед парламентом про розкриті корупційні правопорушення та покарання за їх вчинення» [8, с. 22.].

Характерним елементом антикорупційної системи Німеччини є її існування реєстру корумпованих юридичних осіб. У разі потрапляння до такого реєстру юридична особа позбавляється права виконувати будь-які державні замовлення, а правоохоронні органи здійснюють особливий нагляд за таким суб'єктом підприємницької діяльності. Подібний елемент антикорупційної політики було б доцільним запровадити в й Україні, адже відомі непоодинокі випадки корупційних схем за участю не лише посадових осіб, а й певних підприємств.

Також німецьке антикорупційне законодавство передбачає, що на тих посадах, що характеризуються підвищеними корупційними ризиками, має відбуватися системна ротация кадрів. Перелік таких посад затверджений на рівні німецького законодавства. Німецька стратегія протидії політичній корупції будується на тому, що всі чиновники та державні службовці є позапартійними та працюють на благо інтересів народу, а не окремо взятої партії. У Німеччині чітко прописаний інститут подарунків, що нині актуально й для України [9, с. 129].

Досить високо оцінюються і досягнення Південної Кореї у подоланні корупції. Антикорупційна політика цієї держави заснована на принципі відкритості інформації про прийняття державними службовцями різного рівня управлінських рішень. Зокрема, в країні впроваджено антикорупційну програму «OPEN». Слід позитивно оцінити і погляд керівництва цієї держави на цілі антикорупційної політики, до яких віднесено: оптимізацію системи державних органів

управління, забезпечення її прозорості та стійкості до проявів корупції; раціональну децентралізацію економіки та збалансований регіональний розвиток; широку участь і консолідацію народу під час здійснення політичних реформ [10, с. 133].

Так, у вітчизняних реаліях на основі досвіду наведених держав світу з протидії корупції доцільно:

по-перше, активно впроваджувати електронні системи управління та забезпечувати високий рівень відкритості державних інституцій;

по-друге, зосередитися на транспарентності у фінансовому секторі та забезпечити ефективний механізм виявлення та реагування на потенційні корупційні ризики;

по-третє, активно залучати громадськість та засоби масової інформації задля сприяння прозорості та відповідальності у владі.

Висновки

Отже, підсумовуючи усі тези та твердження, наведені у цьому дослідженні, можемо констатувати, що корупція є транснаціональним явищем і становить загрозу для всієї світової спільноти.

Зазначено, що протидія корупції в різних країнах здійснюється з різною ефективністю і за різними напрямками, але очевидним є те, що необхідна міжнародна антикорупційна стратегія протидії, що складатиметься з різних профілактичних і репресивних заходів.

Наголошено, що вивчення зарубіжного досвіду протидії корупції є одним з найважливіших напрямків отримання інформації про те, якими засобами, методами, у яких формах можливо створити культуру нетерпимості до корупції і знизити рівень корупції в державі. Вивчення досвіду зарубіжних країн дозволяє уникнути суперечностей в антикорупційній діяльності та втілити в життя перевірені протягом десятиліть підходи в стратегії протидії корупції.

Стверджується, що окремі держави світу з метою здійснити цілеспрямовані заходи, спрямовані на протидію корупції, зверталися до спеціальних законів. Деякі держави

користуються законами, які прямо покликані протидіяти корупційним діям. Інші ж держави регулюють ряд окремих аспектів протидії корупції у межах законодавства щодо протидії організованим злочинності або організації державної служби.

Обґрунтовано, що у вітчизняних реаліях на основі досвіду Норвегії у протидії корупції доцільно: по-перше, активно впроваджувати електронні системи управління та забезпечувати високий рівень відкритості державних інституцій; по-друге, зосередитися на транспарентності у фінансовому секторі та забезпечити ефективний механізм виявлення та реагування на потенційні корупційні ризики; по-третє, активно залучати громадськість та засоби масової інформації задля сприяння прозорості та відповідальності у владі.

Зазначено, що характерним елементом антикорупційної системи Німеччини є існування реєстру корумпованих юридичних осіб; подібний елемент антикорупційної політики було б доцільним запровадити в Україні.

Стверджується, що на основі аналізу особливостей протидії корупційним правопорушенням в різних країнах світу можливо осмислити провідні засади національної антикорупційної стратегії: наявність сильної політичної волі керівництва держави в сфері протидії корупції і формування на її основі єдиної державної політики у сфері протидії корупційним проявам, яка б передбачала державні, політичні, економічні, соціальні і правові заходи.

Література

1. Джужа О. Сучасний стан та тенденції корупційних правопорушень у зарубіжних країнах. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційним правопорушенням : навчальний посібник. Київ, 2016. 355 с.

2. Швидкий Я. Ю. Зарубіжний досвід протидії корупції та можливості його імплементації в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1(7). С. 219-227.

3. Кікалішвілі М. В. Західноєвропейські моделі стратегії протидії корупційним пра-

вопорушенням. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2019. № 6. С. 124-130.

4. Богомолів А. В. Деякі аспекти міжнародного досвіду протидії корупції. *Science Time*. 2014. № 12. С. 47-52.

5. Шмигельський В. В. Кримінальна відповідальність за неправомірну вигоду за законодавством іноземних держав. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 186-191.

6. Черніков Д. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології як ефективний інструмент протидії корупції. *Молодий вчений*. 2018. № 11(2). С. 948-950.

7. Семенов В. Кому по силам перемогти корупцію? *Вечірній Харків*. 2019. № 143. С. 4.

8. Дейнека В.Ф., Кармаліта М.В., Розум О.М., Шавло І.А., Шкуренко Н.Г. Теоретико-правові засади протидії корупції : науково-аналітична доповідь. Ірпінь : НДІ фінансового права, 2014. 39 с.

9. Підбережник Н. П. Антикорупційна політика в країнах Західної Європи: досвід для України. *Ефективність державного управління*. 2023. Вип. 37. С. 123-132.

10. Задорожний С. А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2016. 251 с.

FOREIGN EXPERIENCE OF ANTI-CORRUPTION ENTITIES AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE

The article emphasizes that corruption is a transnational phenomenon and poses a threat to the entire world community.

It is noted that the fight against corruption in different countries is carried out with different effectiveness and in different directions, but it is obvious that an international anti-corruption strategy is needed, which will consist of various preventive and repressive measures.

It was emphasized that the study of foreign experience in combating corruption is one of the most important directions for obtaining information about what means, methods, in what forms it is possible to create a culture of intolerance to corruption and reduce the level of corruption in the state. Studying the experience of foreign countries makes it possible to avoid

contradictions in anti-corruption activities and implement approaches proven for decades in anti-corruption strategies.

It is claimed that some countries of the world have resorted to special laws in order to implement targeted measures aimed at combating corruption. Some states use laws that are directly designed to combat corruption. Other states regulate a number of separate aspects of combating corruption within the framework of the legislation on combating organized crime or the organization of public service.

It is substantiated that in domestic realities based on Norway's experience in combating corruption, it is expedient: first, to actively implement electronic management systems and ensure a high level of openness of state institutions; secondly, focus on transparency in the financial sector and ensure an effective mechanism for identifying and responding to potential corruption risks; third, to actively involve

the public and mass media to promote transparency and accountability in government.

It is noted that a characteristic element of the anti-corruption system in Germany is the existence of a register of corrupt legal entities; it would be expedient to introduce a similar element of anti-corruption policy in Ukraine.

It is argued that based on the analysis of the specifics of combating corruption offenses in different countries of the world, it is possible to understand the leading principles of the national anti-corruption strategy: the presence of a strong political will of the state leadership in the field of combating corruption and the formation of a unified state policy in the field of combating corruption based on it, which would provide for state , political, economic, social and legal measures.

Key words: corruption, countermeasures, foreign experience, anti-corruption policy, efficiency improvement, legal regulation.

ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

КУХАР Олександр Васильович - кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри права та європейської інтеграції Державного біотехнологічного
університету

<https://orcid.org/0000-0003-4897-9636>

УДК 342.92

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.33

В статті визначається місце обставин, що виключають адміністративну відповідальність, серед обставин що виключають відповідальність юридичну. Дослідження проводиться на ґрунті існуючих наукових розробок, максимально наближених до обраної теми. Констатується, що аналізу обставин, що виключають адміністративну відповідальність у сучасних наукових розробках українських науковців приділяється недостатня увага. Констатується, що обставинами, що виключають адміністративну відповідальність відповідно до положень чинного законодавства є: вчинення діяння в стані крайньої необхідності; дії особи в стані необхідної оборони; знаходження особи під час вчинення діяння в стані неосудності. Суперечливим визнається віднесення крайньої необхідності до обставин що виключають адміністративну відповідальність. Робиться наголос на тому, що в даному випадку Кримінальний кодекс України вірно відносить крайню необхідність до обставин, що виключають протиправність діяння. Констатується розуміння у сучасній правовій науці діяння вчиненого у стані крайньої необхідності як квазіпротиправного. Визначається, що в стані крайньої необхідності можна виключно діяти. Така позиція повністю узгоджується із нормою чинного законодавства. Констатується, що фактично ст.18 чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення має дефінітивні ознаки. Виходячи із положень вказаної статті, можна виділити певні ознаки крайньої необхідності як обставини, що виключають адміністра-

тивну відповідальність. Констатується, що вимагає удосконалення нормативне визначення кола об'єктів для відвернення шкоди яким особа може діяти в стані крайньої необхідності. Визначається необхідність реформування чинного Кодексу України про адміністративну відповідальність щодо правового регулювання обставин, що виключають адміністративну відповідальність в цілому, і крайньої необхідності зокрема. Робляться певні висновки щодо предмету дослідження у статті і напрямків подальших наукових пошуків у вказаному напрямку.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, обставини що виключають адміністративну відповідальність, крайня необхідність.

Постановка проблеми

В літературі зазначається, що «в кожній галузі права є перелік обставин, за наявності яких діяння особи, котре зовнішньо схоже на правопорушення, таким не вважається, а й відповідно не є підставою для притягнення особи для юридичної відповідальності. Сукупність таких обставин у юридичній загальнотеоретичній літературі визначають як підстави виключення юридичної відповідальності» [6, с. 14]. Не є винятком у цьому плані і законодавство України про адміністративну відповідальність. У сучасному Кодексі України про адміністративну відповідальність (далі – КУпАП) міститься коло діянь, які визнаються протиправними і є суспільно шкідливими (суспільно небез-

печними). За вчинення діянь такого роду передбачена адміністративна відповідальність. Але, існують випадки, коли незважаючи на зовнішню подібність вчиненого діяння на адміністративне правопорушення – особа не може бути притягнута до адміністративної відповідальності. Це можливо у випадках, коли наявні обставини, що виключають адміністративну відповідальність. Незважаючи на важливість таких обставин для подальшої долі особи, яку можуть притягнути до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, вказані обставини є вкрай недостатньо дослідженими у сучасній правовій літературі, що тягне за собою складності у правовому розумінні вказаних обставин і певні ускладнення при здійсненні правозастосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Як вже вказувалося, дослідження обставин, що виключають адміністративну відповідальність у сучасній правовій літературі можна сміливо вважати вкрай недостатнім. Тим не менш, можна виділити певних науковців, у роботах яких висвітлюється певна проблематика, пов'язана із обставинами, що виключають адміністративну відповідальність. Серед них можна назвати таких дослідників, як: Желізняк С.М., Заяць Р.Я., Каленіченко Л., Панькевич В.М.

Мета статті: провести науковий аналіз правової регламентації обставин, що виключають адміністративну відповідальність та сучасних наукових розвідок із означеного питання. Основна увага у пропонованій статті буде приділятися аналізу крайньої необхідності, як обставини, що виключає адміністративну відповідальність.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж переходити до правового аналізу окремих обставин, що виключають настання адміністративної відповідальності, необхідно охарактеризувати їх правову природу. Обставини, що виключають адміністративну відповідальність є елементом категорії більш високого порядку – обставин, що виключають юридичну відповідаль-

ність. «В сучасній теорії права існує погляд, що обставини, які виключають юридичну відповідальність, – це спеціально визначені законом винятки з правил, згідно з якими діяння, що зберігає ззовні вигляд правопорушення, за певних обставин таким не вважається, а особа не підлягає юридичній відповідальності» [5, с.282]. Одним із видів відповідальності, яка може бути виключена у зв'язку із наявністю таких обставин – є відповідальність адміністративна. В чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення обставини, що виключають адміністративну відповідальність містяться у статті 17 «Обставини, що виключають адміністративну відповідальність». В ній визначається, що особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності.

В цілому, поняття та зміст обставин, що виключають адміністративну відповідальність мають достатню загальнотеоретичну складність їх правового урозуміння. Ця складність полягає як у формуванні їх загальнотеоретичного поняття, так і його ознак та кількості вказаних обставин. Так, у літературі зазначається, що «до поняття обставин, що виключають адміністративну відповідальність, висувається ряд вимог. По перше, обставини виражаються через певні вчинки людей, а, отже, цілком логічно виявити саме ті їх специфічні ознаки, які характеризують ці вчинки, передусім, із зовнішнього боку, дозволяючи тим самим виділити їх з усієї маси здійснюваних соціально-правових вчинків, що не мають відношення до предмета дослідження. По-друге, зважаючи, що дані вчинки знаходяться у сфері права, обов'язковими ознаками їх загального поняття є ознаки юридичної форми. По-третє, враховуючи, що дані обставини знаходяться в сфері адміністративного права, варто виділити їх адміністративно-правові наслідки. Обставини, що виключають адміністративну відповідальність, слід розглядати як певний акт людської поведінки, дії спрямовані на усунення небезпеки. Це положення може бути сформульоване загальним чином і поширене на обставини, що виключають адміністративну відповідальність. Усі вони (крім

стану неосудності) є свідомими і вольовими вчинками людини» [5, с.283].

Так, виходячи із переліку обставин такого роду, слід констатувати, що окремі із зазначених законом обставин визнаються соціально-корисними, інші – унеможливають існування складу адміністративного правопорушення взагалі. Якщо необхідна оборона і крайня необхідність є обставинами які дійсно виключають адміністративну відповідальність, то знаходження особи в стані неосудності під час вчинення діяння відносити до таких обставин достатньо складно. Як абсолютно аргументовано зазначають окремі науковці – «законодавець помилково відносить неосудність особи до обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Неосудність як психічний стан особи виводить її за межі адміністративних правовідносин через дефект суб'єктності (не усвідомлення характеру свого діяння чи наслідків або неможливість керувати своїми діями через певні психічні стани), так само як особу, яка не досягла шістнадцятирічного віку. І, якщо наявність обставини, що виключає адміністративну відповідальність, потрібно довести під час розгляду справи, то підтвердження факту неосудності дозволяє одразу припинити адміністративне провадження у справі» [7, с.237], тому достатньо спірним є твердження окремих авторів про те, що «сутність і значення таких обставин полягає у тому, що вони дозволяють уникнути накладення адміністративного стягнення на особу, яка вчинила правопорушення» [2, с.48]. Мова йде в даному випадку не про «уникнення накладення адміністративного стягнення на особу», а про виключення відповідальності взагалі – про що однозначно нам говорить і сама назва обставин такого роду. Хоча при цьому слід абсолютно погодитися із твердженням, що «визнання обставин, що виключають адміністративну відповідальність, є важливим елементом захисту прав людини, що дозволяє уникнути несправедливого і надмірного накладення адміністративного стягнення на особу, яка вчинила правопорушення, та забезпечити справедливе застосування закону» [2, с.48].

Окремі автори, аналізуючи обставини, що виключають адміністративну відпові-

дальність зазначають, що «перераховані обставини є складовою більш широкої категорії – обставин, що виключають провадження в справі про адміністративне правопорушення, закріплених статтею 247 КУпАП. Згідно з цією статтею, провадження в справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю за наступних обставин: 1) відсутність події і складу адміністративного правопорушення; 2) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення 16-го віку; 3) неосудність особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність; 4) вчинення дії особою в стані крайньої необхідності або необхідної оборони; 5) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; 6) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність; 7) закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених статтею 38 цього Кодексу; 8) наявність по тому самому факту щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, або нескасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також повідомлення про підозру особі у кримінальному провадженні по даному факту; 9) смерть особи, щодо якої було розпочато провадження в справі» [1, с.262-263].

В чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення обставини, що виключають адміністративну відповідальність, як вже зазначалося перелічуються у статті 17 «Обставини, що виключають адміністративну відповідальність». В ній визначається, що особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності.

Таким чином, таких обставин налічується три: 1) якщо особа діяла в стані крайньої необхідності; 2) якщо особа діяла в стані необхідної оборони; 3) якщо особа була в стані неосудності.

Слід зазначити, що закон приділяє кожній із вказаних обставин по окремій правовій нормі, де здійснює їх опис.

Так, підстава згідно з якою виключається адміністративна відповідальність у зв'язку із дією особи в стані крайньої необхідності, передбачається ст. 18 КУпАП. Хоча в назві самої статті – мова про виключення не йде. Стаття має назву, яка фактично іменує підставу, яка виключає адміністративну відповідальність «Крайня необхідність». Законодавець нам пропонує норму-дефініцію, яка тому і містить таку назву, як «Крайня необхідність». У вказаній статті зазначається, що «Не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода». Цікавим є те, що ст. 17 КУпАП відносить крайню необхідність до обставин, що виключають адміністративну відповідальність, а зміст ст. 18 КУпАП, завдяки положенню про те, що «не є адміністративним правопорушенням дія... вчинена в стані крайньої необхідності» – фактично означає виключення адміністративної протиправності діяння. До речі, в Кримінальному кодексі України крайня необхідність відноситься до обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, що є значно більш аргументованою і виваженою позицією законодавця з цього приводу.

Виходячи із положення, запропонованого законодавцем у ст. 18 КУпАП, можна виділити декілька ознак, характерних крайній необхідності як обставині, що виключає адміністративну відповідальність.

1. Крайня необхідність можлива лише за наявності дій. Бездіяти в стані крайньої необхідності неможливо. Хоча окремі автори у своїх роботах зазначають інше – «ознакою яка є характерна для крайньої необхідності, необхідної оборони, як обставин, що виключають адміністративну відповідальність, є те, що вони є свідомими або несвідомими вольовими вчинками у формі дії або безді-

яльності, викликаними певними причинами» [5, с.283]. Але, твердження, що крайня необхідність може міститися в бездіяльності не відповідає положенням чинного законодавства.

2. Дія, вчинена у стані крайньої необхідності формально підпадає під ознаки діяння передбаченого чинним КУпАП або іншими законами, що встановлюють адміністративну відповідальність у якості адміністративного правопорушення. Це явище в науці називають квазіпротиправністю. Сутність цього явища полягає в тому, що «такого роду дія або бездіяльність, хоча вона й порушує встановлені вимоги нормативно-правових приписів і за зовнішніми ознаками є проявом протиправної поведінки, за своїм змістом є правомірним правовим явищем. Інакше кажучи, квазіпротиправне діяння є протиправним за формою, однак правомірним за змістом явищем» [6, с.14]. У зв'язку із тим, що діяння є квазіпротиправним – воно по суті є правомірним. «Правомірною поведінка залежно від соціально політичного змісту може характеризуватися як суспільно корисна, так і соціально допустима. Це судження безпосередньо відноситься до даних обставин, при яких в окремих випадках обставини, що виключають злочинність діяння, дійсно не є суспільно корисними. Втім, відсутність суспільної корисності ще не дає підстави для висновку, що подібні дії слід відносити до числа суспільно небезпечних. Ознака суспільної небезпеки того або іншого поступку здатна проявитися лише в умовах відносно широкого його поширення, тобто суспільна небезпека може стати дійсною його характеристикою лише при такій поширеності цього діяння, при якому воно дезорганізує порядок громадського життя. Однак, практика свідчить про те, що випадки вчинення даних правомірних вчинків, що не приносять суспільної користі, носять разовий характер, що виключає їх типовість. Тому є підстава вважати, що подібні дії відносяться до числа не суспільно небезпечних, а суспільно допустимих» [5, с.284].

3. Метою дії в стані крайньої необхідності є усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установлено-

му порядку управління. Визначаючи мету, з якою вчиняється діяння у стані крайньої необхідності, законодавець чітко передбачає перелік об'єктів для усунення небезпеки відносно яких вчиняється діяння у стані крайньої необхідності: державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, установлений порядок управління. В даному випадку, на відміну від Кримінального кодексу, законодавець значно звужив коло того, чому могла б загрозувати небезпека, відвернута внаслідок вчинення дії, яка відбулася в стані крайньої необхідності. Кримінальний кодекс України в даному випадку говорить про відвернення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави. Як видається, останнє формулювання є значно більш вдалим, оскільки завдяки своїй осяжності охоплює значно більше коло об'єктів яким може загрозувати небезпека, яка відвертається шляхом вчинення діяння у стані крайньої необхідності.

Окрім того, у порівнянні із крайньою необхідністю як обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння, крайня необхідність, закріплена у КУпАПі має декілька цікавих відмінностей. Дія вчинена в стані крайньої необхідності, може бути передбачена як адміністративне правопорушення не тільки КУпАПом, а й іншими законами. Кримінальна ж протиправність діяння визначається виключно Кримінальним кодексом України. Така відмінність є абсолютно зрозумілою і питань викликати не може, оскільки діяння за які передбачається адміністративна відповідальність закріплюються дійсно не тільки у чинному КУпАПі, а й інших законах (Закон України «Про рекламу» [4], Закон України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування» [3] та ін.).

4. Небезпека, яка усувається за допомогою дії в стані крайньої необхідності не могла бути усунута іншими засобами.

5. Заподіяна шкода внаслідок вчинення дії в стані крайньої необхідності повинна бути менш значною, ніж відвернена шкода.

Як ми бачимо, законодавець для того щоб діяння було визнано вчиненим у стані крайньої необхідності і, відповідно, адміністративна відповідальність при цьому виключалася передбачає досить значну кількість умов.

Окремі вчені, на додаток до перелічених ознак крайньої необхідності як обставини, що виключає адміністративну відповідальність, пропонують ще окремі положення. Так, С.М. Желізняк зазначає, «у разі коли особа вчинила дію в крайній необхідності, вона повинна негайно повідомити про це компетентні органи, наприклад, поліцію, для того, щоб поліцейські могли встановити всі обставини за фактом вчиненого діяння. Якщо особа не повідомила про наявність крайньої необхідності, це може мати наслідком оцінку вчиненого діяння як ординарного правопорушення та призвести до настання адміністративної відповідальності» [2, с.49]. Але зазначена вимога ніяким чином не впливає із положень визначених законодавцем і може бути сприйнята виключно у якості рекомендацій.

Висновки

Аналіз норм чинного законодавства, яке регламентує крайню необхідність, як обставину, що виключає адміністративну відповідальність дозволяє зробити декілька висновків. По-перше, у зв'язку із особливістю правової регламентації крайньої необхідності у чинному КУпАПі достатньо незрозумілою є її правова природа. Є достатньо спірним розуміння цієї обставини, як такої що виключає саме адміністративну відповідальність а не протиправність. По-друге, слід визнати достатньо суперечливість визнання неосудності особи як обставини, що виключає адміністративну відповідальність а не суб'єктність особи. По-третє, перелік об'єктів, шкода яким може бути відвернута внаслідок дій, вчиненої в стані крайньої необхідності вимагає більш сучасного формулювання, яке б відповідало реаліям правозастосування. Тому, вважається, що крайня необхідність, в ракурсі адміністративного права, повинна більш глибоко і докладно досліджуватися у сучасних наукових працях.

Література

1. Желізняк С.М. Правове регулювання обставин, що виключають адміністративну відповідальність за законодавством України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. с. 261-264. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284721/278807>;

2. Желізняк С.М. Сутність і особливості обставин, що виключають адміністративне відповідальність. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 77: частина 2. С.47-50. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283776/277978>;

3. Закон України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 46, ст.411 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80#Text>;

4. Закон України «Про рекламу» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 39, ст. 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>;

5. Заяць Р.Я. Поняття та ознаки обставин, що виключають адміністративну відповідальність. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 282-285. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_7_71;

6. Каленіченко Л. Підстави виключення юридичної відповідальності: поняття, ознаки. *Jurnalul juridic national*: 2017. № 3 (Iunie). С. 14-17. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/0c7d1e19-5cdb-4f90-b88d-3d379e67bd25>;

7. Панькевич В.М. Сухоребра Т.І. Звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2020. Серія ПРАВО. Випуск 62. С. 235-239. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/03/43.pdf>.

SUMMARY

The article determines the place of circumstances excluding administrative liability among the circumstances excluding legal liability. The study is based on existing scientific developments which are as close as possible to the chosen topic. The author notes that insufficient attention is paid to the analysis of the circumstances excluding administrative liability in modern scientific developments of Ukrainian scholars. It is stated that the circumstances excluding administrative liability under the provisions of current legislation are: committing an act in a state of emergency; actions of a person in a state of necessary defense; and finding a person in a state of insanity when committing an act. It is controversial to refer to extreme necessity as circumstances excluding administrative liability. The author emphasizes that in this case, the Criminal Code of Ukraine correctly refers to extreme necessity as circumstances which exclude the unlawfulness of an act. The author states that modern legal science understands an act committed in a state of extreme necessity as a quasi-justifiable act. It is determined that in a state of extreme necessity one can only act. This position is fully consistent with the current legislation. It is stated that in fact, Article 18 of the current Code of Ukraine on Administrative Offenses has definitional features. Based on the provisions of this article, certain signs of extreme necessity can be identified as circumstances excluding administrative liability. It is stated that the statutory definition of the range of objects for which a person may act in a state of emergency requires improvement. The author identifies the need to reform the current Code of Ukraine on Administrative Liability with regard to legal regulation of circumstances excluding administrative liability in general and exigent circumstances in particular. The author makes certain conclusions regarding the subject matter of the article and the directions for further scientific research in this area.

Keywords: legal liability, administrative liability, circumstances excluding administrative liability, extreme necessity.

ТРАНСПЛАНТАЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ЕТАПИ

ТАРАСЮК Інна Олександрівна - аспірантка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0009-9412-8163

e-mail: tarasiuk_inna@ukr.net

УДК 347.122

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.34

Стаття присвячена детальному дослідженню трансплантаційних правовідносин як цивільно-правової категорії. Здійснено спробу формулювання дефініції трансплантаційних правовідносин на підставі встановлених характерних ознак. Визначено, що трансплантаційні правовідносини є правовими, адже регламентуються законодавством. Такі відносини наділені ознаками цивільних правовідносин і належать до сфери регулювання цивільним правом, адже складаються з приводу матеріальних та нематеріальних благ, мають власні підстави виникнення та припинення і наділені специфічним суб'єктним складом. Зазначено, що найважливішою ознакою трансплантаційних правовідносин є те, що вони зосереджені на власне процесі трансплантації. Досліджено етапи трансплантаційних правовідносин, визначено 8 етапів: встановлення правильного діагнозу та необхідності застосування такого методу лікування як трансплантація; проведення необхідних аналізів для визначення генної суміжності реципієнта з іншими особами; пошук донора для реципієнта; надання згоди на донорство; медичне обстеження та вилучення матеріалу у донора; переміщення анатомічних матеріалів після вилучення для проведення трансплантації; безпосередньо трансплантація; та післяопераційний період. Проаналізовано вказані етапи, їх специфіка та умови виникнення і припинення. Вивчено можливість уникнення певних вказаних етапів і неможливість проведення оперативного втручання без наявності конкретних етапів. Зазначено, що трансплантаційні правовідносини можуть

припинитися на будь-якому етапі, у випадку смерті реципієнта. Вказано на необхідність дотримання основоположних прав людини та унеможливлення завдання неоправної шкоди учасникам трансплантаційних правовідносин на усіх досліджених етапах трансплантаційних правовідносин.

Ключові слова: гемопоетичні стовбурові клітини, донор, реципієнт, донорство, послуги, трансплантація, цивільні правовідносини, цивільно-правовий договір, договір, медичне право.

Постановка проблеми

Трансплантація органів і тканин людини є складною, інноваційною і важливою медичною процедурою, яка дозволяє людям, які страждають від тяжких захворювань, відновити здоров'я або продовжити життя. Однак, трансплантація як процедура також є непростим юридичним питанням, яке пов'язане з такими проблемами, як: право на життя і здоров'я людини, право власності та право на недоторканність особистого життя. Трансплантація органів і тканин людини є втручанням у фізичну та моральну недоторканність людини, тому вона повинна здійснюватися з дотриманням права на життя і здоров'я людини. Ці проблеми вимагають комплексного вирішення, яке повинно враховувати як медичні, так і юридичні аспекти трансплантації. Кожна людина має право на особисту недоторканність, неможливість здійснення медичного втручання без її згоди, а також на заборону розголошення певних відомостей, що порушує її права.

Водночас, людина вправі обирати запропоновані методи лікування, ґрунтовані на медичних висновках та поставлених діагнозах. Варто зазначити, що не завжди у зв'язку зі складним перебігом хвороби або невітшним діагнозом особа має інший вибір методу лікування, крім оперативного втручання. Існують захворювання для яких лише процедури трансплантації гемопоетичних клітин буде єдиним виходом. Наприклад, якщо йде мова про рак у дитини або про серповидноклітинну анемію [1]. Весь процес, пов'язаний із підготовкою, проведенням та доглядом після такого оперативного втручання може призвести до розкриття конфіденційної інформації про людину, тому він повинен здійснюватися з дотриманням основоположних прав людини, зокрема, особистих немайнових прав. Водночас, у законодавстві вибірково регламентовані окремі етапи трансплантаційного процесу. Проте залишається недослідженим питання трансплантаційних правовідносин, його поняття та ознак, адже власне трансплантація – це лише оперативне втручання, яке потребує додаткових кроків як до, так і після нього. Такі обставити спонукають розібратися чому трансплантаційні правовідносини врегульовані цивільним правом та які етапи розкривають.

Стан дослідження проблеми

Питання визначення трансплантаційних правовідносин як цивільних правовідносин є новим і малодослідженим. Аналіз правової доктрини проблематики, пов'язаної із вивченням трансплантаційних правовідносин, дає можливість стверджувати, що останні дослідження і публікації [5; 7] у цій сфері є фрагментарними та зачіпляють лише окремі питання, що унеможлиблює формування цілісної картини у контексті нашого дослідження.

Метою статті є визначення ключових ознак трансплантаційних правовідносин, формулювання їх поняття, та дослідження основних етапів, які втілюють процес трансплантації.

Наукова новизна дослідження полягає у формуванні дефініції трансплантаційних

правовідносин з огляду на їх ознаки, що включає їх приналежність до сфери цивільного права. Також важливим внеском у правову доктрину буде дослідження етапів трансплантаційних правовідносин та встановлення їх сутності і значення.

Виклад основного матеріалу

Для правильного розуміння поняття трансплантаційні правовідносини та визначення його елементів необхідно сформулювати їх дефініцію. Існують два підходи для встановлення визначень певних категорій: це побудова поняття виходячи з ознак або виділення характеристик із поняття.

У нашому випадку, для повноти сприйняття досліджуваних правовідносин, варто спочатку вивчити та перелічити їх ознаки і на цьому підґрунті сформулювати відповідну дефініцію трансплантаційних правовідносин.

Першою і найважливішою ознакою є те, що такі відносини є правовими і врегульовані законодавством. На це вказує друге слово у словосполученні «трансплантаційні правовідносини», яке дає чітко зрозуміти, що діяльність, пов'язана із трансплантацією певним чином упорядкована за допомогою права та різноманітних правових засобів для безпечного та, водночас, захищеного здійснення такої діяльності.

Відтак, згідно з усталеною теорією права правовідносини можна визначити як суспільні відносини, які є юридичним виразом фактичних суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виконати ці вимоги, що охороняються державою [2, с. 335]. У цьому контексті фактичними суспільними відносинами є саме трансплантація, а також супровідні процеси для організації і контролю за процесом трансплантації.

Таким чином, наступною ознакою вказаних правовідносин є те, що вони здійснюються щодо трансплантації. Тому, для розкриття слова «трансплантаційні» у досліджуваному словосполученні, необхідно визначити що таке безпосередньо трансплантація, зокрема, гемопоетичних стовбурових клітин.

У Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» (далі – Закон) закріплено, що трансплантація – це спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту і спрямований на відновлення здоров'я людини. Отже, сама по собі трансплантація – це власне оперативне втручання у людський організм [3]. Водночас, для реалізації цього методу лікування необхідно пройти довгий шлях, без якого не відбудеться трансплантація. І цей обов'язковий шлях поділений на певні етапи, які підлягають правовому регулюванню та є незмінними елементами трансплантаційних правовідносин.

Таким чином, можна зробити проміжний висновок про те, що трансплантаційні правовідносини включають у собі *всі необхідні дії, які необхідно вчинити, щоб власне трансплантація відбулася, а особа-реципієнт також отримала і післяопераційний догляд.*

Наступною ознакою варто вказати приналежність трансплантаційних правовідносин до сфери регулювання цивільного права. Це означає, що вони є *цивільними правовідносинами*, з огляду на наступне.

Цивільне правовідношення – це правовідношення врегульоване нормами цивільного права. Цивільні правовідносини, враховуючи нові підходи, визначені положеннями ЦК України та інших актів цивільного законодавства, є результатом втілення в правову форму конкретних суспільних відносин не тільки завдяки реалізації норми права, але й (додатково) відповідного комплексу ненормативних регуляторів [4, с. 285].

Беручи до уваги аспекти, що є характерними для цивільних правовідносин, можна віділити наступні особливості цивільно-правових відносин:

- вони є різновидом лише тих суспільних правовідносин, які відповідають вимогам предмету та методу цивільного права; – предметом цивільного права є майнові та особисті немайнові відносини, тобто «цивільні відносини», засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників; – учасниками цивільних правовідносин може бути широке коло суб'єктів; – суб'єктивні права та юридичні обов'язки

суб'єктів цивільних правовідносин врегульовані чи змодельовані нормами цивільного права; – вони мають широке коло об'єктів правовідносин; – ці відносини здебільшого мають диспозитивний характер і їх учасники можуть змінювати свої права та обов'язки та доповнювати їх; – стабільність цих відносин гарантується можливістю майнового впливу на порушників юридичних обов'язків на засадах комперсаторності; – при порушенні юридичного обов'язку захист прав і законних інтересів переважно здійснюється через позовну форму в судах.

Отже, якщо розглянути особливості цивільно-правових відносин, то варто зазначити, що трансплантаційні правовідносини, у свою чергу, відповідають предмету перших, а саме – особистих немайнових відносин.

Особисті немайнові відносини виникають з приводу немайнових благ, в яких виявляються виключно індивідуальні особливості особистості чи організації шляхом виявлення та оцінки їх моральних, інших соціальних якостей. До немайнових благ належить життя, здоров'я, честь і гідність, ділова репутація.

Трансплантаційні правовідносини – це суспільні відносини, які виникають між суб'єктами цивільного права з приводу забору, пересадки або зберігання донорських органів та тканин.

Трансплантаційні правовідносини є різновидом цивільно-правових відносин, оскільки вони виникають між суб'єктами цивільного права, їхнім предметом є донорські органи та тканини, а правовою підставою є, як правило, договір про трансплантацію органів та тканин [5, с. 115].

Водночас, серед ознак цивільних правовідносин є вказівка на те, що суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів цивільних правовідносин врегульовані чи змодельовані нормами цивільного права. Щодо трансплантаційних правовідносин, то Цивільний кодекс України як основний акт цивільного законодавства містить як фундаментальні положення щодо захисту особистих немайнових правовідносин, загальні положення про договори, про відшкодування шкоди, так і окремі норми щодо право на життя (ст. 281 ЦК України), на охорону здоров'я (ст. 282 ЦК України) права на медичну допомо-

гу (ст. 284 ЦК України), право бути донором (ст. 290 ЦК України), право на інформацію (ст. 285 ЦК України) та таємницю про стан здоров'я (ст. 286 ЦК України), право на особисту недоторканність (ст. 289 ЦК України), та інші положення, які стосуються певної діяльності на конкретних етапах трансплантаційних правовідносин [6].

Варто також виділити певні, так би мовити, внутрішні ознаки трансплантаційних правовідносин, як от, те, що *досліджувані відносини мають свої підстави виникнення та припинення*, адже виникають і припиняються у зв'язку з діяльністю осіб, які безпосередньо беруть участь, супроводжують або контролюють процес трансплантації.

Разом з тим, трансплантаційні відносини мають спеціальних суб'єктів, які беруть участь, супроводжують або контролюють процес трансплантації. Суб'єктами трансплантаційних правовідносин можуть бути донори та реципієнти органів та тканин; медичні працівники, які здійснюють забір, пересадку або зберігання донорських органів та тканин. Малолітні діти, душевнохворі люди, які є суб'єктами права, не можуть бути суб'єктами правовідносин. Конкретний громадянин завжди є суб'єктом права, але не завжди є учасником правовідносин.

І, мабуть найголовніше, ознакою трансплантаційних правовідносин є те, що *вони зосереджені на власне процесі трансплантації*.

Отже, ознаки трансплантаційних правовідносин є такими: ці відносини є правовими; зосереджені на власне процесі трансплантації, підготовці до оперативного втручання та післяопераційному періоді; є цивільно-правовими; мають окремі підстави виникнення та припинення; мають спеціальний суб'єктний склад.

Таким чином, можна сформулювати визначення трансплантаційних правовідносин, ґрунтуючись на досліджених нами ознаках. *Трансплантаційні правовідносини – це врегульовані нормами права цивільні відносини, що виникають і припиняються у зв'язку з діяльністю осіб, які безпосередньо беруть участь, супроводжують або контролюють процес трансплантації, підготовчий та післяопераційний період.*

Далі, варто зазначити, що всі ці дії після виявлення захворювання у людини розподілені на **етапи**:

1. Встановлення правильного діагнозу та необхідності застосування такого методу лікування як трансплантація.

Перш за все, мова йде про повне медичне обстеження пацієнта для встановлення медичних показань до трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин. Рішення про необхідність трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин реципієнту приймається консилиумом лікарів закладу трансплантації та долучається до медичної документації реципієнта.

Чи можна вважати початком трансплантаційних правовідносин первинні обстеження та направлення лікаря, зокрема, онколога чи безпосередньо його діагноз про наявність певного захворювання, для лікування якого можливо знадобиться трансплантація, зокрема саме гемопоетичних стовбурових клітин? На нашу думку, ні. Адже як було зазначено вище, таке рішення приймається консилиумом лікарів і лише з цього моменту, коли воно буде оформлене згідно зі встановленого законом порядку.

Варто вказати також про те, що необхідно враховувати ситуації, коли рішення про те, що особі для лікування потрібно провести трансплантацію, та через певні ускладнення зі здоров'ям, така людина помирає. Відтак, перший етап вже відбувся – рішення прийняте, а тому померла особа вже вважалася учасником трансплантаційних правовідносин.

Такі випадки можуть відбутися на кожному етапі і, незважаючи на це, до моменту, поки особова справа реципієнта не буде закритою, будуть існувати трансплантаційні правовідносини.

2. Проведення необхідних аналізів для визначення генної суміжності реципієнта з іншими особами.

Мета трансплантаційних правовідносин – це забезпечення медичної допомоги реципієнтам, шляхом трансплантації їм суміжних органів та/або тканин, для чого проводяться необхідні лабораторні тестування на відповідність з багатьох критеріїв.

В Україні правові аспекти проведення необхідних аналізів для визначення генної суміжності реципієнта з іншими особами при трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин людини регулюються Законом. Згідно з цим Законом, аналізи для визначення генної суміжності реципієнта з іншими особами проводяться в спеціалізованих лабораторіях, які мають відповідну ліцензію. Дослідження, проведені для визначення генної сумісності, є медичною таємницею і не підлягають розголошенню без згоди реципієнта або його законного представника. Аналізи для визначення генної суміжності можуть проводитися на основі таких біологічних матеріалів як: кров, кістковий мозок та ДНК [3].

Під час взяття вищевказаних матеріалів особа надає згоду на проведення таких тестів, а також на внесення даних у певну базу, що, згодом, допоможе під час пошуку донора. Крім того, реципієнт погоджується на надання доступу до своїх персональних даних, які не можуть бути розголошенні, у тому числі, разом із інформацією про стан здоров'я.

Також зазвичай на цьому етапі між реципієнтом та закладом охорони здоров'я підписується договір про трансплантацію, а саме – про оперативне втручання з готовим донорським матеріалом. Водночас, іншою правовою підставою трансплантаційних правовідносин є, як правило, договір про трансплантацію органів та тканин між донором та реципієнтом. Такі договори є цивільно-правовими [7, с.102]

3. Пошук донора для реципієнта.

Донорські матеріали для трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин людини можуть бути отримані від: 1) випадкового донора – це людина, яка добровільно вирішила стати донором для конкретного реципієнта; 2) реєстрованого донора – це людина, яка добровільно дала свою згоду на участь у реєстрі донорів гемопоетичних стовбурових клітин людини; 3) родинного донора, тобто особи яка є родичом реципієнта і має повну сумісність для проведення трансплантації; 4) неродинного донора – це людина, яка не є родичом реципієнта, але має генетичну сумісність з ним. Пошук донора за допомогою реєстру донорів є найбільш поширеним спо-

собом пошуку донора для трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин людини.

На цьому етапі відбувається або безпосередньо пошук у базах донорів, коли особа завчасно погодилася бути донором будь-кому, або шляхом підбору донора серед близьких та знайомих з дослідженням матеріалу на спорідність.

Варто зазначити, що в цьому випадку, може бути укладено договір про пошук донора зі спеціалізованими установами або банком донорів. В Україні таким є Благодійний фонд «Український реєстр донорів кісткового мозку»[8], хоча він повинен бути державним згідно законодавства на прикладі Ізраїлю.

4. Надання згоди на донорство.

Вказаний етап містить первинну форму, зокрема, надання згоди на донорство. У цьому контексті варто звернути увагу, що вказані правовідносини виникають не лише з моменту фіксації діагнозу, а також і тоді, коли певна особа висловить бажання бути донором [9]. Те саме стосується і формування та ведення реєстру потенційних донорів.

Коли донор надасть згоду на медичне обстеження та вилучення матеріалу, він також підписує договір про трансплантацію органів та тканин – це договір, за яким одна сторона (донор) передає свої органи або тканини іншій стороні (реципієнту) для подальшої пересадки.

5. Медичне обстеження та вилучення матеріалу у донора.

Медичне обстеження донора перед вилученням матеріалу для трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин людини є важливим етапом, який дозволяє оцінити стан здоров'я донора і визначити, чи є він придатним для донорства. Метою медичного обстеження донора перед вилученням матеріалу для трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин людини полягає в оцінці загального стану здоров'я донора, визначення наявності або відсутності протипоказань до донорства та виборі методу вилучення матеріалу для трансплантації. У разі, якщо результати медичного обстеження не виявляють протипоказань до донорства, то донор вважається придатним для донорства.

Якщо йде мова про правове регулювання вказаного етапу, то в цьому контексті осо-

бисті немайнові права особи, що погодилася бути донором, охороняються цивільним законодавством. Зокрема, щодо приватності, нерозголошення його результатів аналізів чи певних персональних даних, навіть якщо він не підійшов як донор або щодо охорони життя і здоров'я під час проведення необхідних процедур.

6. *Переміщення анатомічних матеріалів після вилучення для проведення трансплантації.* Існує у випадках, коли донор та реципієнт знаходяться у різній місцевості і не мають можливості бути одночасно при проведенні трансплантації з суб'єктивних або об'єктивних причин. В такому разі мова йде про переміщення анатомічних матеріалів, яка здійснюється компетентними особами або надання відповідних послуг відповідними суб'єктами. Щодо цього в Україні чинний Порядок перевезення анатомічних матеріалів людини в межах України, ввезення таких матеріалів на митну територію України та вивезення їх за межі митної території України [10].

7. *Трансплантація від донора до реципієнта.* Являє собою процес безпосереднього хірургічного втручання з метою трансплантації від донора і є однією з ключових фаз процедури трансплантації.

8. *Післяопераційний період,* який стосується як реципієнта, так і донора. Цей етап також носить назву «реабілітація» і полягає у процесі відновлення як реципієнта, так і донора з метою швидкого повернення до нормального життя. Також на цьому етапі оцінюється результат трансплантації, дотримання усіх необхідних процедур. Вказаним етапом також завершуються трансплантаційні правовідносини, за виключенням, якщо трансплантація не допомогла і необхідне повторне оперативне втручання або виникли підстави для відшкодування шкоди.

Варто також вказати, що трансплантаційні правовідносини можуть припинитися на будь-якому етапі, у випадку смерті реципієнта.

Висновки

Отже, на підставі вищезазначеного, можна зробити висновок, що трансплантаційні правовідносини є складним багатоетапним

процесом, який потребує детального законодавчого регламентування. Визначення дефініції трансплантаційних правовідносин на підставі ознак, дало можливість вивчити характерні особливості вказаних правовідносин та допомогло краще зрозуміти їх сутність і значення. Таким чином, трансплантаційні правовідносини – це врегульовані нормами права цивільні відносини, що виникають і припиняються у зв'язку з діяльністю осіб, які безпосередньо беруть участь, супроводжують або контролюють процес трансплантації, підготовчий та післяопераційний період.

Дослідження багатоетапності трансплантаційних правовідносин дозволило встановити, що не лише безпосередньо трансплантація вказує на виникнення, існування трансплантаційних правовідносин, а також що проведення такого оперативного втручання не означає їх припинення. До основних етапів трансплантаційних правовідносин слід віднести: встановлення правильного діагнозу та необхідності застосування такого методу лікування як трансплантація; проведення необхідних аналізів для визначення генної суміжності реципієнта з іншими особами; пошук донора для реципієнта; надання згоди на донорство; медичне обстеження та вилучення матеріалу у донора; переміщення анатомічних матеріалів після вилучення для проведення трансплантації; безпосередньо трансплантація; та післяопераційний період.

Кожен визначений етап має важливе значення для забезпечення права на життя, здоров'я і медичну допомогу хворому, якому висновком консилиуму лікарів був поставлений діагноз, для лікування якого і необхідна трансплантація. Без попереднього етапу, не зможе відбутися наступний, тобто без пошуку донора і вилучення з нього анатомічного матеріалу, не проведуть трансплантацію, тощо.

Водночас, усі досліджені етапи повинні супроводжуватися дотриманням основоположних прав людини та унеможливлення завдання непоправної шкоди учасникам трансплантаційних правовідносин.

Література

1. Трансплантація стовбурових клітин (кісткового мозку). Онлайн-ресурс Разом

by St. Jude. URL: <https://together.stjude.org/uk-ua/діагностика-лікування/treatment/bone-marrow-transplant.html>

2. Теорія держави і права : підручник. О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2015. – 368 с.

3. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини: Закон України № 2427-VIII від 17.05.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>

4. Яроцький В.Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків: Право. 2006. 54 с.

5. Дзюба А. Є. Цивільно-правове регулювання трансплантації органів і тканин: досвід України та Європейського Союзу: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Дзюба Андріана Євгенівна. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 238 с.

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

7. Плотницька С.Б. Конституційно-правовий механізм забезпечення права на трансплантацію в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.02. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2021. 209 с.

8. БО Благодійний фонд Український реєстр донорів кісткового мозку. URL: <https://ubmdr.org>

9. Уряд затвердив порядок надання згоди на донорство. Офіційний сайт МОЗ України. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/urjad-zatverdiv-porjadok-nadannja-zgodi-na-donorstvo->

10. Про затвердження Порядку перевезення анатомічних матеріалів людини в межах України, ввезення таких матеріалів на митну територію України та вивезення їх за межі митної території України Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 720 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-2020-п#n8>

Inna Tarasiuk,

postgraduate student of the Department of Civil and Legal Policy, intellectual property and innovation

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0009-0009-9412-8163

TRANSPLANTATION LEGAL RELATIONS AS A CIVIL-LEGAL CATEGORY: CONCEPTS, SIGNS AND STAGES

The article is devoted to a detailed study of transplantation legal relations as a civil-law category. An attempt was made to formulate the definition of transplantation legal relations on the basis of established characteristic features. It was determined that transplantation legal relations are legal, because they are regulated by legislation. Such relations are endowed with the features of civil legal relations and belong to the sphere of regulation by civil law, because they are formed over material and immaterial goods, have their own grounds for their origin and termination, and are endowed with a specific subject structure. It is noted that the most important feature of transplantation legal relations is that they are focused on the transplantation process itself. The stages of transplant legal relations were studied, 8 stages were determined: establishment of the correct diagnosis and the need to use such a method of treatment as transplantation; carrying out the necessary analyzes to determine the genetic contiguity of the recipient with other persons; search for a donor for a recipient; consent to donation; medical examination and removal of material from the donor; movement of anatomical materials after extraction for transplantation; direct transplantation; and the postoperative period. The indicated stages, their specificity and the conditions of occurrence and termination are analyzed. The possibility of avoiding certain specified stages and the impossibility of surgical intervention without the presence of specific stages have been studied. It is noted that the transplant legal relationship can be terminated at any stage, in case of death of the recipient. The need to observe fundamental human rights and to prevent irreparable harm to the participants of the transplant legal relationship at all investigated stages of the transplant legal relationship is indicated.

Key words: *hematopoietic stem cells, donor, recipient, donation, services, transplantation, civil legal relations, civil law contract, contract, medical law.*

ДО ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ І ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ

КОЛІСНІЧЕНКО Сергій Юрійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0004-1047-0169>

УДК 342.9

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.35

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загальнотеоретичні питання діяльності суб'єктів нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів. Охарактеризовано положення чинного законодавства у досліджуваній сфері, на основі чого виокремлено авторське бачення щодо оптимізації роботи суб'єктів нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів.

Ключові слова: суб'єкти, нагляд, контроль, охорона, захист, відтворення, ліси, оптимізація.

Постановка проблеми

Сьогоднішній стан галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів складно назвати навіть задовільним а тому, важливим завданням законодавця є, перш за все, створення ефективної системи нагляду та контролю у відповідній сфері. Варто зауважити, що зазвичай, вчені опрацьовують перспективні напрямки вдосконалення адміністративно-правових засад здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. Однак, ми переконані, що окрім нормативно-правової складової, яка безумовно є дуже важливою, ефективність та дієвість механізму даного контролю та нагляду у значній мірі залежить і від низки організаційних та управлінських аспектів, зокрема від того, наскільки раціонально та виважено організована система суб'єктів цього нагляду і контролю.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із здійсненням нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів, у своїх наукових працях розглядали: Д.А. Арутюнян, А.А. Дума, Т.П. Єгорова, А.І. Карпук, І.В. Кирєєва, К.Ю. Корнєєва, А.А. Марочко, Ю.Ю. Нестор'як, Х.В. Юшкевич, А.С. Ярошенко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, у вказаній сфері залишається велика кількість проблем, які, зокрема, пов'язані із реалізацією контрольно-наглядової діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у даному напрямку.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розкриття шляхів вирішення проблеми оптимізації системи суб'єктів нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів. Задля досягнення вказаної мети необхідно в вирішити наступні завдання: окреслити проблемні аспекти діяльності суб'єктів нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів; сформулювати власну думку стосовно напрямів вирішення відповідних проблем.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній вперше опрацьовано теоретико-прикладні питання вирішення проблеми оптимізації системи суб'єктів нагляду і контролю.

контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів.

Виклад основного матеріалу

Позиції дослідників та ряду фахівців у галузі лісового й екологічного контролю свідчать про те, що наразі у вказаній системі є певні проблеми. Так, Д.А. Арутюнян зазначає, що ліс та інші об'єкти навколишнього природного середовища є елементами екологічної системи, що впливають на якість умов життєдіяльності людини, стало розвинутого суспільства і спрямованість інституційного забезпечення державного управління охороною довкілля. Разом із тим, підкреслює праник, однією з основних причин екологічних проблем є існуюча система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій. У цьому зв'язку потребує вирішення проблема забезпечення публічного контролю щодо раціонального використання, охорони та відновлення лісових природних ресурсів, що існує в багатьох країнах світу, і кожна країна виходить, насамперед, з інтересів власного розвитку, досвіду, традицій [1, с.1]. Х. В. Юшкевич у своїй науковій праці, присвяченій проблематиці адміністративно-правових засад охорони лісового фонду України, підкреслює, що важливим етапом вдосконалення адміністративно-правового механізму цієї охорони є проведення інституційних змін, тобто, уточнює дослідниця, потрібна реорганізація у відповідному міністерстві, що дасть змогу оптимізувати управління та вирішити проблему дублювання окремих повноважень (наприклад, щодо державного нагляду/контролю, щодо укладення міжнародних актів-документів про співробітництво) [2, с.190].

Вище наведені наукові позиції свідчать про те, що наразі існує необхідність оптимізації системи суб'єктів нагляду та контролю у досліджуваній сфері. Слід відмітити, що необхідність проведення зазначеної оптимізації так чи інакше згадується й у деяких офіційних документах. Так, наприклад, у Концепції реформування системи держав-

ного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, затвердженій розпорядженням КМУ від 31.05.2017 р. № 616-р, хоча прямо не йдеться про оптимізацію системи органів нагляду і контролю у сфері лісів, втім все ж таки зазначається, що механізм контролю за станом навколишнього середовища і режимом законності у цій сфері має низку проблем, що без умовно стосується і лісового сектору, якій є невід'ємною складовою екосистеми. При цьому у концепції звернено увагу зокрема на те, що ці проблеми не в останню чергу пов'язані із тим, що система суб'єктів контролю (нагляду) за навколишнім середовищем має низку недоліків, які не дозволяють їй приймати оперативні та ефективні рішення і вживати відповідні дієві заходи. Так, у вказаній Концепції зазначається, що на сьогодні маємо такі проблеми: низька заробітна плата, застаріла матеріально-технічна і лабораторна база, недостатній обсяг фінансування, високий рівень корупції, непрозора система прийняття рішень щодо порушників природоохоронного законодавства призводить до низького кваліфікаційного рівня державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, а відсутність системи відповідальності суб'єктів господарювання за порушення вимог природоохоронного законодавства, єдиних електронних реєстрів природних ресурсів та неналежний рівень інформаційного обміну – низької ефективності, недієздатності Держекоінспекції; наглядові (контрольні) функції дублюються центральними органами виконавчої влади, відсутній єдиний підхід до виконання функцій; повноваження щодо нагляду (контролю) на даний час здійснюють такі центральні органи виконавчої влади, як Держекоінспекція, Держгеонадра, Держлісагентство, Держгеокадастр, Держрибагентство, Держпродспоживслужба, Укртрансбезпека; Державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища не сприяє забезпеченню повноцінного доступу громадян України до інформації про стан навколишнього природного середовища, існуючі екологічні ризики для безпечної життєдіяльності. Відсутній прозорий механізм проведення моні-

торингу стану навколишнього природного середовища та доступ до великої кількості екологічних даних, що повинні бути відкритими; потребує удосконалення порядку проведення державного моніторингу стану навколишнього природного середовища з метою забезпечення доступу, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень на підставі даних про стан навколишнього природного середовища, що сприятиме створенню технічної та технологічної бази для функціонування єдиної державної системи моніторингу стану навколишнього природного середовища [3]. Вихід із ситуації що склалася у сфері охорони природи і вирішення проблем нагляду та контролю у ній, розробники концепції вбачають, зокрема, у оптимізації системи суб'єктів цього нагляду і контролю. Так у вказаній Концепції з цього приводу зазначається, що її основними напрямками реалізації є: координація діяльності органів виконавчої влади, що виконують функції чи завдання у сфері охорони навколишнього природного середовища, з метою ефективного проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища; реформування системи управління сферою природоохоронного моніторингу та нагляду (контролю) з метою створення інтегрованої системи, спроможної забезпечити реалізацію реформ у сфері природоохоронної діяльності; ліквідація територіальних органів Держекоінспекції, у тому числі морських екологічних інспекцій - Державної Азовської морської екологічної інспекції, Державної Азово-Чорноморської екологічної інспекції, Державної екологічної інспекції Північно-Західного регіону Чорного моря, та передача їх функцій міжрегіональним територіальним органам Служби тощо [3].

Окрім вище згаданої Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища від 31.05.2017 р. № 616-р варто відмітити й Державну стратегію управління лісами України до 2035 року від 29.12.2021 р. № 1777-р., в якій хоча й поверхнево та опосередковано, втім також звернено увагу на необхідність реорганіза-

ції системи суб'єктів контролю та нагляду у лісовій галузі. Зокрема у Стратегії закріплено, що ефективне управління лісами передбачається здійснювати шляхом: зміни моделі та механізмів державного управління у сфері лісового господарства; оптимізації та реорганізації структури і функцій суб'єктів господарювання державної власності в лісовій галузі; зміни правил здійснення лісогосподарських заходів, які спрямовані на наближені до природи методи лісівництва та поступову відмову від суцільних рубок; забезпечення прозорості лісогосподарської діяльності в частині відкритого електронного продажу деревини; впровадження нової системи організації охорони і захисту лісів, запобігання незаконним рубкам, обігу та збуту незаконно заготовленої деревини [4].

З огляду на вище викладене, у даному дослідженні ми запропонуємо власне бачення можливих кроків щодо оптимізації системи суб'єктів нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні, а також щодо вдосконалення форм та методів взаємодії між цими суб'єктами, адже цілісний та злагоджений характер системи досягається лише тоді, коли її складові належним чином взаємодіють один з одним.

Преш за все, звісно ж, слід звернути увагу на те, що органи державної влади, які займаються питаннями управління у лісовій галузі (незважаючи на численні зауваження дослідників, фахівців з питань екологічного та лісового контролю, і самої ж влади), все ще суміщають функції контролю і нагляду з господарськими функціями. Очевидно, що така ситуація не сприяє досягненню високого рівня об'єктивності та неупередженості під час здійснення контрольних-наглядових заходів. З цією метою необхідно пришвидшити процес створення державної холдингової компанії, яка б займалася питаннями господарського управління у сфері лісів та, можливо, об'єднала у єдину цілісну систему існуючі лісогосподарські підприємства в нашій країні. Зазначена державна компанія має пряму підпорядковуватися уряду і координуватися ним через міністра Міндовкілля України. Слід відмітити, те, що на сьогодні існує законопроект, запропонований

Держлісагенством України «Про особливості управління об'єктами державної власності в лісовій галузі та порядок утворення та діяльності спеціалізованого державного лісгосподарського акціонерного товариства «Ліси України». Цей закон покликаний визначити правові основи економічного та організаційного регулювання управління об'єктами державної власності в лісовій галузі та особливості утворення та діяльності спеціалізованого державного лісгосподарського акціонерного товариства «Ліси України», управління і розпорядження його майном та спрямований на забезпечення економічної безпеки і захисту інтересів держави [5]. У вказаному законопроекті передбачено, що утворення Акціонерного товариства здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України, шляхом здійснення реорганізації (перетворення) ДП «Ліси України», відповідно до законодавства з урахуванням особливостей, визначених цим Законом. Засновником Акціонерного товариства є держава в особі Кабінету Міністрів України. Акціонерне товариство утворюється як спеціалізоване лісгосподарське підприємство у формі господарського публічного акціонерного товариства, 100 відсотків акцій якого належать державі. Набуті державою в результаті утворення Акціонерного товариства акції товариства не підлягають приватизації. Акціонерне товариство є постійним лісокористувачем відповідно до статті 17 Лісового кодексу України [5]. Держлісагенство ж у свою чергу має виконувати контрольно-наглядові та правоохоронні завдання, функції й повноваження. Означений підхід зменшує зацікавленість Держлісагенства у конкретних результатах перевірки (інспектування, моніторингу тощо) і сприятиме підвищенню рівня об'єктивності та неупередженості контролю (нагляду). Втім значені зміни, не обов'язково призведуть до зниження рівня корупційної складової, адже для досягнення суттєвих позитивних змін з цього питання потрібне не лише розмежування господарських і контрольних функцій, втім це не є предметом нашого дослідження.

Позбавлення Держлісагенства господарських функцій є важливим кроком на шляху

оптимізації системи контролю у досліджуваній сфері, однак не вирішує проблеми дублювання перевірок, що здійснюються зазначеним органом державної влади і тими, які проводяться Держекоінспекцією. Деякі дослідники вважають, що змінити цю ситуацію можна шляхом перетворення Держлісагенства на самостійне міністерство [2, с.172]. Однак на нашу думку такий підхід лише ускладнить проблему, адже тоді доведеться вирішувати питання розмежування контрольних повноважень декількох міністерств, зокрема, того, на яке пропонується перетворити Держлісагенство, Мінприроди та Мінагрополітики України. Тому вбачається більш доцільним забезпечити ефективний механізм взаємодії між цими суб'єктами у питання здійснення контрольно-наглядових заходів у сфері лісового господарства, який би забезпечував оперативне та узгоджене реагування Держлісагенства і Держекоінспекції на випадки порушення законності у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів в Україні. З цією метою необхідно розробити порядок взаємодії Держлісагенства (в тому числі Держлісохорони) та Держекоінспекції, в якому закріпити основні завдання, принципи, форми та методи взаємодії зазначених суб'єктів. В якості ключових форм співпраці мають бути зокрема визначені: спільна підготовка пропозицій змін до чинного законодавства; проведення спільних контрольно-наглядових заходів; обмін інформацією; спільна підготовка статистичних даних; спільна розробка відповідних методичних рекомендацій для лісокористувачів; формування спільних робочих груп; спільне проведення нарад, круглих столів тощо.

Окрім взаємодії, важливим є також питання координації контрольно-наглядової діяльності за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів. На відміну від взаємодії, яка є неодмінною умовою існування і належного функціонування системи, координація являє собою метод управління взаємодією. Вона (тобто координація) орієнтована на узгодження і спрямування у потрібне русло спільних або взаємопов'язаних дій та заходів суб'єктів контрольно-наглядової діяльності. Метод координації заснова-

ний на спільному виробленні та прийнятті відповідних рішень, за належною реалізацією яких, як правило, спостерігає відповідний суб'єкт, який виконує функції координуючого центра. У питаннях правоохоронної діяльності досліджуваних суб'єктів роль координуючого центру мають виконувати органи прокуратури, у той час як координація контрольно-наглядової та іншої управлінської роботи має перебувати у віданні відповідного підрозділу Мінприроди України, а також органів місцевої влади у межах певних територіальних одиниць.

Ще одним важливим питанням у контексті оптимізації системи суб'єктів нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів є участь громадськості у здійсненні зазначеного нагляду та контролю. Переконавши, що з метою забезпечення високого рівня законності, об'єктивності та неупередженості контролю і нагляду, необхідно забезпечити широке залучення громадськості до їх здійснення, яке не обмежене лише роботою громадських інспекторів з охорони довкілля. Також слід відзначити, що взаємодія із інститутами громадянського суспільства та окремими громадянами не має зводитися виключно до залучення останніх до проведення перевірок, інспектувань, моніторингів, натомість має передбачати активне залучення представників громадськості до просвітницької та виховної роботи, орієнтованої на пропагування відповідних цінностей та формування у людей стійких життєвих настанов і переконань щодо поводження із лісами, як одним із важливих факторів благополуччя населення.

Задля окреслення форм і методів взаємодії громадськості з органами публічної влади, які здійснюють нагляд і контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів доцільно природоохоронним громадським організаціям укласти із органами публічної влади в особі Держлісагенства та Держекоінспекції меморандуму про співпрацю з питань забезпечення правового режиму лісів, їх доцільного та збалансованого використання, а також ефективного відтворення. Такі документи про співпрацю між владою та громадськістю у галузі лісо-

вого господарства можуть укладатися і на регіональному та локальному рівнях.

Висновок

В цілому, резюмуючи вище викладене, можемо констатувати, що існуюча на сьогодні система суб'єктів нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів потребує перегляду і деякі кроки на цьому шляху вже здійснюються, зокрема в частині вище загаданого розмежування господарських та контрольних функцій. Однак, все це відбувається досить повільно, адже на наявності цієї проблеми та необхідності її вирішення, зокрема наприклад за зразком Польщі, акцентується увага вже далеко не перший рік, як науковцями, так і представниками практичних кіл, громадськості і політичного середовища. Крім того, в нашій державі повністю не сформовані організаційно-правові механізми взаємодії між суб'єктами контролю і нагляду, а також не врегульовані засади управління цією взаємодією, досить поверхнево та уривчасто впорядкований інститут співпраці із громадськістю. Очевидно, що такий стан справ не забезпечує оптимального функціонування системи суб'єктів досліджуваного контролю та нагляду і, відповідно, не сприяє досягненню високого рівня законності, ефективності та дієвості досліджуваного нагляду і контролю. Вище запропоновані нами кроки орієнтовані на впорядкування ролей суб'єктів у зазначеній системі, зміцнення і поглиблення їх взаємодії один із одним.

Література

1. Арутюнян Д. А. Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності у лісовому господарстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 22 с.
2. Юшкевич Х. В. Адміністративно-правові засади охорони та захисту лісового фонду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжє: Запорізь. нац. ун-т, 2019. 246 с
3. Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього при-

АНОТАЦІЯ

Акцентовано увагу на тому, що органи державної влади, які займають питаннями управління у лісовій галузі (незважаючи на численні зауваження дослідників, фахівців з питань екологічного та лісового контролю, і самої ж влади), все ще суміщають функції контролю і нагляду з господарськими функціями. Очевидно, що така ситуація не сприяє досягненню високого рівня об'єктивності та неупередженості під час здійснення контрольних-наглядових заходів. З цією метою запропоновано пришвидшити процес створення державної холдингової компанії, яка б займалася питаннями господарського управління у сфері лісів та, можливо, об'єднала у єдину цілісну систему існуючі лісгосподарські підприємства в нашій країні.

Доведено, що важливим питанням у контексті оптимізації системи суб'єктів нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів є участь громадськості у здійсненні зазначеного нагляду та контролю. Переконавши, що з метою забезпечення високого рівня законності, об'єктивності та неупередженості контролю і нагляду, необхідно забезпечити широке залучення громадськості до їх здійснення, яке не обмежене лише роботою громадських інспекторів з охорони довкілля.

Ключові слова: суб'єкти, нагляд, контроль, охорона, захист, відтворення, ліси, оптимізація.

SUMMARY

Attention is focused on the fact that state authorities dealing with management issues in the forestry sector (despite numerous comments by researchers, specialists in environmental and forest control, and the authorities themselves) still combine the functions of control and supervision with economic functions. It is obvious that such a situation does not contribute to achieving a high level of objectivity and impartiality during the implementation of control and supervision measures. For this purpose, it is proposed to speed up the process of creating a state holding company that would deal with issues of economic management in the field of forests and, possibly, unite the existing forestry enterprises in our country into a single integrated system.

It has been proven that an important issue in the context of optimizing the system of subjects of supervision and control over the protection, protection, use and reproduction of forests is the participation of the public in the implementation of the said supervision and control. We are convinced that in order to ensure a high level of legality, objectivity and impartiality of control and supervision, it is necessary to ensure broad public involvement in their implementation, which is not limited only to the work of public environmental protection inspectors.

Key words: subjects, supervision, control, protection, protection, reproduction, forests, optimization.

родного середовища: розпорядження КМУ від 31.05.2017 р. № 616-р / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80#Text>

4. Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року: розпорядження КМУ від 29.12.2021 р. № 1777-р. / Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>

5. Про особливості управління об'єктами державної власності в лісо-

вій галузі та порядок утворення та діяльності спеціалізованого державного лісогосподарського акціонерного товариства «Ліси України»: проект Закону України / Держлісагенство України. URL: <https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/proekt/13.12.22/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%9F%D0%90%D0%A2%20%D0%9B%D1%96%D1%81%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1-%97%D0%BD%D0%B8.pdf>

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА БЕЗПЕКОЮ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ

ГРИБАН Микола Миколайович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0002-8666-5275>

УДК 351.74(477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.36

У статті наголошено на тому, що осмислення принципів державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування дозволило не лише структурувати та систематизувати дану категорію, але й здійснити її глибокий аналіз у світлі сучасного бачення проблем та напрямків розвитку управління транспортною безпекою.

Виокремлено нетипові групи принципів, що постають у дослідженнях закордонних науковців та дозволяють сформулювати більш глибоке уявлення про сутність принципів у сфері безпеки на автомобільному транспорті загального користування.

Встановлено такі принципи державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування: принцип верховенства права; принцип екологічної прогресивності; принцип рівності в ході здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування; принцип цифровізації; принцип дотримання прав осіб з обмеженими можливостями, зокрема ветеранів та ветеранок, які отримали каліцтво в ході участі в бойових діях.

Ключові слова: принципи, класифікація, автомобільний транспорт загального користування, державний нагляд, контроль.

Постановка проблеми

Принципи закладають ті ціннісні рамки, які є основою для сталого та ефективного здійснення будь-якої діяльності, у тому

числі державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Адже майже кожна держава з більш-менш політично стабільним урядом у сучасних реаліях воліє рухатися в напрямку суттєвого вдосконалення та посилення своїх владно-управлінських можливостей, до яких відноситься, зокрема, вплив держави на суспільні відносини. Зрозуміло, що надмірне посилення впливу державних органів на суспільство неминуче стане катализатором створення тоталітарного режиму в державі. Більше того, багато вчених минулого та нинішнього століття наголошували на тому, що одночасне поєднання сучасних технологічних досягнень і авторитарно-деспотичних устремлінь в одних руках є однією з найбільших небезпек із тих, з якими людство зіткнеться або може зіткнутися в найближчому майбутньому [1, с. 419]. І саме на принципи покладається першочергова роль у стримуванні цих авторитарно-деспотичних прагнень у глобальному контексті.

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці окремим проблемам державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування приділялась увага різними дослідниками, які закладали підвалини подальшого осмислення досліджуваної проблематики. Зокрема, до цієї проблематики звертались В. Б. Авер'янов, А. В. Бабич, А. І. Берлач, В. Т. Білоус, А. М. Волошук,

В. М. Гаращук, С. Т. Гончарук, Е. Ф. Демський, О. М. Музичук, О. І. Остапенко, О. М. Резнік, О. Ю. Салманова та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, питання принципів державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування постає як недостатньо досліджена в умовах постмодернізму світоглядна основа для подальшого осмислення феномену транспортної безпеки.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність принципів державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути нетипові групи принципів, що постають у дослідженнях закордонних науковців; проаналізувати сутність правових принципів та принципів адміністративного права у роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників; виокремити та надати характеристику принципам державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у дослідженні втілене авторське бачення нетипових принципів у сфері безпеки на автомобільному транспорті, а також під новітнім кутом проаналізовані принципи державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Виклад основного матеріалу

Питання принципів є фундаментальним, адже передбачає звернення до глибинних основ державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Бразильський науковець А. Vertuol зазначає, що неоконституціоналізм приніс у себе позитивізм, ідеологію, яка передбачає повернення до юснатуралізму без звернення до метафізичних категорій, пропонуючи моральне розуміння права, засноване на цінностях [2, с. 239].

У контексті осмислення принципів як таких американський дослідник О. Anderson стверджує, що розрізнення між філософськими відправними точками та емпіричними висновками є важливим для ясності в дискусії між наукою та релігією. На переконання науковця, Чарльз Лаєлл сформулював свій принцип одноманітності, який, як він вважав, ґрунтувався на поточних емпіричних висновках, і відкидав пояснювальні гіпотези, які використовували біблійний Потоп або інші катастрофічні розповіді як порушення єдиної причинності та введення теологічних концепцій в емпіричну науку [3, с. 449].

Нижче ми розглянемо окремі нетипові групи принципів, що постають у дослідженнях закордонних науковців та дозволяють сформувати більш глибоке уявлення про сутність принципів у сфері безпеки на автомобільному транспорті загального користування.

В основі нашого розуміння принципів, переконаний А. Herlitz, лежать потреби. Принцип потреби – ідея про те, що ресурси мають розподілятися відповідно до потреб – часто згадується під час встановлення пріоритетів у секторі охорони здоров'я. Дослідник стверджує, що розумний принцип потреби має бути невизначеним, і розглядає три різні способи, як це можна вирішити: додавання принципу до інших принципів, нав'язування детермінації або надання повноважень тим, хто приймає рішення. Коли досліджувати, як різні фактори співвідносяться один з одним, виявляється, що це іноді невизначено. Якщо зв'язок між факторами завжди детермінований, порівняльний зв'язок змінюється шляхом невеликої поправки. Проте, якщо дві потреби різні, але, здавалося б, однакові за величиною, порівняльний зв'язок не змінюється через невелике коригування одного з факторів [4].

Принципи вдосконалення, як зазначає S. Hansson, – це група принципів безпеки, головне покликання яких полягає в тому, що жоден рівень ризику вище нуля не є повністю задовільним, і тому ми завжди повинні прагнути покращувати стан безпеки. Особлива увага у дослідженні приділяється порівнянню між двома основними конкуру-

ючими групами принципів, а саме принципами прийняття, які проводять різку межу між прийнятним і неприйнятним станом справ, і принципами зважування, які спрямовані на пошук оптимізованого компромісу між безпекою та іншими цілями [5, с. 33].

О. Kvalnes представляє два етичні принципи, які допоможуть аналізувати морально складні ситуації на роботі. Принцип рівності стверджує, що однакові випадки повинні розглядатися однаково і що відмінність у поводженні вимагає, щоб ми могли визначити морально значущу різницю. Принцип пов'язаний із золотим правилом і послідовним формулюванням категоричного імперативу Канта. Принцип гласності стверджує, що особа, яка приймає рішення, має бути готова захистити своє рішення віч-на-віч з відповідними особами та групами людей. В організаційному середовищі це може охоплювати внутрішні та зовнішні зацікавлені сторони, як-от колеги, керівників, клієнтів та постачальників [6, с. 39].

Як наголошує М. Wimmer у контексті сучасного технологічного розвитку, цифрова трансформація стала останнім часом ключовим словом в еволюції модернізації державного сектора за принципом одноразового використання. Принцип разового використання є одним із семи рушійних принципів у Плані дій електронного урядування на 2016-2020 роки Європейської Комісії. Він передбачає, що громадяни та підприємства не повинні надавати ті самі дані урядам, якщо ці дані вже є в їх розпорядженні. Кінцевою метою принципу є зменшення адміністративного тягаря та спрощення надання державних послуг, а також зменшення витрат та покращення публічних послуг [7, с. 61].

Аналізуючи погляди вітчизняних науковців, варто згадати М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришин, які доводять, що «принципи необхідно розуміти як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і випливають з ідей справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси діючої правової системи. Дослідники зазначають,

що здавна принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи» [8, с.193].

Ю. Ю. Пустовіт, узагальнюючи всі підходи, викладені в джерелах довідково-енциклопедичного характеру до визначення «принцип», зазначав, що термін «принцип» є загальним поняттям, яке має чотири основні значення [132, с. 89]: «1) є визначальним, основним положенням, з якого беруть початок інші явища і базуються на ньому; 2) визначає напрями науки, вчення, концепції, теорії; 3) обумовлює світогляд людини та її дії відповідно до цього світогляду; 4) лежить в основі регулювання дії технічних і соціальних механізмів» [9, с. 89].

Тема власне правових принципів з'явилася ще в 1950-х роках у Німеччині в роботі Йозефа Ессера [10, с. 39]. Правові принципи є «фундаментальними нормами» у двох значеннях: «по-перше, вони є фундаментальними, оскільки «дають основу та/або аксіологічне (етико-політичне) обґрунтування іншим нормам», а, по-друге, тому що вони «не мають або не вимагають аксіологічної основи, без етико-політичного обґрунтування, оскільки в даній правовій культурі вони розглядаються як очевидно «справедливі» або «правильні» норми» [11, с. 176].

На природу правових принципів, як зазначає той же R. Guastini, також впливає і особлива невизначеність: по-перше, це норми з відкритим антецедентом (або взагалі без антецеденту, на думку деяких), по-друге, це норми, які можна скасувати (вони допускають неявні винятки) і, по-третє, це загальні норми (такі норми «вимагають формулювання інших норм – які їх конкретизують і без яких вони була б непридатним для вирішення конкретних справ» [11, с. 176-180].

У вітчизняному законодавстві загальноправові принципи закріплені в Основному законі державі. Директивні принципи, зазначає L. Weis, стають все більш поширеним способом конституційного закріплення соціальних цінностей і забезпечують альтернативу загальноприйнятним положенням про права, які ще належить адекватно зрозуміти. Вони покладають на державу

обов'язкові зобов'язання просувати соціальні цінності і їх розраховано на виконання засобами, відмінними від прямого судового примусового виконання – переважно через законодавство. Цей інноваційний дизайн поєднує елементи політичного конституціоналізму та правового конституціоналізму [12, с. 916].

У царині ж адміністративного права правові принципи визначаються як «основний важіль усієї адміністративної процедури», якого необхідно суворо дотримуватися під час застосування закону з метою «гарантування правильного застосування закону» та «захисту законних прав та інтересів сторін» [13, с. 403].

Окремі дослідники поділяють принципи адміністративного права на: «загальні (законність, гуманізм, демократизм, рівність суб'єктів тощо) й спеціальні (спеціальне регулювання компетенції та взаємовідносин органів управління (посадових осіб) між собою; взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм тощо)» [14, с. 10].

Нами були окреслені та додатково проаналізовані окремі принципи державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

1. Принцип верховенства права в ході здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Термін «верховенство права» використовувався в юридичній науці та політиці минулого століття для позначення специфічних відносин між політичною формою держави та закону, відносин, що виходять за межі обмеженого уряду, який огортає свою діяльність під виглядом правових норм [15, с. 225]. R. Méndez підкреслює, що верховенство права є легітимним лише тоді, коли воно підтримується актами вільного вибору громадян. Отже, закону бракує легітимності, якщо він не підкріплений рішенням і спостереженням громадян [16, с. 151].

2. Принцип екологічної прогресивності в ході здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Відповідно до принципу екологічної прогресив-

ності держава має вживати законодавчих, адміністративних і судових заходів, спрямованих на поступове, неухильне і систематичне збільшення масштабів і широти рівня охорони навколишнього середовища, прагнучи досягти його повної ефективності в справедливому балансі з рештою прав людини [17, с. 57].

У контексті аналізу даного принципу О. Безпалова, С. Онопрієнко, С. Тарасов, З. Завальна, М. Старинський стоять на тому, що важливим недоліком низки країн світу є відсутність єдиного узгодженого переліку показників оцінки екологічної безпеки в кожній країні. Дослідники зауважують, що наявність однакових показників для всіх держав дозволить контролювати стан довкілля в державі іншими зацікавленими сторонами, а також забезпечити реальну відповідальність держави за незадовільний стан довкілля [18, с. 804].

3. Принцип рівності в ході здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. M. Fogan зазначає, що рівне ставлення, принцип, що однакові справи повинні розглядатися однаково, займає парадоксально амбівалентне місце в моральній і юридичній дискусії про рівність [19, с. 249]. B. de Witte у контексті аналізу права Європейського Союзу стоїть на тому, що принцип рівності є важливою частиною сучасного конституційного права всіх європейських країн. Таким чином, це «загальний» принцип і, як такий, також був інтегрований у правову систему Європейських співтовариств. Однак цей загальний принцип рівності був модернізований і модифікований серією спеціальних антидискримінаційних законів, прийнятих в Європейському Союзі, в основному протягом останнього десятиліття [20, с. 1715].

4. Принцип цифровізації в ході здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Цей принцип багато в чому зводиться до забезпечення раціональної реалізації всіх видів управлінської діяльності у ході цифровізації суспільних відносин. Як стверджують О. Салманова, Є. Попович, А. Нікітін, І. Теслюк, цифровізація

є основою підвищення інноваційної привабливості національної економічно-управлінської моделі. Крім того, науково-дослідний сектор має бути забезпечений ефективним законодавчим підґрунтям, оскільки межі технологічного вдосконалення структури суспільних відносин, а також їх правове регулювання мають бути чітко та однозначно визначені у прийнятих нормативних актах [21, с. 421].

В умовах воєнного стану цифровізація виступає основою забезпечення безпеки як публічних службовців, так і населення у ході надання публічних послуг. Адже саме за допомогою цифрових інструментів можлива організація ефективної дистанційної роботи, доведення управлінських рішень в режимі онлайн, у тому числі й реалізація відповідних механізмів здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

5. Принцип дотримання прав осіб з обмеженими можливостями, зокрема ветеранів та ветеранок, які отримали каліцтво в ході участі в бойових діях, у ході здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування, адже «війна РФ проти України у 2014 р. поставила перед нашою країною низку неординарних викликів як у сфері виконання позитивних зобов'язань щодо забезпечення основоположних прав і свобод (на життя, особисту недоторканність, власність, освіту тощо) наших громадян, так і у сфері збереження державності як такої» [22, с. 39].

Н.О. Філіпська стоїть на тому, що «цілком передбачувано, що у місцевостях, які знаходяться в зонах проведення бойових дій, біля лінії зіткнення або поблизу неї, державні органи, до компетенції яких входить надання допомоги соціально вразливим верствам населення, для забезпечення безпеки персоналу працюють здебільшого дистанційно та не в змозі надавати необхідну допомогу» [23, с. 73].

Тому інтереси таких осіб мають широко враховуватися в ході здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користу-

вання, у тому числі в частині працевлаштування таких осіб в органах публічної влади, наділених контрольно-наглядовими повноваженнями.

Висновки

Підбиваючи підсумок даного дослідження, слід зазначити, що осмислення принципів державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування дозволило не лише структурувати та систематизувати дану категорію, але й здійснити її глибинний аналіз у світлі сучасного бачення проблем та напрямків розвитку управління транспортною безпекою.

Так, було виокремлено принципи державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування: принцип верховенства права; принцип екологічної прогресивності; принцип рівності в ході здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування; принцип цифровізації; принцип дотримання прав осіб з обмеженими можливостями, зокрема ветеранів та ветеранок, які отримали каліцтво в ході участі в бойових діях.

Література

1. Salmanova O., Popovich E., Nikitin A., Tesliuk I. Administrative and Legal Principles of the Digitization of Public relations. *Amazonia investiga*. 2020. № 9 (25). pp. 418-422.
2. Bertuol A. About principles and rules: a critic about Humberto Avila's theory of principles. *A&C-Revista de Direito Administrativo & Constitucional*. 2016. № 16 (63). pp. 239-259.
3. Anderson O. Charles Lyell, uniformitarianism, and interpretive principles. *Zygon*. 2007. № 42 (2). pp. 449-462.
4. Herlitz A. Indeterminacy and the principle of need. *Theoretical Medicine and Bioethics*. 2017. № 38 (1). pp. 1-14.
5. Hansson S. Improvement principles. *Journal of Safety Research*. 2019. № 69. pp. 33-41.
6. Kvalnes O. Two Ethical Principles. *Moral reasoning at work: rethinking ethics in organizations*. 2010. pp. 39-47.

7. Wimmer M. Once-Only Principle Good Practices in Europe. *Lecture Notes In Artificial Intelligence*. 2021. № 12621. pp. 61-82.

8. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

9. Пустовіт Ю. Ю. Система принципів бюджетного права України. *Фінансове право*. 2012. № 4. С. 37–40.

10. Esser J. Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts. Mohr, 1956. 394 p.

11. Guastini R. Interpretare e argomentare. Giuffrè Editore, 2011. 454 p.

12. Weis L. Constitutional Directive Principles. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2017. № 37 (4). pp. 916-945.

13. Borković I. Upravno pravo. Zagreb: Narodne novine, 2002. 662 p.

14. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко [та ін.]; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007.

15. Reátegui R., Albuja O. Rule of law versus soft rule of law. *Revista De Derecho Politico*. 2020. № 109. pp. 373-397.

16. Méndez R. An Introduction to Institutional Coordination as An Alternate Model for Neo-Institutional Economic Analysis. *Procesos de Mercado Revista Europea de Economía Política*. 2013. № 2. pp. 151-200.

17. Chacon M. The ABC of the principle of progressivity of environmental law. *Revista Direito Ambiental E Sociedade*. 2020. № 10 (2). pp. 122-178.

18. Bezpalova O., Onopriienko S., Tarasov S., Zavalna Z., Starynskyi M. State environmental security in national and globalization aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 9 (3). pp. 797-806.

19. Foran M. The cornerstone of our law: Equality, consistency and judicial review. *Cambridge Law Journal*. 2022. № 81 (2). pp. 249-272.

20. de Witte B. From a “Common Principle of Equality” to “European Antidiscrimination Law”. *American Behavioral Scientist*. 2010. № 53 (12). pp. 1715-1730.

21. Salmanova O., Popovich E., Nikitin A., Tesliuk I. Administrative and Legal Principles of the Digitization of Public relations. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. Núm. 25. pp. 418-422.

22. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики та відповіді. *Право і безпека*. 2022. №2 (85). С. 40-49.

23. Філіпська Н. О. Роль недержавних громадських об'єднань у захисті прав осіб з обмеженими можливостями в Україні під час війни. *Право і Безпека*. 2022. № 4. С. 69–80.

PRINCIPLES OF STATE SUPERVISION (CONTROL) OVER SAFETY ON PUBLIC ROAD TRANSPORT

The article emphasizes that the understanding of the principles of state supervision (control) over the safety of public road transport made it possible not only to structure and systematize this category, but also to carry out its in-depth analysis in the light of the modern vision of the problems and directions of development of transport safety management.

Atypical groups of principles that appear in the research of foreign scientists and allow to form a deeper understanding of the essence of the principles in the field of safety on public road transport are singled out.

The following principles of state supervision (control) of safety on public road transport have been established: the principle of the rule of law; the principle of ecological progressiveness; the principle of equality in the course of state supervision (control) of safety on public road transport; principle of digitization; the principle of respecting the rights of persons with disabilities, in particular, veterans who were maimed during combat operations.

Key words: principles, classification, public road transport, state supervision, control.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО.UA

LAW.UA

№ 4, 2023

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 23.10.2023 р.
Підписано до друку 13.11.2023 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 26,15.
Тираж 850. Зам. № 10832.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
e-mail: posvitdruk@gmail.com